

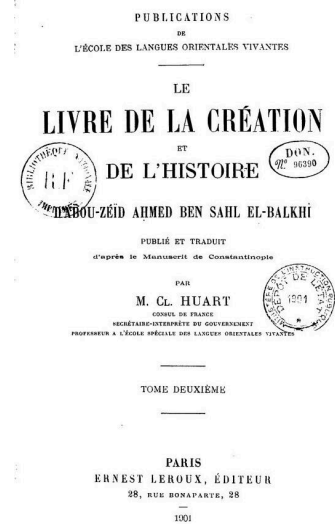
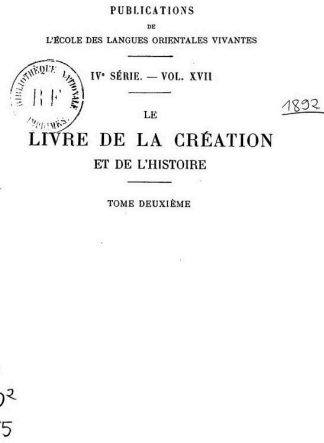
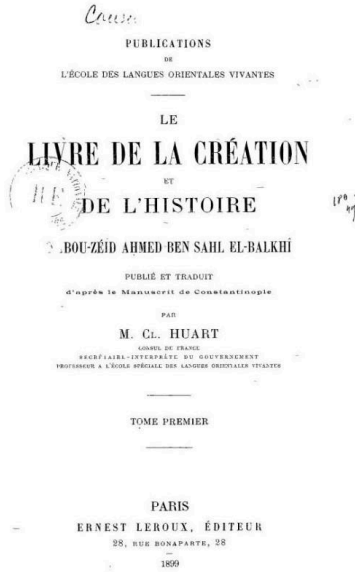

Bu kitabın çevirisi , google çeviri yardımıyla yapılmaya çalışılmıştır, kitap içerisinde ki kişilerin isimleri doğru isimler olmayabilir. Kitap içerisinde ki olaylara odaklanarak okursanız, o dönemde ki yaşanan olayları anlamaya çalışırsanız, sizlere bir fikir verebilir. Kitabın çevirisine hiçbir garanti verilmez.

La traduction de ce livre a été réalisée avec l'aide de Google Traduction. Les noms des personnes mentionnées dans le livre peuvent être erronés. Si vous lisez le livre en vous concentrant sur les événements qui y sont décrits et en essayant de comprendre les événements qui ont eu lieu pendant cette période, cela peut vous donner une idée. Aucune garantie n'est donnée pour la traduction du livre.

Fransızcadan Türkçeye çeviren : İbrahim Şimşek.

Makdis, Mutahhar ibn Thir al- (08..?-0966). Metnin yazarı. Yaratılış ve tarih kitabı.... Cilt 2 / M. Cl. Huart tarafından Konstantinopolis el yazmasından yayınlanmış ve çevrilmiştir,.... 1899-1919.

Yayınlar Yaşayan Doğu Dilleri Okulu
Bou-Zeid Ahmed ben Sahl El-Balkhi'nin Yaratılış ve Tarih Kitabı,
M.CL. HUART
tarafından Konstantinopolis Elyazması'ndan sonra yayınlanmış ve çevrilmiştir.
İkinci Cilt
1899

PRÉFACE

Le présent volume comprend les chapitres VII, VIII et IX du *Livre de la Création et de l'Histoire*, consacrés à la cosmologie, à la psychologie et à l'eschatologie, telles qu'on les entendait dans les écoles du monde musulman au milieu du Xe siècle de notre ère. Il nous conduit jusqu'à la fin du premier volume du manuscrit original, qui se termine par les mots suivants :

فرغ الجزء الأول من كتاب البدء والتاريخ في أوائل جمادى
الأولى من سنة ثلث وستين وستاية ويتلوه في الجزء الثاني
الفصل العاشر في ذكر الأنبياء والرسل عليهم السلام والحمد لله
رب العالمين والصلاة على نبيه محمد وآله أجمعين

« A été terminée [la copie du] tome premier du *Livre de la Création et de l'Histoire* dans le premier tiers du mois de djoumada I 663 (fin février 1265) ; il est suivi, dans le tome second, par le chapitre X, consacré aux prophètes et envoyés (que le salut soit sur eux !). Louange à Dieu, le Seigneur des mondes, et que la bénédiction soit sur son prophète Moḥammed et toute sa famille ! »

Les matières qu'il renferme n'étaient pas complètement inconnues, car des passages entiers en ont été insérés par

VIII

l'historien et cosmographe Ibn-al-Wardī à la fin de son ouvrage intitulé *Kharīdat el-'Adjā'ib*. Ces passages sont les paragraphes consacrés au temps qui s'est écoulé avant la Création, à la durée probable du monde, aux préadamites, à la pluralité des mondes, à la chronologie depuis Adam jusqu'à l'époque de la composition du livre, et enfin à l'eschatologie musulmane¹. Mais il ne faudrait pas croire qu'Ibn-al-Wardī les a insérés tels quels dans son ouvrage ; il les a tronqués, et en a retranché notamment les parties qui sont pour nous les plus intéressantes, celles où il est traité de la divergence d'opinions régnant alors parmi les Musulmans au sujet de dogmes non encore coulés dans leur moule définitif. C'est bien la première fois que le texte d'Abou-Zéïd Ahmed ben Sahl el-Balkhī paraît tout entier au jour, autant du moins que l'a conservé le manuscrit unique de la bibliothèque de Dāmād Ibrāhīm-pacha.

Nous avons suivi l'édition du *Kharīdat* d'Ibn-al-Wardī publiée au Caire en 1302 de l'hégire (1884) par l'imprimerie du Chéikh 'Othmān 'Abd-er-Rāzīq, désignée dans nos notes par la lettre B ; nous l'avons collationnée avec le manuscrit du même ouvrage que possède la Bibliothèque impériale publique de Saint-Petersbourg, n° 114², et que cette administration nous a très obligeamment communiqué, à Cons-

1. Voir, sur cet ouvrage, la dissertation de Freund intitulée : *De rebus die resurrectionis ecenturis, fragmentum ex libro cosmographico... Sein-ed-dini Ibn al-Wardī... quam scripsit... Siegfriedus Freund Posnaniensis*. Vratislaviae, 1853, 62-1er pages. Le fragment publié dans cet opuscule n'appartient pas à Abou-Zéïd el Balkhī. Cf. Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber*, p. 175, n° 412.

2. L'opuscule publié et traduit par le Dr M. Wolff sous le titre de *Muhammedanische Eschatologie*, Leipzig, 1872, est une œuvre de date récente ; quant au traité de Ghazālī, intitulé *Ad-dourra al-Fākhira*, publié et traduit par M. L. Gautier, Genève-Bâle-Lyon, 1878, il est de la fin du XIe siècle, et postérieur de près de cent cinquante ans à l'ouvrage que nous publions.

3. Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la Bibl. Imp. publique, Saint-Petersbourg, 1852, p. 97.

ÖNSÖZ

Bu cilt, Yaratılış ve Tarih Kitabı'nın VII, VIII ve IX. bölümlerini içerir ve 10. yüzyılın ortalarında Müslüman dünyasının okullarında anlaşıldığı şekliyle kozmoloji, psikoloji ve eskatolojiye ayrılmıştır. Bizi orijinal el yazmasının birinci cildinin sonuna götürür ve şu sözlerle biter:

فرغ الجزء الأول من كتاب البدء والتاريخ في أوائل جمادى
الأولى من سنة ثلث وستين وستاية ويتلوه في الجزء الثاني
الفصل العاشر في ذكر الأنبياء والرسل عليهم السلام والحمد لله
رب العالمين والصلاة على نبيه محمد وآله أجمعين

<<Yaratılış ve Tarih Kitabı'nın birinci cildinin nüshası, 663 yılı Cemaziyelevvel ayının ilk üçte birinde (1265 yılı Şubat ayının sonu) tamamlandı; bunu, ikinci ciltte, peygamberlere ve resulere (onlara selam olsun!) ayrılmış olan X. bölüm takip ediyor. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a ve salatlar, onun peygamberi Muhammed'e ve bütün ailesine olsun!>>

İçerdiği materyal tamamen bilinmeyen bir şey değildi, çünkü tarihçi ve kozmograf İbnü'l-Verdî tarafından Kharīdat el-'Acâ'ib adlı eserinin sonuna bütün pasajlar eklenmiştir. Bu pasajlar, Yaratılıştan önce geçen zamana, dünyanın muhtemel süresine, Adem öncesi insanlara, dünyaların çokluğuna, Adem'den kitabın yazıldığı zamana kadar olan kronolojiye ve son olarak Müslüman eskatolojisine ayrılmış paragraflardır. Ancak İbnü'l-Verdî'nin bunları eserinde olduğu gibi eklediği düşünülmemelidir; bunları kısaltmış ve özellikle bizim için en ilginç olan kısımları, yani henüz kesin kalıplarına oturtulmamış dogmalar konusunda Müslümanlar arasında o dönemde yaygın olan görüş ayrılıklarını ele alan kısımları çıkarmıştır. Bu, Ebu Zeyd Ahmed bin Sahl el-Balkhî'nin metninin, en azından Damad İbrahim Paşa'nın kütüphanesindeki eşsiz el yazmasının sakladığı kadarıyla, tamamıyla yayınlandığı ilk zamandır. Şeyh Othman cAbd-er-Râzīq'in matbaası tarafından Kahire'de 1302 Hicri

(1884) yılında yayınlanan İbn-el-Verdî'nin Harîdat'ının notlarımızda B harfiyle gösterilen baskısını takip ettik; bunu, Saint Petersburg İmparatorluk Halk Kütüphanesi'nin elinde bulunan ve bu idarenin, bu şehrin Rus Arkeoloji Enstitüsü aracılığıyla, Konstantinopolis'te bize çok nazik bir şekilde ilettiği aynı eserin 1143 numaralı el yazması ile karşılaştırdık. Bu fırsatı değerlendirerek, bu son kuruluşun müdürü Bay Uspenski'ye ve İmparatorluk Kütüphanesi yöneticilerine, metinleri karşılaştırma çalışmamı kolaylaştırmada gösterdikleri nezaket için en iyi teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Saint Petersburg el yazmasının dersleri notlarda P harfiyle belirtilmiştir.

1. Bu eserde, Freund'un *De rébus die resurrectionis euenturis, fragmentum ex libro cosmographico... Sein-ed-dini Ibn al-Vardi... quam scripsit... Siegfriedus Freund Posnaniensis. Vratislaviae, 1853, 62- \ f sayfa başlıklı tezine bakınız. Bu broşürde yayınlanan parça Abou-Zéïd el Balkhî'ye ait değildir. Bkz. Wüstenfeld, *Die Geschichtschreiber der Araber*, s. 175, n° 412.*

2. Dr. M. Wolff tarafından *Mukummedanische Eschatologie* başlığı altında Leipzig, 1872'de yayınlanan ve tercüme edilen broşür yakın tarihli bir çalışmadır; Ghazall'ın *Ad-durra al-Fakhira* adlı, M. L. Gautier tarafından Cenevre-Basel-Lyon'da 1878'de yayımlanan ve tercüme edilen incelemesine gelince, bu 11. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir ve yayımladığımız eserden yaklaşık 150 yıl sonrasına aittir.

3. Kamu Basım Kütüphanesi'ndeki Doğu El Yazmaları ve Ksilografları Kataloğu, St. Petersburg, 1852, s. 97.

IX

tantinople, par l'entremise de l'Institut archéologique russe de cette ville. Je saisis cette occasion d'adresser à M. Uspenski, directeur de ce dernier établissement, ainsi qu'aux administrateurs de la Bibliothèque impériale, mes meilleurs remerciements pour la complaisance qu'ils ont mise à me faciliter le travail de collation des textes. Les leçons du manuscrit de Saint-Petersbourg sont désignées dans les notes par la lettre P.

La récente publication du texte et de la traduction du *Kitâb el-Ghorar fi siyari 'l-Moloûk wa-akhbârihim* d'Abou-Mançoûr 'Abd-al-Malik ben Moḥammed ben İsmâ'il eth-Tha'âlibî par M. Zotenberg a fait concevoir des doutes au sujet de l'attribution du *Livre de la Création et de l'Histoire* à Abou-Zéïd Ahmed ben Sahl el-Balkhî. En effet, le savant éditeur fait remarquer que le *Kitâb el-Ghorar* cite le *Livre de la Création* à deux reprises différentes¹, et qu'il en attribue la paternité à un certain Moḥahhar ben Tâhir el-Maqdisî, qui était fixé à Bost dans le Sidjistan لَطْهَر بن طاهر المقدسي المقيم كان بَست. Si l'on songe que l'ouvrage d'Abou-Mançoûr eth-Tha'âlibî remonte au commencement du Ve siècle de l'hégire, un peu plus d'une cinquantaine d'années après la composition du *Kitâb el-Bèd'*, et que celui-ci n'est pas mentionné par le *Fihrist* parmi les œuvres d'Abou-Zéïd, l'attribution nouvelle prend de la vraisemblance; seulement ce Moḥahhar ben Tâhir est d'ailleurs complètement inconnu. L'autorité la plus ancienne qui attribue le *Kitâb el-Bèd'* à Abou-Zéïd est celle d'Ibn al-Wardî (IXe siècle de l'hégire); elle ne peut lutter chronologiquement avec celle d'Abou-Mançoûr².

1. Dans l'ouvrage cité, *Histoire des Rois des Perses*, texte arabe publié et traduit par H. Zotenberg, Paris, Impr. Nationale, 1900, préf., p. xxx et p. 501, et dans les deux manuscrits de la Bibliothèque Nationale (arabe, n° 1488, f° 247 v°, et n° 5053, f° 215 v°).

2. Le nom de Bou-Zéïd Ḥakīm est cité comme celui d'un des auteurs où le *Kitâb Bégân il-adgân* d'Abou 'l-Ma'âli Moḥammed ben 'Obaïd-

Kitâb el-Ghorar fi siyari 'l-Moloûk wa-akhbârihim'in M. Zotenberg tarafından yayınlanan metninin ve çevirisinin, Yaratılış ve Tarih Kitabı'nın Abou-Zéïd Ahmed ben Sahl el-Balkhî'ye atfedilmesi konusunda şüphelere yol açmıştır. Gerçekten de, bilgili editör, Kitâb el-Ghorar'ın Yaratılış Kitabı'nı iki farklı vesileyle alıntıldığını ve yazarlığını Bost, Sidjistan'da bulunan belirli bir Motahhar ben Tâhir el-Makdisî'ye atfettiğini belirtmektedir. Ebû Mansur es-Sâlibî'nin eserinin, Kitâb el-Bèd'in telifinden elli yıldan biraz fazla bir zaman sonra, hicrî . asrın başlarına tarihlendiğini ve ikincisinin Ebû Zeyd'in eserleri arasında Fihrist tarafından zikredilmediğini göz önüne aldığımızda, yeni isnadın belli bir ihtimal taşıdığını görürüz; sadece bu Mutahhar ben Tâhir tamamen bilinmezdir. Kitâb el-Bèd'i Ebû Zeyd'e isnat eden en eski otorite İbnü'l-Verdî'dir (Hicri 9. asır); kronolojik olarak Ebû Mansur'un5 eseriyle rekabet edemez.

D'autre part, M. D. S. Margoliouth, professeur d'arabe à l'Université d'Oxford, a eu la complaisance de me faire

savoir que le volume du *مجمع الأدباء* de Yâqût que possède la Bodléienne et dont il prépare une édition contient une biographie d'Abou-Zéïd el-Balkhî où la date de la mort de cet auteur est fixée à 322 de l'hégire. On comprend que, dans ces conditions, l'attribution de cet ouvrage à Abou-Zéïd el-Balkhî, bien que remontant au VIIe siècle de l'hégire sur l'autorité du manuscrit, et au IXe sur celle d'Ibn al-Wardî, commence à perdre beaucoup de sa certitude.

M. Ignace Goldziher, professeur à l'Université de Budapest, a consacré un examen scrupuleux et absolument dénué de bienveillance au premier volume du présent ouvrage¹. Les corrections qu'il propose au texte sont toujours ingénieuses, quelquefois plausibles; mais l'absence d'un second manuscrit ne permet pas de décider s'il convient de les adopter. On verra, en comparant, dans le présent volume, le texte du manuscrit de Constantinople avec les extraits d'Ibn-al-Wardî, qu'il n'est pas aussi mauvais qu'on serait parfois tenté de le croire. J'ai eu l'occasion de consulter M. Goldziher au sujet de quelques difficultés qui se présentaient; les indications que le savant professeur m'a obligeamment fournies figurent p. 85, notes 2 et 4.

Allah a puisé ses renseignements sur la religion des Indiens, et Ch. Schëfer (*Chrestomathie persane*, t. I, p. 180 des notes et p. 147, ligne 24 du texte) n'a pas hésité à y voir Abou-Zéïd el-Balkhî; or, cet ouvrage persan a été écrit en 485 hég. (1092). Toutefois, il n'y est pas dit que l'ouvrage cité portât le titre de *Kutâb el-Bed' w'el-târîkh*, et ce silence ne contribue guère à résoudre la question posée.

1. *Benotungen zu Hauri's Ausgabe des K. von al-B.*, dans la *Zeitschrift der deutschen Morgenlând.* Gesellschaft, t. LIV, 1900, p. 396-405.

LE LIVRE DE LA CRÉATION ET DE L'HISTOIRE

CHAPITRE VII

DE LA CRÉATION DU CIEL ET DE LA TERRE ET DE CE QUI
S'Y TROUVE

Nous avons exposé les différents discours des peuples touchant la nouveauté du monde ou son éternité, leurs diverses opinions à l'égard des origines; nous avons montré le défaut de ceux qui s'opposent à la vérité, et nous avons prouvé que l'origine du monde ne peut être admise que dans le sens indiqué par la révélation et la prophétie, de façon à ne pas dépasser les bornes que nous nous sommes tracées dans ce livre: Dieu sait mieux (la vérité), il est l'auteur de la grâce, celui qui aide!

Les traditions relatives à ce sujet sont différentes, telles que celles qui nous proviennent d'Ibn-'Abbâs', de Modjâhid', d'Ibn-Is'hâq', de Dahhâk', de Ka'b (el-Ahhâr)', de Wahb

1. Tome Ier, p. 136, note 3.
2. Tome Ier, p. 137, note 1.
3. Tome Ier, p. 138, note 6.
4. Tome Ier, p. 138, note 2.
5. Tome Ier, p. 161, note 3.

Öte yandan, Oxford Üniversitesi'nde Arapça profesörü olan Bay D. S. Margoliouth, Bodleian'ın sahip olduğu ve bir baskısını hazırladığı *مجمع الأدباء* Yakut cildinin, bu yazarın ölüm tarihinin Hicri 322 olarak sabitlendiği Ebu Zeyd el-Balkhî'nin biyografisini içerdiğini bana bildirme nezaketini gösterdi. Bu koşullarda, bu eserin Ebu Zeyd el-Balkhî'ye atfedilmesinin, el yazması sayesinde Hicri 7. yüzyıla ve İbnü'l-Verdî sayesinde Hicri 9. yüzyıla dayanmasına rağmen, kesinliğini büyük ölçüde kaybetmeye başlaması anlaşılabilir bir durumdur. Budapeşte Üniversitesi'nde profesör olan Bay Ignace Goldziher, mevcut eserin birinci cildine titiz ve kesinlikle kaba bir inceleme yapmıştır. Metne önerdiği düzeltmeler her zaman yaratıcı, bazen de makul; ancak ikinci bir el yazmasının yokluğu, bunları benimsemenin uygun olup olmadığına karar vermemize izin vermiyor. Mevcut ciltte, Konstantinopolis el yazmasının metnini İbn-ül-Vardî'den alınan alıntılarla karşılaştırarak, bazen inanmaya meyilli olunan kadar kötü olmadığını göreceğiz. Bay Goldziher'e ortaya çıkan bazı zorluklar hakkında danışma fırsatım oldu; bilgili profesörün bana nezaketle sağladığı işaretler s. 85, not 2 ve 4'te yer almaktadır.

YARATILIŞ VE TARİH KİTABI GÖK VE YERİN YARATILIŞI VE ORADA NE VAR BÖLÜM VII

Dünyanın yeniliği veya sonsuzluğu hakkındaki halkların farklı görüşlerini, kökenler hakkındaki çeşitli görüşlerini ortaya koyduk; gerçeğe karşı çıkanların kusurlarını gösterdik ve dünyanın kökeninin ancak vahiy ve peygamberliğin gösterdiği anlamda kabul edilebileceğini kanıtladık, böylece bu kitapta kendimize koyduğumuz sınırları aşmamak için: Tanrı en iyisini (gerçeği) bilir, O lütfun yazarıdır, yardım edendir! Bu konu ile ilgili rivayetler, İbn-i Abbas'tan, Mücahid'den, İbn-i İshak'tan, Dahhâk'tan, Kacb (el-Ahbar)'dan, Vehb (ben Monabbih)'den, İbn Sélâm'dan, Es-Sindî'den, el-Kelbi'den, Mukâilî'den ve araştırmalarını bu ilme yöneltmiş ve akıllarını buna vermiş olanlardan bize ulaşanlar gibi farklıdır. Biz sadece onların rivayetlerinden en kesin, en adil, en doğru ve en muhtemel olanını zikredeceğiz ve ehl-i kitabın rivayetlerine, özellikle de kitabımıza veya peygamberimizin rivayetine uygunluğu sebebiyle kesin olanında, inkâr etmedikleri sürece uyacağız.

(ben Monabbihî), d'Ibn-Selâm, d'Es-Sindi, d'el-Kelbi', de Moqâtil', et d'autres encore, d'entre ceux qui ont dirigé leurs recherches vers cette science et y ont appliqué leur esprit. Nous ne mentionnerons que les plus certaines, les plus justes, les plus vraies et les plus vraisemblables de leurs traditions, et nous suivrons les récits des Gens du Livre, tant qu'ils ne les démentent pas, et surtout en ce qui est certain par suite de sa conformité avec notre livre ou la tradition de notre prophète.

Abou-Hodhaifa¹ rapporte, d'après des hommes dont les noms sont ...² que Dieu, quand il voulut créer le ciel et la terre, déchaina le vent sur l'eau qui la désorganisa, de sorte qu'elle devint des vagues, de la pluie légère et de la vapeur; Dieu solidifia l'écume, dont il fit la terre, les vagues, dont il créa les montagnes, et la vapeur qui servit à faire le ciel. Souvent il se produit des altérations dans l'expression (de ce récit), par excès de détails dans l'exposition; mais que le lecteur veuille bien observer le sens, non la lettre.

Mohammed ben Is'haq a prétendu que la première chose créée par Dieu a été la lumière et les ténèbres, dont il fit le jour et la nuit; puis il étagea les sept cieux les uns sur les autres, formés de vapeur d'eau, jusqu'à ce qu'ils s'établissent dans leur sublimité; il ne les condensa pas fortement. Il rendit intense l'obscurité de la nuit dans le ciel le plus proche de nous, puis il en fit sortir la clarté, et la nuit et le jour commencèrent à courir; mais il n'y avait dans ce ciel ni soleil, ni lune, ni étoiles. Ensuite il étendit la terre et la

1. Tome Ier, p. 139, note 2.

2. Tome Ier, p. 139, note 3.

3. Mohammed ben Ca'ib ben Biehr, exégète du *Qor'ân*, mort à Koufa en 146 hég. (763). Voy. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed*, t. III, p. cxiv; Ibn Qetêba, *Handbuch der Geschichte*, p. 286.

4. Tome Ier, p. 77, note 3.

5. Tome Ier, p. 138, note 1.

6. Les noms manquent.

fixa au moyen des montagnes, et il y détermina les temps; il se tint vers le ciel qui n'était que vapeur. L'auteur ajoute: Il condensa les cieux, plaça dans le ciel rapproché le soleil, la lune et les étoiles qui s'y trouvent, et révéla à chaque ciel ce qu'il avait à faire.

Une tradition voisine de la précédente, c'est celle qui nous est rapportée d'après 'Abdallah ben Selâm, qui racontait, d'après le Pentateuque, que Dieu créa la vapeur qui sortit de l'eau, les montagnes et la terre au moyen des vagues, et qu'il étendit la terre sous l'emplacement de la Ka'ba. On rapporte, d'après el-Kelbi et es-Sindi, que la terre vacillait à la façon d'un navire; Dieu éleva les montagnes qui s'y trouvent et la fixa au moyen de pieux, de sorte qu'elle se tint immobile et prit pied, ainsi que Dieu a dit (*Qor.*, chap. XVI, v. 15): « Il a lancé de hautes montagnes sur la terre, afin qu'elles se meuvent avec vous. »

En tête du Pentateuque qui est entre les mains des Gens du Livre, on trouve ceci: « Ce que Dieu créa en premier, ce furent les cieux et la terre; la terre était inoccupée et vide; les ténèbres étaient sur la terre, et le vent de Dieu soufflait doucement sur la surface de l'eau. Dieu dit: Que la lumière soit! Et la lumière fut. Dieu vit que c'était bon, et il la sépara des ténèbres, et la nomma jour, tandis qu'il nommait les ténèbres nuit. Il dit: Qu'il y ait un espace élevé au milieu du ciel et qu'il s'interpose entre l'eau et le ciel. Or, ce fut un toit séparant l'eau inférieure de l'eau supérieure: et il le nomma firmament. Dieu dit: Que l'eau qui est sous le firmament se réunisse, et que l'aride paraisse; et il en fut ainsi. Il nomma l'ensemble de l'eau mer, et l'aride terre. Dieu dit: Que la terre produise des fleurs, des herbes et des arbres fruitiers: et la terre les produisit. Puis Dieu dit: Qu'il y ait deux lumières dans le toit du firmament, pour distinguer la nuit et le jour, et qu'elles soient deux signes pour les jours, les mois et les ans; et il y eut deux lumières, la grande et la petite, la grande, pour régner sur le jour, et la

Ebu-rhodhaifa⁵, isimleri ... olan adamlara göre, Tanrı'nın göğü ve yeri yaratmak istediğinde, onu düzensizleştiren suya rüzgarı saldırdığını, böylece dalgalar, hafif yağmur ve buhar haline geldiğini; Tanrı'nın, dünyayı yaptığı köpüğü, dağları yarattığı dalgaları ve gökyüzünü oluşturan buharı katılaştırdığını bildirir. Genellikle, açıklamadaki aşırı ayrıntılar nedeniyle (bu hikayenin) ifadesinde değişiklikler vardır; ancak okuyucunun harfe değil, anlama dikkat etmesine izin verin. Muhammed bin İshaq, Tanrı'nın ilk yarattığı şeyin ışık ve karanlık olduğunu, bunlardan gündüz ve geceyi yarattığını; sonra su buharından oluşan yedi göğü üst üste koyduğunu, ta ki kendilerini yüceliklerine yerleştirene kadar; onları güçlü bir şekilde yoğunlaştırmadığını, bize en yakın gökyüzünde gecenin karanlığını yoğunlaştırdığını, sonra berraklığı ortaya çıkardığını ve gece ve gündüzün akmaya başladığını; ancak bu gökyüzünde ne güneş, ne ay, ne de yıldızlar vardı. Sonra yeryüzünü yaydı ve dağlar vasıtasıyla sabitledi ve oradaki zamanları belirledi; sadece buhar olan göğe doğru durdu. Yazar şunu ekler: İkisini yoğunlaştırdı, yakındaki gökyüzüne orada bulunan güneşi, ayı ve yıldızları yerleştirdi ve her göğe ne yapması gerektiğini gösterdi. Öncekine yakın bir gelenek, Tevrat'a göre Tanrı'nın sudan, dağlardan ve yeryüzünden çıkan buharı dalgalar vasıtasıyla yarattığını ve yeryüzünü Kabe'nin bulunduğu yerin altına serdiğini anlatan Abdullah bin Selâm'a göre bize bildirilen gelenektir. El-Kelbî ve el-Sindi'ye göre yeryüzünün bir gemi gibi sallandığı; Tanrı'nın orada bulunan dağları yükselttiği ve kazıklarla sabitlediği, böylece hareketsiz durduğu ve ayaklarını yere bastığı, Tanrı'nın söylediği gibi (Kur'an, bölüm XVI, ayet 15): **"Yeryüzüne yüksek dağlar attı, böylece sizinle birlikte hareket etsinler."** Kitap Halkının elinde bulunan Pentateuch'un <<tevrat>> başında şunu buluyoruz: "Tanrı'nın ilk yarattığı gökler ve yerdî; yer boştu ve işgal edilmemişti; karanlık yeryüzündeydi ve Tanrı'nın rüzgarı suyun yüzeyinde hafifçe esti. Tanrı dedi ki: Işık olsun! Ve ışık oldu. Tanrı bunun iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı ve ona gündüz, karanlığa ise gece adını verdi. **"Göklerin ortasında yüksek bir yer olsun ve su ile gökler arasında olsun"** dedi. Ve aşağıdaki sular ile yukarıdaki sular arasında bir çatı oldu; ve ona Firmament adını verdi. Ve Tanrı dedi ki: **"Göklerin altındaki sular bir araya toplansın ve kuru toprak görünsün; ve öyle oldu. Ve sulara Deniz, kuru toprağa da Toprak adını verdi.** Ve Tanrı dedi ki: "Yer çiçekler, otlar ve meyve ağaçları üretsün; ve yer onları üretti." Ve Tanrı dedi ki, "Geceyi gündüzden ayırmak için gök kubbenin çatısında iki ışık olsun ve bunlar günler, aylar ve yıllar için iki işaret olsun."

Ve iki ışık vardı, biri büyük, biri küçük, gündüzü yönetmek için daha büyük, biri küçük ve yıldızlar geceyi yönetmek için; ve Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Dedi ki, "Su her canlıyı harekete geçirsin ve bir kuş damın boşluğunda uçuşsun." Ve Tanrı büyük canavarlar yarattı ve su her canlıyı türüne göre ve her kuşu türüne göre harekete geçirdi: ve Tanrı bunun iyi olduğunu gördü. Dedi ki, "Verimli olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun." Ve dedi ki, "Kendimize benzer, kendimize benzer bir insan yaratacağız ve denizdeki balıklara, gökteki kuşlara ve yeryüzündeki hayvanlara egemen olacak." Ve Adem'i kendi biçiminde, kendi suretinde ve kendi benzerliğinde yarattı."

— 4 —

petite, ainsi que les étoiles, pour régner sur la nuit; et Dieu vit que c'était bon. Il dit: Que l'eau mette en mouvement toute âme vivante, et que l'oiseau vole dans le creux du toit. Or, Dieu créa de grands monstres¹, et l'eau mit en mouvement toute âme vivante, selon son espèce, et tout oiseau, selon son espèce: et Dieu vit que c'était bon. Il dit: Croissez et multipliez, remplissez la terre. Et il dit: Nous créerons un homme comme notre forme, notre ressemblance et notre image, et il sera rendu maître des poissons de la mer, des oiseaux du ciel et des bêtes de la terre; et il créa Adam selon sa forme, son image et sa ressemblance².

Quant aux Perses, ils racontent, d'après leurs savants et leurs mœurs, que Dieu acheva la Création en trois cent soixante-cinq jours, et la plaça au temps du Gâhambar du mois de [Farvardin]³; que la première chose créée fut le ciel, en quarante-cinq jours, ce qui est le Gâhambar du mois de [Dai]⁴; qu'il créa l'eau en soixante jours, ce qui est le Gâhambar du mois d'Ardibihicht⁵; qu'il créa les plantes en trente jours, ce qui est le Gâhambar du mois d'Abân⁶. Telles sont les paroles de ceux des habitants de la terre qui les connaissent, relativement à la nouveauté du monde.

Ce qu'il y a de plus croyable, ce sont les paroles écrites

1. C'est à une erreur du copiste qu'il faut attribuer la mauvaise leçon évidente du texte; il avait certainement sous les yeux les mots גְּזֵרֵי עֲלֵי correspondant aux גְּזֵרֵי עֲלֵי de Gen., I, 21.

2. Comparez Gen., I, 1-26.

3. Le 6 de ce mois, jour de Khordâd, tombe la fête du grand Naurôz, où Dieu termina la Création. Al-Birôni, *Chronology*, trad. Sachau, p. 201. Comparez le Boudéhéh, cité par L.-C. Casartelli, *La Philosophie religieuse du Mazdéisme sous les Sassanides*, Paris, 1884, p. 95.

4. Restitué d'après Al-Birôni, *Chronology*, p. 212; cette fête commence le 11 du mois pour finir le 15.

5. C'est la terre qui a été créée pendant le troisième Gâhambar, et non l'eau; cf. Al-Birôni, *Chronology*, p. 204.

6. D'après Al-Birôni, le quatrième Gâhambar correspond à la création des plantes et des arbres; il tombe, comme on sait, pendant les cinq derniers jours du mois de Khordâd.

— 5 —

dans les livres de Dieu ou apportées par ses prophètes; car personne n'a vu la Création pour en parler, et la raison n'exige pas qu'on sache comment elle s'est opérée. Puis rien ne supporte mieux les embellissements, aucun sujet n'est exposé à plus de mélange dans les traditions, à plus de trouble et d'agitation dans les esprits que celui-ci.

Dieu a dit: « Il a créé les cieux¹, » et commence par mentionner ceux-ci, avant la terre, dans plus d'un passage de son livre. Il dit ensuite: « Ne croyez-vous pas à celui qui a créé la terre dans l'espace de deux jours? Lui donnez-vous des égaux? » etc., jusqu'à cet endroit: « Puis il est allé s'établir au ciel qui n'était qu'un amas de fumée². » Il dit ailleurs: « Est-ce vous qu'il était le plus difficile de créer, ou les cieux? C'est Dieu qui les a construits, — il éleva haut leur sommet, et leur donna une forme parfaite³, » jusqu'à ce passage: « Ensuite il étendit la terre comme un tapis⁴. » Il nous apprend donc que la création des cieux est antérieure à celle de la terre, et l'extension de la terre antérieure au perfectionnement des cieux et de ce qui s'y trouve, ainsi que l'a rapporté Ibn-Isâq.

DESCRIPTION DES CIEUX

Dieu a dit: « Il a formé les sept cieux disposés par couches⁵, » ce qui nous apprend qu'ils sont les uns au-dessus des autres. El-Kelbi a prétendu que les cieux sont au-dessus de la terre comme une coupole dont les bords lui seraient attachés; mais il vaut mieux suivre la parole de Dieu, tant qu'il ne se présente pas d'indications spéciales

1. *Qor'an*, *passim*.

2. *Qor.*, ch. XLI, v. 8.

3. *Qor.*, ch. XLI, v. 10.

4. *Qor.*, ch. LXXIX, v. 27-28.

5. *Qor.*, ch. LXXIX, v. 30.

6. *Qor.*, ch. LXVII, v. 3, et ch. LXXI, v. 14.

Farslar ise, âlimlerine ve âlimlerine göre, Allah'ın yaratılışı üç yüz altmış beş günde tamamladığını ve onu [Farvercidin] ayının Gâhambar'ında yarattığını; ilk yaratılan şeyin kırk beş günde gökyüzü olduğunu, bunun da [Dâi1] ayının Gâhambar'ı olduğunu rivayet ederler. Suyu altmış günde yarattığını, ki bu Ardibihışt ayının Gâhambar'ıdır; bitkileri otuz günde yarattığını, ki bu Abân0 ayının Gâhambar'ıdır. Bunlar, dünyanın yeniliğine göre, onları bilen yeryüzü sakinlerinin sözleridir. En güvenilir olanlar, Tanrı'nın kitaplarında yazılan veya peygamberleri tarafından getirilen sözlerdir; çünkü hiç kimse Yaratılışı görüp bundan bahsetmemiştir ve akıl, bunun nasıl meydana geldiğini bilmeyi gerektirmez. O zaman hiçbir şey bundan daha iyi süslemelere sahip değildir, hiçbir konu geleneklerde bundan daha fazla karışıklığa, zihinlerde bundan daha fazla sıkıntıya ve çalkantıya maruz kalmaz. Tanrı şöyle dedi: "Gökleri yarattı 1" ve kitabında birden fazla bölümde, dünyadan önce bunları zikrederek başlar. Sonra şöyle der: "Yeryüzünü iki gün içinde yaratana inanmayacak mısınız? Ona benzer şeyler mi kuracaksınız?" vb., buraya kadar: 'Sonra gitti ve sadece bir duman yığını olan göğe yerleşti 3.' Başka bir yerde şöyle der: 'Yaratılması daha zor olan siz miydiniz, yoksa gökler mi? Onları inşa eden, zirvelerini yükselten ve onlara mükemmel bir şekil veren Tanrı'dır,' şu pasaj: 'Sonra yeryüzünü bir halı gibi serdi 5.' Böylece bize, İbn-i İshak'ın bildirdiğine göre, göklerin yaratılışının yeryüzünden önce olduğunu ve yeryüzünün genişlemesinin göklerin ve içlerindeki mükemmelliğinden önce olduğunu öğretiyor.

GÖKLERİN TANIMI

de la part d'un homme sincère, ni d'explication. Wahb (ben Monabbih) rapporte, d'après Selman el-Fârisi (que Dieu ait pitié de lui !), la tradition suivante : « Dieu a créé le ciel le plus proche d'émeraude verte, il lui a donné le nom de *birqi* ; le second ciel, d'argent blanc, et l'a nommé de telle façon ; le troisième ciel, de rubis, » et il énuméra sept cieus, avec leurs noms et la matière qui les compose.

On rapporte d'Ibn-'Abbâs qu'il aurait dit : « Le ciel le plus proche est fait de marbre blanc ; sa couleur bleue provient du reflet de la montagne de Qâf'.

On raconte encore que le ciel est une vague condensée.

Les anciens ont été de plusieurs avis à cet égard ; l'un dit que la substance du ciel est de fer, un autre que c'est une substance dure, qui a été durcie au feu, de façon à devenir comme le firmament ; certains prétendent que c'est une substance ignée, tandis que d'autres la considèrent comme une substance composée de chaud et de froid ; on a prétendu que c'était une fumée provenant de la vapeur d'eau épaisse et durcie, ou bien encore qu'elle était en dehors du tempérament des forces naturelles. Tous appellent les cieus « sphères ».

Celui qui veut croire que le ciel est une substance quelconque se formera une idée opportune, car, s'il n'en était pas ainsi, celui-ci ne pourrait pas recevoir les accidents dont l'on constate la présence, tels que l'obscurité de la nuit et la couleur bleue pendant le jour. La divergence d'opinions qui se rencontre chez les anciens prouve l'insuffisance de l'idée qu'ils s'en étaient formée ; les traditions des Musulmans n'importent pas l'obligation d'y croire tant qu'elles ne sont pas appuyées sur le *consensus général*, sur le témoignage d'un texte authentique tiré d'un livre divin, ou sur la tradition d'un prophète véridique appuyée par des miracles écla-

1. Montagne imaginaire qui est censée entourer la terre; elle est d'émeraude, d'après les traditions que l'on peut voir résumées dans Ibn-al-Wardî, *Kharidat el-'adjab*, p. 6.

tants ; grand Dieu ! à moins qu'il n'y ait conformité que dans les noms, et point dans la signification réelle, à cause de la différence qui existe entre les corps du monde inférieur et ceux du monde supérieur.

Omayya [ben Abi 'Ç-Çalî] a comparé le ciel au verre, à cause de sa couleur seulement, car ni les philosophes, ni les Gens du Livre n'ont rapporté de pareille opinion :

« C'est comme si le *birqi* (le premier ciel), entouré par les anges, était une estrade nue, affermie sur des pieds à la solidité desquels on peut se fier.

« Le second ciel est bleu ; la tête des anges dépasse les étoiles Dhawâib', dont les boucles de cheveux ne sont point tordues.

« Il est comme le verre fait avec la soude : c'est notre Seigneur qui a produit cette belle création, quand il s'est occupé de la construire. »

DESCRIPTION DE LA SPHÈRE DES CONSTELLATIONS

Dieu a dit : « Il n'est point donné au soleil d'atteindre la lune, ni à la nuit de devancer le jour ; tous ces astres se meuvent dans des sphères séparées » (*Qor.*, ch. XXXVI, v. 40). Certains exégètes disent que ces sphères tournent à la façon d'une meule ; les astronomes prétendent que la grande sphère, qui entoure les sept autres sphères, accomplit une révolution sur elle-même dans l'espace de chaque nychthémère, d'Orient en Occident, tandis que les autres sphères contenues dans son creux tournent d'Occident en Orient, à la façon dont les fourmis marchent sur une meule qui tourne à rebours de leur direction. D'autres disent que cette grande sphère est le ciel fixe, le neuvième, qui entoure les autres ; cependant la plupart d'entre eux sont de l'avis qu'elle est la huitième et contient les étoiles fixes.

1. La couronne d'Orion. Cf. L. Ideler, *Untersuchungen über den Ursprung und die Bedeutung der Sternnamen*, Berlin, 1809, p. 227, note 9.

Allah şöyle dedi: "O, yedi göğü kat kat yarattı," bu da bize bunların birbiri üzerinde olduğunu öğretir. El-Kelbî, göklerin, kenarları ona bağlı bir kubbe gibi yeryüzünün üzerinde olduğunu iddia etti; ancak samimi bir adamdan özel bir işaret veya bir açıklama olmadığı sürece, Allah'ın sözünü takip etmek daha iyidir. Vehb (ben Monabbih), Selmân el-Fârisî'den (Allah ona rahmet etsin!) şu rivayeti aktarır: "Allah en yakın göğü yeşil zümrütten yarattı, ona birçi adını verdi; ikinci göğü beyaz gümüşten yarattı ve ona bu şekilde isim verdi; üçüncü göğü yakuttan yarattı," ve yedi göğü, adlarıyla ve hangi maddelerden oluşuklarıyla birlikte saydı. İbn-i Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "En yakın gök beyaz mermerdendir; mavi rengi Kaf Dağı'nın yansımından gelir." Gökyüzünün yoğun bir dalga olduğu da söylenir. Eskiler bu konu hakkında çeşitli görüşlere sahipti; biri göklerin özünün demir olduğunu söylerken, diğeri ateşle sertleştirilmiş, böylece gök kubbeye benzeyen sert bir madde olduğunu; bazıları ateşli bir madde olduğunu iddia ederken, diğerleri sıcak ve soğuktan oluşan bir madde olduğunu düşünür; suyun yoğunlaşmış ve sertleşmiş buharından çıkan bir duman olduğu veya doğal güçlerin doğasının dışında olduğu iddia edilmiştir. Hepsi göklere "küreler" der. Gökyüzünün herhangi bir madde olduğuna inanmak isteyen kişi, zamanında bir fikir oluşturacaktır; çünkü öyle olmasaydı, gece karanlığı ve gündüz mavi renk gibi varlığı gözlemlenen kazaları alamazdı. Eskiler arasında bulunan görüş ayrılıkları, onun hakkında oluşturdukları fikrin yetersizliğini kanıtlamaktadır; Müslümanların gelenekleri, genel bir mutabakatla, ilahi bir kitaptan alınan sahih bir metnin tanıklığıyla veya çarpıcı mucizelerle desteklenen gerçek bir peygamberin geleneğiyle desteklenmediği sürece, onlara inanma zorunluluğu taşımaz; büyük Tanrı! yalnızca isimlerde bir uyum varsa ve gerçek anlamda değilse, alt dünyanın bedenleri ile üst dünyanın bedenleri arasında var olan farklılık nedeniyle. Ümeyye [ben Ebî's-salt], gökyüzünü sadece renginden dolayı cama benzetmiştir; zira ne filozoflar ne de Ehl-i Kitap böyle bir görüş nakletmemişlerdir: "Sanki meleklerle çevrili olan Birq (birinci gök), sağlamlığına güvenilen ayaklar üzerine kurulmuş çıplak bir platform gibidir." İkinci gök mavidir; meleklerin başları, saç bukleleri kıvrılmamış olan yıldızlardan daha büyüktür." Tıpkı sodalı cam gibidir: Bu güzel yaratılışı inşa etmekle meşgul olan Rabbimiz'dir.

TAKIM YILDIZLARI KÜRESİNİN TANIMI

Tanrı şöyle dedi: "Güneşin aya ulaşması, gecenin de gündüzü geçmesi mümkün değildir; bütün bu yıldızlar ayrı kürelerde hareket eder" (Kor, bölüm XXXVI, V. 40). Bazı tefsirciler bu kürelerin bir değirmen taşı gibi döndüğünü söyler; gökbilimciler, diğer yedi küreyi çevreleyen büyük kürenin, her bir nychthemeron <<Zamansal tanım>> uzayında kendi etrafında, Doğu'dan Batı'ya doğru bir dönüş tamamladığını, oyukta bulunan diğer kürelerin ise, karıncaların kendi yönlerinin tersine dönen bir değirmen taşı üzerinde yürümeleri gibi, Batı'dan Doğu'ya doğru döndüğünü iddia ederler. Diğerleri ise bu büyük kürenin, diğerlerini çevreleyen dokuzuncu sabit gök olduğunu söyler; ancak çoğu, sekizinci olduğunu ve sabit yıldızları içerdığını düşünür.

— 8 —

Les traditions musulmanes disent que d'un ciel à l'autre il y a la distance de cinq cents ans de marche, et que chaque ciel est également de la grandeur de cinq cents ans de marche. Les anciens ont émis une appréciation à ce sujet : El-Fézâri¹ a prétendu qu'il y a, entre chaque ciel, la distance de trois mille ans de marche. L'Almageste mentionne les quantités afférentes aux corps des étoiles, à leurs distances du point central de la terre, à leur distance l'une de l'autre dans les espaces supérieurs, la mesure de l'axe de chaque ciel, sur lequel il tourne, la grandeur et l'amplitude des sphères, la situation de la terre et ses mesures en longueur, largeur et circonférence, quantités dont Dieu seul a la vraie appréciation ! Si ces mesures sont exactes, ce ne peut être qu'en vertu d'une révélation, car les forces humaines sont impuissantes à produire de pareils calculs ; et si elles sont obtenues par conjecture et estimation, la tradition des Musulmans est en ce cas plus vraie et mérite mieux la confiance ; et si elle est vraie, elle peut s'interpréter de deux manières : la première est l'éloignement en distance, la seconde, l'impuissance où est l'homme de s'élever à cette hauteur.

Le plus singulier, c'est l'espèce de gens qui n'admettent pas que les cieux et les sphères célestes soient des corps composés ni en mouvement, et leur fixent une limite dans l'éloignement et le rapprochement ; cependant les corps simples sont innombrables et infinis.

On a différé d'avis au sujet de la sphère céleste, qu'on prétend être un corps ; certains disent qu'il provient de la composition des quatre principes naturels, tandis que d'autres en font un cinquième principe en dehors des quatre autres ; ceux-ci sont ou légers, comme le feu et l'air, ou lourds, comme la terre et l'eau ; la sphère n'est ni légère ni lourde. D'autres encore la prétendent composée de chair et de sang ;

1. Abou-Isağ İbrahim ben Habib, le premier constructeur musulman de l'astrolabe. Cf. *Fihrist*, t. I, p. 273.

— 9 —

même le plus grand de ces derniers a dit que le ciel est vivant et raisonnable, et que les étoiles ont une âme raisonnable. J'ai même trouvé dans les livres d'un certain commentateur une tendance à tomber dans cette opinion ; il s'appuyait sur ce passage du Qor'ân : « (Le ciel et la terre) répondirent : Nous venons en toute obéissance ». Mais la parole s'exprime parfois par l'expression et l'exposition, et parfois par l'indication d'un signe et l'effet produit.

DESCRIPTION DE CE QUI EST AU-DESSUS DE LA SPHÈRE DES CONSTELLATIONS

Les Musulmans disent : Au-dessus de la sphère céleste est le trône, et au-dessus du trône ce que Dieu seul sait. Quelques-uns d'entre eux disent : Au-dessus du trône est le Créateur (qu'il soit exalté et glorifié) ; c'est là une parole juste et qui rentre dans les règles de l'islamisme, à la condition qu'on ne s'en serve pas pour parler de lieu et de séjour à propos de Dieu, car le mot « au-dessus » peut s'expliquer de bien des manières. Ceux qui croient que le Paradis existe actuellement disent qu'il est au septième ciel et s'appuient sur ce passage du Qor'ân : « Le ciel a de la nourriture pour vous : il renferme ce qui vous a été promis » ; beaucoup de commentateurs disent que c'est le paradis qui a été indiqué par ces mots.

Les anciens ont dit, à propos de la distribution des mondes, après avoir mentionné le ciel fixe, qu'il était le huitième ou le neuvième, selon leurs divergences, qu'au-dessus de toutes les sphères célestes est le monde des âmes qui les enferme toutes ; puis au-dessus de ce dernier, le monde de la raison, étendu³ sur ces mondes ; le Créateur est au-dessus

1. Qor., ch. XLII, v. 10.

2. Qor., ch. LI, v. 22.

3. ممدود. La première forme au lieu de la quatrième n'est pas classique.

Müslüman gelenekleri, bir gökten diğerine beş yüz yıllık yürüme mesafesi olduğunu ve her bir göğün de beş yüz yıllık yürüme mesafesinde olduğunu söyler. Eskiler bu konu hakkında bir görüş belirtmişlerdir: El-Fézâri¹, her bir gök arasında üç bin yıllık yürüme mesafesi olduğunu iddia etmiştir. Almagest, yıldızların gövdeleriyle ilgili niceliklerden, dünyanın merkez noktasından uzaklıklarından, üst uzaylarda birbirlerinden uzaklıklarından, üzerinde döndüğü her bir göğün ekseninin ölçüsünden, kürelerin büyüklüğünden ve genişliğinden, dünyanın konumundan ve uzunluk, genişlik ve çevre olarak ölçülerinden bahseder; bu nicelikleri gerçek anlamda takdir etme yetkisi yalnızca Tanrı'ya aittir! Eğer bu ölçümler doğruysa, bu ancak bir vahiy sayesinde olabilir, çünkü insan güçleri böyle hesaplamalar yapmaya güçsüzdür; ve eğer bunlar varsayım ve tahmin yoluyla elde ediliyorsa, Müslümanların geleneği bu durumda daha doğrudur ve daha fazla güveni hak eder; ve eğer doğruysa, iki şekilde yorumlanabilir: birincisi, mesafedeki uzaklıktır; ikincisi, insanın bu yüksekliğe yükselebilmesi için gereken acizliktir. En tuhafı ise göklerin ve gök kürelerinin bileşik cisimler olduğunu veya hareket ettiğini kabul etmeyen ve bunlara uzaklık ve yakınlık bakımından bir sınır koyan insanlardır; oysa basit cisimler sayısız ve sonsuzdur. Bir cisim olduğu iddia edilen gök küresi hakkında görüş ayrılığı olmuştur; bazıları bunun dört doğal ilkenin bileşiminden geldiğini söylerken, diğerleri onu diğer dört ilkedan ayrı beşinci bir ilke yaparlar; bunlar ya ateş ve hava gibi hafiftir ya da toprak ve su gibi ağırdır; küre ne hafiftir ne de ağırdır. Yine bazıları onun et ve kandan oluştuğunu iddia ederler; bunların en büyüğü bile göğün canlı ve akıl sahibi olduğunu ve yıldızların akıl sahibi bir ruha sahip olduğunu söylemiştir. Hatta bir müfessirin kitaplarında bu görüşe düşme eğilimi buldum; o, Kur'an'daki

şu pasajı esas almıştır: "(Gök ve yer) cevap verdi: Biz bütün itaatle geldik." Fakat söz bazen ifade ve açıklama ile, bazen de bir işaretin göstergesi ve ortaya çıkan etki ile ifade edilir.

TAKIM YILDIZLARI KÜRESİNİN ÜSTÜNDEKİLERİN TANIMI

Müslümanlar şöyle derler: Gök küresinin üstünde arş vardır ve arşın üstünde yalnızca Allah bilir. Bazıları şöyle der: Arşın üstünde Yaratıcı (yüce ve yücedir) vardır; bu doğru bir ifadedir ve İslam'ın kuralları içindedir, ancak Allah'a ilişkin bir yer ve mekândan bahsetmek için kullanılmaması şartıyla, çünkü "yukarıda" kelimesi birçok şekilde açıklanabilir. Bugün cennetin var olduğuna inananlar, cennetin yedinci gökte olduğunu söyler ve argümanlarını Kuran'daki şu pasaj üzerine kurarlar: "Gökte sizin için yiyecek vardır: size vaat edilenleri içerir 5"; birçok yorumcu bu kelimelerle cennetin kastedildiğini söyler. Eskiler, sabit göğü zikrettikten sonra, dünyaların dağılımı hakkında, farklılıklarına göre sekizinci veya dokuzuncu olduğunu, tüm gök kürelerinin üstünde onları çevreleyen ruhlar dünyasının olduğunu; sonra bu sonuncusunun üstünde, bu dünyaların üzerine uzanan akıl dünyasının olduğunu; Yaratıcı'nın öncekilerin hepsinin üstünde olduğunu söylediler. Eğer mesafeden bahsetmek istiyorlarsa, Müslümanların kendilerinin söylediklerine yakındır; ve eğer yükseklik, ihtişam ve yükseklik kastediyorlarsa, gerçeğe daha yakın olacaktır. Tanrı en bilgili, en bilge, bize öğrettiklerinde en güvenilir olandır!

— 10 —

de tout ce qui précède. S'ils ont voulu parler de la distance, c'est voisin de ce que disent les Musulmans eux-mêmes; et s'ils ont entendu l'élevation, la grandeur et la hauteur, ce sera plus voisin de la vérité. Dieu est le plus savant, le plus sage, le plus croyable dans ce qu'il nous a enseigné!

DESCRIPTION DE CE QU'IL Y A DANS LES SPHÈRES CÉLESTES
ET LES CIEUX, SELON LA TRADITION

La tradition rapporte qu'il y a, dans le ciel le plus proche, une maison, située en face de la Ka'ba, que l'on appelle ed-Dorah, où entrent chaque jour soixante-dix mille anges qui n'y reviennent plus jamais; on dit que c'est le Temple visité¹, et que les âmes des hommes vertueux y montent. Sous le trône, prétend-on, est une mer dont l'eau est verte, semblable au sperme de l'homme, et dont Dieu se servira pour rendre la vie aux morts entre les deux appels de trompette; c'est à elle que Dieu a fait allusion dans ce passage du Qor'an : « Çâd. J'en jure par le Qor'an rempli d'avertissements². »

Ed-Dahhâk rapporte qu'il y a dans le ciel des montagnes de grêlons, créés par Dieu en quantité déterminée pour chaque année. Quand elles seront épuisées, la résurrection se produira. Ibn-Mas'ûd aurait dit : Aucune année n'a moins de pluie qu'une autre; mais Dieu en a distribué la provision de telle sorte que lorsqu'un peuple commet des péchés, il en attribue sa part à un autre peuple. Certains commentateurs ont dit que c'était la pluie qui était désignée

— 11 —

dans ce passage du Qor'an : « Le ciel a de la nourriture pour vous; il renferme ce qui vous a été promis³. »

Wahb (ben Monabbih) a prétendu que Dieu a créé dans l'air des oiseaux noirs, et ce sont eux qui ont lancé des pierres à Loth⁴ et aux compagnons de l'éléphant⁵.

Ibn-Ishâq a rapporté ces paroles du prophète : « Parmi les créatures de Dieu est un coq dont les ergots sont sous la septième terre et dont la crête est repliée sous le trône : ses deux ailes embrassent les deux horizons. Lorsqu'il ne reste plus de la nuit que le dernier tiers, il bat des ailes et s'écrie : Gloire à notre Seigneur, le roi saint! Ceux qui sont entre l'Orient et l'Occident l'entendent; or, vous voyez que les coqs, lorsqu'ils entendent cela, se mettent à chanter⁶. »

On rapporte qu'il y a dans le ciel une vague condensée; d'autres disent que sous le ciel est une mer également condensée où se trouvent les orbites du soleil, de la lune et des cinq étoiles errantes; certain a prétendu que c'était la mer gonflée dont il est question dans le Qor'an⁷. On a dit : Il n'y a pas, dans les sept cieux, l'espace d'un pied, sans qu'il ne s'y trouve un ange debout, ou accroupi, ou prosterné. La tradition du prophète relative à l'ascension renferme une description merveilleuse de ce qui se trouve dans les cieux; Dieu est le plus savant! De même il y a d'autres traditions, relatives au même sujet, que celle de l'ascension; tout cela est admissible, autant que possible, car nous savons que ce qui est plus élevé que la surface de la terre entre dans la

1. Ch. LI, v. 22.

2. Plus exactement aux Sodomites. Cf. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, v^e Lorn; Qor., ch. VII, v. 82; Bâidhâwî, t. I, p. 334.

3. Cf. Nöldeke, *Arabien*, p. 72; Qor., chap. CV, v. 3 et 4; Bâidhâwî, t. II, p. 417; Hughes, *A Dictionary of Islam*, p. 24; Damiri, *Hayât el-Hakim el-Kobra*, t. I, p. 22.

4. Ces mots manquent dans le ms. La même légende est rapportée par Damiri, *id.*, opus, t. I, p. 429.

5. Ch. LI, v. 6. Cette interprétation n'a pas été retenue par Bâidhâwî, t. II, p. 288.

1. *ʿAsat ʾisroʾiyyat* du Qor'an, ch. LII, v. 4. Cette explication est dans Bâidhâwî, *id.*, p. 288.

2. Qor., ch. XXXVIII, v. 1. Cette explication n'a pas été admise par les commentateurs postérieurs : il n'y en a aucune trace dans Bâidhâwî, t. II, p. 181. Nous avons déjà vu cette mer verte dans un récit de l'Ascension de Moḥammed, t. Ier, p. 169.

GÖK KÜRELERİNDE VE GÖKLERDE BULUNANLARIN GELENEĞE GÖRE AÇIKLAMASI
Gelenek, en yakın gökte, Kabe'nin karşısında bulunan ve her gün yetmiş bin meleğin girip bir daha geri dönmediği edDorah adlı bir evin olduğunu bildirir; bunun ziyaret edilen Tapınak 1 olduğu ve erdemli insanların ruhlarının oraya yükseldiği söylenir. Tahtın altında, iddia edildiğine göre, suyu yeşil, insan spermene benzeyen ve Tanrı'nın iki trompet çağrısı arasında ölüleri diriltmek için kullanacağı bir deniz vardır; Tanrı'nın Kur'an'ın şu bölümünde buna işaret ettiği şey budur: "Yani, uyarılarla dolu Kur'an'a yemin ederim." Ed-Dahhâk, göklerde Tanrı tarafından her yıl için belirlenen miktarda yaratılmış dolu dağları olduğunu bildirir. Bunlar tükendiğinde, diriliş gerçekleşecektir. İbn-Mesudd'un şöyle dediği söylenir: Hiçbir yıl diğerinden daha az yağmur yağmaz; Fakat Allah, rızkını öyle bir şekilde dağıtmıştır ki, bir topluluk günah işlediğinde, payını başka bir topluluğa ayırır. Bazı müfessirler, Kur'an'ın şu ayetinde bahsedilenin yağmur olduğunu söylemişlerdir: "Gökte sizin için yiyecek vardır; size vaat edilenler ondadır." Vehb (ben Monabbih), Allah'ın havada siyah kuşlar yarattığını ve Lut 8 ve filin arkadaşlarına taş atanların onlar olduğunu iddia etmiştir. **İbn-i İshak,**

Peygamber'in şu sözlerini rivayet etmiştir: "Allah'ın yaratıkları arasında, mahmuzları yedinci katın altında, tepesi tahtın altında kıvrılmış bir horoz vardır: iki kanadı iki ufku kucaklar. Gecenin sadece son üçte biri kaldığında kanatlarını çırpır ve şöyle bağırır: Kutsal kral Rabbimize şükürler olsun! Doğu ile Batı arasında olanlar bunu duyar; şimdi horozların bunu duyduklarında [ötmeye başladıklarını] görürsün." Gökyüzünde yoğunlaşmış bir dalga olduğu rivayet edilmiştir; Diğerleri göğün altında, içinde Güneş, Ay ve beş gezgin yıldızın yörüngelerinin bulunduğu eşit derecede yoğunlaşmış bir deniz olduğunu söylerler; bazıları bunun Kur'an 5'te bahsedilen şişkin deniz olduğunu iddia etmişlerdir. Denilmiştir ki: Yedi gökte bir ayak mesafesi yoktur ki, orada ayakta duran, çömelmiş veya secde eden bir melek bulunmasın. Peygamber'in miracla ilgili hadisi, göklerde bulunanların harikulade bir tasvirini içerir; Allah en iyisini bilir! Aynı şekilde, miracın dışında aynı konuyla ilgili başka hadisler de vardır; bunların hepsi mümkün olduğunca kabul edilebilir, çünkü yeryüzünden daha yüksek olanın ruhsal varlıklar kategorisine girdiğini biliyoruz; Şimdi, daha yüksek olan her şey daha ince ve daha hafiftir.

— 12 —

catégorie des êtres spirituels; or, tout ce qui est plus élevé est plus subtil et plus léger. Une maison ne se compose pas tout entière d'argile et de bois; la mer n'est pas seulement un amas d'eau. Nous avons déjà dit que ce qui est en dehors de ce bas monde n'a aucun rapport avec lui, si ce n'est au point de vue de la dénomination. Nos adversaires concèdent que la pluie, avant de tomber, se compose de particules séparées et subtiles, et que, par suite de cette subtilité, elles se retiennent dans le ciel; or, on ne nie pas qu'il n'y ait dans le ciel une mer sous la forme de ces parcelles de pluie, et de même pour la grêle et la neige. Cela concorde avec la tradition d'Ed-Dahhak, tandis que la plupart des Musulmans sont de l'avis opposé. Il en est de même pour la tradition de Walb relative aux oiseaux et aux pierres. Le point de réunion (de ces doctrines divergentes) est l'existence des anges dans le ciel. Certains anciens ont admis qu'il pouvait y avoir, dans les parties supérieures du monde, des fauves et des bêtes imperceptibles à raison de la subtilité de leurs corps. Qu'ont-ils à être mécontents de ceux qui reconnaissent la forme extérieure des anges?

DESCRIPTION DES ÉTOILES ET DES ASTRES

Dieu a dit : « Nous avons orné le ciel le plus proche de la terre d'un ornement brillant, d'étoiles qui gardent le ciel contre tout démon rebelle »; et ailleurs : « C'est lui qui a placé pour vous les étoiles dans le ciel, afin que vous soyez dirigés dans les ténébres sur la terre et les mers ». Ces passages nous apprennent qu'il y a, à la fois, dans les étoiles, un ornement, une sauvegarde et une direction. Il a ajouté (que sa mention soit glorieuse !) : « Je ne jurerai pas par les cinq planètes rétrogrades qui courent rapidement et se

1. Qor., chap. XXVII, v. 6 et 7.
2. Qor., ch. VI, v. 97.

— 13 —

cachent ». Un grand nombre de commentateurs disent qu'il faut entendre par ces mots les planètes errantes.

Le premier de ces astres est Saturne, dans le septième ciel, de nature froide : c'est la planète qui a la marche la plus lente; le second est Jupiter, dans le sixième ciel, de nature équilibrée; le troisième, Mars, dans le cinquième ciel, de nature chaude; le quatrième, le Soleil, dans le quatrième ciel, de nature chaude; le cinquième, Vénus, dans le troisième ciel, de nature humide; le sixième, Mercure, dans le deuxième ciel, de nature mixte; le septième, la Lune, dans le ciel le plus proche, de nature froide; c'est l'astre qui a la marche la plus rapide.

Tous ces astres sont de bon augure, à l'exception de Saturne et de Mars; le Soleil et la Lune se distinguent parmi eux, car on dit : Il y en a deux de bon augure, deux de mauvais et un mixte; les deux de bon augure sont Jupiter et Vénus, les deux de mauvais augure Saturne et Mars, et l'astre mixte est Mercure, qui est bon avec le bon et mauvais avec le mauvais; les deux lumineux sont le Soleil et la Lune. Le Soleil est comme un roi, la Lune comme son ministre, Saturne comme un vieillard à l'esprit juste, Jupiter comme un juge équitable, Mars comme le bourreau qui châtie, Vénus comme une belle femme, Mercure comme un secrétaire¹.

Chacune de ces planètes a deux mansions dans les douze signes du zodiaque, à l'exception des deux lumineux, qui n'ont chacun qu'une mansion. Ce qu'on entend par mansion, c'est que la planète y descend dans sa saison, et que sa puissance et sa vertu y sont augmentées². Le Lion est la mansion du Soleil, le Cancer celle de la Lune, le Capricorne et le

1. Qor., ch. LXXXI, v. 15 et 16.

2. Comparer Hammer, *Ueber die Sternbilder der Araber*, dans les *Mines de l'Orient*, t. I, p. 5 et suiv.; Qazwini, *Adjad'ib el Makhlouqat*, éd. Wustenfeld, p. 23.

3. Cf. *Mafatih el-'Olouin*, éd. G. van Vloten, p. 225.

Bir ev tamamen kil ve tahtadan oluşmaz; deniz sadece bir su kütlesi değildir. Daha önce bu alt dünyanın dışında olanın, mezhepsel bakış açısı dışında, onunla hiçbir ilişkisi olmadığını söylemiştik. Muhalliflerimiz, yağmurun yağmadan önce ayrı ve ince parçacıklardan oluştuğunu ve bu inceliğin bir sonucu olarak gökyüzünde tutulduğunu kabul ediyorlar; şimdi, bu yağmur parçacıkları biçiminde gökyüzünde bir deniz olduğu inkar edilmiyor ve aynı şey dolu ve kar için de geçerlidir. Bu, Ed-Dahhak geleneğiyle uyumludur, ancak çoğu Müslüman bunun tam tersi görüştedir. Aynısı, kuşlar ve taşlar hakkındaki Vehb geleneği için de geçerlidir. (Bu farklı öğretilerin) birleşme noktası, gökyüzünde meleklerin varlığıdır. Bazı eskiler, dünyanın daha yüksek kısımlarında, vahşi hayvanlar ve vücutlarının inceliği nedeniyle algılanamayan hayvanlar olabileceğini kabul ettiler. Meleklerin dışsal biçimini tanıyanlara kızmaları için neleri var?

YILDIZLARIN VE YILDIZ TOPLARININ AÇIKLAMASI

Tanrı şöyle dedi: "Dünyaya en yakın olan göğü, her isyankar şeytandan göğü koruyan yıldızlarla, parlak bir süsle süsledik¹," ve başka bir yerde: "Yıldızları sizin için gökte yerleştiren O'dur ki, yeryüzündeki ve denizlerdeki karanlıklarda yolunuzu bulasınız⁵." Bu pasajlar bize yıldızlarda aynı zamanda bir süs, bir koruma ve bir yön olduğunu öğretiyor. O

ekledi (anılmaması muhteşem olsun!): "Hızla koşan ve saklanan beş geri giden gezegene yemin etmeyeceğim¹." Çok sayıda yorumcu, bu sözcüklerin gezgin gezegenler olarak anlaşılması gerektiğini söylüyor. Bu yıldızların ilki, yedinci gökte soğuk bir yapıya sahip Satürn'dür: en yavaş hareket eden gezegendir; ikincisi, altıncı gökte dengeli bir yapıya sahip Jüpiter'dir; üçüncüsü, beşinci gökte sıcak bir yapıya sahip Mars'tır; dördüncüsü, dördüncü gökte sıcak bir yapıya sahip Güneş'tir; beşincisi, üçüncü gökte nemli bir yapıya sahip Venüs'tür; altıncısı, ikinci gökte karışık yapılı Merkür; yedincisi, en yakın gökte soğuk yapılı Ay; en hızlı hareket eden yıldızdır. Satürn ve Mars hariç tüm bu yıldızlar uğurludur; Güneş ve Ay bunların arasında öne çıkar, çünkü şöyle denir: İki uğurlu, iki uğursuz ve bir de karışık vardır; iki uğurlu Jüpiter ve Venüs'tür, iki uğursuz Satürn ve Mars'tır ve karışık yıldız Merkür'dür, iyiyle iyi, kötüyle kötüdür; iki aydınlatıcı Güneş ve Ay'dır. Güneş bir kral gibidir, Ay onun veziri gibidir, Satürn adil düşünceli yaşlı bir adam gibidir, Jüpiter adil bir yargıç gibidir, Mars cezalandıran bir cellat gibidir, Venüs güzel bir kadın gibidir, Merkür bir sekreter gibidir.

— 14 —

Verseau celles de Saturne, le Sagittaire et les Poissons celles de Jupiter, le Bélier et le Scorpion celles de Mars, le Taureau et la Balance celles de Vénus, les Gémeaux et la Vierge celles de Mercure.

Si Dieu le permet et nous garde, nous ferons à part un livre agréable sur les étoiles et ce dont on est sûr à leur endroit et qui est conforme aux dires des gens de la vérité ; car je vois les ignorants traiter avec mépris tout ce qui a rapport à elles, diminuer la valeur de ceux qui s'adonnent à cette étude et en mépriser l'importance, parce que le devin¹ et les astrologues s'en sont emparés et se sont hâtés d'étendre leurs bras pour en saisir les jugements que Dieu a désignés pour être interdits² à ses créatures et dont il a réservé la connaissance à lui-même, à leur exclusion ; comment en ce cas peut-on y pénétrer et s'en servir ? Certes, c'est un grand défaut, pour les gens religieux et qui aiment l'ordre dans les idées, de nier la preuve et de rejeter l'évidence. Dieu a dit : « Par le ciel orné de douze signes³, » et ailleurs : « Béné soit celui qui a placé au ciel les signes du zodiaque, qui y a suspendu le flambeau et la lune qui éclairent⁴ ; » et encore : « N'élèveront-ils pas leurs regards vers le ciel au-dessus de leurs têtes ? Ne voient-ils pas comme nous l'avons bâti et disposé, comme il n'y a aucune fente⁵ ? » puis dans un autre endroit : « Nous ferons éclater nos miracles sur les différentes contrées de la terre et sur eux-mêmes, jusqu'à ce qu'il leur soit démontré que ce livre est la vérité⁶, » et enfin : « Dans la création des cieux et de la terre, dans l'alternative des nuits et des jours, il y a des signes pour les hommes

1. Zurrûq. Voyez sur ce mot, Dozy, *Supplément aux Dictionnaires arabes*.

2. Peut-être faut-il lire *لَا يَدْخُلُ* « que Dieu a créés ».

3. *Qur.*, ch. LXXXV, v. 1.

4. *Qur.*, ch. XXV, v. 62.

5. *Qur.*, ch. L, v. 6.

6. *Qur.*, ch. XLI, v. 53.

— 15 —

doués d'intelligence¹ ; » et bien d'autres versets nombreux et preuves évidentes.

Les astronomes qui examinent attentivement les questions ont établi, à l'égard des preuves de l'existence du Dieu unique, une argumentation d'une importance considérable et d'une élévation remarquable. La voici : Quand nous voyons que la sphère céleste est mue, notre science nous contraint à admettre que son mouvement provient d'un être immobile ; car si l'être qui la meut était mobile lui-même, il aurait besoin, pour être mu, d'un autre être mobile, et ainsi de suite à l'infini. Le mouvement de cette sphère est perpétuel, et la force de l'être qui la meut est infinie ; or, il n'est pas possible que cet être soit un corps, mais il faut qu'il soit le moteur des autres corps ; et de même que sa force est infinie, il ne peut disparaître ni se corrompre. Ils ajoutent : « Voyez comment nous avons atteint le Créateur, l'artisan producteur d'une œuvre merveilleuse, le premier moteur des êtres, par le moyen d'êtres visibles et bien connus, accessibles aux sens, et comment nous avons démontré qu'il est éternel, doué de force et de puissance infinies, immobile, échappant à la corruption, et increé (qu'il soit bény et exalté bien au-dessus de ce que disent les pervers !). »

Les constellations zodiacales sont au nombre de douze ; chaque mois de l'année, le Soleil descend dans chacune d'elles. Ce sont : le Bélier, le Taureau, les Gémeaux, le Cancer, le Lion, la Vierge, la Balance, le Scorpion, le Sagittaire, le Capricorne, le Verseau, les Poissons. Ces constellations sont divisées en vingt-huit sections qu'on appelle mansions de la Lune, parce que celle-ci descend dans chacune d'elles chaque nuit ; ce sont : les deux cornes et le ventre du Bélier, les Pleiades, Aldébaran, la Tête d'Orion, le second des deux Gémeaux, le bras, le nez, l'œil, le front, la crinière et le cœur du Lion, l'Aboyeur (épaule droite de

1. *Qur.*, ch. III, v. 187.

Bu gezegenlerin her birinin, burçların on iki burcunda ikişer köşkü vardır. İki ışık hariç, her birinin yalnız bir köşkü vardır. Köşkten maksat, gezegenin mevsiminde oraya inmesi ve orada kuvvetinin ve faziletinin artmasıdır. Aslan Güneş'in köşkü, Yengeç Ay'ın köşkü, Oğlak ve Kova Satürn'ün köşkü, Yay ve Balık Jüpiter'in köşkü, Koç ve Akrep Mars'ın köşkü, Boğa ve Terazi Venüs'ün köşkü, İkizler ve Başak Merkür'ün köşküdür. Allah izin verir ve bizi korusa, yıldızlar ve onlar hakkında kesin olan şeyler hakkında ve doğruluk ehlinin sözlerine uygun ayrı bir hoş kitap yaparız; Çünkü cahillerin kendilerine ilişkin her şeyi küçümsediğini, bu çalışmaya kendilerini adayanların değerini azalttığını ve önemini küçümsediğini görüyorum, çünkü kahin¹ ve astrologlar onu ele geçirdiler ve Tanrı'nın yaratıklarına yasakladığı¹ ve bilgisini kendisine sakladığı, onları dışladığı hükümleri kavramak için kollarını uzatmaya kendilerini bağladılar; bu durumda kişi ona nasıl nüfuz edebilir ve onu kullanabilir? Elbette, dindar insanlar ve fikirlerde düzeni sevenler için kanıtı reddetmek ve kanıtı reddetmek büyük bir hatadır. Tanrı şöyle demiştir: "On iki burçla süslenmiş göğe yemin olsun" ve başka yerlerde: "Burçların burçlarını göklere yerleştiren, orada ışık veren meşaleyi ve ayı asılı tutan kişi mübarek olsun"; ve yine: "Gözlerini başlarının üstündeki göklere kaldırmayacaklar mı? Onu nasıl inşa ettiğimizi ve düzenlediğimizi, onda hiçbir çatlak olmadığını görmüyorlar mı? 5 Sonra başka bir yerde: "Yeryüzünün çeşitli bölgelerine ve

kendilerine işaretlerimizi parlatacağız, ta ki bu Kitabın gerçek olduğu onlara gösterilinceye kadar" 6 ve son olarak: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gecelerin ve gündüzlerin birbiri ardına gelmesinde, akıl sahibi insanlar için işaretler vardır;" ve daha birçok sayısız ayet ve açık delil. Soruları dikkatlice inceleyen gök bilimciler, tek Tanrı'nın varlığının delilleri açısından, oldukça önemli ve dikkate değer bir yücelikteki bir argümanı ortaya koymuşlardır. Bu şudur: Gök küresinin hareket ettiğini gördüğümüzde, bilimimiz bizi hareketinin hareketsiz bir varlıktan geldiğini kabul etmeye zorlar; çünkü onu hareket ettiren varlık kendisi hareket ediyor olsaydı, hareket ettirilebilmesi için başka bir hareket eden varlığa ihtiyaç duyardı ve bu sonsuza kadar böyle devam eder. Bu kürenin hareketi sürekli ve Onu hareket ettiren varlığın kuvveti sonsuzdur; şimdi, bu varlığın bir beden olması mümkün değildir, ancak diğer bedenlerin hareket ettiricisi olmalıdır; ve kuvveti sonsuz olduğu gibi, yok olamaz veya bozulamaz. Şunu eklerler: "Yaratıcıya, harika bir eser üreten zanaatkara, varlıkların ilk hareket ettiricisine, duyularla erişilebilen, görünür ve iyi bilinen varlıklar aracılığıyla nasıl ulaştığımızı ve onun ebedi, sonsuz kuvvet ve güçle donatılmış, hareketsiz, bozulmadan kurtulmuş ve yaratılmamış olduğunu nasıl gösterdiğimizi görün (sapkınların söylediklerinden çok daha yüce ve mübarek olsun!). "Zodyak takımyıldızları on iki adettir; Yılın her ayında, Güneş her birine iner. Bunlar şunlardır: Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova, Balık.

— 16 —

la Vierge), l'épi de la Vierge, son pied gauche, les deux pinces, la tête, le cœur et la queue du Scorpion, les Autruches (partie antérieure du Sagittaire), El-Belda (l'espace vide), la corne du Capricorne, Sa'd-Boula' (dans le Verseau), l'épaule gauche, la main droite, les parties antérieure et postérieure du seau du Verseau et le ventre des Poissons'.

Chaque constellation du Zodiaque contient deux mansions de la Lune et un tiers; le Soleil parcourt cet espace entier en un an, et la Lune en un mois; Dieu a dit : « Nous avons établi des stations pour la lune, jusqu'à ce qu'elle devienne semblable à une vieille branche de palmier ». Parmi ces constellations, il y en a trois de feu, le Bélier, le Lion, le Sagittaire; trois d'air, les Gémeaux, la Balance, le Verseau; trois d'eau, le Cancer, le Scorpion, les Poissons; et trois de terre, le Taureau, la Vierge, le Capricorne; c'est qu'elles ont été créées de ces éléments.

Sachez que c'est une très grande erreur et ignorance que d'attribuer un libre arbitre aux constellations et aux étoiles; car elles sont créées, instituées selon ce que Dieu a voulu faire d'elles, ainsi que du reste des cieux et des êtres compacts créés selon leur nature, de même que le feu a été rendu brûlant, et l'eau humectante. Dieu a dit : « Il a soumis pour vous le soleil et la lune; les étoiles sont contraintes par sa volonté ». L'on a raconté sur les étoiles des traditions dont l'auteur rapportera quelques-unes, en réservant la connaissance de la vérité à Dieu seul (qu'il soit exalté et glorifié!).

1. Cf. les *Mansions innées des Arabes*, de Mohammed el-Moqri, traduit par M. A. de C.-Motylinski; Alger, 1899; pour la détermination astronomique des mansions, voir le tableau de la page 86. Comparez Al-Biruni, *Chronology*, p. 343 et suivantes.

2. *Qur.*, ch. XXXVI, v. 39.

3. *Qur.*, ch. XVI, v. 12.

— 17 —

DESCRIPTION DE LA FORME DU SOLEIL, DE LA LUNE ET DES ÉTOILES, ET DE CE QUI S'Y TROUVE

Abou-Hodhal rapporte, d'après 'Afa', que celui-ci aurait dit : Il m'est parvenu qu'il (le prophète?) aurait dit que la longueur et la largeur du soleil et de la lune sont chacune de neuf cents parasanges; et el-Dahlak ajoute : Nous fîmes le calcul, qui donna pour résultat neuf mille parasanges¹, (et cependant) le soleil est plus grand que la lune. Le même ajoute : La grandeur des étoiles est de douze parasanges au carré. On nous rapporte d'Ikrima qu'il aurait dit : La grandeur du soleil est comme celle du monde, plus un tiers, et celle de la lune celle du monde exactement. Moqatil aurait dit : Les étoiles sont suspendues au ciel comme des lampes. On a dit encore : Le soleil, la lune et les étoiles ont été créées de la lumière du trône. Voilà la doctrine des Musulmans, qui ne s'appuie ni sur le texte d'un livre [divin], ni sur une tradition authentique.

Les anciens n'ont point été d'accord sur cette question. Plutarque rapporte, d'après l'un d'eux, qu'il croyait le soleil égal en grandeur à la terre, et que son orbite est vingt-neuf fois plus grand que la terre; d'après un autre, que le soleil a la grandeur de neuf pas d'homme; d'après un troisième, qu'il est de la grandeur qu'on le voit. La généralité des astronomes sont d'avis que cet astre est cent soixante-six fois et un trente-deuxième plus grand que la terre. Considérez ces divergences éclatantes et ces différences évidentes, et demandez-vous si un homme raisonnable peut se permettre de

1. On voit, par un passage subséquent, qu'il s'agit ici d'Abou-Mohammed 'Afa ben Yasir el-Madani, traditionaliste, mort en 103 ou 104 hég., ou, suivant d'autres, en 94 hég. Cf. Nawawi, *Manzûm Khalk*, t. I, p. 586, note 2; *Fihrist*, t. I, p. 26.

2. Calcul inexact, puisque 900² = 810,000.

Bu takımyıldızlar, Ay'ın her gece her birine inmesi nedeniyle Ay'ın konakları olarak adlandırılan yirmi sekiz bölüme ayrılır; Bunlar şunlardır: Koç'un iki boynuzu ve karnı, Ülker, Aldebaran, Orion'un Başı, ikinci arka iki İkizler, Aslan'ın kolu, burnu, gözü, alını, yelesi ve kalbi, Başak'ın Barker'ı (sağ omzu), Başak'ın kulağı, sol ayağı, iki kısaç, Akrep'in başı, kalbi ve kuyruğu, Devekuşları (Yay'ın ön kısmı), El-Belda (boş alan), Oğlak'ın boynuzu, Kova'daki Sacc-Bulac, Kova burcunun sol omuzu, sağ eli, kova burcunun ön ve arka kısımları ve Balık burcunun göbeği. Zodyak'ın her takımyıldızı, Ay'ın konaklarının üçte ikisini içerir; Güneş tüm bu uzayı bir yılda, Ay ise bir ayda geçer; Tanrı şöyle dedi: "Ay için, eski bir hurma dalı gibi olana kadar durak yerleri kurduk." Bu takımyıldızlar arasında, üçü ateş, Koç, Aslan, Yay; üçü hava, İkizler, Terazi, Kova; üçü su, Yengeç, Akrep, Balık; ve üçü toprak, Boğa, Başak, Oğlak vardır; bunun nedeni, bunların bu elementlerden yaratılmış olmalarıdır. Takımyıldızlara ve

yıldızlara özgür irade atfetmenin çok büyük bir hata ve cehalet olduğunu bilin; çünkü onlar, Tanrı'nın onları yapmak istediği şeye göre yaratılmış, zorlanmış ve kurulmuştur; tıpkı ateşin yakıcı ve suyun nemlendirici olarak yaratılmış olması gibi. Tanrı şöyle dedi: "Güneşi ve ayı sizin için boyun eğdirdi; yıldızlar onun iradesiyle zorlanmıştır." Yıldızlar hakkında 3 rivayet anlatılmıştır; yazar bunlardan bazılarını nakledecek ve hakikat bilgisini yalnızca Allah'a (yüce ve yüce olsun!) saklayacaktır.

GÜNEŞ, AY VE YILDIZLARIN ŞEKİLLERİNİN VE İÇERİĞİNİN TANIMI

Ebû Huzeyfe, Atâ'dan rivayet ediyor ki: Bana ulaştığına göre, o (Peygamber?) güneş ve ayın uzunluk ve genişliğinin her birinin dokuz yüz fersah olduğunu söylemiştir; ed-Dahhâk ekliyor: Hesapladık, sonuç dokuz bin fersah2 oldu, (oysa) güneş aydan daha büyüktür. Aynıı ekliyor: Yıldızların büyüklüğü on iki fersah karedir. İkrime'den bize şöyle dediği rivayet edilmiştir: Güneşin büyüklüğü dünyanın büyüklüğüne, üçte bir fazlası kadardır ve ayın büyüklüğü de tam olarak dünyanın büyüklüğü kadardır. Mukâtil'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yıldızlar gökyüzünde lambalar gibi asılıdır. Ayrıca şöyle denmiştir: Güneş, ay ve yıldızlar arşın ışığından yaratılmıştır. Bu, ne bir [ilahî] kitabın metnine ne de sahih bir hadise dayanan Müslümanların doktrindir. Eskiler bu konuda görüş birliği içinde değillerdi. Plutarş, bunlardan birine göre, güneşin dünyaya eşit büyüklükte olduğuna ve yörüngesinin dünyadan yirmi dokuz kat daha büyük olduğuna inandığını; bir başkasına göre, güneşin dokuz insan adımı büyüklüğünde olduğunu; bir üçüncüsüne göre ise, kişinin onu gördüğü boyutta olduğunu bildiriyor.

— 18 —

blâmer les Musulmans dans leurs traditions, quand il constate de telles variantes dans les opinions de ses partisans et dans celles des Unitaires ?

On est en désaccord au sujet du corps du soleil. On rapporte qu'Aristote pensait que ce corps appartient au cinquième élément, ainsi que le corps de la sphère céleste, que Platon croyait que la plus grande partie de la substance du soleil était de feu, et des philosophes du Portique (les stoïciens) qu'ils jugeaient le soleil une substance intellectuelle s'élevant de la mer. D'autres ont prétendu que le corps du soleil est comme un arbuste illuminé; certain d'entre eux le considère comme un verre qui reçoit un éclairage du feu qui est dans la partie supérieure du monde et nous en envoie la clarté; de sorte que le soleil, dans son opinion, se composerait de trois: le premier dans le ciel, au plus haut du monde, composé de feu; le second qui est comme un miroir, et le troisième qui est le reflet dont nous percevons la lumière.

Cependant quelques-uns affirment que la substance du soleil est de terre spongieuse, à la façon d'un nuage, et qui s'enflamme.

Les Musulmans disent que cet astre a été créé de lumière; quelques-uns disent que c'est de feu; or, le feu et la lumière ont un sens voisin. Mais Dieu sait mieux la vérité!

Les avis ont également été partagés au sujet de la forme du soleil, de la lune et des étoiles. Les stoïciens, dit-on, croient que ces formes sont sphériques, comme le monde; cependant certains d'entre eux affirment qu'elles ont celle d'un vaisseau concave rempli de feu. Une certaine secte prétend que les étoiles sont comme des clous plantés dans la substance cristalline et dans les cubes de mosaïque qui forment le ciel. D'autres ont dit que ce sont des lames minces. Dieu sait mieux la vérité!

On a différé d'opinion sur le corps de la lune; certains ont cru que c'était un nuage rond; Platon dit que la substance ignée qui entre dans la composition de la lune est un corps dur

— 19 —

et lumineux, sur lequel se trouvent des surfaces planes, des montagnes et des vallées; et il appuie son argumentation sur les traces que l'on voit, en effet, sur le visage de cet astre. La plupart des astronomes prétendent qu'elle est un disque poli qui reçoit une partie de la lumière du soleil, et que c'est pour cela qu'elle est pleine quand elle est en opposition. Il en est de même pour les étoiles, qui empruntent leur lumière au soleil; mais Dieu sait mieux la vérité!

On n'est pas non plus d'accord sur la grandeur de la lune et des étoiles. On raconte, d'après certain auteur, que la lune est aussi grande que le soleil, et d'après certain autre, qu'elle est plus petite; quelques-uns ont prétendu qu'elle est plus grande que la terre, et d'autres qu'elle est plus petite; parmi les astronomes, certains prétendent que la plus petite étoile fixe est seize fois plus grande que la terre, et la plus grande étoile, quatre cent vingt fois; et quant aux planètes, le soleil est plus de cent soixante fois plus grand que la terre, comme nous l'avons dit; Saturne est plus de quatre-vingt-dix-neuf fois plus grand; Jupiter est quatre-vingt-une fois et trois quarts plus grand; Mars est..... fois et demi plus grand; Vénus, quarante-quatre fois plus grande; Mercure, soixante-deux fois; la lune, trente-neuf fois et quart plus grande que la terre; Dieu sait la vérité!

Les corps et les formes des étoiles ont fourni aux opinions la même diversité que le soleil et la lune. On a prétendu que ce sont des lumières sphériques; Aristote croyait qu'elles sont vivantes et douées d'une âme raisonnable; il disait qu'à cause de cela on prouvait leur accord avec l'âme raisonnable animale. Certains ont prétendu que la forme des étoiles est comme celle des créatures; d'autres ont dit que ce sont des dieux, d'autres des anges; certains ont dit que les étoiles, le soleil et la lune croissent à l'Orient et s'effacent à l'Occident. On a prétendu que tous ces astres sont dans une seule sphère, et non dans des sphères séparées.

Astronomların çoğunluğu, bu yıldızın dünyadan yüz altmış altı kat ve otuz saniye daha büyük olduğu görüşündedir. Bu çarpıcı ayrılıkları ve bariz farklılıkları düşünün ve kendinize, takipçilerinin ve Üiteryenlerin görüşlerinde bu kadar farklılık bulduğunda, Müslümanları geleneklerinde suçlamayı göze alabilecek makul bir adam olup olmadığını sorun? Güneşin gövdesi hakkında ihtilaf vardır. Aristoteles'in bu gövdenin gök küresinin gövdesi olduğu gibi beşinci elemente ait olduğunu düşündüğü, Platon'un güneşin özünün büyük kısmının ateş olduğuna inandığı, Portico filozoflarının (Stoacılar) ise güneşin denizden yükselen akli bir cevher olduğuna hükmettiği rivayet edilmiştir. Diğerleri ise güneşin gövdesinin aydınlatılmış bir çalıya benzediğini; bazıları onu dünyanın üst kısmında bulunan ateşten ışık alan ve bize parlaklığını gönderen bir cam olarak kabul ettiklerini; böylece onların görüşüne göre güneşin

üçten oluştuğunu ileri sürmüşlerdir: birincisi gökyüzünde, dünyanın en yüksek noktasında, ateşten oluşmuş; ikincisi ayna gibi olan ve üçüncüsü ışığı algıladığımız yansıma olan. Ancak bazıları güneşin özünün bulut gibi süngerimsi toprak olduğunu ve alevler içinde kaldığını ileri sürerler. Müslümanlar bu yıldızın ışıktan yaratıldığını söylerler; bazıları ateşten olduğunu söylerler; Şimdi, ateş ve ışık benzer bir anlama sahiptir. Ancak Tanrı en iyisini bilir! Güneş, ay ve yıldızların şekli hakkında da görüşler bölünmüştür. Stoacıların, bu şekillerin dünya gibi küresel olduğuna inandıkları söylenir; ancak, bazıları bunların ateşle dolu içbükey bir kap olduğunu iddia eder. Belirli bir mezhep, yıldızların kristalin maddeye ve gökyüzünü oluşturan mozaik küplere çakılan çiviler gibi olduğunu iddia eder. Diğerleri bunların ince levhalar olduğunu söylemiştir. Tanrı en iyisini bilir! Ayın gövdesi hakkında görüşler farklılaşmıştır; bazıları bunun yuvarlak bir bulut olduğuna inanmıştır; Platon, ayın bileşimine giren magmatik maddenin, üzerinde düz yüzeyler, dağlar ve vadiler bulunan sert ve ışıklı bir gövde olduğunu söyler; ve argümanını, aslında bu yıldızın yüzünde görülen izlerle destekler. Çoğu gökbilimci, bunun güneşin ışığının bir kısmını alan cilalı bir disk olduğunu ve bu nedenle karşıt konumdayken dolu olduğunu iddia eder. Yıldızlar da aynıdır, ışıklarını güneşten alırlar; fakat Allah gerçeği daha iyi bilir! Ay ve yıldızların büyüklüğü konusunda da bir görüş birliği yoktur. Bir yazara göre Ay, Güneş kadar büyüktür, bir başkasına göre daha küçüktür; bazıları Dünya'dan daha büyük, bazıları da daha küçük olduğunu ileri sürmüşlerdir; gök bilimciler arasında en küçük sabit yıldızın Dünya'dan on altı kat, en büyük yıldızın ise dört yüz yirmi kat büyük olduğunu ileri sürenler vardır; gezegenlere gelince, Güneş Dünya'dan yüz altmış kat daha büyüktür, dediğimiz gibi; Satürn doksan dokuz kat daha büyüktür; Jüpiter seksen bir üç çeyrek kat daha büyüktür; Mars bir buçuk kat daha büyüktür; Venüs kırk dört kat daha büyüktür; Merkür altmış iki kat; Ay Dünya'dan otuz dokuz çeyrek kat daha büyüktür; Allah gerçeği bilir! Yıldızların gövdeleri ve şekilleri, Güneş ve Ay gibi aynı çeşitlilikte görüşler sağlamıştır. Bunların küre şeklinde ışıklar olduğu ileri sürülmüştür; Aristoteles bunların canlı ve akıl sahibi bir ruha sahip olduklarına inanmıştır; bundan dolayı hayvanî akıl sahibi ruhla olan mutabakatlarının ispatlandığını söylemiştir. Kimileri yıldızların şeklinin yaratıkların şekline benzediğini ileri sürmüşlerdir; kimileri bunların tanrı, kimileri melek olduğunu söylemişlerdir; kimileri yıldızların, güneşin ve ayın doğuda büyüdüğünü, batıda söndüğünü söylemişlerdir. Bütün bu yıldızların ayrı ayrı kürelerde değil, tek bir kürede oldukları ileri sürülmüştür.

— 20 —

J'ai lu dans le livre des Khorémistes que les étoiles sont des sphères et des trous, qu'elles attirent les âmes des créatures et les livrent à la lune, qui se met à croquer; lorsqu'elle est arrivée à son plein, elle envoie ces âmes à celui qui est au-dessus d'elle, et vomit; puis elle recommence à recevoir les âmes qui lui sont envoyées par les étoiles jusqu'à ce qu'elle soit de nouveau pleine.

Prenez exemple de ces explications merveilleuses et suivez le livre de Dieu (qu'il soit glorifié et exalté!) et les traditions authentiques de son prophète (que Dieu le bénisse et le salue, ainsi que sa famille!). Dieu a dit : « Il a placé le soleil comme une lampe et la lune comme une lumière », parce que la lampe renferme l'idée de lumière; de même quand il parle des étoiles : « Il est atteint d'un dard flamboyant »; et dans ce passage : « Et il plaça au milieu d'elle la lune comme une lumière ».

En résumé, tout ce que l'on rapporte des anciens et des astronomes à ce sujet et qui n'emporte pas une diminution dans la démonstration de l'existence du Dieu unique, ni une abolition pour la loi sacrée, ni une négation de l'évidence, est permis et possible.

Dieu a dit : « Le Seigneur des deux orientes, le Seigneur des deux occidents », puis « par le Seigneur des orientes et des occidents » au pluriel, et « le Seigneur de l'orient et de l'occident », par une expression peu précise; en effet, le soleil a cent quatre-vingts points différents de l'horizon où il se lève chaque jour, et autant où il se couche; ces

1. Qor., ch. LXXI, v. 15; ce texte est cité de mémoire et les termes en sont intervertis.

2. Qor., ch. XXXVII, v. 10.

3. Qor., ch. LXXI, v. 15.

4. Qor., ch. LV, v. 16 et 17.

5. Qor., ch. LXXI, v. 40.

6. Qor., ch. LXXIII, v. 9.

7. علي الإرسال.

— 21 —

points sont en face les uns des autres. L'expression « les deux orientes » indique le point du plus long jour de l'année, lorsque le soleil descend dans la tête du Cancer, et celui du jour le plus court, lorsque le soleil descend dans la tête du Capricorne; celle de « deux occidents » indique les deux points du coucher qui font face aux deux précédents, d'une quantité égale. Dieu a dit : « Il n'est point donné au soleil d'atteindre la lune », ce qui signifie que ces deux astres se rapprochent l'un de l'autre sans s'atteindre; toutes les fois que la lune s'approche du soleil, sa lumière diminue jusqu'au moment où elle disparaît, et toutes les fois qu'elle s'en éloigne, sa lumière augmente; quand elle est en opposition, elle est pleine et parfaite. Certains commentateurs, à propos de ce passage du Qor'ân : « Nous effaçâmes le signe de la nuit », ont avancé que par cette expression l'on avait entendu l'augmentation et la diminution qui l'éprouvent. Dieu sait mieux la vérité!

DU LEVER DU SOLEIL ET DE LA LUNE, DE LEURS ÉCLIPSES, DE LA CHUTE DES ÉTOILES FILANTES ET DES AUTRES PHÉNOMÈNES QUI SE MONTRENT DANS LE CIEL

On rapporte, dans les traditions, que le soleil en se couchant continue sa route jusqu'à ce qu'il ait traversé la terre; une fois là, il tombe prosterné devant le trône de Dieu; il perd sa clarté et se revêt d'une nouvelle lumière; puis il reçoit l'ordre de revenir et de se lever de nouveau; mais il refuse de le faire, en ajoutant : « Je ne me lèverai pas pour des gens qui m'adoreraient à l'exclusion de Dieu; » alors trois cent soixante-six anges le piquent avec un aiguillon. Au moment de son lever, il reçoit trois vêtements d'honneur, l'un rouge, l'autre blanc et le troisième jaune; c'est ainsi

1. Qor., ch. XXXVI, v. 40.

2. Qor., ch. XVII, v. 13.

Haremliler Kitabı'nda yıldızların küreler ve delikler olduğunu, yaratıkların ruhlarını çekip büyümeye başlayan aya teslim ettiklerini okudum; dolunay ulaştığında bu ruhları üstündekine gönderir ve kusar; sonra tekrar dolunay oluncaya kadar yıldızların kendisine gönderdiği ruhları almaya başlar. Bu harika açıklamalardan örnek alın ve Tanrı'nın Kitabını (yüce ve yüce olsun!) ve Peygamberinin (Allah onu ve ailesini kutsasın ve selamlasın!) sahih geleneklerini izleyin. Tanrı şöyle dedi: "Güneşi bir lamba ve ayı bir ışık olarak yerleştirdi¹", çünkü lamba ışık fikrini içerir; benzer şekilde yıldızlardan bahsederken: "Alevli bir okla vuruldu⁵." ve bu pasajda: "Ve ortasına bir ışık olarak ayı yerleştirdi³." Kısacası, bu konuda kadimlerden ve gökbilimcilerden bildirilen ve tek Tanrı'nın varlığının gösterilmesinde bir azalma, kutsal yasanın kaldırılması veya delillerin reddedilmesi içermeyen her şey caizdir ve mümkündür. Tanrı: "İki doğunun Rabbi, iki batının Rabbi" dedi, sonra çoğul olarak "doğuların ve batıların Rabbi" dedi⁵ ve çok kesin olmayan bir ifadeyle "doğunun ve batının Rabbi" dedi⁶; aslında, güneşin her gün doğduğu ufukta yüz seksen farklı noktası ve battığı yerde de bir o kadar noktası vardır; bu noktalar birbirinin karşısındadır. "İki doğu" ifadesi, güneşin Yengeç burcunun başına indiği yılın en uzun gününün noktasını ve en kısa gün, güneşin Oğlak burcunun başına indiği zamandır; "iki batı", önceki ikisine eşit miktarda bakan iki gün batımı noktasını belirtir. Allah: "Güneşe aya ulaşmak için izin verilmemiştir¹" demiştir, bu da bu iki yıldızın birbirine ulaşmadan birbirlerine yaklaştığı anlamına gelir; ay güneşe her yaklaştığında ışığı kaybolur anına kadar azalır ve ondan her uzaklaştığında ışığı artar; karşıt konumda olduğunda ise tam ve mükemmeldir. Bazı yorumcular, Kuran'ın bu pasajı hakkında: "Gecenin işaretini sildik⁵", bu ifadeyle kişinin onu test eden artış ve azalışı anladığını ileri sürmüşlerdir. Allah gerçeği en iyi bilir!

GÜNEŞİN VE AYIN DOĞUŞU, TUTULMALARI, KAYMAYAN YILDIZLARIN DÜŞÜŞÜ VE GÖKYÜZÜNDE KENDİNİ GÖSTEREN DİĞER OLAYLAR

Rivayetlerde, güneşin batarken yoluna devam ettiği ve yeryüzünü geçene kadar orada durduğu, oraya vardığında Tanrı'nın tahtı önünde secdeye kapandığı, parlaklığını yitirip yeni bir ışıkla örtüldüğü, sonra geri dönüp yeniden doğması emrini aldığı; ancak bunu yapmayı reddettiği ve "Ben, Tanrı'yı dışlayarak bana ibadet edenler için doğmayacağım" dediği; sonra üç yüz altmış altı melek onu bir iğneyle deldiği bildirilmektedir. Doğuşu sırasında, biri kırmızı, biri beyaz ve üçüncüsü sarı olmak üzere üç şeref elbisesi alır; yıldızın doğuşu sırasında renk değişimlerini böyle görürüz. Ümeyye'nin (ben Ebî's-Salt) şu beyitleri, rivayet edildiği gibi peygambere okunmuştur: Güneş, her gecenin sonunda sabahleyin kırmızıdır, sonra rengi daha sonra tutuşur; O, bizim için yumuşakça kalkmak istemez; bunu ancak terbiye edildiğinde, iğneyle deldiğinde yapar.

— 22 —

que l'on voit les changements de couleur au moment du lever de l'astre. On récita au prophète, ainsi qu'on le raconte, ces vers d'Omaya (ben Abi 'q Çalt) :

Le soleil, à la fin de chaque nuit, est rouge au matin, puis sa couleur s'enflamme plus tard ;
Il ne veut pas tout doucement se lever pour nous ; il ne le fait que chahuté, piqué par l'aiguillon.

« C'est vrai », dit le prophète.

Selon les astronomes, le soleil ne cesse de se lever pour un peuple et de se coucher pour d'autres, parce qu'il décrit autour de la sphère terrestre un cercle régulier. Bien des gens nient que le soleil soit piqué et refuse de se lever, parce que c'est un corps inerte soumis à l'impulsion d'autrui, n'ayant ni responsabilité, ni libre-arbitre ; joint à ceci que la tradition ne me paraît pas authentique ; mais si elle est authentique, l'interprétation et l'allégorie sont là à leur place, car le trône de Dieu entoure le monde ; or donc le soleil pourrait-il se prosterner sous le trône ? Mais souvent il arrive que certains endroits sont préférés à d'autres et sont décrits par approximation, comme quand on dit : « Un tel aide Dieu, toute chose l'aide », et comme l'expression de « maisons de Dieu » et autres semblables.

Quand on parle du soleil, de la lune, des étoiles, des arbres et d'autres êtres qui se sont prosternés, et qui sont sur la terre et dans le ciel, ou dans le reste de la Création, et qui ne sont doués ni de discernement ni de raison, cela veut dire qu'ils se soumettent à ce qu'on désire d'eux, et s'humilient, à raison de la nature et du mouvement qui ont été institués en eux, et de leur obéissance parfaite envers leur Créateur. On a dit aussi : Les marques de création que l'on voit en eux prouvent l'existence de Dieu et portent les spectateurs à se prosterner devant leur Créateur ; alors on dit que ce sont ces

— 23 —

corps qui se sont prosternés, tandis qu'ils n'en ont été que la cause.

Ceux qui croient que le soleil, la lune et les étoiles sont des êtres vivants et raisonnables, ne nient pas qu'ils ne se prosternent et ne proclament les louanges de Dieu ; d'autant plus que nous admettons que Dieu crée dans les êtres innombrables un sens au moyen duquel ils se prosternent et obéissent, ce qui n'est pas impossible à Dieu. Nous avons déjà mentionné tout cela ainsi que sa vraie signification, en l'approfondissant et en l'expliquant, dans notre livre des *Sens des Qur'ân*. Quant à ce qu'on dit que les anges piquent le soleil, cela ressemble à une allégorie dans le même sens qu'a dit le poète (c'est-à-dire Tarafa ben El-'Abd) :

Sen vişagel on dirait que le soleil vient de jeter son manteau sur lui ; sa couleur est pure, il est sans rides.

Du moment que cette tradition peut s'interpréter d'une façon allégorique, il n'y a pas de raison pour se hâter de l'accuser d'erreur et de mensonge.

Walib (ben Monabih) a prétendu que le soleil est placé sur une roue qui a trois cent soixante anses ; un ange est suspendu à chaque anse et la tire dans le ciel ; il en est de même de la lune, sauf que la roue de la lune provient de la lumière du soleil. Il a ajouté : La mer a une vague condensée dans l'air, comme si c'était une montagne allongée ; si le soleil paraissait sortir de cette mer, il séduirait tellement les habitants de la terre qu'ils l'adoreraient à l'exclusion de Dieu. Un autre traditionniste a dit : Dieu a préposé (des anges) à la source du soleil jusqu'à ce qu'il se couche, et il a ajouté : Son feu est tellement brillant que si des anges de

1. Cet ouvrage est à joindre à ceux que nous avons annoncés dans la préface de t. Ier. Quant au *Fihrist*, t. I, p. 138, il n'en parle pas.

2. Ce vers est en effet de Tarafa ; cf. Ahlwardt, *The Decans*, etc., p. 55, v. 10, avec une seule variante : أنت'جأت.

1. « كَلْبٌ » responsable o. Voir les passages cités dans Dory, *Suppl.*, et d'où ressort ce sens.

"Doğrudur," dedi peygamber. Gökbilimcilere göre, güneş bir halk için doğmayı, diğerleri için batmayı asla bırakmaz, çünkü dünyanın küresi etrafında düzenli bir daire çizer. Birçok insan güneşin battığını ve doğmayı reddettiğini reddeder, çünkü o başkalarının dürtülerine tabi olan, ne sorumluluğu ne de özgür iradesi olan hareketsiz bir cisimdir; buna ek olarak, gelenek bana otantik görünmüyor; ancak otantikse, yorum ve alegori onun yerindedir, çünkü Tanrı'nın tahtı dünyayı çevreler; o zaman güneş tahtın altına nasıl secde edebilir? Ancak sıklıkla belirli yerlerin diğerlerine tercih edildiği ve yaklaşık olarak tanımlandığı olur, örneğin: "Falanca Tanrı'ya yardım eder, her şey ona yardım eder" dediğimizde ve "Tanrı'nın evleri" ifadesi gibi. Güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar ve secde etmiş diğer varlıklardan, yeryüzünde ve gökyüzünde veya yaratılışın geri kalanında bulunan ve ne ayırt etme yeteneğine ne de akla sahip olmayanlardan bahsettiğimizde, bu, onların kendilerinden istenene boyun eğdikleri ve kendilerinde tesis edilen tabiat ve hareket ve Yaratıcılarına mükemmel itaatleri nedeniyle kendilerini alçalttıkları anlamına gelir. Ayrıca şöyle denmiştir: Bunlarda görülen yaratılış izleri Tanrı'nın varlığını ispat eder ve seyircileri Yaratıcılarına secde etmeye yönlendirir; sonra bunların secde eden bedenler olduğu, ancak bunun sadece nedeni oldukları söylenir. Güneşin, ayın ve yıldızların canlı ve akıllı varlıklar olduğuna inananlar, secde etmediklerini ve Tanrı'ya övgüler sunmadıklarını inkar etmezler; özellikle de Tanrı'nın cansız varlıklarda secde etmeleri ve itaat etmeleri için bir duygu yarattığını kabul ettiğimizden, bu Tanrı için imkansız değildir. Bütün bunları ve gerçek anlamını, derinleştirerek ve açıklayarak Kur'an'ın Anlamları kitabımızda daha önce zikrettik. Meleklerin güneşi deldiği söylenmesine gelince, bu, şairin (yani Tarafa ibn El-Abd) söylediği gibi bir alegoriye benziyor: Yüzü! Sanki güneş onun üzerine örtüsünü atmış gibi; rengi temiz, kırıksız. Bu gelenek alegorik bir şekilde yorumlanabildiğinden, onu hata ve yalancılıkla suçlamak için acele etmenin bir nedeni yoktur. Vehb (ben Monabbih), güneşin üç yüz altmış kulpu olan bir çark üzerine yerleştirildiğini; her kulptan bir meleğin sarktığını ve onu gökyüzünde çektiğini; ayın da aynı olduğunu, ancak ay çarkının güneş ışığından geldiğini iddia etti. Şöyle ekledi: Denizin havada yoğunlaşmış bir dalgası var, sanki uzun bir dağmış gibi; eğer güneş bu denizden çıkıyormuş gibi görünseydi, yeryüzü sakinlerini öyle baştan çıkarırdı ki, Tanrı'yı terk ederek ona taparlardı. Başka bir hadisçi şöyle dedi: Tanrı, batıncaya kadar güneşin kaynağına (melekleri) tayin etti ve şöyle ekledi: Ateşi o kadar yakıcıdır ki, Tanrı'nın melekleri onu engellemeselerdi, üzerindeki her şeyi yutardı.

— 24 —

Dieu ne le retenaient pas, il dévorait tout ce qui se trouve sur lui.

On dit que c'est la face du soleil qui brille pour les habitants du ciel, et son dos pour ceux de la terre. On dit encore : Lorsque le soleil descend de ciel en ciel, le matin point, et quand l'astre arrive au ciel le plus proche, l'aurore brille. Wabih a dit : « Quand Dieu veut montrer à ses serviteurs un signe de mécontentement, le soleil quitte sa roue dans cette mer; et quand Dieu veut amplifier encore le miracle, il y tombe tout entier, et de même pour la lune. »

Je vous ai déjà dit dans plus d'un endroit que la croyance à ces traditions, quand elle n'est pas appuyée sur le texte précis d'un livre ou une tradition authentique, exige qu'on s'arrête et qu'on ne prenne de décision définitive à son endroit qu'après s'être assuré de leur authenticité.

Ce qui est certain, en ce qui concerne la prophète, c'est qu'il y eut une éclipse de soleil le jour où mourut son fils Ibrahim¹; les gens prétendirent que cette éclipse avait lieu à l'occasion de cette mort; mais le prophète prononça un prône et dit : « Le soleil et la lune sont deux des signes de Dieu; ils ne subissent d'éclipse ni pour la mort ni pour la vie de personne. Quand vous verrez un phénomène de ce genre, cherchez un refuge dans la prière. »

Les anciens ont exprimé des avis différents au sujet des éclipses, au rapport de Plutarque, qui prétend que certains attribuent l'éclipse du soleil à la marche de la lune au-dessous de lui; d'autres disent que le soleil, qui est semblable à un vaisseau, se renverse, de sorte que sa partie concave est en dessus et sa partie convexe en dessous. D'autres disent que les soleils et les lunes sont en grand nombre, et qu'il y en a dans chaque climat de la terre, dans chaque section, dans chaque zone, dans chaque période de temps. On a aussi pré-

1. Le 16 juin 631. Cf. Sprenger, *op. laud.*, t. III, p. 86; W. Muir, *The Life of Mahomet*, t. IV, p. 165 et 168.

— 25 —

tendu que l'éclipse de lune se produit par la fermeture du creux qui est dans sa partie cambrée. Quant à Platon, à Aristote et à leurs successeurs, ils expliquent les éclipses de lune par l'entrée de l'astre dans l'ombre de la terre; c'est ce qui arrive lorsque le soleil est sous la terre et la lune en opposition, les deux astres étant dans la même orbite, de sorte que l'ombre de la terre se projette sur son corps et s'interpose entre lui et le soleil qui l'éclaire, car sa clarté provient du soleil; et quant aux éclipses de soleil, ils les expliquent par le passage de la lune sous cet astre.

Or, un négateur considérera-t-il que Dieu ait fait de l'éclipse de lune par l'ombre de la terre un signe de vérité pour blâmer les hommes, bien que sa chute de la roue, comme on le rapporte, soit une allégorie représentant son entrée dans l'ombre de la terre? Et quand la même tradition dit que la roue de la lune vient de la lumière du soleil, c'est une énigme désignant l'emprunt que fait la lune de sa clarté à la lumière du soleil; quand on dit que le soleil est sur une roue qui a trois cent soixante anses, c'est une manière de parler de la sphère céleste et de ses trois cent soixante degrés; mais Dieu sait mieux la vérité!

Quand on dit : Toutes les fois que le soleil tombe de ciel en ciel, l'aurore paraît, on explique par là sa marche dans ses différents degrés et son élévation de station en station, car les astronomes sont tous d'accord pour dire que le soleil est dans un seul ciel.

On a exprimé différents avis à l'égard des taches noires que l'on aperçoit sur la face de la lune. Les Musulmans ont pour tradition que c'est un ange qui l'a élaborée; que la lune était autrefois aussi éclatante que le soleil, de sorte qu'on ne pouvait distinguer le jour de la nuit; Dieu ordonna à l'ange de faire passer son aile devant la lune et d'éteindre sa lumière; de là les taches que l'on aperçoit.

On raconte, d'après Démocrite, que le corps de la lune est éclairé par une lumière d'emprunt, est compact, marqué par

Güneşin yüzü göktekilere, arkası ise yeryüzündekilere parlar denilir. Ayrıca şöyle denir: Güneş gökten göğe indiğinde sabah olur ve yıldız en yakın göğe ulaştığında şafak parlar. Vehb dedi ki: "Allah kullarına bir gazap işareti göstermek istediğinde güneş bu gökyüzündeki tekerleğini terk eder; Allah mucizelyi daha da büyötmek istediğinde ise tamamen onun içine düşer ve ay için de aynı şey geçerlidir." Size daha önce birden fazla yerde, bir kitabın kesin metni veya sahih bir hadisle desteklenmediğinde bu rivayetlere inanmanın, onların sahihliğinden emin olduktan sonra durup onlar hakkında kesin bir karar vermemizi gerektirdiğini söyledim. Peygamber açısından kesin olan şey, oğlu İbrahim'in öldüğü gün bir güneş tutulması olduğudur; İnsanlar bu tutulmanın bu ölüm vesilesiyle gerçekleştiğini iddia ettiler; Fakat Peygamber bir hutbe okuyarak şöyle dedi: "Güneş ve ay, Tanrı'nın iki işaretidir; ne bir kimsenin ölümü ne de hayatı için tutulmazlar. Bu tür bir olay gördüğünüzde, duaya sığının." Eskiler, tutulmalar hakkında farklı görüşler dile getirmişlerdir. Plutarkhos'a göre, bazıları güneş tutulmasını altındaki ayın hareketine bağlar; diğerleri ise bir gemiye benzeyen güneşin ters döndüğünü, böylece içbükey kısmının yukarıda, dışbükey kısmının aşağıda olduğunu söyler. Diğerleri ise güneşlerin ve ayların çok sayıda olduğunu ve dünyanın her ikliminde, her bölümünde, her bölgesinde, her zaman diliminde bulunduğunu söyler. Ayrıca, ay tutulmasının, kemerli kısmındaki çukurun kapanmasıyla gerçekleştiği de iddia edilmiştir. Platon, Aristoteles ve onların halefleri ise, ay tutulmalarını yıldızın dünyanın gölgesine girmesiyle açıklarlar; Güneş dünyanın altında ve ay karşıt konumda olduğunda, iki yıldız aynı yörüngede olduğunda olan budur, böylece dünyanın gölgesi gövdesine yansıtılır ve onu aydınlatan güneşle arasına girer, çünkü parlaklığı güneşten gelir; ve güneş tutulmalarına gelince, bunları ayın bu yıldızın altından geçmesiyle açıklarlar. Şimdi, bir inkarcı, Tanrı'nın dünyanın gölgesiyle ay tutulmasını, insanları suçlamak için bir hakikat işareti yaptığını mı düşünür, her ne kadar tekerlekten düşüşü, bildirildiği gibi, dünyanın gölgesine girişini temsil eden bir alegori olsa da? Ve aynı gelenek, ay tekerleğinin güneş ışığından geldiğini söylediğinde, bu, ayın berraklığını güneş ışığından ödünç almasını belirten bir bilmedir; güneşin üç yüz altmış kulpu olan bir tekerlek üzerinde olduğu söylendiğinde, bu gök küresinden ve üç yüz altmış derecesinden bahsetmenin bir yoludur; ama Tanrı gerçeği daha iyi bilir! Denildiğinde: Güneş gökten göğe düştüğünde şafak ortaya çıkar, bu onun farklı derecelerdeki ilerlemesini ve bir duraktan diğerine yükselmesini açıklar, çünkü astronomlar güneşin tek bir gökte olduğunu söylemekte ittifak etmişlerdir. Ayın yüzünde görölen siyah noktalarla ilgili olarak farklı görüşler dile getirilmiştir. Müslümanlar, onu sıçratan kişinin bir melek olduğu geleneğine sahiptir; ay, eskiden güneş kadar parlaktı, böylece gündüzü geceden ayırt etmek mümkün değildi; Tanrı, meleğe kanadını ayın önünden geçirmesini ve ışığını söndürmesini emretti; bu yüzden gördüğümüz noktalar.

— 86 —

des plaines, des vallées et des montagnes, d'où les apparences que l'on voit sur sa face. Quelques anciens ont prétendu que c'est un nuage, éclairé par une lumière étrangère, et qui s'enflamme; d'autres ont dit que c'est un disque poli comme un miroir qui reçoit sa lumière du soleil quand il est en opposition; et les uns qu'on voit sur sa face sont le reflet de ce qui se trouve sur le soleil.

Tout cela est facile à comprendre; car si, comme certains gens le prétendent, Dieu, d'après la tradition, a effacé sa lumière, cela peut être ou en y créant des veines, ou en y faisant paraître des montagnes, ou de toute autre façon qu'il a voulu.

Les étoiles filantes ont été expliquées de différentes façons. Les Musulmans disent que c'est la lapidation des démons, ainsi que Dieu l'a dit¹. Bien rarement l'on nie l'existence des formes spirituelles dans le ciel, à moins que ce ne soient des athées et les hérétiques; mais puisqu'ils reconnaissent l'influence de la sphère céleste, des étoiles et de ce qui s'y trouve, leur négation n'a pas de sens relativement à ces démons qui sont aux écoutes, en comparaison de celui qui nie l'existence des corps célestes; mais ce sont les génies et les démons qui habitent la terre dont il nie l'existence.

Si l'on dit: Les étoiles filantes ne cessent de tomber, tandis que vous prétendez que le ciel a été muni de sentinelles lors de la mission confiée au prophète, vous répondez: Les étoiles filantes ne sont pas toutes employées à lapider les démons, et peut-être que personne ne sait si ne voit celui qu'elles lapident; ou bien les étoiles tombent pour une cause quelconque; ou encore Dieu a joint à ce phénomène un châtiement pour les démons.

On demanda à Ez-Zohri : Est-ce que le ciel était gardé par des sentinelles lors du paganisme? « Oui, certes, répondit-il. Lorsque Mohammed fut envoyé en mission, les

1. Qur., ch. LXVII, v. 5.

— 87 —

étoiles filantes furent épaissies et renforcées. Il y a, en effet, certains astronomes qui prétendent qu'elles écorchent le ciel. D'autres, dit-on, affirment que ce sont des étoiles tombant de l'éther et qui s'éteignent sur place; d'autres encore ont dit que ce sont les puces du soleil; il y a encore d'autres explications très différentes.

On n'est pas plus d'accord sur la Voie lactée. Pitharque, d'après un ancien, rapporte que c'est une sphère céleste, et un nuage, et d'après un autre, que c'est la lueur de petites étoiles en grand nombre, contiguës les unes aux autres; d'après un troisième, que c'est une illusion de l'œil; d'après un quatrième, que c'est l'ancienne orbite du soleil. Aristote dit que c'est l'embrasement d'une vapeur aërielle très abondante, resserrée, ayant l'apparence de feu et située au-dessus des planètes. Certains Musulmans la nomment la porte du firmament, tandis que d'autres l'appellent la fente du ciel.

DES VENTS ET DES NUAGES, DE L'HUMIDITÉ, DU TONNERRE, DE L'ÉCLAIR ET AUTRES PHÉNOMÈNES DE L'ATMOSPHÈRE

Les avis sont partagés au sujet des vents. Dieu a dit : « C'est lui qui envoie les vents avant-coureurs de sa grâce », c'est-à-dire qu'ils apportent la bonne nouvelle de la pluie; et ailleurs : « Dieu envoie les vents qui soulèvent les nuages », ce qui nous apprend que ce sont eux qui amènent les nuages et poussent les nuages; dans un autre passage : « Nous avons envoyé les vents qui fécondent », car ce sont eux qui transportent les semences des arbres et fécondent la terre; mais il dit encore : « Il y avait des signes » chez le peuple de 'Ad, lorsque nous envoyâmes contre lui un vent de destruction », ce qui nous informe que ce vent est

1. Qur., ch. VII, v. 55; et. ch. XXV, v. 50, et XXVII, v. 64.

2. Qur., ch. XXX, v. 47.

3. Qur., ch. XV, v. 82.

4. Qur., ch. LI, v. 41.

Demokritos'a göre, ayın gövdesi ödünç alınmış bir ışıkla aydınlatılmış, kompakt, ovalar, vadiler ve dağlarla işaretlenmiş, dolayısıyla yüzünde gördüğümüz görünümüler olduğu söylenir. Bazı kadim insanlar, ayın yabancı bir ışıkla aydınlatılmış ve alevler içinde patlayan bir bulut olduğunu iddia etmişlerdir; diğerleri, karşıt konumdayken ışığını güneşten alan bir ayna gibi cilalanmış bir disk olduğunu; ve yüzünde gördüğümüz damarların, güneşteki şeyin yansıması olduğunu söylemişlerdir. Bütün bunlar anlaşılması kolaydır; çünkü eğer bazı insanların iddia ettiği gibi, Tanrı geleneğe göre ışığını sildiye, bu ya içinde damarlar yaratarak, ya içinde dağlar belirmesini sağlayarak ya da istediği başka bir şekilde olabilir. Kayan yıldızlar farklı şekillerde açıklanmıştır. Müslümanlar, Tanrı'nın söylediği gibi, bunun şeytanların taşlanması olduğunu söylerler. 1. İnsanlar, ateist ve sapkın olmadıkları sürece, gökyüzündeki ruhani formların varlığını çok nadiren inkar ederler; Fakat gök küresinin, yıldızların ve orada bulunanların etkisini tanıdıklarından, gök cisimlerinin varlığını inkar edenle karşılaştırıldığında, dinleyen bu şeytanlarla ilgili olarak inkarlarının hiçbir anlamı yoktur; fakat varlığını inkar ettiği şey yeryüzünde yaşayan cinler ve şeytanlardır. Eğer birisi: Yıldız kaymaları durmadan düşer derken, siz peygambere emanet edilen görev sırasında gökyüzünün nöbetçilerle donatıldığını iddia ederseniz, şöyle cevap vereceksiniz: Yıldız kaymaları şeytanları taşlamak için kullanılmaz ve belki de taşıdıkları kişiyi kimse bilmez veya görmez; veya yıldızlar bir sebepten dolayı düşer; veya Tanrı bu olguya şeytanlar için bir ceza ekledi. Ez-Zohri'ye soruldu: Paganizm sırasında gökyüzü nöbetçiler tarafından korunuyor muydu? "Evet, kesinlikle," diye cevapladı. "Muhammed bir göreve gönderildiğinde, yıldız kaymaları kalınlaştı ve güçlendi." Aslında, gökyüzünü yüzdüklerini iddia eden bazı astronomlar var. Diğerleri, eterden düşen ve anında sönen kıvılcımlar olduklarını iddia ederler; yine de diğerleri, güneşin pireleri olduklarını söylemişlerdir; hala çok farklı açıklamalar vardır. Samanyolu konusunda artık bir fikir birliği yoktur. Plutarkhos, eski bir kaynaktan, bunun bir gök küresi ve bir bulut olduğunu bildirir ve bir başka kaynaktan, birbirine bitişik çok sayıda küçük yıldızın parıltısı olduğunu; üçüncü bir kaynaktan, bunun gözün bir yanılsaması olduğunu; dördüncü bir kaynaktan, bunun güneşin eski yörüngesi olduğunu bildirir. Aristoteles, bunun gezegenlerin üzerinde bulunan, ateş görünümünde, çok bol, yoğun, kuru bir buharın yangını olduğunu söyler. Bazı Müslümanlar buna gökkubbenin kapısı derlerken, diğerleri buna gökyüzünün yarığı derler.

RÜZGÂRLAR VE BULUTLAR, NEM, GÖK GÜRÜLTÜSÜ, ŞİMŞEK VE DİĞER ATMOSFERİK OLAYLAR HAKKINDA

Rüzgârlar hakkında görüşler bölünmüştür. Tanrı şöyle demiştir: "Rüzgârları, lütfunun öncüleri olarak gönderir", yani yağmurun müjdesini getirirler; ve başka bir yerde: "Tanrı bulutları kaldıran rüzgârları gönderir", bu da bize bulutları getiren ve bulutları itenlerin onlar olduğunu söyler. Başka bir bölümde: "Biz, ağaçların tohumlarını taşıyan ve toprağı gübreleyen rüzgârları gönderdik", ancak ayrıca şöyle der: "(İşaretler) 'Âd kavmi arasında, -onlara karşı yıkım rüzgârı gönderdiğimizde", bu bize bu rüzgârın gübreleyen rüzgârın tam tersi olduğunu bildirir, çünkü ilki bir ceza, ikincisi ise bir rahmettir.

le contraire de la brise fécondante, parce que le premier est un châtiment, tandis que celle-ci est une miséricorde.

Une tradition authentique du prophète dit ceci : « J'ai été aidé par le vent d'Est, je fais périr 'Ad par le vent d'Ouest, et le vent du Sud est celui par lequel Dieu verse des pluies abondantes. » Une autre tradition rapporte : « Les vents ne sont point mauvais, car ils sont le souffle du Miséricordieux ; » les commentateurs disent, en effet, que ce sont les soupirs que Dieu pousse par suite de la tristesse qu'il éprouve à voir la terre et des chagrins que lui cause la Création, et ces soupirs produisent les pluies abondantes qui y tombent et rafraîchissent l'air.

Au contraire, d'autres disent que le vent est le souffle d'un ange ; Dieu sait mieux la vérité !

Les vents sont au nombre de quatre : le vent d'Est, le vent du Sud, le vent du Nord et le vent d'Ouest. Il est vrai qu'on a dit : Il n'y a qu'un seul vent, dont le point de départ diffère selon les régions. Le vent d'Est, qui s'appelle aussi *qabool*, est entre les deux orientes, celui du solstice d'été et celui du solstice d'hiver, depuis le lieu du lever du bras du Lion jusqu'à celui de la corne gauche du Capricorne ; le vent d'Ouest est à l'opposite. Le vent du Sud souffle de la région qui s'étend entre l'orient du solstice d'hiver et l'occident du même solstice, depuis le lieu du lever de la corne gauche du Capricorne jusqu'à celui du coucher du Cancer ; le vent du Nord est à l'opposite. Les lieux du lever des étoiles sont au nombre de cent quatre-vingts, ainsi que ceux de leur coucher ; chacun de ces points a un vent particulier, qui rentre dans les quatre que nous avons énumérés.

Le vent, c'est l'air lui-même : lorsque Dieu y produit un mouvement, il se met à souffler et à s'agiter. De même la plupart des anciens disaient que le vent est l'écoulement de l'air ; et ils prétendaient que la cause qui le fait souffler, c'est le passage du soleil sur la terre ; il s'en élève une vapeur ; lorsque celle-ci est humide, elle fournit la matière de la

pluie, et lorsqu'elle est sèche, elle fournit celle des vents. Il est en effet admissible que Dieu ait rendu le passage du soleil la cause qui les suscite, s'il le veut, de même qu'il a fait des nuages la cause de la pluie.

Certaines traditions rapportent que le vent d'Est vient du paradis et le vent du Sud de l'enfer. El-Hasan aurait dit : « Le vent du Sud sort du paradis, puis il passe à travers le feu, d'où sa chaleur ; celui du Nord sort du feu, mais passe par le paradis, d'où sa fraîcheur. » Dieu sait mieux (la vérité) ! Mais si cette tradition est authentique, il faut entendre que le rapport d'annexion qu'elle emploie signifie comparaison, et que ce n'est pas la préposition *min* partitive qui y figure ; c'est ainsi qu'on dit d'un homme excellent qu'il est d'entre les anges, et d'un méchant qu'il est un démon ; on les compare à ces êtres, on ne veut pas dire qu'ils soient de leur genre ni de leur nombre.

Les astronomes prétendent que la chaleur du vent du Sud provient de ce que ce vent nous arrive des contrées brûlantes, plus rapprochées du soleil, tandis que le vent du Nord trouve le soleil plus éloigné des contrées d'où il sort, mais Dieu sait mieux (la vérité) !

Quant aux quatre espèces de nuages désignés sous les noms de *ghaim* (nuage, cumulus), *sahâb* (cirrus), *nadâ* (humidité) et *dabâb* (brouillard), ils se composent d'une vapeur qui s'élève de la terre ; celle qui est épaisse devient *sahâb* et celle qui est légère devient *dabâb*, et *qatâm* (nuage de poussière). Dieu a dit : « C'est Dieu qui envoie les vents qui soulèvent les nuages ». »

Les astronomes prétendent que le soleil passe au-dessus de localités humides et de marécages aux eaux profondes et soulève des nuées par la chaleur de son passage ; quand cette vapeur s'épaissit, elle devient des nuages ; la pluie est la réunion de cette vapeur et sa compression et dégoutte à la façon

1. *Qur.*, ch. XXX, v. 47.

Peygamberin sahih bir rivayetinde şöyle denmektedir: "Doğu Rüzgârı bana yardım etti, Batı Rüzgârı beni yok etti ve Güney Rüzgârı, Allah'ın bol yağmur yağdırdığı rüzgârdır." Başka bir rivayette ise şöyle denmektedir: "Rüzgârlar kötü değildir, çünkü onlar Rahman'ın nefesidir." Tefsirciler, aslında, bunların Allah'ın yeryüzünü gördüğünde hissettiği üzüntü ve Yaratılış'ın ona verdiği üzüntüler sonucu çıkardığı iç çekişler olduğunu ve bu iç çekişlerin oraya düşen ve havayı tazeleyen bol yağmurları ürettiğini söylerler. Aksine, diğerleri rüzgârın bir meleğin nefesi olduğunu söylerler; Allah gerçeği en iyi bilir! Rüzgârlar dört tanedir: Doğu Rüzgârı, Güney Rüzgârı, Kuzey Rüzgârı ve Batı Rüzgârı. Şunun söylendiği doğrudur: Sadece bir rüzgâr vardır ve onun çıkış noktası bölgelere göre değişir. Doğu Rüzgarı, ki buna Kâbil de denir, iki doğu arasında, yaz gündönümü ve kış gündönümü doğusu arasında, Aslan burcunun kolunun yükseldiği yerden Oğlak burcunun sol boynuzuna kadardır; Batı Rüzgarı bunun tam tersidir. Güney Rüzgarı, kış gündönümünün doğusu ile aynı gündönümünün batısı arasında uzanan bölgeden, Oğlak burcunun sol boynuzunun yükseldiği yerden Yengeç burcunun battığı yere kadar eser; Kuzey Rüzgarı bunun tam tersidir. Yıldızların yükseldiği yerler ve battıkları yerler yüz seksen tanedir; bu noktaların her birinin saydığımız dört tanesinin içine giren belirli bir rüzgarı vardır. Rüzgar havanın kendisidir: Tanrı onda bir hareket yarattığında, esmeye ve kendini çalkalamaya başlar. Aynı şekilde, kadimlerin çoğu rüzgarın havanın akışı olduğunu söylemişlerdir; ve onu estiren nedenin güneşin dünyanın üzerinden geçmesi olduğunu iddia etmişlerdir; ondan bir buhar yükselir; Bu nemli olduğunda yağmur için malzeme sağlar ve kuru olduğunda rüzgarlar için malzeme sağlar. Tanrı'nın, eğer isterse, bulutları yağmurun sebebi yaptığı gibi, güneşin geçişini de onların ortaya çıkmasına sebep kılmış olması gerçekten kabul edilebilir. Bazı rivayetler, Doğu rüzgarının cennetten, Güney rüzgarının ise cehennemden geldiğini bildirir. El-Hasan'ın şöyle dediği söylenir: "Güney rüzgarı cennetten çıkar, sonra ateşten geçer, dolayısıyla sıcaklığı; Kuzey rüzgarı ateşten çıkar, ama cennetten geçer, dolayısıyla serinliği." Tanrı en iyisini (gerçeği) bilir! Ancak bu rivayet sahihse, kullandığı ilhak ilişkisinin karşılaştırma anlamına geldiği ve orada görünen min bölücü edatı olmadığı anlaşılmalıdır; Bu şekilde, iyi bir adam için melekler arasında olduğunu ve kötü bir adam için şeytan olduğunu söyleriz; onları bu

varlıklarla karşılaştırırız, onların türünden veya sayısından olduklarını kastetmiyoruz. Gök bilimciler, Güney Rüzgârı'nın sıcaklığının, bu rüzgârın güneşe daha yakın olan yakıcı bölgelerden bize ulaşmasından, Kuzey Rüzgârı'nın ise geldiği bölgelerden güneşe daha uzak olmasından kaynaklandığını iddia ediyorlar, ama Allah daha iyisini (doğrusunu) bilir! Gayim (bulut, kümülüs), sahâb (cirrus), nadâ (nem) ve dabâb (sis) adlarıyla anılan dört çeşit bulut ise, yerden yükselen bir buhardan oluşmuştur; kalın olanı sahâb, hafif olanı dabâb ve katâm (toz bulutu) olur. Allah Teala şöyle buyurmuştur: Allah dedi ki: "Bulutları kaldıran rüzgarları gönderen Allah'tır."

— 30 —

du couvercle de la marmite, car toute chose humide, soumise à la chaleur, dégage de la vapeur. En effet, quand la chaleur se mélange à l'humidité, ses molécules deviennent plus subtiles et transforment celle-ci en air; lorsque le froid de l'air augmente dans cette vapeur, le froid la renvoie vers la terre, elle s'épaissit, se comprime et devient de l'eau, qui se laisse tomber; et si cette chose qui tombe est petite et peu nombreuse, on l'appelle *nadâ* (humidité); et voilà pourquoi l'humidité se produit plus abondante pendant l'hiver et la nuit, à cause de l'abondance du froid de l'air. Si la vapeur qui s'élève est légère et peu fournie et que le froid qui la surprend par en haut est violent, cette vapeur devient solide; si la vapeur est abondante et le froid violent, elle devient de la neige; et si ce froid persiste dans le nuage, l'eau qui est contenue dans celui-ci se contracte, durcit et devient de la grêle. La différence n'existe que dans sa petitesse et sa grandeur, à cause de l'éloignement de la distance des nuages par rapport à la terre ou de leur proximité: lorsque cette distance est minime, la grêle tombe avec violence sans que rien fonde sur ses côtés, de sorte qu'elle reste en gros grains et avec un fort diamètre; de même la pluie.

Tout cela est possible et admissible; nous n'y voyons rien qui réfute le Qur'ân ou soit de nature à anéantir la religion.

Une tradition d'Ibn-'Abbâs nous apprend que Dieu envoie les vents qui soulèvent les nuages, puis fait descendre la pluie sur ceux-ci; le vent la secoue à la façon dont la chaudière pleine secoue le fruit de son ventre quand elle est sur le point de mettre bas. Quant à l'historiette racontée par Wâhib (ben Monabbih), à savoir que la terre se plaignit à Dieu à l'époque du Déluge, et qu'il la renouvela en faisant des nuages un crêpe pour la pluie, cette historiette, si elle est authentique, signifie que l'épaisseur et la densité des nuages furent augmentées, ainsi que cela a été établi.

Quant à ce passage du Qur'ân: « Il fait descendre du

— 31 —

ciel des montagnes grosses de grêle », la plupart des lexicographes sont d'avis que les grêlons sur la terre sont comme des montagnes lorsqu'ils descendent du ciel, c'est-à-dire, dans ce passage, des nuages, sans sur lequel les lexicographes sont d'accord. Certains individus disent que toutes les pluies proviennent de la vapeur de la terre. Mais cette vapeur n'est elle-même qu'une seule pluie que Dieu fait descendre du ciel chaque année, et au moyen de laquelle il vivifie la terre, les arbrures et les plantes, ainsi qu'il est dit dans ce passage du Qur'ân: « Nous avons fait descendre du ciel une eau bénie », etc. Dieu sait mieux (la vérité)!

DU TONNERRE, DES ÉCLAIRS, DE LA Foudre, DES AÉRORES BORÉALES, DE L'ARC-EN-CIEL, DES GRONDLEMENTS SOUTERRAINS ET DES TREMBLEMENTS DE TERRE

Certaines traditions disent que le tonnerre est un ange préposé aux nuages, qui tient une certaine quantité de fer, au moyen duquel il les pousse de contrée en contrée, à la façon dont le pâtre conduit les chameaux; toutes les fois qu'un nuage résiste, l'ange crie pour le pousser; sa voix est le moyen qu'il emploie pour pousser le nuage en avant, la foudre est son coup de fouet et les éclairs ses étincelles. Une autre tradition rapporte que le nuage est un ange qui parle avec la voix la plus belle, et rit du plus beau rire; le tonnerre est sa voix et la foudre son rire. Dieu connaît mieux que nous l'authenticité de ces traditions, car Mohammed ben Djôr et 'Abdâr' a rapporté, dans son commentaire du Qur'da', qu'Ibn-'Abbâs avait écrit à

1. Qur., ch. XXIV, v. 43.
2. Qur., ch. L, v. 9.
3. Remarque l'intervention des termes عَجَلَة « éclair » et صاعقة « foudre ».
4. L'auteur des *Asas*, mort en 310 hég.
5. *Kôûr-er-Tajîr*, le meilleur ouvrage sur cette matière s. *Flûriat*, t. I, p. 236.

Gök bilimciler, güneşin nemli yerler ve derin su bataklıkları üzerinden geçtiğini ve geçişinin ısıyla bulutları yükselttiğini; bu buharın yoğunlaşmasıyla bulut haline geldiğini; yağmurun bu buharın birleşmesi ve sıkışması olduğunu ve bir tencere kapağı gibi damladığını, çünkü nemli olan her şeyin ısıya maruz kalmasıyla buhar bıraktığını iddia ederler. Gerçekten de, sıcaklık nemle karışınca molekülleri daha incelikli hale gelir ve onu havaya dönüştürür; bu buharda havanın soğuğu arttığında, soğuk onu tekrar yere gönderir, yoğunlaşır, sıkışır ve su olur, düşer; ve bu düşen şey küçük ve sayıca az ise buna nadâ (nem) denir; ve bu yüzden havadaki soğuğun bolluğu nedeniyle nem kış aylarında ve geceleri daha bol görülür. Yükselen buhar hafif ve seyrekse ve onu yukarıdan şaşırtan soğuk şiddetliyse, bu buhar katılaşır; buhar bol ve soğuk şiddetliyse, kar olur; ve eğer bu soğuk bulutta devam ederse, içinde bulunan su büzülür, sertleşir ve dolu olur. Fark sadece bulutların yerden uzaklığı veya yakınlığı nedeniyle onun küçüklüğünde ve büyüklüğünde mevcuttur: bu mesafe en az olduğunda, dolu yanlarında hiçbir şey erimeden hızla düşer, böylece büyük taneler halinde ve büyük bir çapla kalır; aynısı yağmur için de geçerlidir. Bütün bunlar mümkün ve kabul edilebilirdir; onda Kur'an'ı çürüten veya dini yok edecek nitelikte hiçbir şey görmüyoruz. İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayet bize, Tanrı'nın bulutları kaldıran rüzgarları gönderdiğini, sonra yağmuru üzerlerine indirdiğini öğretir; rüzgar onu, hamile bir devenin doğum yapmak üzereyken meyveyi rahminden sallaması gibi sallar. Vehb'in (ben Monabbih) anlattığı hikayeye gelince, yani yeryüzü Tufan sırasında Tanrı'ya şikayette bulunmuş ve bulutları yağmur için bir elek yaparak onu yenilemiştir, eğer bu hikaye sahih ise, bulutların kalınlığının ve yoğunluğunun arttığı anlamına gelir, ki bu da tespit edilmiştir. Kur'an'ın bu pasajına gelince: **"Gökten dolu dolu dağlar indirir"**, çoğu sözlük yazarı, yeryüzündeki dolu tanelerinin gökten indiklerinde dağlar gibi olduğu, yani bu pasajda bulut olduğu görüşündedir, sözlük yazarlarının üzerinde anlaştığı bir anlamdır. Bazı kişiler tüm yağmurun yeryüzünün buharından geldiğini söyler. Fakat bu buharın kendisi, Tanrı'nın her yıl gökyüzünden indirdiği ve bu sayede yeryüzünü, ağaçları ve bitkileri canlandırdığı tek bir yağmurdur, tıpkı Kur'an'ın

bu pasajında söylendiği gibi: "Gökten mübarek bir su indirdik", vb. Allah en iyisini (gerçeği) bilir!

GÖK GÜRÜLTÜSÜ, ŞİMŞEK, ŞİMŞEK, KUZEY IŞIKLARI, GÖKKUŞAĞI, YERALTI GÜRÜLTÜSÜ VE DEPREMLER

Bazı gelenekler, gök gürültüsünün bulutlardan sorumlu bir melek olduğunu, elinde belli miktarda demir tuttuğunu ve çobanların develeri sürmesi gibi onları ülkeden ülkeye ittiğini söyler; bir bulut direndiğinde, melek onu itmek için bağırır; sesi bulutu ileri itmek için kullandığı araçtır, şimşek onun kırbacıdır ve şimşek 3 kıvılcımlıdır. Başka bir gelenek, bulutun en güzel sesle konuşan ve en güzel kahkahayla gülen bir melek olduğunu bildirir; gök gürültüsü onun sesidir ve şimşek de kahkahasıdır. Tanrı, bu geleneklerin gerçekliğini bizden daha iyi bilir, çünkü Muhammed ibn Cérir et-Taberî⁴, Kur'an tefsirinde 3, İbn-i Abbas'ın İbn el-Kald'a gök gürültüsü ve şimşek hakkında soru sormak için yazdığını ve onun şöyle cevap vereceğini bildirmişti: "Gök gürültüsü rüzgardır ve şimşek sudur." **Tanrı şöyle demiştir: "Gök gürültüsü onu övüyor, melekler onu dehşet içinde yüceltiyorlar. O, şimşek gönderir ve dilediğine çarpar;"** Gök gürültüsüyle övgülerin kutlanmasından ve şimşek gönderme biçiminden söz eder, tıpkı bu pasajda gök ve yere konuşma atfettiğinde olduğu gibi: "İkisi de dediler ki: Biz bütün itaatle geldik."

— 32 —
Ibn el-Djald pour l'interroger au sujet du tonnerre et de la foudre; et que celui-ci aurait répondu : « Le tonnerre est le vent et la foudre l'eau. » Dieu a dit : « Le tonnerre célèbre ses louanges, les anges le glorifient, pleins de terreur. Il lance la foudre et étendit ceux qu'il veut » ; il parle de la célébration des louanges par le tonnerre et de la façon dont il envoie la foudre, comme quand il attribue la parole au ciel et à la terre dans ce passage : « Ils dirent tous deux : Nous venons en toute obéissance. » »

Les anciens ne sont point d'avis unanimes sur ce chapitre; celui dont l'avis est le plus répandu chez eux est Aristote, qui prétend que le soleil, en passant sur la terre, en soulève une vapeur sèche et une vapeur humide qui se condensent en nuages; lorsque cette vapeur humide se rassemble là, elle comprime la vapeur sèche contenue dans le nuage contre la paroi concave du ciel; cette vapeur heurte le nuage, le gratte et le fend; de ce choc et de ce frottement provient le tonnerre, et du déchirement et de la fente, la foudre; quant aux éclairs, c'est par exemple comme les étincelles qui s'envoient du briquet; lorsque la chaleur du soleil et la sécheresse se joignent au frottement dont nous venons de parler, l'éclair se produit.

Nous avons déjà expliqué que certaines formes spirituelles et certains corps inanimés prennent le nom d'ange, à cause de leur obéissance et de leur abondance absolue; à ce qui leur est imposé; il n'est donc pas étonnant que le tonnerre, qu'il soit un vent ou le choc d'un nuage, soit appelé ange dans ces divers cas; mais Dieu sait mieux (la vérité) !

Aristote a comparé la vapeur du nuage au bois humide que l'on place dans un brasier; on entend alors un bruit et un craquement. Il se peut aussi que Dieu crée, par l'agitation du vent dans le nuage, un ange qu'il appelle tonnerre. Quant

— 33 —
à nous, nous conciliions les croyances musulmanes et les idées des anciens tant que nous ne trouvons pas de texte péremptoire dans notre livre sacré ou de tradition authentique de notre prophète. Mais lorsque nous rencontrons un texte ou une tradition contraire à l'avis des anciens, celui-ci est pour nous rejeté avec dédain et considéré comme à éviter. Le halo du soleil, de la lune et des étoiles provient de l'accumulation de la vapeur dans l'atmosphère et de son épaississement. Lorsque la lumière de la lune et du soleil se répand dans l'air, cette lumière se détourne et se reflète dans l'air sur cette vapeur, de sorte que l'on voit le cercle du halo. D'autres personnes donnent une explication contraire à celle-ci; mais Dieu sait mieux (la vérité). Les aurores boréales¹ et les colonnes de feu proviennent de la vapeur sèche lorsqu'elle s'élève dans l'atmosphère et s'approche de la sphère de la lune, de façon à s'y recourber et à s'y enflammer par le mouvement de cette sphère. Lorsque les parties de cette vapeur sont contiguës les unes aux autres, elles paraissent comme des flammes, des colonnes et des comètes. Quelque-uns disent que c'est une aberration de la vue et que ce phénomène n'est pas réel. L'arc-en-ciel provient des rayons du soleil qui se réfléchissent sur la vapeur humide; c'est un phénomène analogue à celui des rayons qui tombent obliquement sur la surface de l'eau et sont ensuite réfléchis dans la direction d'un mur, ou à celui qui se présente parfois dans le flux de larmes d'un œil classieux lorsqu'il regarde une lampe. Il est possible d'en faire l'expérience en se tenant en face du soleil, en prenant de l'eau que l'on verse entre le soleil et l'observateur, et en faisant cela de façon continue; lorsque une réflexion se produit, on y trouve l'arc-en-ciel.

1. ¹ ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

2. Ce sens de ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰

Eskiler bu konuda ittifak halinde değillerdir; aralarında en yaygın olan görüş, Aristoteles'tir. O, güneşin dünyanın üzerinden geçerken, ondan kuru ve nemli bir buhar çıkardığını ve bunların bulutlara dönüştüğünü; bu nemli buhar orada toplandığında, bulutun içindeki kuru buharı göğün içbükey duvarına sıkıştırdığını; bu buharın buluta çarptığını, onu sıyrıp parçaladığını; bu çarpma ve sıyrılmadan gök gürültüsü, yırtılma ve çatlamadan da şimşek meydana geldiğini; şimşeğe gelince, örneğin çakmak taşından çıkan kıvılcımlara benzer; güneşin ısısı ve kuruluğun az önce bahsettiğimiz sürtünmesi birleştiğinde şimşek meydana geldiğini daha önce açıklamıştık. Bazı ruhani formların ve bazı cansız cisimlerin, kendilerine dayatılan şeye itaat etmeleri ve mutlak teslimiyetleri nedeniyle melek adını aldıklarını; bu nedenle, ister bir rüzgar olsun ister bir bulutun çarpması olsun, gök gürültüsünün bu çeşitli durumlarda melek olarak adlandırılması şaşırtıcı değildir; ancak Tanrı daha iyisini (gerçeği) bilir! Aristoteles bulutun sesini bir mangala konulmuş nemli bir oduna benzetmiştir; sonra bir gürültü ve çatırtı sesi duyulur. Ayrıca Allah, buluttaki rüzgarın hareketiyle gök gürültüsü adını verdiği bir melek yaratmış olabilir. Biz ise, kutsal kitabımızda kesin bir metin veya peygamberimizden sahih bir hadis bulmadığımız sürece, Müslüman inançlarını ve kadimlerin fikirlerini uzlaştıırırız. Fakat kadimlerin görüşüne aykırı bir metin veya hadisle karşılaştığımızda, onu küçümseyerek reddederiz ve uzak durulması gerektiğini düşünürüz. Güneş, ay ve yıldızların halesi, atmosferdeki buharın birikmesi ve kalınlaşmasından

kaynaklanır. Ay ve güneşin ışığı havada yayıldığında, bu ışık bu buhar üzerinde yönlendirilir ve havaya yansır, böylece halen halkası görülür. Başkaları buna aykırı bir açıklama getirir; fakat Allah daha iyisini (gerçeği!) bilir. Kuzey ışıkları¹ ve ateş sütunları, kuru buhar atmosferde yükselip ay küresine yaklaştığında ortaya çıkar, böylece orada eğilir ve bu kürenin hareketiyle tutuşur. Bu buharın parçaları birbirine bitişik olduğunda alevler, sütunlar ve kuyrukluyıldızlar gibi görünürler. Bazıları bunun bir görme sapması olduğunu ve bu olgunun gerçek olmadığını söyler. Gökkuşağı, güneş ışınlarının nemli buhardan yansımāsından kaynaklanır: ışınların su yüzeyine eğik olarak düşmesi ve sonra bir duvar yönünde yansımāsına veya bazen bir lambaya bakarken bulanık bir gözden akan gözyaşında meydana gelen olguya benzeyen bir olgudur. Güneşin önünde durarak, suyu alıp güneşle deneyci arasına dökerek ve bunu sürekli yaparak bunu denemek mümkündür; bir yansıma meydana geldiğinde, gökkuşağı orada bulunur.

— 34 —
La couleur rouge et la jaune qu'on y voit proviennent du fait de l'humidité et de la sécheresse, par analogie avec le feu, qui est de couleur rouge trouble quand il provient d'un bois humide, et jaune pur quand il s'élève d'un bois sec. La couleur verte qu'on y voit après le jaune est attribuée à ceci que le corps réflecteur est plus trouble (que le reste). Quelques-uns ont prétendu que c'est encore là un fait imaginaire, non réel, comme celui qui est sur un navire s'imaginer que la terre marche avec lui.
On rapporte qu'Abn-Abbās détestait de prononcer le nom de *Qeas Qeazab*, qui semble attribuer ce phénomène au démon. Wahb (ben Monabbih) a raconté que Dieu a fait paraître l'arc-en-ciel après le Déluge, comme une garantie contre la submersion. Mais Dieu sait mieux la vérité!
La trombe est la rencontre de deux vents de direction et d'origine contraires. On a prétendu que c'est un démon; Dieu sait mieux (la vérité)!
Le grondement souterrain provient de l'arrêt du vent dans l'air et dans la terre.
Les tremblements de terre sont de plusieurs sortes. La terre est de nature sèche; lorsqu'elle reçoit la pluie, elle devient humide; puis le soleil agit sur elle, et il en naît une vapeur humide et une sèche. La vapeur humide est la matière des brouillards, et la sèche celle des vents; or, il est de la nature de la vapeur de s'élever. Lorsqu'elle se met en mouvement et rencontre un sol dur, ce sol a besoin de cette vapeur, et si celle-ci rencontre un sol léger, elle en sort sans produire de tremblement; si la terre est pierreuse et dure, et que le vent s'agite avec violence dans ses entrailles sans trouver d'issue, souvent celui-ci la fend et la perce; souvent aussi, il sort, à la suite du tremblement, un grondement effroyable et un bruit violent, à cause de la vapeur qui se trouve retenue sans les entrailles du sol, et qui ne trouve d'issue que quand celui-ci se fend. Parfois la terre

— 35 —
se retourne sans dessus dessous; d'autres fois, en se fondant, elle découvre des sources et des eaux qui inondent une grande portion de pays.
Les anciens ont beaucoup parlé de la cause du tremblement de terre, et se sont divisés en écoles différentes. Les Musulmans disent que c'est le fait de Dieu, quand il veut montrer à ses serviteurs qu'il les blâme; il n'y a rien d'étrange à ce que Dieu manifeste ce signe par l'agitation que donne le vent au sol. Il y eut jadis un tremblement de terre à Damas, et Abou 'd-Derdik', qui prononçait le prône, dit: « Certes, Dieu vous blâme; or, contentez-le. »
Cependant, des légendes disent que chaque terre a un nerf qui est joint au mont Qaf, et auquel est préposé un ange; quand Dieu veut faire engloûtir un peuple, il fait un signe à cet ange pour lui dire: « Agite ce nerf. » Si cette légende est vraie — et je ne la jugerais authentique que parce qu'elle est rapportée par des Gens du Livre, auxquels on ne peut avoir confiance pour ce qu'ils ont entre leurs mains¹ — c'est une comparaison, un moyen approché de faire comprendre au peuple et de lui enseigner que tout cela provient du fait de Dieu, et non de la nature même de ces êtres.

DE LA NUIT ET DU JOUR

Pour les anciens, la nuit est l'absence du soleil; le jour, c'est quand cet astre s'élève sur l'horizon. Beaucoup de Musulmans disent que la nuit et le jour sont deux créatures de Dieu, distinctes du soleil et de la lune, parce que, disent-ils, nous voyons que le soleil se compose de choses nombreuses, son corps, sa lumière, sa chaleur; or, nous constatons de la chaleur sans lumière et de la lumière sans chaleur;

¹ Sur ce passage, voir Ier, p. 180, note 1.

² Allusion à la croyance des Musulmans que les Juifs et les chrétiens ont altéré le texte de leurs livres sacrés, ce qu'on appelle *tafsir*.

Orada görülen kırmızı ve sarı renkler, nemli ve kuru olma olgusundan gelir, ateşle kıyaslandığında, nemli ağaçtan çıktığında bulanık kırmızı bir renk, kuru ağaçtan yükseldiğinde ise saf sarı bir renktir. Sarıdan sonra görülen yeşil renk, yansıtan cismin daha bulutlu (geri kalanından) olması gerçeğine atfedilir. Bazıları bunun da gerçek olmayan, hayali bir olgu olduğunu, tıpkı bir gemide bulunan birinin kendisiyle birlikte dünyanın hareket ettiğini hayal etmesi gibi iddia etmişlerdir. İbn Abbas'ın, bu olguyu şeytana atfettiği anlaşılan Kavus Kuza'nın adını anmaktan nefret ettiği rivayet edilir. Vehb (ben Monabbih), Tanrı'nın Tufan'dan sonra batmaya karşı bir garanti olarak gökkuşağını ortaya çıkardığını anlatır. Fakat Tanrı gerçeği daha iyi bilir! **Hortum, zıt yön ve kökenli iki rüzgarın karşılaşmasıdır ve bundan havaya uzun bir kasırga yükselir. Bunun bir şeytan olduğu iddia edilmiştir;** Tanrı daha iyi bilir! Yeraltı gürültüsü, havadaki ve yerdeki rüzgarın durmasından kaynaklanır. Depremler çeşitlidir. Dünya doğası gereği kurudur; yağmur aldığı anda nemli olur; sonra güneş ona etki eder ve ondan nemli ve kuru bir buhar doğar. Nemli buhar sislerin, kuru buhar ise rüzgarların maddesidir; şimdi buharın doğası yükselmektir. Hareket etmeye başladığında ve sert bir zeminle karşılaştığında, bu zemin bu buhara ihtiyaç duyar ve hafif bir toprakla karşılaşır, deprem üretmeden ortaya çıkar; eğer dünya taşlı ve sertse ve rüzgar bağırsaklarında bir çıkış yolu bulamadan şiddetle çalkalanırsa, çoğu zaman onu yarıp deler; ayrıca çoğu zaman depremden sonra, dünyanın bağırsaklarının altında sıkışmış ve çatlamadığı sürece bir çıkış yolu bulamayan buhar nedeniyle korkunç bir uğultu ve şiddetli bir gürültü ortaya çıkar. Bazen dünya ters döner; diğer zamanlarda, çatlayarak ülkenin büyük bir bölümünü sular altında bırakan kaynaklar ve sular ortaya çıkar. Eskiler depremin nedeni hakkında çok konuştular ve farklı düşüncelere ayrıldılar. Müslümanlar, Tanrı'nın kullarına onları suçladığını göstermek

istediğinde bunun Tanrı'nın işi olduğunu söylerler; Tanrı'nın bu işareti rüzgarın yere verdiği çalkantı ile göstermesi garip değildir. Bir zamanlar Şam'da bir deprem olmuştu ve hutbeyi veren Ebu'd Derdâ1 şöyle demişti: "Elbette Tanrı seni suçluyor; şimdi onu memnun et." Ancak efsaneler, her bir toprağın Kaf Dağı'na bağlı bir sinire sahip olduğunu ve bu sinire bir melek görevlendirildiğini söyler; Tanrı bir halkı yutmak istediğinde, bu meleğe "Bu siniri çalkala." diyen bir işaret yapar. Eğer bu efsane doğruysa ve ben bunu sadece Kitap Ehli'nin rivayet etmesi sebebiyle sahih kabul ediyorsam, bu bir kıyastır, insanlara bütün bunların Allah'ın bir gerçeğinden kaynaklandığını ve bu varlıkların tabiatından kaynaklanmadığını öğretmek için yapılmış yaklaşık bir yoldur.

— 36 —

nous connaissons donc que chacun de ces phénomènes a une signification isolée. Dieu a dit: « Par le soleil et sa clarté, — par la lune, quand elle le suit de près, — par le jour, quand il le laisse voir dans tout son éclat, — par la nuit quand elle le voile' ». Certains commentateurs ont dit: « Le jour orne le soleil et le revêt de clarté. »

Dans les traditions des Gens du Livre, la première chose créée par Dieu fut la lumière et les ténébreux; puis il les sépara, et fit des dernières la nuit, et de la lumière le jour; puis il éleva les sept cieux de la vapeur d'eau jusqu'à ce qu'ils se dressèrent dans l'espace, il rendit très obscure la nuit dans le ciel le plus proche de nous, et il produisit la clarté de ce ciel; la nuit et le jour se mirent à se succéder sans qu'il y eût ni soleil, ni lune, ni étoiles; ensuite il étendit la terre et la fixa au moyen des montagnes; telles sont les traditions rapportées par Mohammed ben Ishak dans son ouvrage intitulé *El-Mobtedâ*. Tout cela indique que la nuit et le jour n'ont rien à faire avec le soleil; et si le soleil donne au jour sa clarté et sa chaleur, c'est par son moyen que nous distinguons la chaleur du jour de celle de la nuit.

On raconte, dans certaines légendes, que Dieu créa un voile de ténébreux dans la région voisine de l'Orient et y préposa un ange nommé Charâhîl. Lorsque le soleil s'est couché, cet ange prend une poignée de ces ténébreux et fait face à l'Occident; il ne cesse de laisser échapper ces ténébreux par les interstices de ses doigts et de les répandre tout en observant la lueur du crépuscule; quand cette lueur disparaît, il ouvre la main, et le monde est plongé dans l'obscurité. Plus tard, il déploie son aile et pousse l'obscurité de la nuit dans

1. Qor., ch. XCI, v. 1 à 4.
2. Le même que le *Kidâs* de Sîra u'd-Mobtedâ u'd-Moghadat. Cf. Hadîj-Khalîl, t. III, p. 684, et t. V, p. 640; F. Wüstenfeld, *Die Geschichte der Araber*, p. 8. L'auteur était suspect de s'appuyer sur les Juifs et les chrétiens: cf. *Führer*, t. I, p. 82.

— 37 —

la direction de l'Occident, en la faisant couler comme de l'eau, et cela chaque nuit, jusqu'à ce que cette obscurité soit transportée d'Orient en Occident; lorsque l'ange aura fini de la transporter tout entière, le jour de la résurrection arrivera.

Wahb (ben Monabbih) a raconté, au sujet de cette légende, d'après Selmân (el-Fârisî), que l'ange de la nuit, qui s'appelle (comme nous l'avons vu) Charâhîl, tient dans sa main un petit coquillage noir qu'il fait descendre, au moyen d'un cordon, avant le coucher du soleil; quand cet astre l'aperçoit, il se couche, comme il en a reçu l'ordre. L'ange du jour s'appelle Harâmîl; c'est un coquillage blanc qu'il tient dans la main et qu'il suspend avant le lever du soleil; lorsque Charâhîl l'aperçoit, il le joint à son coquillage noir; le soleil regarde le coquillage blanc et se lève, comme il en a reçu l'ordre. S'il y a quelque chose de vrai là-dedans, nous y croyons et le prenons pour certifié; mais si c'est différent (et Dieu seul sait la vérité!), il faut l'attribuer à l'interprétation par l'allégorie.

DESCRIPTION DE LA TERRE ET DE CE QUI S'Y TROUVE

Dieu a dit: « N'avons-nous pas fait la terre comme une couche, et les montagnes comme des pilotes? » Et encore: « C'est Dieu qui vous a donné la terre pour lit et élevé la voûte des cieux pour abri », et ailleurs: « Il vous a donné la terre pour tapis ». Certaines personnes disent, au sujet des mots *couche* et *tapis*, que cela signifie qu'on se tient sur la terre, qu'on y habite, et qu'on s'y livre à ses occupations.

Les anciens ont émis des opinions diverses au sujet de la forme de la terre. Quelques-uns disent qu'elle est plane et horizontale, limitée par ses quatre côtés qui sont l'orient,

1. Allusion au Qor'ân, ch. VI, v. 163.

2. Qor., ch. LXXVIII, v. 6 et 7.

3. Qor., ch. II, v. 20.

4. Qor., ch. LXXI, v. 18.

GECE VE GÜNDÜZÜN

Eskiler için gece, güneşin yokluğudur; gündüz ise bu yıldızın ufkun üzerine yükseldiği zamandır. Birçok Müslüman, gece ve gündüzün, güneş ve aydan ayrı, Tanrı'nın iki yaratığı olduğunu söyler, çünkü, derler ki, güneşin birçok şeyden, gövdesinden, ışığından, ısısından oluştuğunu görüyoruz; şimdi, ışıksız ısı ve ısısız ışık görüyoruz; bu nedenle, bu fenomenlerin her birinin ayrı bir anlamı olduğunu biliyoruz. Tanrı şöyle dedi: "Güneşe ve onun parlaklığına, yakından takip ettiğinde aya, tüm parlaklığıyla görünmesini sağladığında gündüze, onu örttüğünde geceye." Bazı yorumcular şöyle dedi: "Gündüz, güneşi süsler ve parlaklıkla giydirir." Ehl-i Kitabın geleneklerinde, Tanrı'nın ilk yarattığı şey ışık ve karanlıktı; sonra onları ayırdı ve ikincisini gece, ışığı da gündüz yaptı; sonra yedi göğü su buharından yükseltti, uzayda durdular, bize en yakın gökyüzünde geceyi çok karanlık yaptı ve bu gökyüzünün berraklığını üretti; Gece ve gündüz, güneş, ay ve yıldızlar olmadan birbirini takip etmeye başladı; sonra yeryüzünü yaydı ve dağlar vasıtasıyla sabitledi; bunlar Muhammed bin İshak'ın El-Mobtedâ adlı eserinde naklettiği rivayetlerdir. Bütün bunlar, gece ve gündüzün güneşle hiçbir ilgisi olmadığını gösterir; ve eğer güneş gündüze berraklığını ve sıcaklığını veriyorsa, gündüzün sıcaklığını gecenin sıcaklığından ayırt etmemiz onun vasıtasıyladır. Bazı efsanelerde, Tanrı'nın Doğu'ya yakın bir bölgede karanlık bir örtü yarattığı ve oraya Şerâhîl adında bir melek atadığı söylenir. Güneş battığında, bu melek bu karanlıktan bir avuç alır ve Batı'ya döner; bu karanlığın parmaklarının aralıklarından dışarı çıkmasına izin verir ve alacakaranlığın parıltısını izlerken onu yayar; bu parıltı kaybolduğunda elini açar ve dünya karanlığa gömülür. Sonra, kanadını açar ve gecenin karanlığını Batı'ya doğru iter, su gibi akıtır ve bunu her gece, bu karanlık Doğu'dan Batı'ya taşınana kadar yapar; melek hepsini taşımayı bitirdiğinde, diriliş günü gelecektir. Vehb (ben Monabbih), bu efsaneyle ilgili olarak Selmân'dan (el-Fârisî) rivayet etmiştir ki, gecenin meleği, (gördüğümüz gibi) Şerâkîl olarak

adlandırılır, gün batımından önce elinde küçük siyah bir kabuk tutar ve onu bir ip vasıtasıyla aşağı indirir; bu yıldız onu görünce, emri almış gibi batır. Gündüzün melegine Harâmîl denir; elinde tuttuğu ve gün doğmadan önce astığı beyaz bir kabuktur; Şerâhil onu görünce, onu siyah kabuğuna birleştirir; güneş beyaz kabuğa bakar ve emri almış gibi yükselir. Bunda doğru bir şey varsa, buna inanırız ve bunu doğal karşılarız; Fakat eğer farklı ise (ve gerçeği ancak Allah bilir!), bunun alegori yoluyla yorumlanması gerekir.

DÜNYANIN TANIMI VE ÜZERİNDEKİLER

— 38 —

l'occident, le septentrion et le méridien. D'autres disent qu'elle a la forme d'un bouclier, ou d'une table, ou d'un plateau de bois; d'autres en ont parlé comme d'une demi-sphère, à la façon d'une coupole, et disent que le ciel est appuyé sur ses côtés; d'autres ont dit qu'elle est placée sur un des côtés de la sphère céleste moyenne; d'autres qu'elle est allongée, comme un cylindre de pierre, tel qu'un fût de colonne; d'autres qu'elle s'étend à l'infini, et que le ciel s'élève à l'infini; d'autres que le mouvement circulaire des astres n'est que celui de la terre et non celui de la sphère céleste. Mais leur croyance la plus générale est que la terre est ronde, comme une boule; que le ciel l'entoure de tous les côtés, comme l'œuf entoure son contenu, de sorte que le jaune est comme la terre, le blanc de l'albumine comme l'air et la coquille comme le ciel; avec cette différence qu'elle n'a pas la forme ovale, mais bien sphérique, comme une boule également tournée au tour; les anciens ingénieurs ont même dit que si l'on creusait en imagination la surface de la terre, le trou produirait menerait à la surface diamétralement opposée, et que si l'on creusait, par exemple, à Fou-chendj, le trou sortirait en Chine.

On a dit que les hommes se tiennent à la surface de la terre comme les fourmis sur un œuf. Les anciens ont appuyé leur opinion sur de nombreux arguments, dont les uns ont le caractère de preuves décisives, et les autres celui de démonstration suffisante. Ce qui convient aux Musulmans de croire, c'est d'attribuer ce phénomène à la possibilité, et non à ce qui est étendu admet le déploiement d'une chose et son

1. Petite ville près de Hété; la forme de ce nom est arabisée d'après le persan هت. Cf. Barbier de Meynard, *Dictionnaire de la Perse*, p. 427; *Extraits de la Chronique persane de Hérodote*, Joura, As., 1861, p. 33 du tirage à part. Elle fut, au commencement du IXe siècle de notre ère, la capitale de la dynastie des Tabarides (*Grande Encyclopédie*, art. *Perse*, histoire moderne). L'idée d'un trou fait dans la terre en cette même localité, se retrouve textuellement dans Qarvinî, *Adjâ'ib*, p. 146.

— 39 —

extension, comme un vêtement ou autre, et admet aussi qu'on s'y tiennent. Si les hommes sont sur la surface de la terre de la façon qu'on le prétend, la terre est un tapis pour ceux qui sont sur elle, comme pour ceux qui sont dessous.

Grâce à Dieu! ce n'est pas nous qui serons entêtés devant la vérité et serons hostiles à ceux qui la possèdent, ni qui considérerons comme méprisables les sciences et les belles-lettres, bien que la religiosité s'imagine en avoir interrompu le cours, ainsi que l'établissement du mysticisme. Il n'y a pas, pour la religion, de victoire plus grande que de rendre justice à la vérité et à ceux qui y ont droit.

Certains, d'entre les anciens, ont prétendu que la terre est concave, et que son milieu est comme un bol.

On est d'avis différent au sujet du nombre des terres. Dieu a dit: « C'est Dieu qui a créé les sept cieux et autant de terres ». Il est possible que cette image s'applique au nombre et à la disposition en étages successifs. Certaines légendes rapportent que ces terres sont les unes au-dessus des autres, que l'épaisseur de chaque terre est équivalente à cinq cents ans de marche, et que l'intervalle entre chaque terre est aussi de cinq cents ans; quelques-uns même ont énuméré, pour chaque terre, une population d'une description et d'une forme étonnantes. Chaque terre a reçu un nom particulier, comme chacun des cieux. Quelques-uns ont prétendu que dans la quatrième terre se trouvent les serpents qui dévorent les damnés, et dans la sixième, les pierres qui les frappent. Celui à qui son âme inspirerait un vif désir de prendre plus ample connaissance de ces choses, n'a qu'à lire les livres de Wâhî (ben Monabbih), de Ka'b [al Abhâr], et de Moqâtîl; si cette science lui agréait, il y prendrait intégralement son plaisir; car ces livres sont exposés au public, et jouissent d'une grande autorité.

Une tradition qui se rattache à 'Aîâ ben Yâsir, au sujet

1. Qor., ch. LXV, v. 12.

Allah dedi ki: "Yeryüzü bir yatak, dağları da kazıklar yapmadık mı?" 5 Ve yine: "Size yeryüzünü bir yatak, gök kubbesini bir barınak olarak yükselten Allah'tır" ve başka bir yerde: "Size yeryüzünü bir halı olarak verdi." Bazı insanlar, yatak ve halı sözcükleri ile ilgili olarak, bunun birinin yeryüzünde durması, orada yaşaması ve orada faaliyetlerini sürdürmesi anlamına geldiğini söylüyorlar. Eskiler, dünyanın şekli hakkında çeşitli görüşler dile getirdiler. Bazıları, dünyanın düz ve yatay olduğunu, dört kenarıyla sınırlandığını söylüyor: doğu, batı, kuzey ve meridyen. Diğerleri, bir kalkan, bir masa veya tahta bir levha şeklinde olduğunu söylüyor; diğerleri, ondan bir yarım küre, bir kubbe gibi bahsetmiş ve gökyüzünün yanlarından desteklendiğini söylemişlerdir; diğerleri, orta gök küresinin bir tarafına yerleştirildiğini; diğerleri, bir taş silindir gibi, bir sütunun şaftı gibi uzatıldığını söylemişlerdir; Diğerleri sonsuza kadar uzandığını ve göğün sonsuza kadar yükseldiğini; diğerleri ise yıldızların dairesel hareketinin yalnızca dünyanın hareketi olduğunu ve gök küresinin hareketi olmadığını söyler. Ancak onların en genel inançları, dünyanın bir top gibi yuvarlak olduğudur; göğün onu her taraftan, bir yumurtanın içindekileri çevrelediği gibi çevrelediği, böylece sarısının dünyaya, albüminin beyazının havaya ve kabuğunun da göğeye benzediğidir; ancak oval şeklinde değil, torna tezgahında döndürülen bir top gibi küreseldir; Eski mühendisler, eğer hayal gücüyle dünyanın yüzeyini kazarsanız, açılan deliğin tam zıt yüzeye çıkacağını ve örneğin Fuşenc'de kazacak olursanız deliğin Çin'de çıkacağını bile söylediler. İnsanların, bir yumurtanın üzerindeki karıncalar gibi dünyanın yüzeyinde durdukları söylenmiştir. Eskiler, görüşlerini, bazıları kesin kanıtlar, diğerleri ise yeterli kanıt niteliğinde olan çok sayıda argümanla desteklediler. Müslümanların inanması gereken şey, bu olguyu olasılığa atfetmektir, çünkü uzatılmış olan şey, bir giysi veya başka bir şey gibi bir şeyin açılmasını ve onun uzantısını kabul eder ve ayrıca üzerinde durulmasını da kabul eder. Eğer insanlar iddia edildiği gibi yeryüzünün yüzeyindeyse, yeryüzü, üzerinde olanlar için olduğu kadar aşağıda olanlar için de bir halıdır. Tanrıya şükürler olsun! Hakikat karşısında inatçı olup ona sahip olanlara düşmanlık eden biz olmayacağız, ne de dindarlık, tasavvufun

kurulmasının yanı sıra, onların seyrini de kesintiye uğrattığını hayal etse de, bilimleri ve güzel edebiyatı aşağılık olarak göreceğiz. Din için, hakikate ve ona hakkı olanlara adalet etmekten daha büyük bir zafer yoktur. Bazı eskiler, yeryüzünün içbükey olduğunu ve ortasının bir kase gibi olduğunu iddia ettiler. Yeryüzü sayısı hakkında farklı bir görüş vardır. Tanrı şöyle dedi: **"Yedi iki ve daha fazla yeryüzünü yaratan Tanrı'dır."** Bu imgenin ardışık aşamalardaki sayı ve düzenlemeye uygulanması mümkündür. Bazı efsaneler, bu dünyaların üst üste olduğunu, her bir dünyanın kalınlığının beş yüz yıllık yürüyüşe eşit olduğunu ve her bir dünya arasındaki aralığın da beş yüz yıl olduğunu bildirir; hatta bazıları, her bir ülke için şaşırtıcı tasvir ve biçimde bir nüfus sıralamıştır. Her ülke, göklerin her biri gibi belirli bir isim almıştır. Bazıları, dördüncü ülkede lanetlileri yutan yılanların ve altıncı ülkede onlara çarpan taşların olduğunu iddia etmiştir. Ruhunda bu şeyler hakkında daha fazla şey öğrenmek için canlı bir arzu uyandıran kişi, sadece Vehb [ben Monabbih], Ka'b [el Ahbâr] ve Moqâtil kitaplarını okumalıdır; eğer bu bilim ona hoş gelirse, bundan tam bir zevk alacaktır; çünkü bu kitaplar halka açıktır ve büyük bir otoriteye sahiptir.

— 40 —

du passage du Qor'ân cité ci-dessus: « C'est Dieu qui a créé les sept cieux et autant de terres, » rapporte que cet auteur a dit: Dans chaque terre il y a un Adam, un Noé comme le vôtre, un Abraham comme le vôtre. Mais Dieu sait mieux et plus solidement [la vérité]. Cela n'est cependant pas plus étrange que la doctrine des philosophes qui disent qu'il y a des soleils et des lunes en grand nombre; que chaque climat a son soleil, sa lune et ses étoiles. Les anciens ont dit que les terres sont au nombre de sept, dans le sens de voisinage et de contiguïté, avec séparation des climats, non dans celui de superposition et de compression; les Musulmans qui s'adonnent à la spéculation penchent vers cette explication. Il y en a parmi eux qui croient que les terres sont au nombre de sept en montant et en descendant, comme les degrés d'une échelle. Certains prétendent que la terre est partagée en cinq zones, septentrionale, méridionale, équinoxiale, tempérée et centrale.

On n'est pas d'accord sur la mesure de la terre. Une tradition prétend que Makhoûl¹ aurait dit: « La distance entre la partie la plus éloignée du monde et la partie la plus rapprochée est de cinq cents ans; deux cents ans sont occupés par la mer, deux cents par une partie inhabitée, quatre-vingts ans par le territoire de Gog et Magog, et vingt ans par celui qu'occupe le reste des créatures. »

Qatâda² aurait dit: « Le monde est de 24.000 parasanges; l'empire des Nègres est de 12.000 parasanges; celui des Grecs de 8.000, celui des Persans de 3.000, et celui des Arabes de 1.000 parasanges. »

Abdallah ben 'Omar³ aurait dit: « La partie habitée par les Nègres n'est plus considérable que le reste. »

1. Abou-'Abdallah Makhoûl esh-Châmî, mort en 116 hég., a laissé deux ouvrages sur la jurisprudence; voy. *Fihrist*, t. II, p. 227.

2. Qatâda ben Di'âna, traditionaliste, mort en 117 hég. Cf. Sprenger, *op. supra laud.*, t. III, p. cxvii.

3. T. Ier, p. 186 et 194.

— 41 —

Ptolémée, dans l'*Almageste*, a établi par approximation la mesure du diamètre et de la circonférence de la terre. Il s'exprime ainsi: « La circonférence de la terre est de 180,000 stades, ou 24,000 milles, ou 8,000 parasanges, avec ce qu'elle renferme de mers, de montagnes, de déserts et de marécages. » La parasange est de trois milles, le mille de 3,000 coudées royales, celle-ci de trois empan qui forment une mesure égale à trente-six doigts, dont chacun équivaut à cinq grains d'orge accolés par le milieu; le stade est de quatre cents coudées. Il ajoute: « L'épaisseur de la terre, c'est-à-dire son diamètre, est de 7,630 milles, ou 2,545 parasanges 1/3e. La surface de la terre entière est de 132,600,000 milles, ou 200,088 parasanges¹. »

Si cela est vrai, c'est une révélation ou une intuition de la vérité suprême; si ce résultat a été obtenu par l'analogie et le raisonnement, c'est également rapproché de la vérité; et si c'est différemment, s'il provient de recherches approfondies et d'études astronomiques, Dieu sait mieux la vérité! Quant à l'opinion de Qatâda et de Makhoûl, il n'est pas nécessaire (pour la juger) d'avoir la science certaine au moyen de laquelle on décide sur les mystères.

On a différé d'opinion touchant les mers, les eaux et les fleuves. Les Musulmans ont pour tradition que Dieu a créé les mers aussi amères que le poison qui tue sur-le-champ, et a fait descendre ensuite l'eau douce du ciel, ainsi qu'il l'a

1. Comparer les mesures données par Chems-ed-Dîn Abou 'Abdallah Mohammed ed-Dimaçhî, traduit par M. A. F. Mehren, *Manuel de la Cosmographie du moyen âge*, Copenhague, 1874, p. 8; Reinaud, *Introduction à la Géographie d'Abou'l-Féda*, p. ccxxvi et ccxxxii; Mas'ûdî, *Précis d'or*, éd. et trad. de M. Barbier de Meynard, t. I, p. 183 et 190; le *Livre de l'Asserissement*, trad. Carré de Vaux, p. 44; sur les diverses valeurs de la coudée, voy. Sauvaire, *Matériaux pour... la métrologie musulmane*, dans le *Journal asiatique*, 1886, VIIIe série, t. VIII, p. 489 et suivantes.

2. Le chiffre exact est 2,543 1/3.

3. Chiffre faux.

Yukarıda alıntılanan Kur'an'dan pasajla ilgili Atâ ibn Yesâr'a ait bir gelenek: "Yedi göğü ve bir o kadar da yeri yaratan Allah'tır", bu yazarın şöyle dediğini bildirir: Her yerde bir Adem, sizin gibi bir Nuh, sizin gibi bir İbrahim vardır. Fakat Allah daha iyi ve daha kesin [gerçeği!]. Ancak bu, çok sayıda güneş ve ay olduğunu; her iklimin kendi güneşi, ayı ve yıldızları olduğunu söyleyen filozofların doktrininden daha garip değildir. Eskiler, dünyaların sayısının yedi olduğunu, iklimlerin ayrılmasıyla, üst üste binme ve sıkıştırma anlamında olmadığını, yakınlık ve bitişiklik anlamında olduğunu söylediler; spekülasyona kapılan Müslümanlar bu açıklamaya eğilimlidir. Aralarında dünyaların sayısının yedi olduğuna, bir merdivenin basamakları gibi yukarı ve aşağı gittiğine inananlar vardır. Bazıları, dünyanın beş bölgeye ayrıldığını iddia eder: kuzey, güney, ekinoks, ılıman ve merkez. Dünyanın genişliği konusunda bir fikir birliği yoktur. Bir rivayete göre Makhu1 şöyle demiştir: "Dünyanın en uzak noktası ile en yakın noktası arasındaki mesafe beş yüz yıldır; iki yüz yıl deniz tarafından işgal edilir, iki yüz yıl ıssız bir bölge tarafından işgal edilir, seksen yıl Ye'cuc ve Me'cuc toprakları tarafından işgal edilir ve yirmi yıl diğer yaratıkların işgal ettiği bölge tarafından işgal edilir." Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Dünya 24.000 fersah; Zencilerin imparatorluğu 12.000 fersah; Yunanlıların imparatorluğu 8.000, Perslerin imparatorluğu 3.000 ve Arapların imparatorluğu 1.000 fersahdır." Abdullah bin Ömer3'ün şöyle dediği rivayet edilir: "Çıplak Zencilerin yaşadığı bölge geri kalanından daha büyüktür." Batlamyus, *Almagest*'te dünyanın

çapının ve çevresinin ölçümünü yaklaşık olarak belirlemiştir. Kendini şöyle ifade ediyor: "Dünyanın çevresi 180.000 stade veya 24.000 mil veya 8.000 fersah olup, içindeki denizler, dağlar, çöller ve bataklıklarla birlikte." Fersah üç mil, mil 3.000 kraliyet arşınıdır; sonuncusu otuz altı parmağa eşit bir ölçü oluşturan üç karıştır ve her biri ortada birleşmiş beş arpa tanesine eşittir; stade dört yüz arşındır¹. Şunu da ekliyor: "Dünyanın kalınlığı, yani çapı 7.630 mil veya 2.545 fersah 1/31'tür. Tüm dünyanın yüzeyi 132.600.000 mil veya 200.088 fersahtır³." Eğer bu doğruysa, bu yüce gerçeğin bir vahyi veya sezgisidir; Eğer bu sonuç kıyas ve akıl yürütme ile elde edilmişse, gerçeğe yakındır; eğer farklı ise, derinlemesine araştırma ve astronomik çalışmalardan geliyorsa, gerçeği Allah daha iyi bilir! Katâde ve Makhûl'un görüşüne gelince, sırlar hakkında karar verilen kesin bir ilme sahip olmak gerekmez. Denizler, sular ve nehirler hakkında görüşler farklılaşmıştır. Müslümanlar, Allah'ın denizleri anında öldüren zehir gibi acı yarattığı ve sonra gökten tatlı su indirdiği geleneğine sahiptir, şöyle buyurmuştur: **"Gökten belirli miktarlarda su indiririz ve onu yeryüzünde bırakırız."**

— 42 —

dit: « Nous faisons descendre du ciel l'eau en certaine quantité, nous la faisons rester sur la terre. »
Toute eau douce provenant d'un puits, d'une rivière, ou de toute autre origine, c'est toujours cette même eau du ciel. Lorsque l'heure du jugement dernier s'approchera, Dieu enverra un sage muni d'un bassin qui réunira toutes ces eaux et les restituera au paradis.

Les Gens du Livre prétendent que quatre fleuves sortent du paradis, l'Euphrate, le Séhân, le Djihân et le Tigre, car ils croient que le paradis est situé dans les contrées orientales de la terre.

On rapporte que l'Euphrate diminue de volume du temps de Moïwaïr, et dépose sur ses rives une grenade aussi grande qu'un diamant dans la force de l'âge. Ka'b[el-Ahbâr] dit qu'elle provient du paradis. Si l'on a dit vrai, cette grenade ne peut venir du paradis éternel, mais du paradis terrestre.

Les anciens étaient d'avis que les eaux subissent des transformations; le goût de chaque eau est selon le goût du terrain qu'elle traverse. Nous ne nions pas que Dieu n'ait le pouvoir de transformer les êtres selon sa volonté, de même qu'il transforme la goutte de sperme en grumeau, et le grumeau en morceau de chair, et ainsi de suite, d'état en état, jusqu'à ce qu'il détruise l'être comme il l'a créé.

On a expliqué de diverses façons la nature de l'eau de la mer. Certaines personnes disent que lorsque l'eau reste longtemps tranquille et expose aux rayons ardents du soleil, elle devient ambrée à cause du sel qui s'y produit; l'eau en extrait les parties les plus subtiles, qui en sont aussi les plus pures, l'humidité qui tombe pure sur la terre et devient ensuite épaisse. D'autres ont prétendu qu'il y a dans la mer des veines qui changent l'eau de la mer, et que

1. Qur, ch. XXXIII, v. 18.

2. Le Saur et le Pyramus des anciens, Œuvres de Clément.

— 43 —

c'est à cause de cela qu'elle est devenue ambrée comme du poison.

Le flux et le reflux ont aussi diverses explications. Aristote prétend que la cause en gît dans le soleil qui met le vent; lorsque celui-ci devient violent, il produit le flux, et le reflux quand il se radoucit. Kimos² croit que le flux provient de l'eau des fleuves qui se déverse dans la mer, et le reflux de l'arrêt de ce déversement; quelques-uns ont dit que ce phénomène provient des mouvements et des repos alternatifs de la terre. Parmi les astronomes, il y en a qui expliquent le flux par le cours de la lune, et le reflux par son déclin.

Certaines légendes rapportent que Dieu a un ango préposé aux mers³; lorsqu'il plonge sa main dans la mer, celle-ci s'enfle, et se dégonfle quand il la retire. Si c'était vrai (et Dieu seul sait mieux la vérité!), il vaudrait mieux y croire que de penser vers des explications qui ne renferment pas de vérité; et si quelque'un exprimait l'idée que c'est cet ango qui fait souffler les vents, cause du flux, ou augmente le débit des fleuves, ou produit ce phénomène lors de la croissance de la lune, de façon à concilier les légendes et les opinions philosophiques, ce serait là une bonne doctrine; mais Dieu sait mieux la vérité!

On a expliqué de diverses façons l'existence des montagnes. Dieu a dit : « Il a joncé⁴ de hautes montagnes sur la terre, afin qu'elles se meuvent avec vous; » et ailleurs : « Nous-mêmes nous pas fait la terre comme une couche, et les montagnes comme des pilotes? » Et encore : « Qâf! par le

1. Le même que l'akhimiste Kimos, d'ailleurs inconnu, cité par le Philo, t. I, p. 383, ce que Crusan, docteur de l'école d'Édessa, amène de Protes et de Hira pour la traduction en syriaque des œuvres d'Aristote (Weirich, De Fortibus, p. 100).

2. Comparez Maréchal, Livre de l'Ascension, trad. Carré de Vaux, p. 100; Protes d'Or, t. I, p. 270.

3. Qur, ch. XVII, v. 15.

4. Qur, ch. LXXVIII, v. 6 et 7.

Kuyudan, nehirden veya herhangi bir kaynaktan gelen tüm tatlı sular her zaman aynı gök suyudur. Kıyamet zamanı yaklaştığında, Tanrı tüm bu suları toplayacak ve onları cennete geri getirecek bir melek gönderecektir. **Kitap Ehli, cennetten dört nehrin aktığını iddia ederler: Fırat, Seyhan, Ceyhan ve Dicle.** Çünkü cennetin dünyanın doğu bölgelerinde olduğuna inanırlar. Fırat'ın Muaviye zamanında hacminin azaldığı ve kıyılarına hayatının baharında bir deve büyüklüğünde bir nar bıraktığı rivayet edilir. Ka'b[el-Ahbâr] bunun cennetten geldiğini söyler. Eğer bu doğruysa, bu nar ebedi cennetten değil, yeryüzü cennetinden gelmiştir. Eskiler, suların dönüşümlere uğradığı görüşündeydiler; her suyun tadı, içinden geçtiği toprağın tadına göredir. Tanrı'nın, bir damla spermi bir yumruya, bir yumruyu bir et parçasına ve böylece bir halden diğerine dönüştürdüğü gibi, varlıkları kendi isteğine göre dönüştürme gücüne sahip olduğunu inkar etmiyoruz, ta ki yarattığı varlığı yok edene kadar. Deniz suyunun tuzluluğu çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Bazıları, suyun uzun süre durgun kalıp güneşin yakıcı ışınlarına maruz kaldığında, içinde oluşan tuzdan dolayı acılaştığını; suyun en ince ve aynı zamanda en saf olan kısımlarını, yani toprağa saf olarak düşen ve sonra koyulaşan nemi çıkardığını söylerler. Başkaları ise denizde deniz suyunu değiştiren damarların olduğunu ve bu yüzden zehir gibi acılaştığını iddia etmişlerdir. Gelgit çeşitli açıklamalara yol açmıştır. Aristoteles, sebebin rüzgarı hareket ettiren güneşte yattığını; rüzgar şiddetli olduğunda gelgit meydana getirdiğini ve hafiflediğinde ise gelgit meydana getirdiğini iddia eder. Kimaus¹, çekilmenin denize akan nehirlerin suyundan, çekilmenin ise bu akışın durmasından kaynaklandığına inanır; bazıları bu olgunun dünyanın dönüşümlü hareketlerinden ve dinlenmelerinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Gökbilimciler arasında, çekilmeyi ayın seyriyle, çekilmeyi de onun çekilmesiyle açıklayanlar vardır. Bazı efsaneler,

Tanrı'nın denizlerden sorumlu bir meleği olduğunu bildirir²; elini denize daldırdığında deniz şişer, geri çektiğinde söner. Eğer bu doğrudur (ve gerçeği daha iyi yalnızca Tanrı bilir!), hiçbir gerçeği içermeyen açıklamalara yönelmektense buna inanmak daha iyidir; ve eğer birisi, bu meleğin rüzgarları estirdiğini, akışı sağladığını veya nehirlerin akışını artırdığını veya ayın büyümesi sırasında bu olguyu meydana getirdiğini, böylece efsaneleri ve felsefi görüşleri uzlaştırdığını ileri sürseydi, bu iyi bir doktrin olurdu; ancak gerçeği Tanrı daha iyi bilir! Dağların varlığı çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Allah şöyle buyurmuştur: **"Yeryüzüne yüksek dağlar koydu ki, sizi yürütsünler;"** ve başka bir yerde: **"Yeryüzünü bir yatak, dağları da bir yığın yapmadık mı?>>**

— 44 —
 Qu'ân glorieux! » Un certain nombre de commentateurs disent que ce mot *Qaf* désigne une montagne d'émeraude qui entoure la terre; mais on s'est livré ensuite à diverses interprétations, de sorte que certains ont dit qu'il y avait, entre cette montagne et le ciel, un intervalle de la grandeur de la taille de l'homme, tandis que d'autres disent au contraire que le ciel s'applique sur elle; certains ont dit: « Derrière cette montagne sont des mondes et des créatures connus de Dieu seul; » tandis que d'autres disent: « Ce qui est derrière cette montagne appartient à la vie future. » Il est certain que le soleil se couche derrière cette montagne et s'y lève; c'est elle qui le cache à la terre; les anciens l'appelaient, en persan, *Kohi Albours*.
 Plutarque, qui cite Démocrite, raconte que la terre, au commencement, était poussée de divers côtés, à cause de sa petitesse et de sa légèreté, pendant très longtemps, puis qu'enfin elle s'équilibrait et se fixa. C'est exactement l'opinion des Musulmans, à condition d'y ajouter qu'elle a été fixée par les montagnes. Parmi ceux-ci, certains prétendent que les montagnes sont les os et les veines de la terre. On s'est demandé ce qu'il y a au-dessous de la terre. La plupart des anciens prétendent que la terre est entourée par l'eau, celle-ci par l'air, l'air par le feu, et celui-ci par le ciel le plus proche, puis par le deuxième, et ainsi de suite jusqu'au septième, au-dessus duquel se trouve la sphère des étoiles fixes, qui entoure les cieux et les éléments que nous venons d'énumérer; au-dessous de cette sphère est la grande sphère droite, puis le monde de l'Âme (universelle), celui de la Raison (universelle), et enfin, au-dessous de tout, le Créateur (que sa gloire soit exaltée!), après lequel il n'y a plus rien. D'après leur croyance, il y a sous la terre un ciel comme il y en a au-dessus.

1. Qur., ch. I, v. 1.
 2. Cf. le *Roudhâh*, ch. 5, cité par Casiri, *la Philosophie religieuse du Musulman*, p. 92.

— 45 —
 On trouve, dans les livres des auteurs de légendes musulmanes, des choses qui resserrent la poitrine (tellement elles sont effrayantes). On rapporte que lorsque Dieu eut créé la terre, celle-ci se balançait comme un navire qui roule; Dieu envoya un ange qui descendit jusqu'à ce qu'il entrât sous la terre, et plaça la *Çakhrâ* sur son épaule, puis il tendit ses deux mains, l'une à l'Orient et l'autre à l'Occident, saisit les sept terres et les tint fermes, de sorte qu'elles se tinrent tranquilles; mais son pied n'avait pas de point d'appui; Dieu fit descendre du paradis un taureau ayant quarante mille cornes et quarante mille pieds, et voulait placer les pieds de l'ange sur la bosse de ce taureau, mais ils n'y atteignirent pas; Dieu envoya alors une émeraude du paradis dont l'épaisseur équivalait à tant de mille ans de marche, et la plaça sur la bosse du taureau, de sorte que les pieds de l'ange purent s'y poser. Les cornes du taureau sortent de différentes régions de la terre, elles sont entrelacées sous le trône de Dieu; son muflle correspond à deux trous de l'ange de la pierre, sous la mer; cette bête respire deux fois par jour; à son inspiration correspond le flux de la mer, à sa respiration le reflux. L'auteur ajoute: « Et comme les pieds du taureau n'avaient pas de point d'appui, Dieu créa un monticule de sable de l'épaisseur des sept cieux et des sept terres, sur lequel se posèrent les pieds du taureau, et comme ce monticule n'avait pas non plus de point d'appui, Dieu créa un

1. Rocher sur lequel était bâti le temple de Salomon, et qui forme la partie centrale de la mosquée d'Omar. Sur la description de cette mosquée, voyez *Moudjirradia*, *El Ous el-djidi*, de du Caïm, p. 379; trad. Sauvage, *Histoire de Jérusalem et d'Hébron*, Paris, 1876, p. 104; et sur certaines légendes qui s'y rattachent, *id.* *opus*, p. 209 (passage mis dans la traduction de Sauvage).
 2. Cela indique qu'en s'imaginant ce taureau sous l'apparence du sabb (Dieu invisible).
 3. *جَعْدٌ*. Ce mot ne figure pas dans les dictionnaires arabes; c'est un vocabulaire persan.

Ve yine: **"Kaf! Şanlı Kur'an'a andolsun!"** Bazı müfessirler, bu Kaf kelimesinin dünyayı çevreleyen zümrüt bir dağı ifade ettiğini söylerler; ancak daha sonra çeşitli yorumlar yapılmıştır, öyle ki bazıları bu dağ ile gökyüzü arasında bir adam büyüklüğünde bir aralık olduğunu söylerken, diğerleri tam tersine gökyüzünün ona atfedildiğini söylemişlerdir; bazıları: "Bu dağın arkasında yalnızca Tanrı'nın bildiği dünyalar ve yaratıklar vardır" derken, diğerleri: "Bu dağın arkasında olan şey gelecekteki hayata aittir" demişlerdir. Güneşin bu dağın arkasında battığı ve oradan doğduğu kesindir; onu dünyadan gizleyen budur; eskiler ona Farsçada Kuhi Alburz adını vermişlerdir. Plutarkhos, Demokritos'tan alıntı yaparak, dünyanın başlangıçta küçüklüğü ve hafifliği nedeniyle çeşitli yönlerden çok uzun bir süre itildiğini, sonra kalınlaştığını ve sabitleştiğini anlatır. Bu, Müslümanların görüşüdür, ancak dağlar tarafından sabitlendiğini de eklersek. Bunlardan bazıları, dağların yeryüzünün kemikleri ve damarları olduğunu iddia ederler. Yeryüzünün altında ne olduğu sorulmuştur. Eskilerin çoğu, yeryüzünün suyla, onun havayla, havanın ateşle, bunun en yakın gökle, sonra ikinci gökle, ve böylece yedinci gökle çevrili olduğunu, bunun üstünde de gökleri ve az önce saydığımız unsurları çevreleyen sabit yıldızlar küresinin bulunduğunu iddia ederler; bu kürenin üstünde büyük dik küre, sonra Ruh dünyası (evrensel), Akıl dünyası (evrensel) ve en sonunda, hepsinden önemlisi, kendisinden sonra hiçbir şey olmayan Yaratıcı (şanı yüceltilsin!) vardır. Onların inancına göre, yeryüzünün altında olduğu gibi, yeryüzünün üstünde de bir cennet vardır. Müslüman efsanelerinin yazarlarının kitaplarında, göğsü sıkıştıran şeyler buluruz (çok korkutucudurlar). Tanrı'nın yeryüzünü yarattığında, yuvarlanan bir gemi gibi sallandığı bildirilmektedir; Tanrı, yeryüzünün altına girene kadar inen bir melek gönderdi ve Sakhra'yı onun omzuna koydu, sonra iki elini, birini doğuya, öbürünü batıya uzattı, yedi dünyayı kavradı ve onları sıkıca tuttu, böylece hareketsiz kaldılar; ama ayağının dayanacak bir noktası yoktu;

poisson appelé Béhémot¹ et plaça le monticule sur son *teatar* (certilage), c'est-à-dire sur l'aïleron qui se trouve au milieu de son dos. Ce poisson est placé sur le vent stérile; il est bridé au moyen d'une chaîne de l'épaisseur des cieux et des terres, et qui est nouée. L'auteur ajoute: « Puis l'Isis (que la malédiction soit sur lui) arriva auprès de ce poisson et lui dit: Dieu n'a pas créé de créature plus gigantesque que toi; pourquoi ne mettons-nous pas fin au monde? Car ils (les hommes) n'ont rien à faire en cela. » Alors Dieu déchâlna contre lui un moustique qui lui entra dans l'œil et déboussa son attention. D'autres prétendent que Dieu lui suscita un poisson semblable à une branche de palmier qu'il regarda et dont il a peur.

On a dit: « Ensuite Dieu fit sortir de cette émeraude la montagne Qâf, qui est en effet d'émeraude, a une tête, un visage et des dents. Il a fait sortir de ce mont Qâf les hautes montagnes, de même que les arbres proviennent de leurs racines. » Wab (ben Monabbih) a prétendu que le taureau et le poisson avalaient toutes les eaux qui se déversent

1. La mauvaise lecture du mot a été corrigée d'après le passage analogue de Qarwini, 'Ad'â'ib, p. 145. Cf. Job, xii, 15, 17-19. Je ferai cependant observer que بَهِمُوت se retrouve, sans autre explication, dans la liste des merveilles du monde donnée par Ibn al-Faṭṭāh, éd. de Goje, p. 205; c'est le nom propre du Sphinx d'Égypte, appelé vulgairement aujourd'hui أبو الهول. Langlois avait le *Behemot* dans un manuscrit de *Khifet de Maqrîzî* de la Bibliothèque Nationale, tandis que Silvestre de Sacy lisait *Bahet* et *Behemot*, voyez sur cette question, ainsi que sur l'étymologie cepte de ce mot, les additions aux notes de la *Relation de l'Égypte* d'Abd-al-Latif, p. 568. L'édition de Boulaq du *Khifet* a imprimé fautivement بَهِمُوت et Bahili. Seyoussi (*Hon al-Mohâdara*, éd. lithogr., p. 31) écrit بَهِمُوت. M. U. Bouriant, dans sa traduction du *Khifet*, a lu *Behemot* (بَهِمُوت) et *Behemot* (بَهِمُوت) (*Mémoires de la Mission archéologique française du Caire*, t. XVII, p. 351).

de la terre; lorsque leurs panses seront remplies, le jour de la résurrection se lèvera.

On a dit: La terre repose sur l'eau, l'eau sur la *Çakhra*, celle-ci sur la bosse du taureau zébu, celui-ci sur un monticule de sable fortement mouillé, le monticule sur le dos du poisson, le poisson sur le vent stérile, celui-ci dans un voile de ténèbres, et ces ténèbres sur le *tharâ* (le sol sur lequel repose le monde), qui est le terme extrême de la science des créatures; personne, si ce n'est Dieu, ne sait ce qu'il y a au delà, car il a dit: « A lui appartient ce qui est dans les cieux et sur la terre, ce qui est entre eux deux, et ce qui est sous le *tharâ*. »

Wab (ben Monabbih) nous raconte, au sujet des traditions qu'il rapporte de Jésus, que celui-ci fut interrogé sur ce qui se trouve sous la terre; il répondit: « Les ténèbres de l'air; » et l'on dit qu'il répondit au sujet de ce qui se trouve encore au-dessous: « La s'arrête la science des savants. »

Telles sont les légendes que les gens du commun recherchent ardemment et désirent avidement; par ma vie! c'est bien là ce que l'homme désire pour être intelligent dans sa religion, pour magnifier la puissance de son Seigneur, pour marquer son étonnement dans la contemplation des merveilles de sa Création! Si les traditions qui les rapportent sont authentiques, il est certain que la production de ces œuvres n'est pas impossible à Dieu; et ce ne sont pas des inventions des Gens du Livre et des falsifications des auteurs de légendes, ce sont des allégories et des assimilations; mais Dieu sait mieux [la vérité].

Chaibân ben 'Abd-er-Rahman² rapporte ce qui suit, d'après Qatâda, qui cite El-Hasan et Abou-Horîra: « Un

1. Qur., ch. XX, v. 5; le texte est cité inexactement.
2. Sur le rôle de gâf dans la formation des légendes, voir l'intéressante étude de M. Goldziher, *Mohammedanische Studien*, t. II, p. 161.
3. Grammairien et élève de Qatâda pour l'exégèse du texte coranique Sprenger, op. laud., t. III, p. cxxv; Hadji-Khalifa, t. II, p. 378.

Tanrı, cennetten kırk bin boynuzlu ve kırk bin ayaklı bir boğa gönderdi ve meleğin ayaklarını bu boğanın hörgücüne koymak istedi, ama ona ulaşamadılar; sonra Tanrı, kalınlığı şu kadar bin yıllık yürüyüşe eşit olan cennetten bir zümrüt gönderdi ve onu boğanın hörgücüne koydu, böylece meleğin ayakları onun üzerinde durabilsin. Boğanın boynuzları yeryüzünün farklı bölgelerinden çıkar, Tanrı'nın tahtının altında iç içe geçmiş; ağzı, denizin altındaki taş meleğinin iki deliğine karşılık gelir; bu hayvan günde iki kez nefes alır; ilhamına denizin çekilmesi, nefesine de çekilme karşılık gelir. Yazar şunu ekler: "Ve boğanın ayaklarının dayanağı olmadığından, Tanrı yedi gök ve yedi yer kalınlığında bir kum yığını³ yarattı, boğanın ayakları bunun üzerinde duruyordu ve bu yığının da dayanağı olmadığından, Tanrı Behemoth 1 adlı bir balık yarattı ve yığını su kabuğunun (kıkırdak) üzerine, yani sırtının ortasında bulunan yüzgecinin üzerine yerleştirdi. Bu balık kısır rüzgara yerleştirilir; gökler ve yerler kalınlığında ve düğümlü bir zincirle dizginlenir. Yazar şunu ekler: "Sonra İblîs (lanet olsun ona!) bu balığa geldi ve ona dedi: Tanrı senden daha büyük bir yaratık yaratmadı; neden dünyaya son vermiyoruz? Çünkü onların (insanların) bu işte hiçbir ilgisi yok." Sonra Tanrı onun üzerine gözüne giren ve dikkatini dağıtan bir sivrisinek saldı. Bazıları da Allah'ın ona hurma dalı gibi bir balık gönderdiğini, ona baktığında da korktuğunu iddia ederler. Denildi ki: "Sonra Allah bu zümrüitten Kaf dağını çıkardı ki o gerçekten zümrüttür, başı, yüzü ve dişleri vardır. Bu Kaf dağından ağaçların köklerinden çıktığı gibi yüksek dağları çıkardı." Vehb [ben Monabbih], boğa ve balığın yeryüzünden akan tüm suları yuttuğunu; karınları doyduğunda Kıyamet Günü'nün geleceğini iddia etti. Denildi ki: Yeryüzü suyun üzerinde, su Sakhra'nın üzerinde, bu zebu boğasının hörgücü üzerinde, bu çok ıslak kum yığını üzerinde, yığın balığın sırtında, balık kısır rüzgarda, bu karanlık bir örtü içinde ve bu karanlık yaratıklar biliminin en uç terimi olan thara'nın (dünyanın üzerinde durduğu yer) üzerindedir; Tanrı'dan başka hiç kimse öteyi bilmez, çünkü O şöyle demiştir: "Göklerde ve yerde, ikisi arasında ve yerin altında ne varsa hepsi O'na aittir." Vehb (ibn Monabbih), İsa'dan aktardığı rivayetlerle ilgili olarak, kendisine yerin altında ne olduğu sorulduğunda, "Havanın karanlığı" diye cevap verdiğini ve daha aşağıda ne olduğuyla ilgili olarak da "Alimlerin ilmi burada sona erer" diye cevap verdiğini söylenir. Sıradan insanların hararetle aradığı ve hevesle arzuladığı efsaneler bunlardır; hayatım boyunca! İnsanın dininde zeki olmak, Rabbinin kudretini yüceltmek, Yaratılışının harikalarını tefekkür ederken şaşkınlığını belirtmek istediği şey budur! Bunları anlatan rivayetler gerçekse, bu eserlerin Tanrı için imkansız olmadığı kesindir; eğer bunlar Kitap Ehlinin uydurmaları ve efsane yazarlarının uydurmaları değilse, bunlar alegoriler ve benzetmelerdir; Ancak Allah en iyisini bilir.

jour que le prophète était assis au milieu de ses compagnons, un nuage se montra: Savez-vous ce que c'est? dit le prophète. Dieu et son prophète le savent mieux, répondirent-ils. Sachez, dit Mohammed, que ce sont là les angles de la terre que Dieu pousse vers un peuple qui ne le remercie pas et ne l'invoque pas. Puis il ajouta: Savez-vous ce qui est au-dessus de vous? Dieu et son prophète le savent mieux, répondirent-ils. C'est le ciel élevé, le toit bien gardé, la vague condensée. Connaissez-vous la distance qui vous en sépare? reprit-il. Dieu et son prophète le savent mieux, répondirent-ils. Il y a une distance, dit-il, de cinq cents ans de marche; et au-dessus, savez-vous ce qu'il y a? Ils dirent: Dieu et son prophète le savent mieux. Au-dessus, reprit-il, est le trône; entre lui et le ciel est une distance égale à celle qui règne entre deux cieux; et ce qui est au-dessus de vous, le connaissez-vous? Dieu et son prophète le savent mieux, dirent-ils. Il y a sous cette terre, continua-t-il, une autre terre séparée de la nôtre par une distance de cinq cents ans de marche. Il ajouta: Et celui qui a dans sa main l'âme de Mohammed? Si on vous faisait descendre au moyen d'une corde, comme dans un puits, vous atteindriez Dieu. Puis il récita ce passage du Qur'an: Il est le premier et le dernier, visible et caché, etc.¹

Cette tradition, si elle est authentique (mais Dieu connaît mieux le vrai!), témoigne de la vérité d'une grande partie de ce que l'on rapporte; néanmoins, on n'y trouve pas la mention du monceau de sable, de la roche, du taureau, etc.

Quant aux gens qui s'adonnent à la spéculation, ils sont d'avis opposés au sujet de ce qu'on trouve sous la terre. Hichâm ben el-Hakam² prétend qu'il y a sous la terre un corps dont la tendance particulière est de s'élever, comme le feu et le vent, et que c'est lui qui empêche la terre de s'enfoncer; quant à lui, il n'a pas besoin d'être soutenu par-dessous,

1. Qur., ch. LVII, v. 3.
2. T. Ier, p. 35, note 1.

parce qu'il n'est pas de sa nature de s'enfoncer, mais qu'au contraire il tend à s'élever. Abou'l-Hodheil¹ prétend que Dieu a rendu stable la terre sans colonne et sans attache. Un autre a dit que la terre est mêlée de deux genres, l'un léger et l'autre lourd; le léger a une tendance à monter et le lourd à descendre; chacun d'eux empêche l'autre de suivre sa voie particulière, parce que leurs forces de répulsion s'équilibrent, mais Dieu sait mieux la vérité!

Parmi les anciens, qui ne sont pas unanimes à ce sujet, les uns ont prétendu que la terre s'élève vers l'infini, tandis que d'autres affirment que ses parties se tiennent l'une l'autre, et que d'autres croient qu'elle se trouve dans un vide infini. Le vulgaire parmi eux croit que le mouvement de la sphère céleste au-dessus d'elle la maintient dans le centre, de tous les côtés. Aristote dit: Il y a, en dehors du monde, un vide assez grand pour que le ciel y tienne à l'aise.

Ce qu'il faut croire en ceci, c'est que si le monde était dans un lieu déterminé, ce lieu exigerait l'existence d'un autre lieu [et ainsi de suite à l'infini]. Du moment qu'il est admis que Dieu crée un lieu en dehors de tout lieu, quoi d'étonnant à ce qu'il crée la terre également en dehors de tout lieu? Si ce lieu où est la terre, vide ou espace, était un être, il faudrait absolument qu'il fût créé, à cause des signes de création qu'il offre tout ce qui est en dehors du Créateur (qu'il soit exalté!). Tout cela a déjà été mentionné.

DE LA CRÉATION DU CIEL ET DE LA TERRE EN SIX JOURS
TELLE QU'ELLE EST INDIGUÉE DANS LE QUR'AN
(Ch. XI, v. 9, et *passim*)

Une tradition qui se rattache à l'autorité d'Ibn-Abbâs nous apprend que ce traditionniste disait que les six jours de la Création étaient des jours de l'autre monde, dont cha-

1. T. Ier, p. 24, note 3.

Şeyban ben Abdurrahman 3, El-İcâsan ve Ebu'l-Cüreyre'den alıntı yapan Katade'ye göre şunları aktarır: "Bir gün Peygamber ahabının ortasında otururken bir bulut belirdi: Biliyor musunuz bu nedir? dedi Peygamber. Allah ve Peygamberi bunu daha iyi bilir, diye cevap verdiler. Bilin, dedi Muhammed, bunlar Allah'ın kendisine şükretmeyen ve kendisine yalvarmayan bir topluluğa doğru ittiği yeryüzünün köşeleridir. Sonra ekledi: Üstünüzde ne olduğunu biliyor musunuz? Allah ve Peygamberi bunu daha iyi bilir, diye cevap verdiler. Yüksek gökyüzü, iyi korunan çatı, yoğunlaşmış dalgadır. Sizi ondan ayıran mesafeyi biliyor musunuz? diye devam etti. Allah ve Peygamberi bunu daha iyi bilir, diye cevap verdiler. Beş yüz yıllık yürüyüş mesafesi var, dedi; ve yukarıda, biliyor musunuz orada ne var? Dediler: Allah ve Peygamberi bunu daha iyi bilir. Yukarıda, diye devam etti, taht var; onunla gökyüzü arasında iki gök arasında hüküm süren; ve sizin altınızda olanı biliyor musunuz? Allah ve peygamberi onu iyi bilir, dediler. Bu yerin altında, diye devam etti, bizimkinden beş yüz yıllık yürüme mesafesi kadar uzakta başka bir yer var. Ve ekledi: Ve Muhammed'in ruhunu elinde tutan? Eğer bir kuyudaki gibi bir ipile indirilseydiniz, Allah'a ulaşırdınız. Sonra Kuran'dan şu bölümü okudu: O, ilk ve sondur, görünen ve gizlidir, vb.¹ Bu rivayet, eğer sahih ise (ama Allah doğrusunu daha iyi bilir), rivayet edilenlerin büyük bir kısmının doğruluğuna tanıklık eder; ancak, kum yığınının, kayadan, boğadan, vb. bahsedilmemiştir. Spekülasyona kapılan insanlara gelince, yerin altında bulunan şey hakkında zıt görüşlere sahiptirler. Hişam ibn el-Cekem', yerin altında ateş ve rüzgar gibi yükselme eğilimi olan bir cisim olduğunu ve bunun yerin batmasını engellediğini iddia eder; buna gelince, yerin batmasına gerek yoktur Aşağıdan desteklenir, çünkü batmak onun doğasında yoktur, aksine yükselmeye meyillidir. Ebu'l-Hodheil¹, Tanrı'nın dünyayı bir sütun ve bir bağlantı olmadan sabit yarattığını iddia eder. Bir diğeri, dünyanın iki türün karışımı olduğunu, birinin hafif, diğerin ağır olduğunu; hafif olanın yükselmeye, ağır olanın ise alçalmaya meyilli olduğunu; her birinin diğerin kendi özel yolunu izlemesini engellediğini, çünkü itme kuvvetlerinin birbirini dengelediğini, ancak Tanrı gerçeği daha iyi bilir! Bu konuda fikir birliği olmayan eskiler arasında, bazıları dünyanın sonsuza doğru yükseldiğini iddia ederken, diğerleri parçalarının birbirini tuttuğunu ileri sürmüşlerdir ve diğerleri ise sonsuz bir boşlukta olduğuna inanmışlardır. Aralarındaki kaba olanlar, üstündeki göksel kürenin hareketinin onu her yönden merkezde tuttuğuna inanırlar. Aristoteles şöyle der: Dünyanın dışında, göklerin rahatça içine sığabileceği kadar büyük bir boşluk vardır. Burada inanılması gereken şey,

dünya belirli bir yerde olsaydı, bu yerin başka bir yerin varlığını gerektireceğidir [ve böylece sonsuza kadar]. Tanrı'nın tüm yerlerin dışında bir yer yarattığı kabul edildiğine göre, tüm yerlerin dışında dünyayı da yaratmasında şaşırtıcı olan nedir? Eğer dünyanın olduğu bu yer, boşluk veya uzay, bir varlık olsaydı, Yaratıcı'nın (yüceler yücesi!) dışındaki her şeyin sunduğu yaratılış belirtileri nedeniyle mutlaka yaratılmış olması gerekirdi. Bunların hepsi daha önce belirtildi.

KUR'AN'DA BİLDİRİLDİĞİ GİBİ GÖKLERİN VE DÜNYANIN ALTI GÜNDE YARATILIŞI HAKKINDA

(Bölüm XI, ayet 9 ve pasim)

— 50 —

cun vaut mille années de ce bas monde. On rapporte d'El-Hasan qu'il aurait dit: « La Création a eu lieu en six jours, de nos jours d'ici-bas. » Si Dieu l'avait voulu, il l'aurait accomplie en une heure, ou même en moins de temps qu'un clin d'œil; mais il a voulu manifester sa puissance à ses créatures et les signes de sa sagesse à ses anges, afin qu'ils puissent voir l'apparition de ses œuvres les unes après les autres. On a dit aussi que la durée du monde serait de six jours, et c'est pourquoi il a été créé en six jours.

Une secte de Juifs dit que le monde se terminera tous les six mille ans et sera rétabli la sept-millième année. Ibn-Ishaq rapporte que, suivant les Israélites, le commencement de la Création a eu lieu le dimanche et la fin le samedi, dont Dieu fit une fête pour ses serviteurs, et pour magnifier sa gloire et sa générosité. Les chrétiens disent que la Création commença le lundi et se termina le dimanche. Les Musulmans reportent au samedi le début de la Création et sa fin au vendredi, appelé *djôm'a*, parce que le peuple s'y réunit dans les mosquées. Beaucoup de Musulmans nient cette tradition et donnent le dimanche comme jour du début. Quant aux Mazdéens, ils honorent le lundi et prétendent que Dieu créa le monde en trois cent soixante jours. J'ai entendu un savant prétendre qu'il n'y a pas de jour de la semaine qui n'ait été adopté comme jour de fête par un peuple quelconque, mais Dieu sait mieux [la vérité].

Dieu a dit: « Ne croirez-vous pas à celui qui a créé la terre dans l'espace de deux jours? Lui donnez-vous des égaux? C'est lui qui est le maître de l'univers. » Ces deux jours sont le dimanche et le lundi. Et plus loin: « Il a établi les montagnes sur sa surface, il l'a béni, il y a distribué des aliments dans quatre jours, également pour tous ceux qui demandent, » jusqu'à ce passage: « Alors il partagea le ciel

1. T. Ier, p. 188.
2. Qor., ch. XLI, v. 8.
3. Qor., *ibid.*, v. 9.

— 51 —

en sept cieux dans l'espace de deux jours, » le jeudi et le vendredi.

C'est ainsi que la tradition d'Ibn-'Abbâs rapportée par 'Ikrima, dit que Dieu créa la terre le dimanche et le lundi, fendit les rivières, planta les arbres et détermina les aliments le mardi et le mercredi, créa les cieux et ce qui s'y trouve le jeudi et le vendredi. 'Adi ben Zéïd a dit:

Il partagea sa Création en six journées; la dernière fut consacrée à la formation de l'homme.

Si l'on dit: Du moment que le mot *jour* désigne l'espace qui s'étend du lever du soleil à son coucher, comment peut-on dire que Dieu créa en des jours, alors que le jour n'existait pas? Nous répondons: Nous avons exposé la doctrine des Musulmans, qui dit que le jour et la nuit ont été créés avant le soleil et la lune et n'ont rien à faire avec ces deux astres; les jours de la Création ne sont point comme ceux de ce monde, mais ce sont les quantités pendant lesquelles paraissait la Création. Dieu a dit également le *jour* du Jugement dernier, quoi qu'il n'y ait là ni soleil, ni lune; il a dit: « Ils recevront dans l'Éden la nourriture le matin et le soir. »

On dit que Dieu a créé le soleil le dimanche, la lune le lundi, Mars le mardi, Mercure le mercredi, Jupiter le jeudi, Vénus le vendredi, Saturne le samedi, et que c'est pour cela que ces jours ont été consacrés à ces planètes, de sorte que l'on dit, le maître du dimanche est le soleil; celui du lundi la lune, celui du mardi Mars, celui du mercredi Mercure, celui du jeudi Jupiter, celui du vendredi Vénus et celui du samedi Saturne. On aime à commencer une occupation le dimanche, à cause de la force et de la puissance du soleil; à voyager le lundi, à cause de la rapidité du cours de la lune; à se faire poser des ventouses et prendre du sang le mardi, à cause de

1. Qor., XLI, v. 11.
2. Qor., ch. XIX, v. 63.

İbn-i Abbas'ın otoritesine bağlı bir gelenek, bu gelenekçinin altı günlük Yaratılış'ın diğer dünyanın günleri olduğunu ve her birinin bu alt dünyanın bin yılına bedel olduğunu söylediğini söyler. El-Hasan'ın şöyle dediği rivayet edilir: "Yaratılış altı günde, bizim burada, aşağıdaki günlerimizde gerçekleşti." Eğer Tanrı isteseydi, bunu bir saatte, hatta göz açıp kapayıncaya kadar bile başarabilirdi; ancak yaratıklarına kudretini ve meleklerine bilgeliğinin işaretlerini göstermek istedi, böylece eserlerinin tecellisini birbiri ardına görebildiler. Ayrıca dünyanın ömrünün altı gün olacağı ve bu yüzden altı günde yaratıldığı söylendi. Bir Yahudi mezhebi, dünyanın her altı bin yılda bir sona ereceğini ve yedi bininci yılda yeniden kurulacağını söylüyor. İbn İshak, İsrailoğullarına göre Yaratılış'ın başlangıcının Pazar günü, sonunun ise Cumartesi günü gerçekleştiğini, Tanrı'nın kulları için bir tatil günü yaptığını ve ihtişamını ve cömertliğini yücelttiğini bildirir. Hristiyanlar Yaratılışın Pazartesi günü başladığını ve Pazar günü sona erdiğini söylerler. Müslümanlar Yaratılışın başlangıcını Cumartesi'ye, sonunu ise Cuma gününe, yani cum'a gününe ertelerler çünkü insanlar bu günde camilerde toplanırlar. Birçok Müslüman bu geleneği reddeder ve Pazar gününü başlangıç günü olarak kabul eder. Mazdeanlara gelince, Pazartesi'yi onurlandırır ve Tanrı'nın dünyayı 360 günde yarattığını iddia ederler. Bir alimin, bazı insanlar tarafından tatil olarak kabul edilmeyen haftanın hiçbir günü olmadığını iddia ettiğini duydum, ancak Tanrı en iyisini bilir. Tanrı şöyle dedi: "Yeryüzünü iki günde yaratana inanmıyor musunuz? Ona eşler mi yaratıyorsunuz?" O, evrenin efendisidir. Bu iki gün Pazar ve Pazartesi'dir. Ve dahası: "Üzerine dağlar kurdu, onu kutsadı, dört günde yiyeceği herkese eşit olarak dağıttı3," ta ki şu pasaj: "Sonra iki günde1, Perşembe ve Cuma olmak üzere göğü yedi göğe böldü. Nitekim

İkrime'nin rivayet ettiği İbn Abbas geleneğine göre Allah, yeryüzünü pazar ve pazartesi günü yaratmış, nehirleri ikiye ayırmış, ağaçları dikmiş ve yiyecekleri salı ve çarşamba günü belirlemiş, gökleri ve orada bulunanları perşembe ve cuma günü yaratmıştır. Adî ibn Zeyd şöyle demiştir: Yaratılışını altı güne bölmüştür; sonuncusu insanın oluşumuna ayrılmıştır. Eğer şöyle denirse: Gün kelimesi güneşin doğuşundan batışına kadar uzanan alanı belirttiğine göre, gün var olmadığı halde Allah'ın günlerde yarattığı nasıl söylenebilir? Cevap vereceğiz: Müslümanların, gündüz ve gecenin güneş ve aydan önce yaratıldığını ve bu iki yıldızla hiçbir ilgisi olmadığını söyleyen doktrinini açıkladık; Yaratılış günleri bu dünyadaki günler gibi değildir, ancak Yaratılışın ortaya çıktığı niceliklerdir. Allah ayrıca orada ne güneş ne de ay olmasına rağmen Kıyamet Günü'nü de söylemiştir; şöyle demiştir: **"Onlara sabah ve akşam Aden'de yiyecek verilecektir."** Tanrı'nın güneşi pazar günü, ayı pazartesi günü, Mars'ı salı günü, Merkür'ü çarşamba günü, Jüpiter'i perşembe günü, Venüs'ü cuma günü, Satürn'ü cumartesi günü yarattığı söylenir ve bu yüzden bu günler bu gezegenlere adanmıştır, öyle ki pazar gününün efendisinin güneş olduğu söylenir; pazartesi ay, salı Mars, çarşamba Merkür, perşembe Jüpiter, cuma Venüs ve cumartesi Satürn'dür.

— 58 —
la position de Mars; à prendre des remèdes le mercredi, à raison de la complexion mixte de Mercure; à décider ses affaires et à poursuivre ses réclamations le jeudi, à cause de l'excellence de Jupiter; à jouer et à se réjouir le vendredi, à raison de Vénus, et à chasser le samedi. C'est à ce sujet qu'un poète de nos contemporains a dit:

Quel beau jour que le samedi, vraiment, si tu veux, sans aucun doute, aller à la chasse!
Le dimanche, il faut commencer ses constructions, parce que c'est ce jour-là que Dieu a commencé à créer le ciel.
Si tu débutes le lundi dans ton voyage, sache que tu reviendras avec le succès et la richesse.
Si tu désires te faire passer des ventouses, choisis le mardi, car c'est ce jour-là qu'on verse le sang.
Mais si tu veux prendre une potion, quel beau jour que le mercredi pour que l'homme boive!
Le jeudi, on décide des affaires, c'est ce jour-là que Dieu permet qu'on juge.
Les vendredis ont lieu les mariages et les noces, ainsi que le plaisir que goûtent les hommes avec les femmes.

DE CE QU'ON RACONTE TOUCHANT LA PÉRIODE QUI S'EST ÉCOULÉE AVANT LA CRÉATION DU MONDE

Hammâd ben Zéïd¹ rapporte, d'après 'Amr ben Dînâr², qui cite l'autorité de Tâwûs³, d'après 'Ikrima, d'après Ibn-'Abbâs (que Dieu soit satisfait de lui!), qu'on demanda à Moïse depuis combien de temps Dieu avait créé le monde. Moïse répondit: «O Seigneur! n'entends-tu pas ce que disent tes serviteurs?» Alors Dieu lui révéla ceci: «J'ai créé quatorze

1. Traditionniste célèbre de Bagdad, mort en 170 hég. Nawawî, p. 217; Ibn-Khallikân, *Biograph. Dictionary*, t. II, p. 127, note 4.
2. L'un des principaux *âdib*, mort en 125, 126 ou 129 hég. Nawawî, p. 475.
3. Traditionniste d'origine persane, mort à la Mecque en 106 hég. Sprenger, *op. laud.*, t. III, p. cvii; Nawawî, p. 323; Ibn-Khallikân, t. Ier, p. 642.

— 59 —
mille villes d'argent, que j'ai remplies de grains de moutarde; puis j'ai créé un oiseau dont j'ai fixé la nourriture à un grain de moutarde par jour, jusqu'à ce qu'il ait épuisé cette provision; c'est alors que j'ai créé le monde. On dit à Ibn-'Abbâs: Où donc était le trône de Dieu? Il répondit: Sur l'eau. — Et où était l'eau? — Sur la surface du vent. »

On rapporte la même tradition d'Alî, fils d'Abou-Tâlib (que le salut soit sur lui!). C'est là une chose obscure et difficile à comprendre, qu'il faut réserver à la science de Dieu, car nous ne savons pas si ce qui était avant la création actuelle avait la même forme ou était différent, ni si le monde redeviendra le même après qu'il aura disparu, parce que Dieu ne nous en a rien appris, ni dans son livre, ni par la bouche de son prophète, et que la force de la raison et du raisonnement ne saurait y atteindre. Quant à la tradition, elle est loin de mériter quelque confiance, bien que ce qu'elle rapporte ne soit ni étrange, ni impossible à la toute-puissance divine, ni contraire à la sagesse, quand même il y serait question de nombres multiples de ceux qui y sont cités. Certains individus prétendent qu'on compte mille deux cents Adams avant le nôtre, celui auquel on rattache le commencement des êtres; mais Dieu sait mieux [la vérité]. On pourrait dire que l'existence de ces Adams est admissible et entre dans la limite de la possibilité. Quant à ce qu'il est seulement permis et nécessaire de croire, c'est que Dieu est isolé de sa création, lui est antérieur, sans co-associé ni substance co-éternelle, et qu'ensuite il a créé les êtres *ex nihilo*, même s'il y a entre deux êtres un espace de temps incommensurable, avec cette restriction que nous ne l'admettons que quand c'est établi par une tradition authentique, car on nous a appris la durée éternelle des événements jusqu'à l'infini; or, la mention d'une durée aussi grande que celle-là n'est pas plus étrange que celle-ci, ni que l'existence des élus dans le paradis et des damnés dans l'enfer.

İnsanlar güneşin gücü ve kudreti nedeniyle pazar günü bir işe başlamayı; ayın seyrinin hızı nedeniyle pazartesi günü seyahat etmeyi; mars'ın konumu nedeniyle salı günü hacamat yaptırmayı ve kan aldırmayı; merkür'ün karışık ten rengi nedeniyle çarşamba günü çareler bulmayı; jüpiter'in mükemmelliği nedeniyle perşembe günü işlerini karara bağlamayı ve taleplerini takip etmeyi; cuma günü Venüs nedeniyle oynayıp sevinmeyi ve cumartesi günü avlanmayı severler. Bu konu hakkında çağdaş bir şair şöyle demiştir: Cumartesi gerçekten ne güzel bir gündür, eğer şüphesiz avlanmak istiyorsanız! Pazar günü, inşasına başlamalıdır, çünkü Tanrı gökleri yaratmaya bu günde başlamıştır. Yolculuğunuza Pazartesi günü başlarsanız, başarı ve zenginlikle geri döneceğinizi bilin. Hacamat yaptırmak istiyorsanız, Salı gününü seçin, çünkü bu günde kan dökülür. Ama bir iksir almak istiyorsanız, Çarşamba bir erkeğin içmek için ne güzel bir gündür! Perşembe günü, meseleler karara bağlanır; Tanrı'nın yargıyı verdiği gün budur. Cuma günleri evlilik ve düğünlerin yanı sıra erkeklerin kadınlarla yaşadığı zevk günleridir.

DÜNYANIN YARATILIŞINDAN ÖNCEKİ DÖNEM HAKKINDA RAPOR EDİLENLER HAKKINDA

Hammad ibn Zeid¹, Tavus³'ün otoritesini aktaran 'Amr ibn Dinar'dan, 'İkrime'den, İbn Abbas'tan (Allah ondan razı olsun!) Musa'ya Tanrı'nın dünyayı ne kadar zaman önce yarattığının sorulduğunu bildirir. Musa cevap verdi: "Ey Rabbim! Kullarının ne dediğini duymuyor musun?" Sonra Allah ona vahyetti: "On dört bin gümüş şehir yarattım, onları hardal taneleriyle doldurdum; sonra günde bir hardal tanesiyle yiyeceğini belirlediğim bir kuş yarattım, ta ki bu stok tükeninceye kadar; sonra da dünyayı yarattım." İbn Abbas'a: "O zaman Allah'ın tahtı neredeydi?" diye sorulduğunda: Suyun üzerindeydi. — Peki su neredeydi? — Rüzgarın yüzeyinde. Aynı rivayet Ebu Talib'in (a.s.) oğlu Ali'den de rivayet edilmiştir. Bu anlaşılması zor ve anlaşılması zor bir konudur ve Allah'ın bilgisine saklanmalıdır, çünkü mevcut yaratılıştan önceki şeylerin aynı mı yoksa farklı mı olduğunu, dünyanın yok olduktan sonra tekrar aynı mı olacağını bilmiyoruz, çünkü Allah bize bu konuda ne kitabında ne de peygamberinin ağzından hiçbir şey öğretmemiştir ve akıl ve mantık gücü ona ulaşamaz. Gelenek açısından, herhangi bir güveni hak etmekten uzaktır, ancak bildirdiği şey ne gariptir, ne ilahi kudrete imkânsızdır, ne de orada belirtilenlerin katları kadar bir sayı söz konusu olsa bile bilgeliğe aykırıdır. Bazı kişiler, varlığın başlangıcının kendisine atfedildiği bizden önce bin iki yüz Adem olduğunu iddia ederler; ancak Tanrı daha iyisini [gerçeği] bilir. Bu Ademlerin varlığının kabul edilebilir olduğunu ve olasılık sınırına girdiğini söyleyebiliriz. İnanılması yalnızca izin verilen ve gerekli olan şeye gelince, Tanrı'nın yarattıklarından izole edilmiş olması, ondan önce olması, ortak veya birlikte ezeli bir töz olmadan olması ve sonra varlıkları ex nihilo <<?>> yaratmasıdır, iki varlık arasında ölçülemez bir zaman aralığı olsa bile, bu kısıtlamayla, yalnızca otantik bir gelenek tarafından kurulduğunda kabul ederiz, çünkü bize sonsuza kadar olayların ebedi süresi öğretilmiştir; Şimdi, bu kadar büyük bir sürenin anılması bundan daha garip değildir, ya da seçilmişlerin cennette ve lanetlenmişlerin cehennemde olmasından daha garip değildir.

— 54 —

DE LA DURÉE DU MONDE ET DES DIVERSES OPINIONS
QU'ON S'EN EST FORMÉ

Dieu a dit : « Il a créé les cieux et la terre en six jours ». » Certains ont prétendu que la durée du monde serait de six mille ans, en comptant chaque jour pour mille ans. Une tradition qui se rattache à Ka'b [el-Ahbâr] dit que, d'après lui, Dieu aurait institué le monde pour durer sept jours. Abou'l-Moqawwim el-Ançari, d'après Ibn-Djohar, d'après Ibn-'Abbâs, a dit : « Le monde ne dure qu'une semaine d'entre celles de l'autre monde. » Ibn-Abi-Nadîlî, d'après Modjahid, et Abân d'après 'Ikrima, au sujet de ce passage du Qor'an : « En un jour dont la durée est de cinquante mille ans », disent tous deux : C'est le monde depuis le commencement jusqu'à la fin. Une autre tradition, relativement à la fin du monde, affirme que celui-ci durera cent cinquante mille ans.

Le *hirbêd* des Mazdéens du pays de Fârs m'a informé que dans un de leurs livres la durée du monde est partagée en quatre quarts : le premier est de trois cent soixante mille ans, nombre des jours de l'année ; il est déjà écoulé ; le second est de trente mille ans, nombre des jours du mois, il est aussi passé ; le troisième est de douze mille ans, nombre des mois de l'année, il est également passé ; le quatrième est de sept mille ans, nombre des jours de la semaine : c'est celui dans lequel nous nous trouvons.

Les Indiens et les Chinois ont à ce sujet un calcul dont la mention, si longue qu'elle soit, viendra à sa place, s'il plaît à Dieu !

1. Qor., ch. XI, v. 9.
2. Elève de Modjahid, mort en 131 hég. ; Sprenger, *id.* opus, t. III, p. cxvi.
3. Qor., ch. LXX, v. 4.
4. *Âethra-paiti*, prêtre du feu. Voir les remarques de J. Darmesteter, *Études iraniennes*, t. I, p. 92, note 2.

— 55 —

J'ai rencontré, en lisant un livre, la mention d'une tradition d'Abou-Horéira rapportée par Wahb (ben Monabbih), qui nous apprend que le prophète fut interrogé sur le temps qui s'était écoulé depuis la Création. Il répondit : Mon Seigneur m'a appris qu'il avait créé le monde depuis sept cent mille ans, jusqu'à l'époque actuelle où il m'a envoyé comme prophète vers les hommes. Ensuite, l'auteur de ce même livre a prétendu qu'une indication qui appuie cette tradition se retrouve dans cette autre tradition qui dit qu'Iblis servit Dieu pendant quatre-vingt-cinq mille ans, et qu'il avait été créé, après les cieux et la terre, tant de temps que Dieu voulut.

Tout cela est parfaitement admissible¹, du moment que la science ne suffit pas à en décider. Que m'importe, si je sais que le monde est créé récemment, a une fin et une terminaison, que je ne sache pas combien de temps s'est écoulé depuis qu'il existe et combien il lui reste encore à durer ? Comment l'âme pourrait-elle admettre tranquillement l'opinion de celui qui prétend avoir supputé les années, les mois, les semaines du monde, le nombre de ses jours et de ses nuits, de ses heures, de ses minutes et de ses secondes ? Est-ce qu'un homme raisonnable émet de pareilles fadaïses ?

DU MONDE ET EN QUOI IL CONSISTE

J'ai trouvé dans un livre un chapitre isolé traitant des divergences des gens au sujet du monde. Les uns disent que le monde comprend l'univers en totalité, et dans toutes ses parties, le ciel, la terre et ce qu'ils renferment ; les autres affirment que le monde est la suite ininterrompue des quatre saisons et la continuité de la croissance et des générations successives ; quand ce phénomène s'arrête, le monde

1. محمد بن علي رحمه الله.

DÜNYANIN SÜRESİ VE BU KONUDA OLUŞTURULAN FARKLI GÖRÜŞLER HAKKINDA Allah dedi ki: "Gökleri ve yeri altı günde yarattı." Bazıları dünyanın ömrünün altı bin yıl olacağını ve her günün bin yıl olarak sayılacağını iddia ettiler. Ka'b [el-Ahbâr] ile ilgili bir gelenek, ona göre, Tanrı'nın dünyayı yedi gün sürecek şekilde kurmuş olacağını söylüyor. İbn-Cübeyr'e göre, İbn-Abbas'a göre Ebu'l-Mukavvimel-Ensâri şöyle dedi: "Dünya, diğer dünyanınkinden sadece bir hafta sürer." Mücahid'e göre İbn-Ebi-Necihs ve İkrima'ya göre

Abân, Kur'an'ın bu pasajı hakkında: "Süresi elli bin yıl olan bir günde"³ ikisi de şöyle diyor: Başlangıçtan sona kadar dünyadır. Dünyanın sonuyla ilgili başka bir gelenek, yüz elli bin yıl süreceğini iddia ediyor. Fars ülkesindeki Mazdeanların hirbedk'i, kitaplarından birinde dünyanın süresinin dört çeyreğe bölündüğünü bana bildirdi: birincisi üç yüz altmış bin yıl, yıldaki gün sayısı; çoktan geçti; ikincisi otuz bin yıl, aydaki gün sayısı; o da geçti; üçüncüsü on iki bin yıl, yıldaki ay sayısı; o da geçti; dördüncüsü yedi bin yıl, haftadaki gün sayısı: işte kendimizi içinde bulduğumuz çeyrek budur. Hintliler ve Çinliler bu konuda bir hesaplamaya sahipler, ne kadar uzun olursa olsun, bunun bahsi, Allah dilerse, onun yerine geçecektir! Bir kitap okurken, Vehb'in (ben Monabbih) rivayet ettiği Ebu Hureyre'den gelen bir hadisin bahsine rastladım; bu hadiste Peygamber'e Yaratılıştan bu yana geçen zaman sorulmuş. O şöyle cevap vermiş: **Rabbim bana, dünyayı yedi yüz bin yıl boyunca yarattığını, beni insanlara peygamber olarak gönderdiği şu ana kadar öğretmiştir.** Sonra aynı kitabın yazarı, bu geleneği destekleyen bir işaretin, İblis'in seksen beş bin yıl Tanrı'ya hizmet ettiğini ve göklerden ve yerden sonra Tanrı'nın istediği kadar yaratıldığını söyleyen bu diğer gelenekte bulunduğunu iddia etti. Bütün bunlar tamamen kabul edilebilir¹, çünkü bilim bunu kararlaştırmaya yeterli değil. Dünyanın yakın zamanda yaratıldığını, bir sonu ve sonu olduğunu, var olduğundan beri ne kadar zaman geçtiğini ve daha ne kadar zamanı kaldığını bilmiyorsam, benim için ne önemi var? Dünyanın yıllarını, aylarını, haftalarını, günlerinin ve gecelerinin sayısını, saatlerini, dakikalarını ve saniyelerini hesapladığını iddia eden birinin fikrini ruh nasıl sakince kabul edebilir? Akıllı başında bir adam böyle saçmalıklar söyler mi?

DÜNYA VE NELERDEN OLUŞTUĞU HAKKINDA

— 56 —

disparaît. Certains disent que le monde est la lumière du jour et les ténèbres de la nuit; d'autres que le monde est la création actuelle, rien de plus, et quand elle disparaîtra, le monde cessera d'être; d'autres disent que le monde signifie la puissance, les richesses, les dignités, la vie tranquille; d'autres prétendent que c'est seulement ce qui se trouve entre le ciel et la terre; d'autres enfin ont avancé que c'était la même chose que le temps.

Ceux qui affirment que le monde est la création actuelle, en placent le commencement à l'apparition de la croissence, et non après les événements qui l'ont précédée, tels que la création des cieux, des terres, des anges, des diverses créatures qui ont été produites avant Adam; ceux qui considèrent le monde comme l'univers total comptent tout ce qui a précédé Adam comme en faisant partie, et de même ceux qui lui assignent une limite initiale le font commencer à cette limite. Dieu a dit: « Que la vie de ce monde ne vous éblouisse pas; que l'orgueil ne vous aveugle pas sur Dieu! » Et ailleurs: « Pitié à Dieu que j'eusse fait le bien durant ma vie! » Ce qui nous apprend que le monde est une vie, et la vie future une autre vie. Puis Dieu (dans le Qur'an) a attribué l'épithète de *perissable* à ce bas monde, parce qu'il doit disparaître, et d'*éternel* à l'autre monde, parce qu'il doit durer; d'ailleurs, le monde n'a été appelé *dawnyâ* qu'à cause de la proximité des créatures, et la vie future *dekhra* que parce qu'elle sera retardée jusqu'à la disparition du monde actuel; tout ce qui est périssable ou disparaîtra un jour de la Création, de quelque façon que ce soit, est du monde, et tout ce qui a la qualité contraire appartient à la vie future. Ne voyez-vous pas qu'un dit de celui qui a été jeune et dont la jeunesse est finie: « Son monde s'en est allé? » et de celui qui a perdu son argent ou son rang: « Son

1. Qur., ch. XXXI, v. 50, et XXXV, v. 5.
2. Qur., ch. LXXXIX, v. 25.

— 57 —

monde est parti, » et de celui qui est mort: « Son monde a péri? » On n'appelle monde que tout ce qui est périssable, destiné à disparaître; le mot *dawnyâ* est une forme *focûlâ*, comme *coughrâ* et *koubrâ*. Un poète a dit:

Laisse la fortune être poussée vers toi sans que tu la recherches; tout cela ne mène-t-il pas à la décadence?

Ton monde (la fortune) n'est qu'une ombre qui t'a protégé du soleil, mais qui, en s'allongeant, annonce le déclin du jour.

De là vient qu'on dit que le monde est vil comme son nom (dérivé de la même racine). Les mondes sont nombreux; chaque homme tout seul a un monde en soi-même: ses richesses, ses dignités, ses jours, sa place, tout ce qu'il obtient et le remplît de joie, sont autant de mondes qui ne dureront pas. Quelqu'un m'a raconté le vers suivant:

Tel, qui se va monde, comment pourrais-je blâmer le monde, qui est toi-même et ton propre terme?

Une tradition d'Alî ben Abî-Tâlib indique que la terre fait partie du monde, quand il a dit à celui qu'il entendait blâmer le monde: « C'est pourtant là qu'est descendue la révélation divine, c'est là qu'est le lieu de prière des anges et le lieu de commerce des saints. » Un passage du Qur'an indique que le ciel fait également partie du monde: « Ce jour-là, nous plierons les cieux, de même que l'ange Sûfîlî plie les feuilles écrites. » En effet, si le ciel faisait partie de l'autre monde, il ne serait pas plié, car l'autre monde est indestructible.

DESCRIPTION DE LA CRÉATION PRÉ-ADAMIQUE

Une tradition du Prophète nous informe que tout a été créé avant Adam, et que celui-ci existait après l'initiale Création, car il fut créé à l'époque où la Création fut produite. Nous

1. Qur., ch. XXI, v. 304.

Bir kitapta, insanların dünya hakkındaki fikir ayrılıklarını ele alan tek bir bölüm buldum. Bazıları dünyanın evreni tümüyle ve tüm parçalarıyla, gökleri, dünyayı ve içlerindeki içerdüğünü söylüyor; diğerleri dünyanın dört mevsimin kesintisiz ardışıklığı ve büyümenin ve ardışık nesillerin sürekliliği olduğunu iddia ediyor; bu fenomen durduğunda dünya yok oluyor. Bazıları dünyanın gündüzün ışığı ve gecenin karanlığı olduğunu söylüyor; diğerleri dünyanın şimdiki yaratılış olduğunu, daha fazlası olmadığını ve yok olduğunda dünyanın var olmayacağını söylüyor; diğerleri dünyanın güç, zenginlik, onur, sakın yaşam anlamına geldiğini söylüyor; diğerleri bunun sadece gök ile yer arasında olduğunu iddia ediyor; yine diğerleri bunun zamanla aynı olduğunu savundu. Dünyanın şimdiki yaratılış olduğunu iddia edenler, başlangıcını büyümenin ortaya çıkışına koyarlar, göklerin, yerlerin, meleklerin, Adem'den önce üretilen çeşitli yaratıkların yaratılışı gibi ondan önceki olaylardan sonra değil; Dünyayı tüm evren olarak görenler, Adem'den önceki her şeyi onun bir parçası olarak sayarlar ve aynı şekilde ona bir başlangıç sınırı koyanlar da onu bu sınırdan başlatırlar. Allah şöyle demiştir: **"Bu dünya hayatı sizi kamaştırmassın; gurur sizi Allah'a karşı kör etmesin!"** ¹

Ve başka bir yerde: **"Keşke hayatım boyunca iyi davransaydım!"** 1 Buradan dünyanın bir hayat, gelecek hayatın ise başka bir hayat olduğunu öğreniyoruz. Sonra Allah (Kur'an'da) bu alt dünyaya yok olması gerektiği için yok olabilen sıfatını, diğer dünyaya ise devam etmesi gerektiği için sonsuz sıfatını atfetmiştir; Dahası, dünya sadece yaratıkların yakınlığı nedeniyle dünya olarak adlandırılmıştır ve gelecek hayat da sadece şimdiki dünyanın yok olmasına kadar erteleneceği için ahiret olarak adlandırılmıştır; Yaratılıştan yok olabilen veya bir gün yok olacak olan her şey, her ne şekilde olursa olsun, dünyadandır ve zıt niteliğe sahip olan her şey gelecek hayata aittir. Genç olup gençliği sona eren biri için "Dünyası gitti", parasını veya rütbesini kaybeden biri için "Dünyası gitti" ve ölen biri için "Dünyası yok oldu" dediğimizi görmüyor musunuz? Biz sadece yok olmaya mahkûm, yok olabilen her şeye dünya diyoruz; dünya kelimesi, souhrâ ve koubrâ gibi bir fovflâ biçimidir. Bir şair şöyle demiştir: Talih, siz onu aramadan size doğru itilsin; bunların hepsi çöküşe yol açmaz mı? Sizin dünyanız (talihiniz) sadece sizi güneşten koruyan, ancak uzadıkça günün düşüşünü haber veren bir gölgedir. Bu yüzden dünyanın, ismi gibi (aynı kökten türemiştir) aşağılık olduğu söylenir. Dünyalar sayısızdır; her insanın kendi içinde bir dünyası vardır: zenginlikleri, onurları, günleri, konumu, elde ettiği ve onu neşeyle dolduran her şey, kalıcı olmayacak çok sayıda dünyadır. Birisi bana şu ayeti okudu: Sen ki bir dünyasın, kendin ve kendi terimin olan dünyayı nasıl suçlayabilirsin? Ali bin Ebu Talib'in bir rivayeti, dünyayı suçlayan birine şöyle dediğinde dünyanın dünyanın bir parçası olduğunu gösterir: "Ama ilahi vahiy oraya indi, meleklerin ibadet yeri ve evliyaların ticaret yeri orasıdır." Kuran'dan bir pasaj, gökyüzünün de dünyanın bir parçası olduğunu gösterir: **"O gün, melek Sicill'in yazılı sayfaları 1 dürdüğü gibi biz de gökleri düreceğiz."** Gerçekten de, eğer gökyüzü diğer dünyanın bir parçası olsaydı, dürülmezdi, çünkü diğer dünya yok edilemezdir.

ÂDEM ÖNCESİ YARATILIŞIN TANIMI

— 58 —

avant déjà mentionné ce qu'il a dit au sujet de la création des anges; nous parlerons maintenant de celle des génies. Dieu a dit: « Il a formé l'homme de terre comme celle du potier. Il a créé les génies de feu par son souffle. » Il se trouve aussi que le Prophète a dit: « Dieu a créé les anges de lumière. » Dieu a dit encore: « Il a créé d'eau tous les animaux », et ailleurs: « Nous faisons descendre du ciel l'eau bleue (la pluie); par elle, nous faisons germer les plantes des jardins et les récoltes des moissons », et dans un autre endroit (où se mentionne soit illustrée): « Nous avons fait descendre sur la terre toutes choses en proportion », c'est-à-dire, disent certains interprètes, les substances que l'on peut, de sorte que Dieu donne à la totalité de ses créatures, provenant de l'eau, du feu et du limon.

Baḥīyya ben al-Walīd¹, qui le tenait de Muḥammad ben Nāfi' d'après Muḥammad ben 'Abdallāh ben 'Amr al-Makkī, rapporte que celui-ci a dit: « Dieu a formé ses créatures de quatre matières: les anges de la lumière, les génies du feu, les êtres de l'eau et les hommes du limon; il institua l'obéissance comme nature des anges et des bêtes, parce qu'ils sont de lumière et d'eau, et la désobéissance comme nature des génies et des hommes, parce que faits de limon et de feu. » On nous rapporte, d'après Ḥabīb ben Ḥanbalah², qu'il aurait dit: « Dieu créa la terre des créatures et leur dit: Je vais instituer sur la terre un voisin; or, vous, que ferez-vous? — Nous lui désobéirons, dirent-ils, nous ne lui obéirons pas. — Dieu leur envoya alors un feu qui les dévora; et

1. Qur., ch. LV, v. 15 et 16.
2. Qur., chap. XXIV, v. 46.
3. Qur., ch. LV, v. 9.
4. Qur., ch. XV, v. 30.
5. Traditionnelle, met en 107 bā: Ibn Khallikān, *Biogr.*, *Diet.*, t. III, p. 411, note 1.
6. Traditionnelle, sūrat d'Al-Adhār, met en 98 et en 112 bā; considéré comme suspect pour les *Asfīn* du Prophète, *Ṭayyib* les *Qulūb*, *Handbook der Geschichte d. Witenand*, p. 228.

— 59 —

puis il créa les génies, et leur ordonna de peupler la terre; ils servirent Dieu jusqu'à ce que le terme leur parût trop long; ils désobéirent et tombèrent un prophète qui leur avait été envoyé et qui s'appelait Jorjāh; ils versèrent le sang. Dieu envoya alors contre eux ses légions d'anges commandées par Iblīs, dont le nom propre est 'Azāzīl'; ces légions les chassèrent de la terre et les réduisirent dans les fers des nuers; Iblīs et ses compagnons habiteront la terre, le culte divin lui fut facile, et ils aimèrent à y séjourner. Dieu leur dit: « Je vais établir un voisin sur la terre. » Les anges répondirent: « Vous n'avez établi un être qui commette des désobéances et répande le sang pendant que nous culturons les images et que nous le mutilons sans cause? — Je suis, répondit le Seigneur, ce que vous ne savez pas. »

Une tradition provenant d'Ibn 'Abbas dit que Dieu créa les génies de feu du vent brûlant du désert, et il institua parmi eux des infidèles et des croyants. Ensuite il leur envoya un prophète pris parmi les anges; c'est ce que dit le Qur'ān: « Il choisit des messagers parmi les anges et parmi les hommes ». » L'ange prophète combattit les génies infidèles au moyen de ceux qui étaient vrais croyants, qui les mirent en fuite et s'emparèrent d'Iblīs qui était un jeune garçon déguisé nommé El-Bharīth Abou-Muḥarrir³. Les anges le firent monter au ciel, où il crépuscule les anges en obéissance et en culte divin. Puis Dieu créa sur la terre des créatures qui lui désobéirent; il envoya Iblīs à la tête d'une légion d'anges qui les exilèrent de la terre. Enfin Dieu créa Adam; Iblīs et sa postérité lui désobéirent alors⁴.

1. *Ḥaṣṣ*, t. III, p. 16, le dictionnaire de l'islam, vers lequel on renvoie le lecteur. Selon un des notes de l'islam, dans les *Ḥaṣṣ* (Ibn Khallikān, *Adhār*, t. III, p. 16, dans les *Ḥaṣṣ* de Muḥammad, p. 188.
2. Qur., ch. III, v. 28.
3. Qur., ch. XXII, v. 14.
4. Cf. *Ḥaṣṣ* de Vaux, *Traité des Merveilles*, p. 10; *Maḥabbat*, *Prophète d'Or*, t. III, p. 201.
5. *Ḥaṣṣ*, *Ḥaṣṣ* n'est pas donné par les *Ḥaṣṣ*.

Peygamberden gelen bir gelenek bize her şeyin Adem'den önce yaratıldığını ve Adem'in tüm Yaratılıştan sonra var olduğunu bildirir, çünkü Yaratılışın üretildiği zamanda yaratılmıştır. Meleklerin yaratılışı hakkında söylenenlerden daha önce bahsettik; şimdi cinlerin yaratılışından bahsedeceğiz. Allah şöyle dedi: "Çömlekçinin gibi insanı çamurdan yarattı. Cinleri dumansız saf ateşten yarattı." Peygamberin de şöyle dediği olur: **"Allah melekleri nurdan yarattı."** Allah ayrıca şöyle demiştir: **"Bütün hayvanları sudan yarattı,"** ve başka bir yerde: **"Gökten faydalı su indirdik; onunla bahçelerin bitkilerini ve ekinlerin ürünlerini bitirdik 3,"** ve başka bir yerde (bunun zikredilmesi örneklendirilsin!): **"Yeryüzünde her şeyi bir ölçüye göre çiçeklendirdik,"** yani bazı yorumcular, tartılan maddeler diyorlar, böylece Allah yaratıklarının tamamını sayıyor, sudan, ateşten ve çamurdan geliyor. Bunu Muhammed bin Nâfi'den alan Bakīyye bin Velîd 5, Muhammed bin Abdullah bin Âmir el-Mekkî'ye göre, ikincisinin şöyle dediğini bildirir: "Allah yaratıklarını dört maddeden yarattı: Nur melekleri, ateş cinleri, su hayvanları ve çamur insanları; meleklerin ve hayvanların doğası olarak itaati

belirledi, çünkü onlar nurdan ve sudan yaratılmışlardır ve isyanı da cinlerin ve erkekler, çünkü onlar kilden ve ateşten yaratılmışlardır." Şehr ben Cabab'a göre, onun şöyle dediği söylenir: "Tanrı yeryüzünde yaratıklar yarattı ve onlara dedi ki: Yeryüzünde bir vekil tayin edeceğim; şimdi siz ne yapacaksınız? - Ona itaat etmeyeceğiz, dediler, ona itaat etmeyeceğiz." Sonra Tanrı onlara onları yok eden bir ateş gönderdi; sonra cinleri yarattı ve onlara yeryüzünü doldurmalarını emretti; onlar, süre onlara çok uzun gelene kadar Tanrı'ya hizmet ettiler; itaatsizlik ettiler ve kendilerine gönderilen ve Yusuf adındaki bir peygamberi öldürdüler; kan döktüler. **Sonra Tanrı, onlara karşı İblis'in komuta ettiği bir melek lejyonu gönderdi; İblis'in gerçek ismi 'Azâzîl'dir;** bu lejyonlar onları yeryüzünden kovdu ve deniz adalarına sürdü; İblis ve arkadaşları yeryüzünde yaşadılar, ilahi ibadet onun için kolaydı ve orada kalmayı seviyorlardı. Tanrı onlara dedi ki: "Yeryüzünde bir vekil tayin edeceğim." Melekler cevap verdi: "Biz durmadan övgülerinizi kutlarken ve sizi kutsarken, fesat çıkaran ve kan döken bir varlığı mı yerleştirmek istiyorsunuz?" - "Biliyorum," diye cevap verdi Rab, "sizin bilmediğinizi." İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayette, Tanrı'nın çölün yakıcı rüzgarından ateşin dahilerini yarattığı ve aralarında kâfirleri ve müminleri yerleştiği söylenir. Sonra onlara meleklerden seçilmiş bir peygamber gönderdi; Kuran'da şöyle denir: **"O, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer."** Peygamber melek, gerçek müminler aracılığıyla kâfir cinlerle savaştı, onlar da onları kaçırdılar ve El-Jârih Ebu-Morra adında genç ve zarif bir çocuk olan İblis'i yakaladılar 4. Melekler onu göğşe yükselttiler, orada itaat ve ilahi ibadet içinde melekler arasında büyüdü. Sonra Tanrı, yeryüzünde ona isyan eden yaratıklar yarattı; İblis'i meleklerden oluşan bir ordunun başında gönderdi ve onlar da onları yeryüzünden sürdüler. Sonunda Tanrı Adem'i yarattı; İblis ve onun soyundan gelenler ona itaatsizlik ettiler 5.

— 60 —

Certains ont prétendu qu'avant Adam il y avait sur la terre des créatures ayant chair et sang, et ils appuient leur raisonnement sur ce passage du Qur'an : « Ils dirent : Veuille établir un être qui commette des erreurs et répande le sang ? » Or, les anges, que le texte fait parler dans ce passage, ne peuvent penser qu'il des êtres qu'ils auraient vus. Ils s'appuient également sur la doctrine de l'Ébouhar¹ qui dit qu'il existait des créatures auxquelles un prophète, nommé Joseph, fut envoyé, et qu'elles mirent à mort. Cela ferait donc trois peuples qui auraient habité la terre avant Adam, savoir celui dont sortait İblis, ceux qui taient leur prophète, et ceux qu'İblis exila de la terre ; mais on a dit aussi qu'il y avait eu, avant Adam, mille et même deux cent mille Adams, ainsi que mille Noés, lui qui est le dernier des Adamites.

On prétend que, lorsque Adam fut créé, la terre lui dit : « O Adam, tu m'arrives après que ma nouveauté et ma jeunesse ont disparu, et voilà que tu viens d'être créé ! »

« Adî ben Zéid a dit :

Il venait des créatures en six jours, et en dernier lieu il forma l'homme »...

CRÉATION DES GÉNIES ET DES DÉMONS

Primordialement, la Création s'appliqua à deux sortes de substances, l'une subtile, l'autre compacte : ce qui fut créé au moyen de la substance compacte resta compact, comme les minéraux, les objets incandides, les pierres précieuses de la seconde espèce, les arbres ; ce qui le fut au moyen de la substance subtile resta subtil, comme l'air, le vent, les anges, les génies ; et ce qui le fut au moyen des deux substances donna une création mixte, comme les diverses espèces des

1. Qur., ch. II, v. 31.
2. Dans l'Ébouhar, Djewéhar.
3. Vers déjà cité dans le tome Ier, p. 140, et ci-dessus, p. 51.

— 61 —

minéraux, parmi lesquels ceux qui se distinguent par le souffle vital, la raison discursive, et l'âme raisonnable, sont appelés hommes et sont privilégiés par ces qualités.

Dites à présent de la création des génies au moyen d'un feu sans fumée. Certains ont prétendu que ce passage signifiait que leur création avait été opérée au moyen d'eau, de rosée et de feu ; ce, rosée signifiait le souffle vital, de sorte que leur création serait complète au moyen de quatre choses qui sont l'eau, le brouillard épais, la lumière et la chaleur ; mais la plupart des commentateurs sont d'avis que le mot *ndirîf* signifie la flamme du feu quand elle n'est pas mélangée à la fumée. La légèreté, la rapidité, la façon dont ils se soulevaient leur prose, leur séduction pour le mal, tout cela provient de leur nature ignée ; le bien, l'excellence de leurs qualités proviennent au contraire de leur nature lumineuse. La différence de leurs espèces¹ et l'interprétation que l'on tire de leurs apparitions et de leurs représentations proviennent de la différence des éléments qui les composent. Ils dépassent les sens parce que leur corps est subtil, de même que les anges les dépassent, et pour la même cause. L'air est plus grossier et plus dense que le corps des génies ; même lorsqu'il est en quantité suffisante, on ne le sent pas tant qu'il ne s'y produit pas de mouvement ni d'agitation ; comment pourrions-nous sentir un être qui est plus subtil et plus léger que lui ?

Le Prophète a dit : « La démons circule dans chacun de vous comme le sang. » C'est donc à la façon des accidents qui se produisent à nos corps et touchent nos âmes, comme le chaleur, le froid, la tristesse, la joie, etc. ; nous ne savons comment ils nous sont arrivés, et nous savons cependant, de science certaine, qu'ils se sont produits en nous.

1. Qur., ch. LV, v. 14.
2. On voit mieux dans l'Ébouhar.
3. Le la *pej*...

Bazıları, Adem'den önce yeryüzünde et ve kandan yaratıklar olduğunu iddia ettiler ve akıl yürütmelerini Kuran'daki şu pasaj üzerine kurdular: **"Dediler ki: Kargaşa çıkaran ve kan döken bir varlığı mı kurmak istiyorsun?"** 1 Şimdi, metnin bu pasajda konuşturduğu melekler, yalnızca görmüş oldukları varlıkları düşünebilirler. Ayrıca, kendilerine Yusuf adında bir peygamber gönderilen ve onları öldüren yaratıkların var olduğunu söyleyen Havbar'ın2 doktrinine de güveniyorlar. Bu nedenle, Adem'den önce yeryüzünde yaşamış olan üç halk olurdu, yani İblis'in geldiği halk, peygamberlerini öldürenler ve İblis'in yeryüzünden sürdüğü halk; ayrıca Adem'den önce bin ve hatta iki yüz bin Adem ve bin Nuh'un, Ademoğullarının sonuncusunun olduğu da söylenmiştir. İddiaya göre, Hz. Âdem yaratıldığında yer ona: "Ey Âdem, yeniliğim ve gençliğim kaybolduktan sonra sen yanıma geldin ve şimdi daha yeni yaratıldın!" demiştir. Adî ben Zéid ise: "Yaratıklarını altı günde tamamladı ve en sonunda insanı yarattı." demiştir.

DAHİLERİN VE ŞEYTANLARIN YARATILIŞI

Başlangıçta Yaratılış, biri süptil, diğeri kompakt olmak üzere iki tür maddeye uygulanıyordu: Kompakt madde vasıtasıyla yaratılanlar kompakt kaldı, örneğin mineraller, cansız nesneler,

ikinci türden değerli taşlar, ağaçlar; süptil madde vasıtasıyla yaratılanlar süptil kaldı, örneğin hava, gök, melekler, cinler; ve her iki madde vasıtasıyla yaratılanlar karışık bir yaratılışa yol açtı, örneğin çeşitli hayvan türleri, aralarında gerçek nefes, ayırt edici akıl ve rasyonel ruhla ayırt edilenler insan olarak adlandırılır ve bu niteliklerle ayrıcalıklıdır. Tanrı cinlerin dumanlı ateş vasıtasıyla yaratıldığından bahsetti. 1 Bazıları bu pasajın, yaratılışlarının su, racc ve ateş vasıtasıyla gerçekleştirildiği anlamına geldiğini iddia ettiler; Şimdi, racc yoğun sis anlamına gelir 1, böylece yaratılışları su, yoğun sis, ışık ve ısı olan dört şey vasıtasıyla tamamlanacaktır; ancak çoğu yorumcu, mâric kelimesinin dumanla karışmadığında ateş alevi anlamına geldiği görüşündedir. <<Kuranda ki kelimelerin anlam ve manasında dahi hemfikirlik mevcut değil.>> Hafiflikleri, hızları, avlarını kapma biçimleri, kötülüğe olan ayartmaları, bunların hepsi onların ateşli doğalarından gelir; iyilikleri, niteliklerinin mükemmelliği ise tam tersine aydınlık doğalarından gelir. Türlerinin farklılığı 3 ve görünümlerinden ve tasvirlerinden çıkarılan yorum, onları oluşturan unsurların farklılığından gelir. Duyuları aşarlar çünkü bedenleri meleklerin onları aşması gibi süptildir ve aynı sebepten dolayı. Hava cinlerin bedeninden daha kaba ve yoğundur; yeterli miktarda olsa bile, içinde hareket veya çalkantı olmadığı sürece hissedilmez; kendisinden daha süptil ve hafif olan bir varlığı nasıl hissedebilir? Peygamber şöyle demiştir: "Şeytan her birinizin içinde kan gibi dolaşır." Dolayısıyla bedenlerimize gelen ve ruhumuza dokunan kazalar şeklindedir, örneğin sıcaklık, soğukluk, üzüntü, sevinç vb.; Bunların bize nasıl geldiğini bilmiyoruz, ama bunların içimizde meydana geldiğini kesin olarak biliyoruz.

— 62 —

Certaines traditions nous apprennent que le nom du père des génies est Sohm', de même que celui du père des hommes est Adam. On dit que Sohm et son épouse ont été créés du feu du simoun; ils ont produit une lignée considérable et ont eu une immense postérité.

Les génies habitaient la terre avant Adam, tandis que les anges habitaient le ciel.

On est d'avis différents au sujet des démons. La plupart des Musulmans disent que les djinns rebelles sont devenus des démons; certains d'entre eux prétendant que Satan est particulièrement de la descendance d'Iblis, bien qu'on ne soit pas d'accord au sujet de ce dernier, s'il est un génie ou un ange. Tout ce qui est caché aux regards est un génie, que ce soit un ange, un djinn ou un démon; le mot *chétane* signifie à la fois la vilénie et l'absence d'espérance; les hommes supérieurs sont appelés démons, ainsi que les génies qui surpassent les autres. On appelle encore *chétane* la plante qui se développe rapidement, ainsi que tout homme à l'esprit vif ou léger et intelligent. Une tradition du Prophète appelle démon le chien entièrement noir, sans tache. Quand le poète a dit: « La nuit du pauvre n'est qu'un démon, » il nomme démon les épreuves qui assaillent le pauvre, c'est-à-dire la faiblesse et l'infortune.

Une tradition de Moïjahid rapporte qu'il aurait dit: « La demeure des génies, c'est l'air, la mer, les profondeurs de la terre; ils se nourrissent des parfums des mets, ils boivent le parfum des boissons. » Lorsque Dieu créa le père des génies, il lui dit de formuler un souhait: « Je désire, répondit-il, que nous ne voyions ni ne soyons vus, que nous puissions disparaître sous terre, et que le vieillard d'entre nous redevenne jeune. » Ce qui lui fut accordé; puis, lorsque Dieu créa Adam, il l'autorisa également à formuler un souhait: « Je désire la ruse, » dit Adam, et cela lui fut accordé.

1. Dans Mirkhond, *Riwayat ou-Çafo*, éd. littér., à Bombay, 1271, t. Ier, p. 8; tradition attribuée à Ibn-'Abbâs.

— 63 —

On dit que parmi les génies, comme parmi les hommes, il y a des démons. Les anges ont des gardiens qu'on appelle esprits, de même que les hommes ont des anges gardiens.

De nombreux philosophes reconnaissent la création spirituelle, bien qu'ils soient en désaccord au sujet des êtres qui s'y rattachent. Il faut citer, entre autres, ce que mentionne Platon à la fin de son livre connu sous le nom de *Sophistique*¹, à savoir que les démons sont les âmes qui étaient revêtues de nos corps et sont devenues des démons à cause de leurs mauvaises actions. Il prétend que les magiciens se servent, dans leurs opérations, de ces âmes comme d'auxiliaires; elles leur répondent et leur font voir ce qu'ils veulent. Certaines personnes admettent qu'il y a, dans un monde à part, des bêtes sauvages et des brutes qui échappent à la sensation, à cause de la subtilité de leurs corps. D'autres prétendent que les formes du néant se tiennent par elles-mêmes; ceux-ci avouent l'existence de formes spirituelles, et ne diffèrent que sur la description qu'ils en donnent; ils se sont épargné une partie de la peine.

DU NOMBRE PRÉTENDU DES MONDES QUE DIEU SEUL CONNAÎT

Djohair rapporte que Dahlak aurait dit: « Dieu a sur la terre mille mondes, dont six cents dans la mer et quatre cents sur la terre, » et que Habi' ben Anna' aurait dit: « Dieu a quatorze mille mondes; trois mille cinq cents à l'Orient, autant à l'Occident; autant de telle façon, et autant de telle autre façon. »

Ali, fils d'Abou-Talib, aurait dit: « Dieu a huit mille mondes; le nôtre n'est qu'un de ceux-là. » Une tradition du Prophète rapporte ceci: « Dieu a une terre blanche sur la-

1. Originellement cité sous le nom de *مورطيس* « le sophiste », Cf. Weizsäcker, *De Verborum*, p. 120.
 2. Extrait de *Qor'ân*, sūra d'Abou-'Alia Riyâd, mort en 140 hég. Cf. Sprenger, *op. cit.*, t. III, p. 101.

Bazı gelenekler bize cinlerin babasının adının Sum olduğunu, tıpkı insanlığın babasının adının Adem olması gibi öğretiyor. Sum ve karısının simum ateşinden yaratıldığı söylenir; önemli bir soy ürettiler ve çok sayıda nesilleri oldu. Cinler Adem'den önce yeryüzünde yaşarken, melekler cennette yaşadılar. Cinler hakkında farklı görüşler vardır. Müslümanların çoğu isyankar cinlerin cinlere dönüştüğünü söyler; bazıları Şeytan'ın özellikle İblis'ten geldiğini iddia eder, ancak ikincisinin cin mi yoksa melek mi olduğu konusunda anlaşmazlık vardır. Görünmeyen her şey bir cindir, ister melek, ister cin veya şeytan olsun; şeytan kelimesi hem kötülüğü hem de zihnin keskinliğini ifade eder; üstün insanlara cinler denir, tıpkı başkalarını aşan cinler gibi. Hızlı büyüyen bitkiye de şeytân denir, tıpkı canlı veya hafif ve zeki bir zihne sahip herhangi bir insana olduğu gibi. Peygamber'in bir geleneği, tamamen siyah, lekesiz olan köpeğe cin der. Şair, "Yoksulların gecesi yalnızca bir iblistir" dediğinde, yoksulları etkileyen sıkıntılara, yani zayıflık ve talihsizliğe iblis adını verir. Mocâhid'in bir geleneği, onun şöyle dediğini bildirir: "Cinlerin meskeni hava, deniz, yerin derinlikleridir; yiyeceklerin kokularıyla beslenirler, içeceklerin kokularını içerler." Tanrı cinlerin babasını yarattığında, ona bir dilek dilemesini söyledi: "Ben istiyorum ki," diye cevap verdi, "ne görelim

ne de görülelim, yer altından kaybolalım ve aramızdaki yaşlı adam tekrar gençleşsin." Bu ona verildi; Sonra, Tanrı Adem'i yarattığında, ona bir dilek dileme izni verdi: "Ben kurnazlık istiyorum," dedi Adem ve bu ona verildi. Cinler arasında, insanlarda olduğu gibi, iblisler olduğu söylenir. Meleklerin, tıpkı insanların koruyucu melekleri olduğu gibi, ruhlar adı verilen koruyucuları vardır. Birçok filozof, onunla ilişkili varlıklar konusunda fikir ayrılığına düşmelerine rağmen, ruhsal yaratılışı kabul eder. Diğerlerinin yanı sıra, Platon'un Sophisticus 1 olarak bilinen kitabının sonunda bahsettiği şeyi, yani iblislerin bedenlerimize bürünen ve kötü eylemleri nedeniyle iblis haline gelen ruhlar olduğunu belirtmeliyiz. Sihirbazların bu ruhları işlemlerinde yardımcı olarak kullandıklarını; onlara cevap verdiklerini ve istediklerini görmelerini sağladıklarını iddia eder. Bazı insanlar, ayrı bir dünyada, bedenlerinin inceliği nedeniyle duyumdan kaçan vahşi hayvanlar ve canavarlar olduğunu kabul eder. Diğerleri, hiçliğin formlarının kendi başlarına durduğunu iddia eder; bunlar ruhsal formların varlığını kabul eder ve yalnızca onlara verdikleri tanımlamada farklılık gösterirler; kendilerine biraz sıkıntıdan kurtulmuşlardır.

Yalnızca Tanrı'nın bildiği iddia edilen dünyaların sayısı

Cobayır, Dahhâk'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Allah'ın yeryüzünde bin âlemi vardır; bunlardan altı yüzü denizde, dört yüzü yeryüzündedir." ve Rabi' ibn Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: "Allah'ın on dört bin âlemi vardır; üç bin beş yüz tanesi Doğu'da, bir o kadarı Batı'da; bir o kadarı da şu şekilde, bir o kadarı da şu şekilde."

— 64 —

quelle le soleil marche pendant trente jours; elle est remplie de créatures de Dieu qui ne lui désobéissent pas un clin d'œil. » On dit au Prophète : « Où est Iblis par rapport à eux, ô Prophète de Dieu ? » Il répondit : « Que savez-vous si Dieu a créé Iblis ? » Et il récita ce passage : « Il crée ce que vous ne savez pas ». » Mais Dieu sait mieux que nous si cette tradition est authentique.

Il faut ajouter ces différents peuples dont on parle, tels que Nâsik et Moténessik¹, Tâvil² et Hâvil, Gog et Magog, et les autres peuples qui habitent ces deux contrées de la terre que l'on appelle Djâboulqâ et Djâboulâsâ.

1. Qor., ch. XVI, v. 8.

2. Formes dérivées d'une fausse lecture de Mâchak, מַשַּׁק, Mézeq.

Cf. Carra de Vaux, *L'Abrégé des Mercelles*, page 29, note 2. 3. Nommé comme peuple transcaucasique par Ibn al-Fağhî, éd. de Geoe, *Biblioth. géograph. arabic.*, t. V, p. 298, rapproché par le savant éditeur de מַשַּׁק considéré, depuis Bochart, comme équivalent aux Τράπυλοι d'Hérodote et de Xénophon. — Quant à Hâvil, c'est un simple doublet du précédent.

4. Contrées fabuleuses situées à l'orient et à l'occident de la terre. « Djâboulâsâ, dit le *Borhân-Qâdî*, trad. turque, est une ville de l'Occident qui a mille portes, et chaque porte mille gardiens, dit-on. Une autre leçon donne Djâboursâ. Dans le monde de l'allégorie, c'est une grande ville où se trouvent tous les prototypes de ce bas monde; elle a à l'opposé, à l'Orient, une autre grande ville nommée Djâboulqâ. On dit: Djâboulqâ et Djâboursâ sont deux villes dans le monde de la fable. Chez les mystiques, c'est une façon de désigner le dernier des stades que doit remplir l'adepte pour parvenir à se dépouiller des attaches et des préoccupations mondaines et atteindre le centre de l'Océan. — Djâboulqâ est une ville à l'extrémité de l'Orient, qui a également mille portes, et chaque porte mille gardiens. D'après certaines versions, elle n'existerait que dans le monde des fables. Pour les gnostiques, ce mot désigne le premier des grades que les adeptes doivent franchir dans la voie de l'effort et de la marche (vers le but). » Le Sâid 'Alî de Hamadân avait la réputation d'avoir accompli trois fois ce voyage imaginaire. Cf. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, t. Ier, p. 427, note xxvi. Comparez *L'Abrégé des Mercelles*, trad. Carra de Vaux, p. 29, qui donne des détails intéressants.

CHAPITRE VIII

APPARITION D'ADAM ET DISPERSION DE SA POSTÉRITÉ

Les hommes, en cette matière, se divisent en deux catégories, l'hérétique qui nie tout commencement et croit à l'éternité de l'objet tout autant qu'à celle de la cause, et l'unitaire qui admet un commencement et croit le contraire de son adversaire. Ensuite, ceux qui reconnaissent que la Création a eu un début différent d'opinions sur la manière dont ce commencement a apparu. Je vais rappeler leurs différents discours et attirer l'attention sur un point qui en relève, par la volonté de Dieu et son aide! Que la preuve du caractère récent du monde soit toujours présente à l'esprit du lecteur qui parcourra ce chapitre! Ce qui prouve qu'Adam est de création récente, c'est la même démonstration qui oblige d'avouer qu'il a eu un commencement.

DIVERGENCES DES PHILOSOPHES TOUCHANT LA NAISSANCE DES ANIMAUX ET LE MODE DE LEUR EXISTENCE

Les philosophes qui admettent que le monde n'a pas d'existence réelle, doivent considérer comme absurde celle des animaux, car ceux-ci sont des parties constituantes du monde; c'est en effet ainsi que juge Pythagore. Anaximandre pense que les animaux sont nés de l'humidité, et qu'une carapace les recouvrait comme les écailles du poisson; par suite des ans, elle se dessécha et tomba; la vie des animaux se raccourcit alors. Démocrite croit que les ani-

5

Ebu Talib'in oğlu Ali'nin şöyle dediği söylenir: "Tanrı'nın sekiz bin dünyası vardır; bizimki bunlardan sadece biridir." Peygamber'den gelen bir rivayette şöyle denmektedir: "Tanrı'nın, güneşin otuz gün boyunca üzerinde yürüdüğü beyaz bir toprağı vardır; bu toprak, göz kırpmadan Tanrı'nın yaratıklarıyla doludur." Peygamber'e: "İblis, onlara kıyasla nerededir, ey Allah'ın Peygamberi?" diye sorulduğunda: "Tanrı İblis'i yarattıysa ne biliyorsun?" diye cevap verdi. Ve şu pasajı okudu: **"O, sizin bilmediğiniz şeyleri yaratır."** Fakat bu rivayetin gerçek olup olmadığını Tanrı bizden daha iyi bilir. Nasik ve Mütenesik, Tavi ve Havil, Ye'cüc ve Me'cüc gibi bahsettiğimiz bu farklı halkları ve yeryüzünün Cabbulka ve Cabbulsa adı verilen bu iki bölgesinde yaşayan diğer halkları da eklemeliyiz.

BÖLÜM VIII

Adem'in ortaya çıkışı ve neslinin dağılması

HAYVANLARIN DOĞUMU VE VAROLUŞ BİÇİMLERİ KONUSUNDA FİLOZOFLARIN AYRIŞMALARI

1. حَوْن pl. de حُنْ, sens dérivé de celui de dialecte.
2. اسْتِقَامَة, marche directe des astres, par opposition à la marche rétrograde. Sur cette expression, voyez le *Maḥṣūṣ al-ʿOlūd*, éd. G. van Vloten, p. 232

Dans le livre des Perse, il y eut que Dieu produisit la Création en trois cent soixante jours, à l'époque des Gaham-barés. Il créa le ciel en quarante-cinq jours, l'eau en soixante jours, la terre en soixante-cinq, les plantes en trente jours, l'homme en soixante-dix ; il le nomma Gayomarthi ; cet homme se trouvait dans la montagne appelée Kuth-i-Chah, et ne cessait de pratiquer le bien et la dévotion ; il voyagea pendant trente ans ; puis l'Ishtar l'attaqua et le tua ; son sang coula de sa blessure et se partagea en trois parties : un tiers fut pris par les démons, un second tiers fut pris et conservé par le rocher Rochékékh, sur l'ordre de Dieu ; le troisième tiers fut bu par la terre, qui se trouva gardée pendant quarante ans.

Demokritos hayvanların bir doğumu olduğuna ve varoluşlarının sıcak bir maddeden kaynaklandığına ve bu ısının onları ilk canlandıran şey olduğuna inanır. Empedokles, çeşitli hayvan ve bitki türlerinin1 ilk başta aynı anda değil, birbiri ardına, sanki ilk başta birbirine bağlı veya bitişik olmayan üyelermiş gibi, ortaya çıktığını ve daha sonra figüratif biçimde ikinci bir varoluşta bitişik hale geldiklerini, üçüncü bir varoluşta birbirlerinin içine sokulduklarını ve dördüncüsünde, kaynaşma, yoğunlaşma, yiyecek bolluğu ile tamamlandıklarını düşünür. Hayvanların ortaya çıkışı hakkındaki görüşlerinin özeti şudur: şimdi, Adem bir hayvandır. Bazılarına göre, Adem diğer hayvanlar gibi toprağın neminden doğmuştur; derisi balık pulları gibiydi, zamanla kuruyup döküldü. Diğerleri ise onun mükemmelliğinde ortaya çıkmadığını, ancak parça parça ortaya çıktığını, bunların zamanla birleşip birleştiğini ve tamamlanmış bir insan haline geldiğini söylerler. Gökbilimciler de bu konuda farklı görüşlere sahiptirler, çünkü bazıları gök küresinin binlerce yıl döndüğünü; ve her doğru yönde döndüğünde bir yaratık türünün ortaya çıktığını, en doğru yönde ve en tam dengede döndüğü ana kadar; en mükemmel ve en üstün varlık olan insanın ortaya çıktığını iddia ederler. Bunların arasında, yedi gezegenin hepsi Koç burcunun birinci derecesinde birleştiğinde bir hayvan cinsinin ortaya çıktığını; sonra İkizler burcunun birinci derecesinde buluştuklarında insan ırkının, sonra Boğa burcunun birinci derecesinde toplandıklarında bitkilerin ortaya çıktığını iddia edenler de vardır. **Başkaları ise gök küresi doğru yoluna göre döndüğünde hayvanların ortaya çıktığını; sonra yolunu düzelttiğini ve neredeyse insan olan maymunu ürettiğini, çünkü hiçbir varlık buna birincisinden daha çok benzemediğini; sonunda**

en tam dengede döndüğünde insanı ortaya çıkardığını iddia ederler. Farklı halklar da bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Hintlilerin bir mezhebi, insanın ortaya çıkışıyla ilgili olarak, göğün erkek, yerin dişi olduğunu, göğün yağmur yağmaya başladığını ve yerin suyunu, dişinin rahminde erkeğin tohumunu aldığı şekilde aldığını, gök küresinin suyunu seyrinin ve dönüşünün hızıyla koruduğunu iddia ederler; şimdi, her şeyden önce, insana benzeyen ve putomorfik mandrake adı verilen bu bitki ortaya çıktı.

— 68 —

puis Dieu y fit pousser des plantes ayant la forme de la plante *ribâs*¹; il parut, au milieu de ces plantes, deux formes enveloppées dans les feuilles de ces arbres, dont l'une était mâle et l'autre femelle; le nom du mâle était Micha et celui de la femelle Michâna²; elles sont considérées par les Perses comme Adam et Ève chez les Gens du Livre et les autres peuples. Ensuite Dieu, distillant, jets dans leurs cœurs le désir de la cohabitation après avoir fait couler en eux le souffle de la vie; ils eurent commerce ensemble, eurent des enfants, et c'est d'eux que sortit le genre humain.

Certains individus disent que les mouvements de la sphère céleste ont un commencement, un milieu et une fin; que du commencement de son mouvement naquirent les plantes, qui ont la moindre vigueur; puis la force de la fin et celle de l'achèvement se joignirent aux autres forces, et l'homme parut. Ils disent qu'il n'y a point dans la sphère céleste de force plus parfaite et plus pénétrante que celle qui produisit l'homme, ni de forme plus entière et plus complète que l'homme, et c'est pour cela que celui-ci réunit toutes les forces; celle de la croissance, celle de la sensation et du mouvement, celle du raisonnement et du discernement; de là vient que l'on dit: L'homme est le fruit du monde, et qu'on dit aussi: Il est le monde en abrégé, car on ne trouve rien dans le monde qui n'ait son pareil dans l'homme; car,

1. *Ribâs* ribes, d'après Windischmann, cité par Casartelli, *op. cit.*, p. 122.

2. Compare Windischmann, *Zoroastrianische Studien*, p. 215; Spiegel, *Iranische Alterthümer*, t. 1, p. 511; Haunspiegel, *Annalen*, éd. Gotwaldt, t. 1er, p. 34; Chahrasht, trad. Haavensker, t. 1er, p. 277. D'après Al-Birouni, *Chronology*, p. 107, les Zoroastriens du Khorém les appelaient Mard et Madâna, ce qui est la forme purement persane du même nom (*Cf. mardjeh*, homme), tandis que la forme pehlevie du Bundahish, qui nous a été transmise par les auteurs arabes, correspond à son forme arabe; le groupe *ri* du persan se conservant tel quel en persan et se réduisant à *ri* en zend (*aricash*). Sur ces gens d'emprunts, comparez les remarques de J. Darmesteter, *Études iraniennes*, t. 1, p. 52, note 2.

— 69 —

à l'extérieur, le monde, c'est son corps, et à l'intérieur, c'est son âme; les quatre natures se retrouvent dans les éléments qui le composent; la bile noire, froide et sèche, est de la nature de la terre; la bile jaune, chaude et sèche, est de celle du feu; le phlegme, froid et humide, est de la nature de l'eau; le sang, chaud et humide, de celle de l'air. Sa chair est comme le sol de la terre, ses os comme les montagnes, ses poils comme les plantes, ses membres comme les différents climats, ses veines comme les fleuves, les ouvertures du corps et les exutoires de sa sueur³ sont comme les sources; sa tête est entourée par la sphère céleste (comme la terre l'est par celle-ci); il a ses deux luminaires (ses yeux brillants) comme les étoiles du ciel; son dos est comme la terre ferme, son ventre comme la mer; celui-ci contient différentes espèces d'eaux et d'animaux, à peu près comme ce qui se trouve dans la terre; dans ses mains sont les bêtes nées comme celles qui sont sur la terre; il a en lui la croissance, comme les végétaux, et le mouvement latent, comme les animaux, la colère comme dans les bêtes sauvages; la raison et la vie sont pour lui comme une divinité qui prend pour lui de bonnes dispositions et lui fournit ses connaissances. On a dit: Aucun être dissous, si on le rassemblait, ne donnerait un homme, si ce n'est le monde; aucun être cohérent, si on le dissolvait, ne donnerait le monde, si ce n'est l'homme. Le mégacosme est monde en acte, homme en puissance; car le microcosme est homme en acte, monde en puissance. Le mélange des éléments qui existe dans les plantes est faible, c'est pourquoi il n'atteint pas le degré de la sensation; dans les animaux, il est déjà plus fort, et voilà pourquoi ceux-ci se meuvent et sentent; dans l'homme, le mélange est équilibré et régulier. On a dit: Il est bien vrai, est adage des sages, que la fin de l'œuvre est le commencement de la réflexion, que la fin de l'œuvre est le commencement de la réflexion, que le début de celle-ci est la fin de l'œuvre;

1. Ligne $\alpha \beta \gamma$ au lieu de $\alpha \beta \delta$ du ms.

Sonra gök küresi, onu büyüdüğü yerden koparıp konumunu değiştirmeyi öğretene kadar dönüşüyle üzerinde etki etmeye devam etti ve gördüğünüz gibi koşan insan oldu. Perslerin kitabında, Tanrı'nın Gahambarlar zamanında üç yüz altmış günde Yaratılışı ürettiği söylenir. Göğü kırk beş günde, suyu altmış günde, yeri altmış beş günde, bitkileri otuz günde, insanı yetmiş günde yarattı; ona Gayomarth adını verdi; Bu adam Kûh-i Şâh adlı dağdaydı ve iyilik ve bağlılığı uygulamaktan vazgeçmedi; otuz yıl yolculuk etti; sonra İblis ona saldırdı ve onu öldürdü; kanı yarasından aktı ve üç parçaya bölündü: Üçte biri iblisler tarafından alındı, ikinci üçte biri Tanrı'nın emriyle Kral Rûşênêk tarafından alındı ve saklandı; üçüncü üçte biri toprak tarafından içildi ve orada kırk yıl kaldı; sonra Tanrı orada ribâs bitkisi biçiminde bitkiler yetiştirdi; bu bitkilerin ortasında, bu ağaçların yapraklarına sarılı iki biçim belirdi, bunlardan biri erkek, diğeri dişiydi; erkeğin adı Mîşa ve dişinin adı Mîşâna idi; Persler tarafından Kitap Ehli ve diğer halklar arasında Adem ve Havva olarak kabul edilirler. Sonra Tanrı, derler ki, içlerine yaşam nefesini akıttıktan sonra kalplerine birlikte yaşama arzusu koydu; birlikte oldular, çocukları oldu ve insan ırkı onlardan geldi. Bazıları göksel kürenin hareketlerinin bir başlangıcı, bir ortası ve bir sonu olduğunu; hareketinin başlangıcından itibaren en az canlılığa sahip olan bitkilerin doğduğunu; sonra sonun ve tamamlanmanın gücünün diğer güçlerle birleştiğini ve insanın ortaya çıktığını söylerler. Göksel kürede insanı meydana getiren güçten daha mükemmel ve daha nüfuz edici bir güç olmadığını, insandan daha eksiksiz ve daha tamamlanmış bir form olmadığını ve bu yüzden tüm güçleri birleştirdiğini, büyümenin, duyum ve hareketin, akıl yürütmenin ve ayırt etmenin güçlerini birleştirdiğini söylerler; bundan dolayı şöyle denir: İnsan dünyanın meyvesidir ve ayrıca şöyle de denir: O kısaca dünyadır, çünkü dünyada insanda eşi olmayan hiçbir şey yoktur; çünkü dışsal olarak dünya onun bedenidir ve içsel olarak ruhudur; dört doğa onu oluşturan elementlerde bulunur; soğuk ve kuru olan kara safra, toprağın doğasındandır; sıcak ve kuru olan sarı safra, ateşin doğasındandır; Balgam, soğuk ve nemli, su tabiatındadır; kan, sıcak ve nemli, hava tabiatındadır. Eti yeryüzünün toprağı gibidir, kemikleri dağlar gibidir, saçları bitkiler gibidir, uzuvları farklı iklimler gibidir, damarları nehirler gibidir, vücudunun açıklıkları ve terinin çıkış yerleri pınarlar gibidir; başı gök küresi ile çevrilidir (dünyanın bu küre ile çevrili olması gibi);

iki ışığı (parlayan gözleri) göğün yıldızları gibidir; sırtı kara gibidir, karnı deniz gibidir; bunda yeryüzünde bulunanlara çok benzeyen çeşitli sular ve hayvanlar vardır; ellerinde yeryüzündekiler gibi hayvanlar doğmuştur; kendisinde bitkiler gibi büyüme ve hayvanlar gibi gizli hareket vardır, vahşi hayvanlarda olduğu gibi öfke vardır; akıl ve hayat onun için kendisi için iyi huylar edinen ve ona bilgisini veren bir tanrısallık gibidir.

— 70 —

car, du moment que l'homme est la dernière œuvre sortie des mains du Créateur, il est bien vrai qu'il en est la première pensée. C'est l'opinion de la plupart des philosophes. Certain d'entre eux-ci a dit, au sujet de l'explication en détail de l'homme et des animaux : Le monde a les deux mains de l'homme, ce sont ses deux ailes; ses ongles, ce sont ses griffes; ses yeux, ce sont le soleil et la lune; ses pieds, ce sont ses soutiens; sa tête, c'est le ciel; sa vessie, ce sont les mers; ses dents molaires, ce sont les meules de ses moulins; son estomac, c'est son réservoir, et ainsi de suite, jusqu'à la fin de l'énumération de toutes les parties constituantes du monde et des membres visibles et invisibles de l'homme.

Tout cela est aisé et facile à comprendre, parce que nous ne nions pas la création de l'homme, en ce monde, provenant de ce monde même. Ici il y a deux voies à suivre : ou bien l'homme existe par lui-même, sans auteur qui l'ait façonné, ce qui est impossible, ou bien un être différent de lui l'a créé, et cette opinion interromp toute dispute entre nous et ceux; ou encore qu'il soit éternel, mais les traces de nouveauté qu'il porte en lui réfutent cette opinion. Les arguments présentés dans le chapitre Ier prouvent la fausseté de cette prétention. Il reste à parler de la manière dont il a été créé. Or, il n'est pas possible de trouver une relation d'un fait semblable, si ce n'est par révélation suratuelle ou prophétique. Ayez donc recours à ce qui se trouve dans les livres de Dieu et les traditions de ses prophètes (que les bénédictions de Dieu soient sur eux!).

Ibn-İshak rapporte que les Juifs apprennent dans le Pentateuque que Dieu créa Adam selon sa forme, lorsqu'il voulut le rendre maître de la terre et des êtres qui l'habitent. Un *Hadith* rapporte également que le prophète a dit : « Dieu créa Adam d'après sa propre forme » : ensuite on interpréta ce passage de façons différentes. J'ai lu, dans un manuscrit, un passage qui manque dans Ibn-İshak; après avoir parlé

— 71 —

de la création des cieux et de la terre, l'auteur ajoute : « Dieu dit : Il créera un homme selon notre forme, notre apparence et notre ressemblance, et il dominera sur les poissons de la mer, les oiseaux et les bestiaux et toute bête marchant sur la terre; et il créa Adam selon sa forme et sa ressemblance, et souffla sur son visage le souffle de la vie et le fit dominer sur les êtres qui habitent la terre; cela eut lieu le vendredi, et il se reposa le septième jour », qui est le jour du sabbat. »

A Bagra, un Juif m'expliqua ce passage et prétendit, au sujet de la création d'Adam, que Dieu le façonna sur la terre, et ensuite lui insuffla la vie; Dieu sait mieux la vérité!

Ibn-İshak continue en ces termes : « Pendant qu'Adam marchait debout, démarche qu'aucun animal n'avait encore eue sur la terre, le vautour s'approcha de la mer et dit au poisson : Je viens de voir une créature qui marche sur ses deux pieds, a deux mains pressées, et chaque main a cinq doigts. — Il me parait, répliqua le poisson, qu'il ne te laissera pas tranquille dans l'air du ciel, ni moi dans le fond des mers. » C'est là une allégorie; Dieu sait mieux la vérité!

Le *Qur'an*, ce livre que n'atteint nul changement, nulle altération, dit ceci : « Nous avons créé l'homme de l'argile fine; ensuite nous l'avons fait une goutte de sperme fixée dans un réceptacle solide ». c'est-à-dire, nous avons ainsi fait ses enfants. Et ailleurs : « Jésus est aux yeux de Dieu ce qu'est Adam. Dieu le forma de poussière, puis il dit : Sois, et il fut ». Dans un autre endroit, Dieu dit, en mettant ces paroles dans la bouche de Satan : « Tu m'as créé de feu, et Adam, tu l'as créé de limon », ce qui indique que le début de la création d'Adam est qu'il a été tiré de la

1. Il s'agit de « *la* » et « *le* ».

2. *Qur.*, ch. XXIII, v. 12, 13.

3. *Qur.*, ch. III, v. 52.

4. *Qur.*, ch. VII, v. 11; ch. XXXVIII, v. 77.

Denmiştir ki: Bir araya toplandığında hiçbir çözülmüş varlık insana dünya dışında bir şey vermez; çözüldüğünde hiçbir tutarlı varlık insana dünya dışında bir şey vermez. Megakozmos, gerçekte dünya, potansiyelde insandır; çünkü mikrokozmos, gerçekte insan, potansiyelde dünyadır. Bitkilerde var olan elementlerin karışımı zayıftır, bu yüzden duyum derecesine ulaşmaz; hayvanlarda zaten daha güçlüdür ve bu yüzden hareket ederler ve hissederler; insanda karışım dengeli ve düzenlidir. Denmiştir ki: Bilgelerin bu özdeyişi çok doğrudur, eserin sonu yansımanın başlangıcıdır ve ikincisinin başlangıcı eserin sonudur; çünkü insan, Yaratıcının elinden çıkan son eser olduğu andan itibaren, ilk düşünce olduğu çok doğrudur. Bu, çoğu filozofun görüşüdür. Bunlardan bazıları, insan ve hayvanların ayrıntılı açıklamasıyla ilgili olarak şöyle dediler: Dünya, insanın iki elidir, ki bu onun iki kanadıdır; tırnakları, ki bu onun pençesidir; gözleri, ki bu güneş ve aydır; ayakları, ki bu onun desteğidir; başı, ki bu gökyüzüdür; mesanesi, ki bu denizlerdir; azı dişleri, ki bu değirmenlerinin değirmen taşlarıdır; midesi, ki bu onun deposudur ve böylece dünyanın tüm kurucu parçalarının ve insanın görünen ve görünmeyen üyelerinin sayımının sonuna kadar devam eder. Bütün bunlar anlaşılması kolay ve basittir, çünkü insanın bu dünyada, tam da bu dünyadan geldiğini inkar etmiyoruz. Burada gidilecek iki yol vardır: ya insan, onu şekillendiren bir yaratıcı olmadan kendi başına var olur, ki bu imkansızdır, ya da ondan farklı bir varlık onu yarattı ve bu görüş bizimle onlar arasındaki tüm tartışmayı keser; ya da yine o ebedidir, ama içinde taşıdığı yenilik izleri bu görüşü çürütür. Bölüm I'de sunulan argümanlar bu iddianın yanlışlığını kanıtlıyor. Geriye onun yaratılışından bahsetmek kalıyor. Şimdi, doğaüstü veya peygamberlik vahiyleri dışında benzer bir olguya dair bir rapor bulmak mümkün değil. Bu nedenle, Tanrı'nın kitaplarında ve peygamberlerinin geleneklerinde bulunanlara başvurun (Tanrı'nın bereketi onların üzerine olsun!). **Ibn-İshak, Yahudilerin Tevrat'tan Tanrı'nın Adem'i yeryüzünün ve üzerinde yaşayan varlıkların efendisi yapmak istediğinde kendi biçimine göre yarattığını öğrendiklerini bildiriyor.** Bir hadis de peygamberin "Tanrı Adem'i kendi biçimine göre yarattı" dediğini bildiriyor; sonra bu pasaj farklı şekillerde yorumlandı. Bir el yazmasında İbn-İshak'tan eksik olan bir pasaj okudum; yazar göklerin ve yeryüzünün yaratılışından bahsettikten sonra şunları ekliyor: "Tanrı dedi ki: O, bizim biçimimize, görünüşümüze ve benzerliğimize göre bir insan yaratacak ve denizdeki balıklara, kuşlara ve sığırlar ve yeryüzünde yürüyen her canlının üzerinde; ve Adem'i kendi şekline ve

benzerliğine göre yarattı ve yüzüne yaşam nefesini üfledi ve onu yeryüzünde yaşayan varlıklar üzerinde yönetti; bu Cuma günü gerçekleşti ve yedinci gün olan Şabat'ta dinlendi. Bakra'da bir Yahudi bu pasajı bana açıkladı ve Adem'in yaratılışıyla ilgili olarak Tanrı'nın onu yeryüzünde şekillendirdiğini ve sonra ona yaşam üflediğini iddia etti; Tanrı gerçeği en iyi bilendir! İbn-İshak şu sözlerle devam ediyor: "Adem dik yürürken, yeryüzünde daha önce hiçbir hayvanın sahip olmadığı bir yürüyüşle, akbaba denize yaklaştı ve balığa şöyle dedi: Az önce iki ayağı üzerinde yürüyen, iki kavrayıcı eli olan ve her elinde beş parmak bulunan bir yaratık gördüm. - Bana öyle geliyor ki, diye cevapladı balık, ne seni göklerin havasında ne de beni denizlerin derinliklerinde yalnız bırakmayacak." Bu bir alegoridir; Tanrı gerçeği en iyi bilendir! Hiçbir değişikliğin, hiçbir tahrifin ulaşmadığı kitap olan Kur'an şöyle der: "Biz insanı ince bir çamurdan yarattık; sonra onu katı bir kapta donmuş bir sperm damlası yaptık,"⁸ yani böylece onun çocuklarını yaptık. Ve başka bir yerde: "İsa, Allah'ın gözünde Adem'in kendisidir. Allah onu topraktan yarattı, sonra "Ol" dedi ve oldu."³ Başka bir yerde, Allah bu sözleri Şeytan'ın ağızına koyarak şöyle der: "Beni ateşten yarattın, Adem'i de balçıktan yarattın,"¹ ki bu, Adem'in yaratılışının başlangıcının onun topraktan alınması olduğunu, sonra Allah'ın ona su katarak onu (yoğurulmuş) çamur haline getirdiğini ve sonra özünü çıkardığını gösterir, tıpkı bu pasajın kanıtlandığı gibi: "Hatırlayın ki Allah meleklerle dedi ki: İnsanı çamurdan yarattım, şekillendirdim¹; sonra çamuru kurumaya bıraktı; ve çalçâl kelimesi bu pasajda kendisi açıklanmıştır: "İnsanı topraktan, çömlekçinininki gibi yarattı 2."

— 72 —
terre, puis Dieu y a ajouté de l'eau, pour en faire de l'argile (pétre), et ensuite il en a extrait la quintessence, ainsi que la prouve ce passage : « Souviens-toi que Dieu dit aux anges: Je crée l'homme limon, d'argile moulée en formes; » ensuite il l'aura séché l'argile; et le mot *petre* est lui-même expliqué dans ce passage : « Il a formé l'homme de terre, comme celle du potier ». » Ces diverses situations, Dieu les a fait succéder les unes aux autres pour l'homme, en vue de purifier l'argile dont il était fait et de manifester clairement son intention, puisque toute espèce de terre, celle d'où naissent les animaux et les plantes, n'a pas été traitée de la même façon, et que Dieu ne l'a pas placée dans toutes les situations et sous toutes les formes, comme pour l'homme: s'il l'avait voulu pourtant, il aurait pu le faire, mais il n'a pas laissé sa sagesse et sa prévoyance manifester sa puissance et montrer sa raison dans toutes les parties de sa Création, comme il l'a fait pour l'homme, qui passe par les états de goutte de sperme, de caillot de sang et de morceau de chair. S'il l'avait voulu, il aurait complété sa création sans employer l'intermédiaire du sperme; mais il n'y a aucun moyen pour les hommes de pénétrer les mystères de sa sagesse et de sa science. Il y a sur ce sujet des *hadiths* et des traditions que nous ne pouvons citer, parce qu'elles allongeraient ce livre et sortiraient du but que nous nous sommes proposé en l'écrivant; et non pas même en partie, à cause des rapprochements et des allégories que ce sujet contient.

Certain personnage a prétendu qu'Adam avait été nommé ainsi parce qu'il avait été créé de la peau (*adim*) de la terre. *Eb-Dahhâk* a dit qu'Adam tint son nom de la sixième terre, dont il avait été créé, dont le nom est *Kâm*; mais la première version est la plus connue et la plus générale.

1. Qur., ch. XV, v. 28.
2. Qur., ch. LV, v. 12.

— 73 —
lement admise. Quelques-uns prétendent que Dieu prit une poignée sur toute la surface de la terre, en y comprenant les terrains salubres, les marécages, le sol noir et le sol rougeâtre; et voilà pourquoi la postérité d'Adam offre ces différentes couleurs, blanc, noir, rouge. D'autres ont admis que Dieu avait rassemblé toutes les eaux dans le corps d'Adam, l'eau douce dans sa bouche, l'eau salée dans son œil, l'eau amère dans son oreille, l'eau corrompue dans ses fosses nasales. Une tradition prétend que Dieu pétrir le limon d'Adam, et que la pâte passait entre ses doigts. Dieu sait mieux la vérité!

CRÉATION D'ADAM

Lorsque Dieu voulut, dit Ibn-İshâq, créer Adam par un effet de sa toute-puissance, pour l'éprouver et éprouver les autres au moyen de lui, il lui enseigna ce qui concernait ses anges et toute sa Création. Ce fut la première épreuve à laquelle furent soumis les anges qui de leur nature n'aiment pas l'épreuve et l'examen de ce qui se trouve en eux, au sujet de ce qu'ils savent ou de ce que la science de Dieu embrasse, et ce sont tous les anges habitant les cieux et la terre'. Ensuite il dit: « J'instituerai sur la terre un viceiro, etc. », jusqu'à ces mots: « Je sais ce que vous ne savez pas », c'est-à-dire l'institution d'un viceiro sur vous et parmi vous, et il ne leur fallait voir la désobéissance, le mal, le sang répandu qui accompagnent la présence de l'homme. Dieu dit ensuite: « Dites-leur: Je n'avais aucune connaissance des anges sublimes, quand ils se disputaient (au sujet de la création de l'homme) ». » Lorsque Dieu eut résolu de créer Adam, il dit aux anges: « J'ai formé l'homme de boue. Quand je lui aurai donné la forme parfaite et soufflé en lui de mon esprit, vous serez à vous

1. Le texte manque de clarté et paraît corrompu.
2. Qur., ch. II, v. 30.
3. Qur., ch. XXVII, v. 90.

Allah, insanın yaratıldığı çamuru temizlemek ve maksadını açıkça ortaya koymak için, insan için bu çeşitli durumları birbiri ardınca getirmiştir; zira hayvanların ve bitkilerin doğduğu her çeşit toprak, aynı muameleyi görmemiştir ve Allah onu, insan için olduğu gibi, her duruma ve her şekle sokmamıştır; fakat isteseydi bunu yapabiliirdi, fakat yarattığı her şeyde, aklını ve hikmetini göstermesine ve aklını göstermesine izin vermemiştir; tıpkı bir damla su, bir kan pıhtısı ve bir et parçası hâllerinden geçen insan için yaptığı gibi. İsteseydi, yaratılışını bir sperm aracılığı olmadan tamamlardı; fakat insanların onun hikmetinin ve ilminin sırlarına nüfuz edebilmeleri için bir yol yoktur. Bu konuda zikredemeyeceğimiz hadisler ve rivayetler vardır, çünkü bunlar bu kitabı uzatır ve onu yazmakla kendimize koyduğumuz amacın ötesine geçerdi; ve hatta bu konunun içerdiği benzetmeler ve temsiller yüzünden kısmen bile değil. Bir kimse, Adem'in topraktan yaratıldığı için bu ismi aldığını iddia etmiştir. Ed-Dahhâk, Adem'in ismini, yaratıldığı altıncı toprak olan Kâm'dan aldığını söylemiştir; ancak ilk versiyon en iyi bilinen ve en genel kabul gören versiyondur. Bazıları, Tanrı'nın tuzlu topraklar, bataklıklar, kara toprak ve kırmızımsı toprak da dahil olmak üzere dünyanın tüm yüzeyinden bir avuç aldığını; ve bu yüzden Adem'in soyunun beyaz, siyah, kırmızı olmak üzere bu farklı renkleri sunduğunu iddia etmektedir. Diğerleri ise Tanrı'nın tüm suları Adem'in vücudunda topladığını kabul etmişlerdir: tatlı suyu ağızına, tuzlu suyu gözüne, acı suyu kulağına ve

bozuk suyu burun deliklerine toplamıştır. Bir gelenek, Tanrı'nın Adem'in sümüğünü yoğurduğunu ve hamurun parmaklarının arasından geçtiğini iddia etmektedir. Tanrı en iyisini bilir!

Adem'in yaratılışı

— 74 —

proteger devant lui'. » Ils observèrent sa promesse, se souvenant de sa parole, et obéirent d'un commun accord, à l'exception de l'ennemi de Dieu, Iblis, qui se tut, à cause de la haine, l'envie et l'orgueil qui régnaient sur son âme. Dieu créa donc Adam de la terre extérieure de la terre, d'une argile collante, d'une boue façonnée de sa propre main en signe de considération et d'honneur. On dit (mais Dieu sait mieux la vérité) qu'il le créa, puis le regarda pendant quarante ans, avant de lui insuffler son esprit, de sorte qu'il lui devint comme de la terre à potter, sans que le feu l'ait touché. Sa création eut lieu le vendredi, à la dernière heure du jour, ce qui ressort de ce passage: « S'est-il passé pour l'homme un long espace de temps où il n'était pas une chose dont on se souvint? »

Tout ce qui précède rapporte l'opinion de Mohammed ben Jobayr, l'auteur du livre intitulé *El-Molâdât ve'l-Mogâzât*; on n'est élevé contre cette opinion sur plusieurs points, mais ce n'est pas le lieu de les commenter.

DIFFÉRENTES OPINIONS AU SUJET DE LA CRÉATION D'ADAM

De nombreux Musulmans croient qu'Adam a été créé sur la terre, comme il l'a été de la terre, et que son épouse Ève a été créée de lui. Dans le texte du Pentateuque, il est dit que Dieu établit le Paradis à Eden, et y fit habiter Adam; qu'il y fit croître tout arbre bon, emmena Adam et l'installa dans le paradis pour le cultiver et en avoir constamment soin; et il lui dit: « Ne mange pas de l'arbre de la connaissance du bien et du mal, car le jour où tu en mangerais, tu mourrais. » Dieu dit ensuite: « Il n'est pas bon qu'Adam soit seul: » il jeta sur lui le sommeil, prit une de ses côtes et en fit Ève.

1. Qur., ch. XXXVIII, v. 71-72.
2. Qur., ch. LXXVI, v. 1.
3. Voir ci-dessus, p. 36, note 2.

— 75 —

Certains personnes, néanmoins, sont d'avis que Dieu créa Adam dans le ciel. Une tradition qui se trouve de l'autorité d'Ibn-'Abbas dit que le paradis, celui dans lequel Dieu installa Adam, est situé entre le ciel et la terre. Quelques Musulmans également disent que le paradis a été créé au commencement, puis détruit, tandis que d'autres disent que c'est le même que le paradis de la félicité éternelle. Dieu sait mieux la vérité!

La création d'Adam a eu lieu le vendredi, ainsi que son installation et son expulsion; de sorte qu'il n'y resta que l'espace de temps qui existe entre les deux (premières) prières.

Ibn-Djahm¹ mentionne cette légende dans son ode:

O toi qui me questionnes au sujet du début de la Création comme questionne celui qui est à la recherche de la vérité, Sache que des gens dignes de confiance, savaient et de considération.

Qui ont pénétré en détail la recherche des moments des temps passés et ont connu les origines des légendes.

Où était le Pentateuque et l'Evangile, et connaissent solidement la révélation et l'interprétation, M'ont raconté que le Dieu à la volonté souveraine, le Tout-puissant, l'Éternel,

Instaura la création d'Adam et dans son corps déposa celui d'Ève.

Au commencement, le jour du vendredi; et après avoir excité dans son serpentin.

Il l'installa, avec son épouse, dans le Paradis, et ils y vécurent ensemble.

Sur les temps, et ils se hâtaient d'écouter par lui, ainsi que Dieu l'a montré dans son livre.

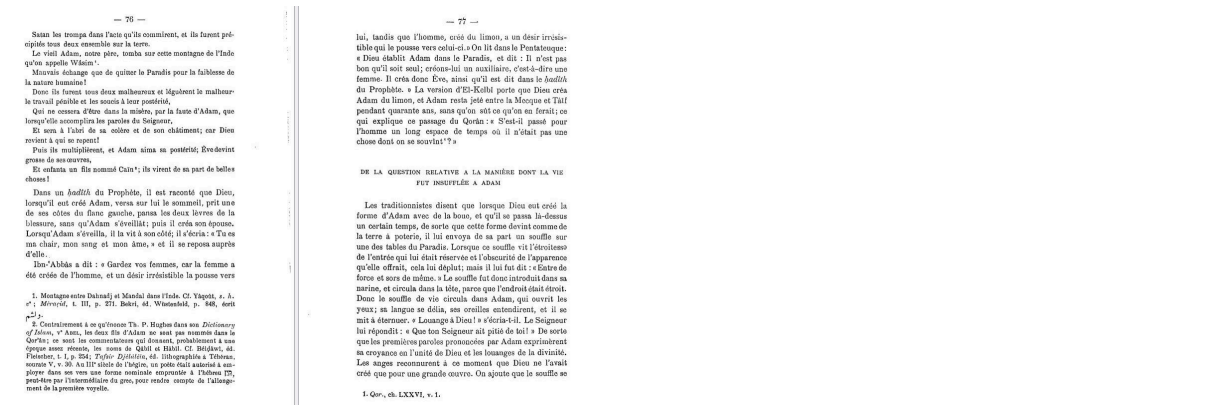
1. C'est-à-dire entre celle de nuit et celle de l'aube-midi, dans l'ordre donné par Hégès, *Dictionary of Hellenic*, t. 4° 344.
2. Voir Ibn al-Djahm, *poète favori du Khalife Motawakkil et ami du poète Abou-Tammam*; il mourut en 240 hég. (854-4). Cf. Ibn-Khalikân, *Biographical Dictionary*, t. II, p. 394.

İbn-i İshak'ın söylediğine göre, Allah Adem'i kudretinin bir sonucu olarak yaratmayı, onu ve başkalarını onun aracılığıyla sınamayı istediğinde, ona meleklerini ve tüm Yaratılışını ilgilendiren şeyleri öğretti. Bu, doğaları gereği kendilerinde bulunan şeylerin, bildikleri veya Allah'ın ilminin kapsadığı şeylerle ilgili olarak denenmesinden ve incelenmesinden hoşlanmayan meleklerin tabi tutulduğu ilk sınavdı ve bunlar göklerde ve yerde bulunan meleklerin hepsiydi. Sonra şöyle dedi: "Yeryüzünde bir vekil tayin edeceğim, vb." Bu sözlerle kadar: "Ben sizin bilmediğinizi biliyorum,"² yani, üzerinize ve aranızda bir vekil tayin edeceğim ve o, onlara insanın varlığına eşlik eden isyanı, kötülüğü, kan dökmeyi göstermeyecek. Sonra Allah şöyle dedi: "Onlara söyle: Yüce melekler (insanın yaratılışı hakkında)³ tartışırken benim hiçbir bilgim yoktu." Tanrı Adem'i yaratmaya karar verdiğinde meleklerle şöyle dedi: "Ben insanı çamurdan yarattım. Ona mükemmel bir şekil verip ruhumdan üflediğimde, onun önünde secde edeceksiniz." Onlar onun sözünü tuttular, sözünü hatırladılar ve ruhunda hüküm süren nefret, kıskançlık ve gurur yüzünden sessiz kalan Tanrı'nın düşmanı İblis hariç, hep birlikte itaat ettiler. Böylece Tanrı Adem'i toprağın dış kısmından, yapışkan bir çamurdan, kendi eliyle biçimlendirdiği çamurdan, bir saygı ve onur ifadesi olarak yarattı. Denir ki (ama gerçeği Tanrı daha iyi bilir!) onu yarattı, sonra ona kırk yıl baktı, sonra ruhunu ona üfledi, böylece ateş ona dokunmadan çömlekçi çamuru gibi oldu. Yaratılışı cuma günü, günün son saatinde gerçekleşti, bu şu pasajdan açıkça anlaşılıyor: "İnsan için uzun bir zaman geçti mi ki, hatırlanmayan bir şey oldu?" Yukarıdakilerin hepsi, El-Mübteda vel-Meğâzi adlı kitabın yazarı Muhammed b. İshak'ın görüşlerini aktarmaktadır; bu görüşe birçok noktada itiraz edilmiştir, fakat bunlar hakkında yorum yapmanın yeri burası değildir.

Adem'in yaratılışı hakkında farklı görüşler

Birçok Müslüman, Adem'in yeryüzünde yaratıldığına, çünkü yeryüzünden geldiğine ve karısı Havva'nın ondan yaratıldığına inanır. Tevrat metninde, Tanrı'nın Cennet'i Aden'de kurduğu ve Adem'i orada ikamet ettirdiği; orada her iyi ağacı yetiştirdiği, Adem'i alıp sürekli olarak yetiştirmek ve ona bakmak için Cennet'e yerleştirdiği; ve ona "İyilik ve kötülük bilgisinin ağacından yeme, çünkü ondan yediğin gün öleceksin" dediği söylenir. Tanrı daha sonra "Adem'in yalnız olması iyi değildir" dedi; ona uyku verdi, kaburgalarından birini aldı ve ondan Havva'yı yarattı. Ancak bazı insanlar Tanrı'nın Adem'i cennette yarattığı görüşündedir. İbn-i Abbas'ın otoritesini kapsayan bir gelenek, Tanrı'nın Adem'i yerleştirdiği Cennet'in cennet ile yeryüzü arasında yer aldığını söyler. Bazı Müslümanlar da Cennet'in başlangıçta

yaratıldığını, sonra yok edildiğini söylerken, diğerleri bunun sonsuz mutluluk cenneti ile aynı olduğunu söyler. Tanrı en iyisini bilir! Adem'in yaratılışı Cuma günü gerçekleşti, yerleştirilmesi ve kovulması da öyle; böylece orada sadece iki (ilk) namaz arasındaki zaman diliminde kaldı. İbn-i Caham kasidesinde bu efsaneden bahseder: Ey gerçeği arayan biri gibi yaratılışın başlangıcı hakkında bana soru soran sen, Bil ki güvenilir, bilgili ve saygın kişiler, Geçmiş zamanların anıtlarını ayrıntılı olarak araştırmış ve efsanelerin kökenlerini bilmiş, Tevrat'ı ve İncil'i incelemiş ve vahiy ve yorumlama konusunda sağlam bir bilgiye sahip olanlar, Bana egemen iradenin Tanrısı, Her Şeye Gücü Yeten, Ebedi olanın, Adem'in yaratılışını başlattığını ve Havva'nın kini onun bedeninden kesip çıkardığını, Başlangıçta, Cuma günü; ve mükemmel sanatında üstün olduktan sonra, onu ve karısını Cennete yerleştirdiğini ve orada birlikte yaşadıklarını söylediler. Şeytan onları aldattı ve Tanrı'nın kitabında gösterdiği gibi, onun tarafından kör edilmelerine izin verdiler.

Şeytan onları işledikleri eylemde aldattı ve ikisi birlikte yeryüzüne atıldılar. Yaşlı Adem, babamız, Hindistan'da Wasim 1 denilen o dağa düştü. İnsan doğasının zayıflığı için Cennet'i terk etmek ne kötü bir değişim! Böylece ikisi de mutsuz oldular ve talihsizlik, sıkı çalışma ve endişeleri nesillerine miras bıraktılar, Adem'in hatası yüzünden sefalet içinde olmaya devam edecekler, ta ki Rabbin sözlerini yerine getirene kadar, Ve onun gazabından ve cezasından korunacaklar; çünkü Tanrı tövbe edenlere döner! Sonra çoğaldılar ve Adem neslini sevdi; Havva işlerinden <<?>> hamile kaldı ve Kabil adında bir oğul doğurdu; ondan iyi şeyler gördüler! Peygamberin bir hadisinde, Tanrı'nın Adem'i yarattığında, üzerine uyku döktüğü, sol tarafından bir kaburga kemiği aldığı, yaranın iki dudağını sardığı, Adem uyanmadan; sonra karısını yarattığı anlatılır. Adem uyandığında, onu yanında gördü; diye haykırdı: "Sen benim etim, kanım ve ruhumsun," ve onun yanına oturdu. İbn-i Abbas dedi ki: "Karılarınızı tutun, çünkü kadın erkekten yaratıldı ve karşı konulamaz bir arzu onu ona doğru sürüklüyor, oysa çamurdan yaratılan erkek, onu bu kişiye doğru çeken karşı konulamaz bir arzuya sahip." Tevrat'ta okuyoruz: "Tanrı Adem'i cennete yerleştirdi ve dedi ki: Onun yalnız olması iyi değil; ona bir yardımcı, yani bir kadın yaratalım - Böylece Peygamber'in hadisinde söylediği gibi Havva'yı yarattı." El-Kelbî versiyonunda Tanrı'nın Adem'i çamurdan yarattığı ve Adem'in Mekke ile Taif arasında kırk yıl boyunca savrulup kaldığı, kimsenin ona ne yapacağını bilmediği söylenir; bu da Kuran'daki şu pasajı açıklar: **"İnsan için uzun bir zaman geçti mi ki, hatırlanmayan bir şey oldu?"**

Adem'e hayatın nasıl üflendiğine ilişkin soru üzerine Hadisçiler, Tanrı'nın Adem'in suretini çamurdan yarattığını ve bir süre geçtikten sonra bu suretin çömlek çamuru gibi olduğunu ve kendisine Cennet levhalarından birinin üzerine kendisinden bir nefes gönderdiğini söylerler. Bu nefes, kendisine ayrılan girişin darlığını ve sunduğu görüntünün karanlığını görünce hoşuna gitmedi; ancak ona: "Zorla gir ve aynı şekilde çık" denildi. Bu yüzden nefes burun deliğine sokuldu ve dar bir yer olduğu için

başında dolaştı. Böylece hayat nefesi Adem'in içinde dolaştı, gözlerini açtı; dili çözöldü, kulakları duydu ve hapşırmaya başladı. "Allah'a hamd olsun!" diye haykırdı. Rab ona: "Rabbin sana merhamet etsin!" diye cevap verdi. Böylece Adem'in söylediği ilk sözler, Tanrı'nın birliğine ve ilahi övgülere olan inancını ifade ediyordu. Melekler o anda Tanrı'nın onu yalnızca büyük bir iş için yarattığını anladılar. Adem'in ona baktığı sırada nefesin bedeninde dolaşmaya başladığı ve geçtiği bütün yerlerin et, kan ve saç haline geldiği de eklenmiştir. Selmân el-Fârîsî bunu şöyle anlatır: "Sonra Adem, ayakları yaratılmadan önce sıçradı, çünkü Kur'an şöyle der: **İnsan doğası gereği hızlıdır¹.**"

— 78 —
mit à circuler dans le corps d'Adam, tandis que celui-ci le regardait; et tous les endroits par où il passa devenaient chair, sang et poil.
Selâm el-Fârîsî raconte ceci : « Ensuite Adam sut avant que son pied eût été créé, car le Qorân dit : L'homme est prompt de sa nature ». »

LES ANGES SE PROSTERNENT DEVANT ADAM

L'ange dit : « Après que Dieu eût créé Adam et lui eût insufflé de son souffle, il ordonna aux anges de se prosterner, afin de les éprouver et de mettre à l'épreuve Iblis, de sorte qu'il eût ce qu'il pensait : c'était pour le saluer, non pour l'adorer. D'autre dit que les anges reçurent l'ordre de se prosterner devant Dieu en se tournant vers Adam, de même que les Musulmans se prosternent dans la direction de la Mecque. Tous les anges se prosternèrent, ainsi que Dieu nous le raconte dans le Qorân, à l'exception d'Iblis, qui refusa dans son orgueil et devint infidèle. »

On explique de différentes façons l'ordre qui fut donné de se prosterner devant Adam. Certains disent que Dieu avait par sa promesse qu'Adam lui servirait comme héraut ou posséderait sur la terre pour la cultiver, le jour de la perdition que Dieu leur réservait, l'adorer et lui obéir : lorsqu'il voulait créer Adam, il dit aux anges : « Je vais établir un vicere sur la terre; ils répondirent : « Veux-tu établir un être qui commettrait des désordres et répandrait le sang pendant que nous célébrons tes louanges et que nous te sacrifions sans cesse? — Je sais, répondit le Seigneur, ce que vous me savez pas », à savoir que la postérité de cet être contiendrait des prophètes et des saints, qu'il dissimulerait et qu'il lui pardonnerait, donnant ainsi occasion de montrer sa miséricorde et

1. Qor., ch. XVII, v. 12.
2. Qor., ch. II, v. 35.

— 79 —
sa mansuétude, qu'il mangerait de la nourriture qui lui était réservée, démontrant ainsi son excellence, sa générosité et sa puissance. Lorsque le souffle lui fut insufflé, il dit : « Louange à Dieu! » Et Dieu répondit : « Bravo! Adam, tu as bien fait, car c'est pour cela que je t'ai créé, pour que tu me soies et que tu me sois magnifié. » Ensuite les anges reçurent l'ordre de se prosterner devant Adam en louant Dieu. Quelque-uns disent qu'Iblis servit Dieu pendant quatre-vingt-cinq mille ans; en l'espérant, parmi les anges, le paradis du Paradis. Lorsque Dieu dit : « Je vais établir un vicere sur la terre, » Iblis trouva cette idée extraordinaire et acquiesça ainsi la résistance et la rébellion. Quand Dieu eût créé la forme corporelle d'Adam, Iblis se mit à passer auprès d'elle et à dire aux anges : « Avez-vous vu cette créature dont on n'a pas encore vu la pareille dans les temps écoulés? Si l'on vous ordonne de lui obéir, que faites-vous? — Nous obéirons et nous nous soumettrons, dit-il. » Iblis se dit en lui-même : « Si cette créature est rendue supérieure à moi, je lui dissimulerai, et si je lui suis supérieur, je l'insulterai. » Les anges reçurent l'ordre de se prosterner, jusqu'à ce que parut la dissémination que l'homme méritait en lui-même. Et-Kelbi prétend que lorsque Dieu dit aux anges : « Je vais établir un vicere sur la terre, » ils se dirent entre eux : « Dieu ne va-t-il pas produire une créature qui nous servira supérieure par la science et la glorieuse? » C'est alors qu'ils furent éprouvés par l'ordre de se prosterner devant Adam. D'autres disent que lorsque Dieu créa Adam, il n'y avait dans la Création aucun être plus beau, plus parfait, plus complet, plus excellent que lui; les anges reçurent l'ordre de se prosterner devant lui, à cause de son excellence, ainsi que Dieu l'a dit après les quatre serments (qui forment les trois premiers versets de cette sourate) : « Nous avons créé l'homme dans les plus admirables proportions ». » On

3. Qor., ch. XCIV, v. 4.

MELEKLER ADEM'İN ÖNÜNDE EĞİLİRLER

Yazar şöyle diyor: "Tanrı Adem'i yarattıktan ve ona üfledikten sonra, meleklerle secde etmelerini emretti, onları ve İblis'i sınamak için, böylece ne düşündüğünü bilsin diye; onu selamlamak içindi, ona ibadet etmek için değil. Diğerleri, meleklerin, Müslümanların Mekke'ye doğru secde etmeleri gibi, Adem'e dönük olarak Tanrı'nın önünde secde etmeleri emredildiğini söylüyor. Kuran'da Tanrı'nın bize söylediği gibi, İblis hariç, tüm melekler secde etti; o kibirlenip inkar etti." Adem'e secde etme emri farklı şekillerde açıklanıyor. Bazıları, Tanrı'nın Adem'ini soyunu yeryüzünde mirasçılar olarak bırakıp onu yetiştirmek, Tanrı'nın onlar için ayırdığı paydan yararlanmak, ona ibadet etmek ve ona itaat etmek için bırakacağını önceden bildiğini söylüyor; Adem'i yaratmak istediğinde meleklerle şöyle demiş: "Yeryüzünde bir vekil tayin edeceğim." Onlar şöyle cevap verdiler: "Biz senin övgülerini kutlarken ve seni durmadan kutsarken, fesat çıkaran ve kan döken birini mi tayin etmek istiyorsun?" "Ben biliyorum," diye cevapladı Rab, "senin bilmediğini," 2 yani bu kişinin soyunun peygamberler ve azizler içereceğini, itaatsizlik edeceğini ve onu affedeceğini, böylece merhametini ve yumuşaklığını göstermek için fırsat vereceğini, kendisi için ayrılmış yemekten yiyeceğini, böylece mükemmelliğini, cömertliğini ve gücünü kanıtlayacağını. Ona nefes üflendiğinde, "Allah'a şükürler olsun!" dedi. Ve Allah şöyle cevap verdi, "Aferin! Adem, iyi yaptın, çünkü seni bunun için yarattım, beni övmen ve yüceltmen için." Sonra meleklerle, Allah'ı övmek için Adem'in önünde secde etmeleri emredildi. Bazıları, İblis'in seksen beş bin yıl boyunca Allah'a hizmet ettiğini söyler; melekler arasında ona Cennet'in koruyucusu denmiştir. Tanrı, "Yeryüzünde bir vekil tayin edeceğim" dediğinde, İblis bu fikri olağanüstü buldu ve böylece direnç ve isyan kazandı. Tanrı, Adem'in bedensel formunu yarattığında, İblis onun yanından geçmeye başladı ve meleklerle, "Geçmişte benzeri görülmemiş olan bu yarattığı gördünüz mü? Ona itaat etmeniz emredilirse ne yapacaksınız?" dedi. "İtaat edeceğiz ve teslim olacağız" dediler. İblis kendi kendine, "Bu yaratık benden üstün kılınırsa, ona itaat etmem ve ondan üstün olursam, onu yok ederim" dedi. Meleklerle, insanın içinde barındırdığı isyan ortaya çıkana kadar secde etmeleri emredildi. El-Kelbi, Tanrı'nın meleklerle, "Yeryüzünde bir vekil tayin edeceğim" dediğinde, onların birbirlerine, "Tanrı, bilgi ve cömertlikte bizden daha üstün bir yaratık yaratmayacak mı?" dediklerini iddia ediyor. İşte o

zaman, Adem'in önünde secde etme emriyle sınandılar. Diğerleri, Tanrı Adem'i yarattığında, Yaratılıştan ondan daha güzel, daha mükemmel, daha eksiksiz, daha mükemmel bir varlık olmadığını söylerler; Melekler, mükemmelliğinden dolayı onun önünde secde etmekle emrolunmuşlardır, tıpkı Tanrı'nın bu surenin ilk üç ayetini oluşturan dört yeminden sonra söylediği gibi: "Biz insanı en hayranlık verici boyutlarda yarattık." Ayrıca, onun bilgisinin kendilerinden daha üstün olması nedeniyle onun önünde secde etmekle emrolundukları da söylenir. Bazı kişiler, melekleri Adem'in önünde secde etmeye zorlayan şeyin nefes olduğunu, çünkü bunun Tanrı'dan geldiğini söylerler.

— 80 —
dit encore qu'il requiert l'ordre de se prosterner devant lui
parce que sa science dépasse la leur. Certains individus
disent que c'est le souffle qui contraignit les anges à se
prosterner devant Adam, ne il vint de Dieu.
On a prétendu que tous les animaux se forment qu'un
seul genre en ce qui concerne la vie, que les âmes se
forment qu'une seule âme, et que les personnes, les corps et
les formes, ne sont que des organes et des habiles. L'uni-
vers est composé de deux êtres, l'un léger et l'autre lourd, la
partie légère se dissout et retourne à la terre; la partie légère
s'élève et dure éternellement sans se corrompre; c'est le lan-
guage humain, le regard des yeux, l'ordre des oreilles, la force
des bras, la marche des pieds, enfin les divers sens, tels que
l'odorat, le goût, la faculté de percevoir l'odeur des mets et
des parfums, celle d'appréhender par cœur, la connaissance, la
compréhension, l'imagination, la raison, la mémoire, enfin
tout ce qui existe et doit ou ne connaît pas les limites dans
les catégories du comment et du comment. Les personnes et
les corps sont des vêtements dans lesquels on ne voit pas,
on ne sent pas, on n'entend pas, tandis que l'homme voit,
sent, entend, sent. C'est à cause de cela que les anges ont reçu
l'ordre de se prosterner devant lui; ceux qui résistent dans
leur orgueil furent infligés. Cette opinion aurait mérité
d'être traitée dans la section consacrée à la demande: Qui
est-il et qu'est-ce? dans le chapitre. Il qui traite des preuves de
l'existence de Dieu; mais la fait que l'homme est un être
vivant démontre que la doctrine de ces gens est fautive,
puisque'il n'y a de vraie perfection qu'en Dieu, et que la per-
fection ne suppose pas de diminution.
On me parla une fois d'un homme du pays du Soudan,
dans la province de Fars, autour duquel se réunissaient
des gens qui professaient une doctrine contraire à celle de

— 81 —
commun du peuple. J'allai le trouver, pour examiner sa
situation, et je restai aussitôt auprès de lui bien des
jours, en me faisant passer pour un ami sincère plein de
condescendance pour ses dires, et en simulant la simplicité
et l'ignorance. Cet homme avait recouru à des explications
hagiographiques et à la connaissance des opinions des an-
ciens, jusqu'au moment où il se familiarisa avec moi et
me confia sa confiance. Il me dévoila alors son secret et son
arrière-pensée: « Il se trouve être de l'opinion de ceux que
je viens de mentionner, en y ajoutant des longues paroles
mystiques, des citations défectives, des citations et des citations
multiples. Je rappellerai, parmi ce que j'ai apporté auprès de
lui, qu'un jour il était occupé à dîner devant moi. Les argu-
ments relatifs à l'existence de Dieu, lorsqu'il était: « Dieu
est celui que tu vois dans mon œil et que je vois dans la
tienne. » Puis il récitait ce vers:
« Les yeux le cachent à tout œil; et pourtant il y est, omnipotent
faible de son homme faible.
Il me raconta aussi, d'après l'un de ses professeurs spiri-
tuals, qu'Abou-Yérid el-Bastâm dit un jour: « J'ai cherché
Dieu pendant soixante ans et, voilà, c'est moi qui le suis, »
et d'après Aristote, que le philologue aurait dit: « Il y a
quelques-uns qui s'attachent aux paroles, l'un à la main un livre
sur lequel sont écrites ces mots: J'ai les sens être dissolus;
quand j'ai connu le Créateur, j'ai été dissolus sans boire. »
Certains qu'ils ont une doctrine antérieure à celle-là, ce
peut-être c'est la même, car il y en a parmi eux qui professent
la croyance à la descente de la divinité dans un corps
humain, et qui, en voyant une belle femme, se prosternent
devant elle. Beaucoup d'Indiens agissent de même. Ilac-

1. Le sans prépos de ce passage semble être: l'Indien; son grand-père
était un Musulman, converti à l'hindouisme. Il mourut en 281 hég. (893).
2. Ibn Khallikân, *Biogr. Agha*, t. 1, p. 102.
3. *Al-Bihar*, Cf. Darî, *Supplément*, n. 17.

Bütün hayvanların hayat bakımından sadece bir cins oluşturduğu, ruhların sadece bir ruh oluşturduğu, kişilerin, bedenlerin ve formların sadece organlar ve yaşam alanları olduğu iddia edilmiştir. Hayvan, biri hafif, diğeri ağır olmak üzere iki varlıktan oluşmuştur; ağır olan kısım çözülür ve toprağa döner; hafif olan kısım yükselir ve bozulmadan ebediyen kalır; insan dilidir, gözlerin bakışı, kulakların duyması, kolların kuvveti, ayakların yürümesi, nihayet koku, tat, yiyecek ve kokuların kokusunu algılama yeteneği, ezberleme, bilgi, anlayış, hayal, akıl, hafıza gibi çeşitli duyulardır; kısacası var olan ve sınırları ne kadar ve nasıl kategorilerinde bilinmeyen her şeydir. Kişiler ve bedenler, insanın görmediği, hissetmediği ve duymadığı giysilerdir; insan ise görür, duyar ve hisseder. Bu yüzden meleklerle ona secde etmeleri emredildi; kibirlerinden dolayı reddedenler ise sadakatsizdi. Bu soru, Tanrı'nın varlığının kanıtlarıyla ilgilenen II. bölümdeki: O kimdir ve nedir? sorusuna ayrılmış bölümde ele alınmayı hak ederdi;1 ancak insanın yenilmiş bir varlık olması, bu insanların doktrininin yanlış olduğunu gösterir, çünkü gerçek mükemmellik yalnızca Tanrı'dadır ve mükemmellik azalmayı kabul etmez. Bir zamanlar, Fârs eyaletindeki Sâbûr' ülkesinden, etrafında halkınkine aykırı bir doktrin benimseyen insanların toplandığı bir adamdan bahsedilmişti. Durumunu incelemek için yanına gittim ve günlerce onun yanında titizlikle kaldım, durumuna karşı küçümseyici bir tavırla samimi bir arkadaş gibi davrandım ve basitlik ve cehalet numarası yaptım. Bu adam, benimle tanışana ve bana güvenini verene kadar sözlüksel açıklamalara ve kadim insanların görüşlerine ilişkin bilgiye başvurdu. Sonra bana sırrını ve gizli amacını açıkladı ve az önce bahsettiğim kişilerin fikrinde olduğunu gördü; buna uzun gece namazlarını, ayakta durmayı, vaazları ve çok tutulan oruçları da ekledi. Kendisinden öğrendiklerim arasında, bir gün Tanrı'nın varlığına ilişkin delilleri önümde kurmakla meşgulken şöyle haykırdığını hatırlayacağım: "Tanrı, benim gözümde gördüğün ve benim de senin gözünde gördüğüm kişidir." Sonra şu beyti okudu: Gözler onu her gözden gizler; - ve yine de o oradadır, her yalnız adamın sadık bir arkadaşıdır. Ayrıca, onun manevi öğretmenlerinden birine göre, Ebu Yezid el-Bastâm'ın bir gün şöyle dediğini anlattım: "Altmış yıldır Tanrı'yı aradım; ve işte, o benim," ve Aristoteles'e göre, filozofun şöyle dediği söylenir: "Bir yerlerde, elinde şu sözlerin yazılı olduğu bir kitap tutan yontulmuş bir heykel var: İçtim ama sönmedim; Yaratıcı'yı tanıdığımda, içmeden söndüm." Bazı Sufilerin buna benzer bir doktrini vardır, ya da daha doğrusu aynıdır, çünkü aralarında ilahiliğin bir insan

bedenine indiğine inananlar vardır 5 ve güzel bir şekil gördüklerinde onun önünde secde ederler. Birçok Hintli de aynı şekilde davranır.

— 82 — 'Abdallâh me récitâ un jour les vers suivants qui ont été composés par Houdâ ben Mançûr, connu sous le nom de Khalîl⁽¹⁾ (le caduc de coton⁽²⁾), et qui font allusion à cette doctrine⁽³⁾ : O mystère du mystère, si subtil qu'il échappe à l'imagination de tout être vivant ! Overtement, secrètement, il se dévoile à tout être, par le moyen de tout être. C'est par ignorance, grand doute et sans l'implication que je m'en suis aperçu de toi, Ces à grand Tout ta s'en peu diffère de toi⁽⁴⁾ ; alors à quel sort de me dissolper auprès de toi-même ? Combien Dieu a été généreux à notre égard, que de bienfaits nous lui devons pour nous avoir révélé son unité, et nous avoir facilité les moyens de la faire connaître ! Quelle âme douée de discernement peut admettre tranquillement des doctrines pareilles, quelle raison peut commettre à les accepter ? MENTION DU CE PARADIS DU QUR'ÂN : « ET IL ENSEIGNA A ADAM LES NOMS DES CHoses, puis IL AMENA CEUX-CE DEVANT LES ANGES (CH. II, V. 30) » On dit : Dieu avait créé tous les êtres avant Adam ; les anges voyaient les arbres, les fruits ; ils considéraient les belles savanes, les jardins, tous les animaux ; ils les voyaient marcher sans manger, et ils ne savaient pas pour qui eux-mêmes et ces êtres avaient été créés, ni quels étaient leurs noms et leurs divers avantages. Lorsque Dieu leur dit : « Je vais instituer un vicaire sur la terre, » c'est-à-dire des êtres 1. C'est le scribe, petit fils d'un Mahomet, s'a à Bagdad dans la prison de Fero, entré à Bagdad en 980 (1572). Il fut l'un des fondateurs du confite. Il n'était pas caduc de coton de son métier, mais il remplait ses fils au bas et servait qu'il avait changé d'une commission, et se surnom lui en resté. Cf. El-Khalikâni, <i>Biogr. Diction.</i>, t. I, p. 425.	— 83 — qui vous remplacerez, furent-ils mal et y venaient le sang, ils ne résisteront pas les paroles de Dieu, mais lui demandent des explications et cherchent à comprendre les voies mystérieuses de sa sagesse qui lui finissent entre, lui qui n'aime pas le mal, un être maléfique. Dieu leur répondit : « Je sais ce que vous ne savez pas. » Ce n'est point à une réponse faite aux anges au sujet de ce qu'ils avaient demandé, mais la réponse qui leur fut faite, ce fut qu'Adam leur donna les noms des choses nommées : or, on peut répondre ainsi par une réponse verbale, soit par un acte et un mouvement. Dieu enseigna à Adam leur les noms par révélation : on dit aussi que c'était un véritable enseignement. Quant à El-Hasan, il dit que c'était un enseignement au moyen du raisonnement et de la recherche personnelle que Dieu avait créée en lui ; puisqu'il l'avait créé avec l'esprit naturel et raisonneur, de sorte qu'il se servit de ses qualités pour arriver à son but au sujet des êtres nommés, et il les désigna par leurs noms : les anges se montrèrent innocents à cet égard, et voilà pourquoi Adam reçut un rang supérieur au leur et le maria par son surnom personnel. Certains commentateurs prétendent que Dieu enseigna les noms à Adam et non aux anges, puis confronta ceux-ci avec celui-là, et là admettant, d'après la même scolastique de ce verset, que Dieu a pu imposer aux anges un devoir impossible à remplir, Dieu suit mieux et plus sûrement la vérité. Quant à ces êtres nommés et aux diverses interprétations des sagesses, la question est traitée à fond dans le <i>Livre des Sens de Qu'On</i>, celui qui y jette les yeux y trouvent des renseignements complets qui le satisferont. ENTRÉE D'ADAM DANS LE PARADIS ET SA SORTIE Lorsque Hâim est refusé de se prosterner devant Adam, Dieu dit : « O Adam, habille le jardin avec ton épouse ; nourrissez-vous abondamment de ses fruits, de quelque côté
--	--

İbn Abdullah bir gün bana, Halluc (pamuk tarayıcısı) olarak bilinen Huseyin ben Mansur tarafından yazılmış ve bu doktrine gönderme yapan şu beyitleri okudu: Ey gizemin sırrı, o kadar ince ki her canlı varlığın hayal gücünden kaçıyor! Açıkça, gizlice, her varlığa, her varlık aracılığıyla kendini gösteriyor. Cehaletim, büyük şüphem ve aşırı acizliğim yüzünden senden özür diliyorum, Çünkü, ey büyük Her şey, sen benden farklı değilsin; öyleyse kendimi kendimden temize çıkarmamın ne faydası var? Tanrı bize ne kadar cömert davrandı, bize birliğini gösterdiği ve bunu duyurma araçlarını kolaylaştırdığı için ona ne kadar teşekkür borçluyuz! Ayırt etme yeteneğine sahip hangi ruh bu tür doktrinleri sakince kabul edebilir, hangi akıl onları kabul etmeye razı olabilir? İbn Abdullah bir gün bana, Hallûc (pamuk tarayıcısı) adıyla bilinen Huseyin ben Mansûr tarafından bestelenen ve bu doktrine işaret eden şu beyitleri okudu: Ey gizemin sırrı, o kadar ince ki her canlı varlığın hayal gücünden kaçıyor! Açıkça, gizlice, her varlığa, her varlığın aracılığıyla kendini gösteriyor. Cehaletim, büyük şüphem ve acizliğimin fazlalığı yüzünden senden özür diliyorum, Cehaletim, büyük şüphem ve acizliğimin fazlalığı yüzünden senden özür diliyorum, Çünkü, ey büyük Her şey, sen benden farklı değilsin;; o zaman kendimi kendime karşı aklamamın ne faydası var? Tanrı bize ne kadar cömert davrandı, bize birliğini gösterdiği ve bunu bildirme araçlarını kolaylaştırdığı için ona ne kadar teşekkür borçluyuz! Ayırt etme yeteneğine sahip hangi ruh bu tür doktrinleri sakince kabul edebilir, hangi akıl onları kabul etmeye razı olabilir?

KUR'AN'DAN BU BÖLÜMÜN BELİRTİLMESİ: “VE O, ÂDEM'E VARLIKLARIN İSİMLERİNİ ÖĞRETTİ, SONRA ONLARI MELEKLERİN ÖNÜNE GETİRDİ (BÖLÜM II, V. 29)”

Denir ki: Allah, Adem'den önce bütün varlıkları yaratmıştı; melekler ağaçları, meyveleri gördüler; vahşi hayvanları, sığırları, bütün hayvanları düşündüler; onları yemek yemeden yürürken gördüler ve kendilerinin ve bu varlıkların kim için yaratıldığını, isimlerinin ve çeşitli avantajlarının ne olduğunu bilmiyorlardı. Allah onlara: "Yeryüzünde bir vekil kuracağım" dediğinde, yani sizin yerinize geçecek, orada kötülük yapacak ve kan dökecek varlıklar, Allah'ın sözlerini çürütmediler, fakat ondan açıklamalar istediler ve kötülüğü sevmeyen kendisini kötü bir varlık yaratmaya yönelten hikmetinin gizemli yollarını anlamaya çalıştılar. Allah onlara: "Sizin bilmediğinizi ben biliyorum" diye cevap verdi. Bu, meleklerin sordukları şey hakkında verilen bir cevap değildi, fakat onlara verilen cevap, Adem'in onlara isimlendirilen şeylerin isimlerini verdiğiydi; Şimdi, kişi ya sözlü bir cevapla ya da bir eylem ve hareketle cevap verebilir. Allah, Adem'e bütün isimleri vahiy yoluyla öğretti; bunun doğru bir öğreti olduğu da söylenir. El-Hasan'a gelince, bunun Allah'ın onda yarattığı akıl yürütme ve kişisel araştırma yoluyla bir öğretim olduğunu, çünkü onu sorgulayan ve akıl yürüten bir

zihinle yarattığını; böylece bu nitelikleri adlandırılmış varlıklarla ilgili amacına ulaşmak için kullandığını ve onları isimleriyle adlandırdığını; meleklerin bu konuda dikkatsiz davrandıklarını ve bu yüzden Adem'in onlardan daha üstün bir rütbe aldığını ve kişisel enerjisiyle bunu hak ettiğini söyledi. Bazı müfessirler, Allah'ın isimleri meleklerle değil Adem'e öğrettiğini ve sonra ikincisini birincisiyle karşılaştırdığını iddia ediyorlar; ve bu ayetin zahiri anlamına göre, Allah'ın meleklerle yerine getirmeleri imkânsız bir görev yükleyebileceğini kabul ediyorlar. Allah gerçeği daha iyi ve daha kesin olarak bilir. Bu adlandırılmış varlıklar ve müfessirlerin çeşitli yorumlarına gelince, soru Kur'an'ın Anlamlar Kitabı'nda ayrıntılı olarak ele alınmıştır; kim oraya bakarsa kendisini tatmin edecek eksiksiz bir bilgi bulacaktır.

— 84 —
de jardin qu'il se tenait; seulement s'approcher pas de l'arbre qui croît, de peur que vous ne deveniez coupables. » Nous avons parlé précédemment de ce que disent les savants au sujet de ce jardin, de ce qu'en dit le Coran et de son site. On diffère au sujet de l'arbre mentionné dans le Qur'an : les uns disent que c'est le figuier, d'autres la vigne¹, d'autres encore la colopinte. Ibn Ishaq, d'après certains commentateurs, rapporte que l'arbre où les anges se prosternant en foule coupée est le paradis éternel, et qu'Adam, en entrant dans le paradis terrestre et en y voyant les bénédictions et les délices qu'il renferme, s'écria : « Que n'ai-je été éternel ! Le démon se saisit de cette parole, vint le trouver du côté du paradis éternel, et lui dit : « Qui vous empêche de toucher à cet arbre, si ce n'est la crainte que vous ne soyez deux anges ou que vous ne deveniez démons ? » Or, Dieu avait institué dans le démon et ses satellites une puissance au moyen de laquelle ils atteignent plusieurs hommes et les égarèrent², tandis que ceux-ci ne le voient pas.
Dieu a dit : « Dix : je cherche un asile auprès de Seigneur des hommes, roi des hommes », jusqu'à ce passage « qui recule le mal dans le cœur des hommes »³.
On raconte que Caïna, fils de Havya⁴, vint trouver le prophète pendant qu'il avait établi sa demeure dans la montagne et conversa avec lui pendant quelque temps, le soir, c'était avant qu'on eût imposé la voile aux hommes. Le prophète se leva ensuite pour le reconduire à sa maison.

1. Qur., ch. II, v. 38.
2. Ces deux explications, et d'autres encore, se trouvent dans Buhârî, et. Fâcheux, t. I, p. 22. L'auteur a plus généralement adopté par les Musulmans sa première.
3. Je pense qu'il faut lire $\frac{2}{3}$ au lieu de $\frac{1}{3}$.
4. Qur., ch. XXV.
5. Qur., id., v. 5.
6. L'auteur parle à la guerre, s'efforçant et s'opposant par Muhammad; elle fut vaincue la nuit des Crépuscules, Kassar, éd. Wilmshel, p. 308.

— 85 —
Un homme d'entre les Anges vint à passer auprès d'elle; Muhammad l'interpella : « O va-tu, cette femme est Caïna, fille de Havya. — O prophète de Dieu ! répondit l'ange, nous appartenons à Dieu : et nous retournerons à lui ! » Acte éternel que je suppose que vous action. — Honte ! — Le démon, répondit le prophète, court dans les veines de l'homme comme le sang. J'ai senti que les conceptions des anges et que tu ne penses. » Cette anecdote prouve que le démon pénètre dans l'homme à la façon des accidents, tels que la chaleur, le froid, etc.
Les auteurs de légendes et les Gens du Livre racontent, à propos d'Adam, des scènes de conversation nombreuses et merveilleuses; ils disent qu'Iblis se présenta devant toutes les bêtes de la terre, et cela dura jusqu'à ce qu'il trouva à parler au serpent, auquel il dit : « Je le défends contre l'homme et tu seras sous ma protection, si tu me fais entrer au paradis. » Le serpent le prit dans sa bouche, en entre ses deux crochets; or, c'était l'un des plus beaux animaux chargés de garder l'entrée du paradis. C'est de sa bouche que le démon interpella Adam et Eve; on dit aussi qu'il poussa un gémissement semblable à celui d'une personne jusqu'à ce qu'il les eût séduits. Dieu l'Abîssa a dit : « Observez la protection que l'ennemi de Dieu a accordée au serpent, et tuez celui-ci partout où vous le rencontrerez. »
Dieu dit ensuite : « Nous leur disons : Sortez du paradis, tous tant que vous êtes, » etc. Le récit du Qur'an est suffisant.

1. Qur., ch. II, v. 38.
2. Ce récit est rapporté par les auteurs de légendes, et par les Gens du Livre. On le trouve dans le Manâqib, la vie de l'Imam, t. I, p. 22. L'auteur a plus généralement adopté par les Musulmans sa première.
3. Je pense qu'il faut lire $\frac{2}{3}$ au lieu de $\frac{1}{3}$.
4. Qur., ch. XXV.
5. Qur., id., v. 5.
6. L'auteur parle à la guerre, s'efforçant et s'opposant par Muhammad; elle fut vaincue la nuit des Crépuscules, Kassar, éd. Wilmshel, p. 308.

Adem'in cennete girişı ve çıkışı

İblis, Adem'e secde etmeyi reddettiğinde, Allah şöyle buyurdu: "Ey Adem, karınla birlikte bahçede otur; meyvelerinden, bahçenin hangi tarafında bulunurlarsa bulunsunlar bol bol ye; ancak bu ağaca yaklaşma, yoksa suçlu olursun." Daha önce, âlimlerin bu bahçe hakkında söylediklerinden, nelerden oluştuğundan ve bulunduğu yerden bahsetmiştik. Kur'an'da bahsi geçen ağaç hakkında görüş ayrılıkları vardır; bazıları bunun buğday, bazıları asma,5 bazıları da coloquinte <<Bir çeşit bal kabağı>> olduğunu söyler. İbn-i İshak, bir müfessire göre, meleklerin sıkışık bir şekilde bir araya geldiği ağacın ebedî cennet olduğunu ve Adem'in yeryüzü cennetine girdiğinde ve içindeki nimetleri ve güzellikleri gördüğünde, "Keşke ebedî olsaydı!" diye haykırdığını bildirir. » Şeytan bu kelimeyi yakaladı, ebedî cennetin yanında yanına geldi ve ona şöyle dedi: "Bu ağaca dokunmanı engelleyen şey, iki melek olman veya ebedî olman korkusu değilse nedir?" Şimdi, Tanrı şeytan ve onun yardımcılarına, onlar aracılığıyla insanlara bile ulaşip onları uyandıran bir güç vermişti3, oysa onlar onları görmüyorlardı. **Tanrı şöyle dedi: "De ki: İnsanların Rabbine, insanların Kralına sığınırım,"** ta ki "insanların kalplerine kötülük üfleyen" bu bölüme kadar5. Huyayyi'nin kızı Safiyye'nin, Peygamber'in mescidde ikametgahını kurduğu sırada akşam vakti onu bulmaya geldiği ve onunla bir süre sohbet ettiği; bu, kadınlara örtünme empoze edilmeden önceydi. Peygamber daha sonra onu evine geri götürmek için kalktı. Ensar'dan bir adam tesadüfen onun yanından geçiyordu; Muhammed ona seslendi: "Ey filan, bu kadın Hûyayyi'nin kızı Safiyye'dir." "Ey Allah'ın Peygamberi!" diye cevap verdi adam, "Biz Allah'a aitiz ve ona döneceğiz! Benim utanç verici bir hareketten şüphelendiğimi mi sandın?" "Şeytan," diye cevap verdi peygamber, "insanın damarlarında kan gibi dolaşır. Şüphelenip helak olmanızdan korktum." Bu anekdot, şeytanın insana sıcak, soğuk vb. gibi kazalar yoluyla girdiğini kanıtıyor. Efsanelerin yazarları ve Ehl-i Kitap, Adem hakkında çok sayıda ve harikulade sohbet konusu anlatır; İblis'in yeryüzündeki tüm hayvanların önüne çıktığını ve bunun 2 yılana konuşmanın bir yolunu bulana kadar sürdüğünü ve yılanla şöyle dediğini söyler: "Seni insana karşı savunacağım ve eğer beni Cennet'e sokarsan, benim korumam altında olacaksın." Yılan onu ağzına veya iki dişinin arasına aldı; şimdi, Cennet'in girişini korumakla görevli en güzel hayvanlardan biriydi. Şeytan, Adem ve Havva'ya onun ağzından seslendi: ayrıca, onları baştan çıkarana kadar bir

insanın inlemesine benzer bir inleme çıkardığı da söylenir. İbn-i Abbas şöyle dedi: "Tanrı düşmanının yılanı verdiği korumayı gözet ve onu nerede bulursan öldür." - Tanrı daha sonra şöyle dedi: "Onlara dedik ki: Hepiniz Cennet'ten çıkın,5" vb.

— 86 — samment développé pour que nous n'ayons pas besoin d'autres traditions. Puis Dieu dit : « Adam dissolût à son Seigneur, et s'éleva; puis Dieu en fit son fils, revint à lui et le dirigea sur le chemin droit. » Il y a, sur sa résurrection et les paroles du Seigneur qui lui furent adressées, des traditions que j'ai mentionnées dans le <i>Livre des Significations</i>. Or c'est à ce point de son existence que se trouve rapporté d'El-Hasan (que Dieu ait pitié de lui) qui aurait dit : « O Seigneur, c'est à nous-mêmes que nous avons fait du tort; et si tu ne nous avais pas pardonné et si nous n'avais pas pris en pitié, nous étions perdus! » COMMENT LA POSTÉRITÉ D'ADAM FUT PRIS DE SON DOUTE Dieu a dit : « Souviens-toi que Dieu tira un jour des reins des fils d'Adam tous leurs descendants, et leur fit rendre un témoignage contraire. Il leur dit : Ne suis-je pas votre Seigneur ? Ils répondirent : Mais certes. » L'extrémisme jusqu'à ce qu'on engageait pris des fils d'Adam le fut à leur supériorité et en plein repos de leur raison, et que tout homme majeur soit se dresser devant lui ce témoignage renfermant l'idée que l'homme est créé de haute place et qu'il a un créateur marquant d'être admet par lui pour l'avoir créé et inventé. Les auteurs de légendes rapportent à ce sujet des traditions, à savoir que Dieu fit servir la postérité d'Adam d'un seul dieu, et lui donna une intelligence, une raison et une langue pour parler. Il dit à cette postérité : Ne mélez pas votre Seigneur ? Ils répondirent : Mais si, nous en portons témoignage. Il les fit donc éliminer contre eux-mêmes et prit à témoin les anges contre eux; puis il les fit rentrer dans la race d'Adam. Ces auteurs	— 87 — seigneurs différenciés d'avis sur le lieu où la postérité sortit de son dos, et sur ceux qui seraient entrés jusqu'au jour du jugement dernier. El-Kelbi a prétendu que Dieu toucha le dos d'Adam entre la Mecque et Taïf. Ce sont là des sujets que je ne compte pas donner par pleine quantité, car je leur ai rendu pleine justice dans le <i>Livre des Significations</i>. DIFFÉRENTES OPINIONS AU SÉJOUR D'ADAM ET DE SA POSTÉRITÉ Sachez que ceux qui nient la transmission du monde et croient que l'effet a existé éternellement avec la cause, ne parlent pas du commencement d'aucun être créé, mais seulement de sa production et de son existence, qui sont absolument éternelles, à l'infini. Les Perses ont trouvé difficile d'admettre l'existence d'une descendance provenant d'un mâle sans femelle, et ils ont insisté sur le déchet ou mâle et une femelle appelée Mithra et Mithras. On raconte que certains peuples de l'Inde prétendaient qu'Adam est sorti de leur pays en l'endroyant, et que sa descendance s'est multipliée dans la région du Nord. Quelques-uns, parmi les auteurs, l'appellent Zoroastre. On raconte qu'après Ali ben 'Abdallah el-Qari, dans le <i>Livre des Conjectures obscures</i>, d'après Boudha¹ le philosophe, habitant de l'Inde, Boudha, que celui-ci était savant en astronomie et en chronologie, ainsi que dans le compte des années du monde, qui sont les années. 1. Et lui, vivant ? Comment Zoroastre en fit-il un dieu par l'usage des dévotions, tout. C'est de Vana, même époque de la plume d'après, c'est tout, dans ce cas, une transcription de lui, ainsi que l'a fait observer le savant indologiste, p. 102, note 1. 2. Boudha, c'est Mithra, <i>Persien d'Or</i>, t. II, p. 115, et t. IV, p. 41; le <i>Livre de l'Exercice</i>, tout. C'est de Vana, p. 138, note 1; <i>Philo</i>, t. II, p. 108, ad finem.
--	---

Kuran'ın anlatımı yeterince gelişmiştir, böylece başka geleneklere ihtiyacımız yoktur. Sonra Allah şöyle dedi: "Adem Rabbinin isyan etti ve saptı; sonra Allah onu seçkin kulu yaptı, ona döndü ve onu doğru yola iletti." Tövbesi ve Rabbin ona hitaben söylediği sözler hakkında, Manalar Kitabı'nda bahsettiğim gelenekler vardır. Bu türden en güzeli, El-Hasan'dan (Allah ona merhamet etsin!) rivayet edilen ve şöyle dediği söylenendir: "Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik; ve eğer bizi affetmeseydin ve bize merhamet etmeseydin, mahvolmuş olurduk!"

Adem'in Tohumu Sırtından Nasıl Alındı

Allah şöyle dedi: "Hatırlayın ki Allah bir zamanlar Adem oğullarının bellerinden bütün zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine karşı şahit tuttu. Onlara dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da dediler ki: Elbette 3." Akılcılar, Adem oğullarının bu taahhüdünün reşit olduklarında ve akıllarının tam dinginliğinde yapıldığını ve her yetişkin insanın önünde yükselen bu şahidi, insanın sıfırdan yaratıldığı ve onu yarattığı ve icat ettiği için kendisine ibadet edilmeye layık bir yaratıcısı olduğu fikrini içerdiğini görür. Efsanelerin yazarları bu konu hakkında rivayetler aktarırlar, yani Allah'ın Adem'in soyunu tek bir sırttan yarattığını ve ona akıl, akıl ve konuşacak bir dil verdiğini söyler. Bu soya dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da dediler ki: Evet, şahit oluruz. Bunun üzerine onları kendilerine karşı şahit tuttu ve melekleri onlara şahit tuttu; sonra onları Adem'in beline soktu. Aynı yazarlar, neslin onun sırtından çıktığı yer ve kıyamet gününe kadar doğacak olanlar konusunda fikir ayrılığına düştüler. El-Kelbi, Tanrı'nın Adem'in sırtına Mekke ile Taif arasında dokunduğunu iddia etti. Bunlar, Anlamlar Kitabı'nda tam adaletle ele aldığım için, küçük miktarlarda vermekle yetineceğim konulardır.

Adem ve onun soyundan gelenler hakkında farklı görüşler

Bilin ki, dünyanın tesadüfünü inkar edenler ve sonucun sebeple ezelden beri birlikte var olduğuna inananlar, yaratılmış bir varlığın başlangıcından değil, sadece onun üretiminden ve varlığından söz ederler ki, bunlar da sonsuza kadar saçmalık üstüne saçmalıktır. Persler, dişi olmadan bir erkekten yavruların varlığını kabul etmekte zorluk çektiler ve başlangıçtan itibaren Mişa ve Mişâna adlı bir erkek ve bir dişi kurdular. Hindistan'ın bazı halklarının, Adem'in ülkelerinden kaçarak ayrıldığını ve yavrularının kuzey bölgesinde çoğaldığını iddia ettikleri söylenir. Kadimler arasında bazıları ona Zauş der. Ali ibn Abdullah el-Kasrî'nin Gökssel Kavuşumlar Kitabı'nda, eski Babil sakini filozof Budas'a göre, astronomi ve kronolojide ve üç yüz altmış bin yıl olan dünyanın yıllarının hesaplanmasında bilgili olduğu, bu yıl sayısının ortasında Tufan'ın akışını keseceği ve bu olaya karşı uyardığı; Yaşlı Hermes'in, yani Enok'un veya peygamber İdris'in (Allah onu kutsasın ve korusun!) Adem'den çok önce yaşadığı, Sudan'a bitişik Yukarı Mısır'ın üst kesimlerinden İskenderiye'ye kadar yaşadığı, insan ırkını oraya taşıdığı ve böylece onları boğulmaktan kurtardığı anlatılmaktadır.

Aynı yazar, Budas'ın Hermes'ten önce yaşadığını; şimdi Adem'den çok daha yaşlı olduğunu; bu görüşün birçok Adem olduğuna inananlar tarafından da kabul edildiğini ileri sürmektedir.

— 88 —

soixante mille ans, qu'un millier de ce nombre d'années le Déluge en interrompait le cours, et il les met en garde contre cet événement; et qu'Hermès l'Ancien, qui est Énoch ou Idris le prophète (que Dieu le bénisse et le sauve!), existait longtemps avant Adam, qu'il habitait depuis la partie supérieure de la Haute-Egypte contiguë au Soudan jusqu'à Alexandrie, y transporta le genre humain et l'arracha ainsi à la noyade. Le même auteur prétend que Boudâf existait avant Hermès; or, celui-ci est beaucoup plus ancien qu'Adam; c'est une opinion admise par ceux qui croient qu'il y a eu plusieurs Adams.

Les Perses prétendent que Michas et Michana apparurent à l'époque de Gayômarth, qui est plus ancien qu'eux.

En résumé, ce qui précède ainsi que les traditions dont les Musulmans se font l'écho, sont une légende; le plus vrai est ce qui provient d'une autorité sûre et sincère; or, il n'y a rien de plus sincère que le *Qur'ân* ni de plus sûr que son prophète.

La raison exige que les êtres contingents aient eu un commencement. Quelques-uns de ces novateurs qui se débâtent sous le voile de l'humanisme expliquent cette légende d'une manière qui conduit à l'hérésie, et cherchent à développer les faibles d'esprit en leur posant la question de savoir comment un animal peut sortir de la terre, comment on peut sortir du paradis après y être entré, comment le démon parvint jusqu'à Adam dans le paradis, pourquoi fut-il interdit de toucher à l'arbre, pourquoi telle chose est-elle lieu, et pourquoi non? Du moment que la question de la contingence du monde est présente à votre esprit, vous réfuterez aisément toutes ces sottises qui vous sont présentées, au moyen d'arguments péremptoirs et de preuves éclatantes. La réponse à faire est que l'interdiction de toucher à l'arbre était une épreuve, qu'il ne se trouvait pas dans le paradis éternel, que le démon pénétra auprès de l'homme à la façon

— 89 —

dont précèdent les accidents, que celui-ci a été créé de la terre à la manière dont les animaux en naissent visiblement. Défiez-vous d'argumenter au moyen des histoires que rapportent les conteurs de légendes, car c'est cela qui a fourni à l'hérétique le chemin de l'attaque et des procédés détestables.

DE LA FORME CORPORELLE D'ADAM ET DE SA MORT

Une tradition du prophète contient ceci : Votre père, Adam, était haut comme un palmier élané, de soixante coudées; il était très poilu et ses parties sexuelles étaient cachées; lorsqu'il eut goûté au froment, ces parties se montrèrent; il s'enfuit du paradis et rencontre un arbre qui le saisit par la partie antérieure de ses cheveux; Dieu l'interpella alors : « Est-ce que c'est de moi que tu t'enfais, ô Adam? » — Non, Seigneur, répondit Adam, mais par honte devant vous, « Dieu le fit donc descendre sur la terre, et lorsque le temps de sa mort approcha, il lui envoya du paradis des aromates destinés à l'embaumement et un lincoln. Cette tradition est rapportée par Ibn-Isâaq, qui la tenait d'El-Hasan, lequel l'avait apprise d'Obayy', témoin oculaire.

Quant à ce qu'on dit que sa tête touchait le ciel, et que de là provenait sa calvitie, et que les anges en étaient effrayés, qu'ils se plaignirent de lui à Dieu qui envoya Gabriel le presser entre les doigts, ce qui l'abîma à la hauteur de soixante coudées, ce ne sont point là des récits dignes de confiance, et nombre de Musulmans nient la longueur de soixante coudées, parce qu'elle est extraordinaire. Grand Dieu! ils ont raison, à moins que nous n'interprétions cette

1. Obayy ben Ka'b, surnommé *as-Siqalî et-Qir'*, mort à Médine sous le Khalîfâ d'Othmân, avant l'an 30 de l'Hégire. Cf. Nawawî, p. 145.

Persler, Mişa ve Mişâna'nın kendilerinden daha eski olan Gayômarth zamanına ait olduğunu iddia ederler. Kısacası, yukarıdakiler ve Müslümanların yankıladığı gelenekler bir efsanedir; en doğrusu, kesin ve samimi bir otoriteden gelendir; şimdi, Kur'an'dan daha samimi ve peygamberinden daha kesin bir şey yoktur. Akıl, mümkün varlıkların bir başlangıcının olmasını gerektirir. İslamcılık perdesinin arkasına saklanan bu yenilikçilerin bir kısmı, bu efsaneyi sapkınlığa yol açacak bir şekilde açıklar ve zayıf fikirliileri tuzağa düşürmeye çalışırlar; onlara bir hayvanın yerden nasıl çıkabileceğini, cennete girdikten sonra nasıl çıkabileceğini, şeytanın cennette Adem'e nasıl ulaştığını, ağaca dokunmanın neden yasaklandığını, neden böyle ve böyle bir şeyin olduğunu ve neden olmadığını sorarlar. Dünyanın mümkünlüğü sorusu zihninizde belirir belirmez, size sunulan bütün bu saçmalıkları, kesin deliller ve çarpıcı delillerle kolayca çürüteceksiniz. Verilecek cevap şudur: Ağaca dokunma yasağı bir imtihandır, ebedî cennette bulunmamıştır, şeytan insana kazaların meydana geldiği şekilde girmiştir, hayvanların gözle görülür şekilde doğduğu şekilde topraktan yaratılmıştır. Efsanelerin hikayecilerinin anlattığı hikayelerle tartışmaya cesaret etmeyin, çünkü sapkınlara saldırı yolunu ve iğrenç yöntemleri sağlayan şey budur.

Adem'in bedensel biçimi ve ölümü hakkında

— 90 —

légende de façon différente; en effet, ce qui monte au-dessus de la surface de la terre appartient au ciel; ce qui vous touche et vous entoure, relève donc du ciel; quant à la calvitie, les médecins disent qu'elle provient de l'humidité du cerveau.

Wahb [ben Mosabbih] a prétendu qu'Adam était la plus belle des créatures, et qu'il était inlierbeux; on n'en éproupe plus que ses descendants ont eu de la barbe. Wahb rapporte également, d'après Obayy, que lorsque Adam fut sur le point de mourir, il désirait avoir de ces grappes de raisin qui croissent dans le paradis; ses fils partirent pour lui en chercher; mais les anges les rencontrèrent et leur dirent: Retournez-vous-en, car vous en êtes débauchés. « Il retourna donc auprès de lui, reçurent son dernier souffle, le lavèrent, l'embaumèrent au moyen d'aromates, l'envelopperent d'un linceul; Gabriel prononça la prière sur son corps, ayant les anges derrière lui et les fils d'Adam derrière les anges; puis tous-eil l'enterrent et disent : O fils d'Adam, telle sera la couronne que vous aurez à l'égard de vos morts. Telle est la tradition, mais Dieu sait mieux la vérité!

DE L'ESPRIT, DE L'ÂME, DE LA VIE ET DE LA MORT

Sachez que c'est là un sujet difficile et obscur, rempli d'erreurs et de contradictions; je mentionnerai quelques choses de chaque croyance.

Dieu a dit : « Ils s'interrogèrent au sujet de l'esprit. Dis-leur: L'esprit a été créé par l'ordre du Seigneur». Certains exégètes expliquent que cela veut dire que Dieu a interdit à ses créatures d'examiner ce que c'est, et n'a permis à personne d'en avoir connaissance.

Il a dit de l'homme : « Puis il le façonna également et lui a insufflé son esprit», et de Marie : « Nous lui insufflâmes

1. Qur., ch. XVII, v. 85.
2. Qur., ch. XXXI, v. 8.

de notre souffle » ; et ailleurs : « C'est ainsi que par notre volonté nous l'avons révélé au esprit ». s — L'esprit fidèle l'a apporté du ciel ». s — « Dans cette nuit (de Qadr) les anges et l'esprit descendirent ». s L'esprit mentionné dans plus d'un passage du *Qur'ân*; mais le sens de celui qui est insufflé à Marie est autre que celui de l'esprit révélé au prophète; chacun a sa propre signification parfaitement distincte.

(Au sujet de la vie), Dieu a dit : « Celui qui a créé la mort et la vie ». s — « Il s'écria : Plus à Dieu que j'aussé fait le bon d'un mort ou d'un vivant ». s — « La démonsse de l'autre vie, c'est la véritable vie ». s — « La vie de ce monde n'est qu'un jeu et une frivolité ». s — « Ne croyez pas que ceux qui ont été combattus combattent dans le sein de Dieu soient morts; ils vivent près de leur Seigneur ». s

La différence entre la vie de ce monde et la vie future est évidente et visible; ce n'est que dans l'expression que ces deux états sont réunis. Dieu a dit encore : « O âme qui fonder dans la sécurité, retourne auprès de ton Seigneur, satisfait et agréable à Dieu »; et en donnant la parole à l'âme elle-même : « Et avant que l'âme s'écrie : Malheur à moi, qui me suis rendue coupable envers Dieu », etc. s — « Par l'âme et ce qui l'a formée ». s — « Il reçoit les âmes lorsque le moment de la mort est venu », etc. — « L'âme est occupée à venir vers le mal », s — « Et il maîtrisait son

1. Qur., ch. XXI, v. 85.
2. Qur., ch. XXXI, v. 85.
3. Qur., ch. XXVII, v. 85.
4. Qur., ch. XXVII, v. 85.
5. Qur., ch. XXVII, v. 85.
6. Qur., ch. XXXI, v. 85.
7. Qur., ch. XXXI, v. 85.
8. Qur., ch. XXXI, v. 85 et ch. XVII, v. 85.
9. Qur., ch. III, v. 85.
10. Qur., ch. XXXI, v. 85 et ch. XVII, v. 85.
11. Qur., ch. XXXI, v. 85.
12. Qur., ch. XXXI, v. 85.
13. Qur., ch. XXXI, v. 85.
14. Qur., ch. XXXI, v. 85.

Peygamberden gelen bir rivayet şöyledir: Babanız Adem, altmış arşın boyunda, ince bir hurma ağacı kadar uzundu; çok tüylüydü ve cinsel organları gizliydi; buğdayı tattığında, bu kısımlar ortaya çıktı; Cennet'ten kaçtı ve saçının ön tarafından onu yakalayan bir ağaçla karşılaştı. Sonra Tanrı ona seslendi: "Benden mi kaçıyorsun, ey Adem?" "Hayır, Rabbim," diye cevapladı Adem, "ama senden utandığı için." Bu yüzden Tanrı onu yeryüzüne indirdi ve ölüm zamanı yaklaştığında, ona Cennet'ten mumyalama ve kefen için baharat gönderdi. Bu rivayet, bunu Ubayy 1 adlı bir kulak tanığından öğrenen El-Hasan'dan alan İbn-İshak

tarafından rivayet edilmiştir. Başının göğre değdiği ve bundan dolayı kel olduğu, meleklerin korktukları, onu parmaklarının arasına alıp altmış arşın yüksekliğe düşüren Cebrail'i göndererek Allah'a şikayet ettikleri söylenenlere gelince, bunlar güvenilir hikayeler değildir ve birçok Müslüman altmış arşın uzunluğunu olağanüstü olduğu için inkar eder. Aman Tanrım! Bu efsaneyi farklı yorumlamadığımız sürece haklılar; gerçekten de, yeryüzünden yükselen her şey göğre aittir; bu nedenle size değen ve sizi çevreleyen her şey göğre aittir; kelliğe gelince, doktorlar bunun beynin neminden kaynaklandığını söylüyorlar. Vehb [ben Monabbih], Adem'in yaratıkların en güzeli olduğunu ve sakalsız olduğunu iddia etti; ancak ondan sonra soyundan gelenlerin sakalları oldu. Vehb ayrıca, Obayy'den, Adem ölmek üzereyken, Cennette yetişen üzüm salkımlarından bir miktar yemek istediğini; oğulları onu aramaya gittiklerini, ancak meleklerin onlarla karşılaştığını ve onlara "Onlardan geri dönün, çünkü onlardan kurtuldunuz" dediklerini aktarır. Bunun üzerine ona geri döndüler, son nefesini aldılar, onu yıkadılar, baharatlarla mumyaladılar ve bir kefene sardılar. Cebrail, arkasında melekler ve meleklerinin arkasında Adem oğulları ile birlikte bedeni üzerinde dua etti; Sonra onu gömdüler ve "Ey Adem oğulları, ölümlerinizi için uygulayacağınız âdet şudur. Bu âdettir, ancak en iyisini Tanrı bilir" dediler. <<Peygamber MHMD nin mumyalanma rivayetinin onaylanması, Türkçeye çevirenin eki.>>

RUH, CAN, YAŞAM VE ÖLÜM HAKKINDA

Bunun zor ve belirsiz bir konu olduğunu, hatalar ve çelişkilerle dolu olduğunu bilin; her inançtan bir şey zikredeceğim. Allah şöyle buyurmuştur: **"Sana ruh hakkında soracaklar. Onlara de ki: Ruh, Rabbin emriyle yaratılmıştır."** Bazı tefsirciler bunun, Allah'ın yarattıklarına onu incelemeyi yasakladığı ve kimsenin bu konuda bilgi sahibi olmasına izin vermediği anlamına geldiğini açıklarlar. İnsan hakkında şöyle demiştir: **"Sonra onu da biçimlendirdi ve ona ruhundan üfledi."** ve Meryem hakkında şöyle demiştir: **"Biz ona kendi nefesimizle üfledik."** ve başka bir yerde: **"Böylece, irademizle sana bir ruh vahyettik."** — **"Sadık ruh onu gökten getirdi."** — **"Bu gece (Kadir geces) melekler ve ruh iner."** Ruh, Kur'an'ın birden fazla bölümünde geçer; ancak Meryem'e üflenenin anlamı, **peygambere vahyedilen ruhun anlamından farklıdır**; aksine, her birinin tamamen farklı bir anlamı vardır. [Hayatla ilgili olarak] Allah şöyle demiştir: **"Ölümü ve hayatı yaratan 5."** — **"Ağladı: Keşke hayatım boyunca iyi şeyler yapsaydım!"** — **"Ahiret yurdu gerçek hayattır."** — **"Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlencedir8."** — **"Allah yolunda savaşırken düşenleri ölü sanma; onlar Rablerinin yanında yaşıyorlar 9."** Bu dünya hayatı ile ahiret hayatı arasındaki fark açıktır ve görünür; bu iki durumun birleşmesi sadece ifadededir. Allah ayrıca şöyle demiştir: **"Ey güven içinde uyuyan ruh, Rabbine dön, Tanrı'yı memnun etmiş ve hoşnut etmiş olarak1;** » ve ruha konuşma yaparak: **«Ve ruh bağırmasın önce: Yazıklar olsun bana, ki Tanrı'ya karşı suçlu oldum, vb. 11»** — **"Ruha ve onu yaratana andolsun1."** » — **"Ölüm anı geldiğinde ruhları alır 13, » vb. — "Ruh kötülüğe karşı şehvetlidir 11."**

— 10 —
dans dans une pochette, » passage dans lequel Dieu établit l'existence d'autres êtres capables de sentir les poches de l'âme : il y a des signes dans vos âmes; ne les voyez-vous pas? » — « Nous ferons écarter nos miracles sur les différentes contrées de la terre et sur leurs âmes. » — « Vous avez exécuté des miracles entre vous-mêmes. » — « Ou que vous en gardez le secret dans vos âmes. » — « Ce sont vos âmes qui ont accompli cette affaire. »
Dieu nous apprend la même chose de l'esprit et de la vie :
« C'est lui qui fait vivre et mourir. » — « Il reçoit les âmes lorsque le moment de la mort est venu. » — « Dieu leur a dit : Mourrez, puis il les a rendus à la vie. » — « Dieu leur a dit : Levez-vous, et il vous a rendus à la vie. » — « Dieu leur a dit : Mourrez, et il vous a rendus à la vie. » — « Vous dites : Mourrez, et il vous a rendus à la vie. » — « Ne croyez pas que ceux qui ont succombé en combattant dans le sentier de Dieu soient morts; ils vivent près de leur Seigneur. » — « Malheureusement d'où qu'on aille, d'autres âmes l'ont précédé. S'il mourait un âme, il était tué, réincarné ou se voyait errer. » — Dans ce passage, Dieu a dit que le prophète peut mourir, après avoir tenté d'appeler morts les martyrs de la foi; et il dit encore, au sujet des âmes : « Puis il lui a donné son compte d'équilibre. »

1. Qur., ch. LXXIX, v. 40.
2. Qur., ch. XL, v. 11.
3. Qur., ch. XL, v. 18.
4. Qur., ch. II, v. 25.
5. Qur., ch. II, v. 26.
6. Qur., ch. XL, v. 18 et 19.
7. Qur., ch. XXII, v. 43.
8. Qur., ch. XXII, v. 43.
9. Qur., ch. II, v. 25.
10. Qur., ch. XXXII, v. 11.
11. Qur., ch. II, v. 25.
12. Qur., ch. II, v. 25.
13. Qur., ch. II, v. 25.
14. Qur., ch. III, v. 158.

— 11 —
pement et lui a rendu son esprit. Il vous a donné l'âme, la vie, le corps. »

TRANSMISSIONS RELATIVES AU MÊME SUJET

1. 'Abd-er-Rahmân ben 'Alîmân al-Marwâzi, d'après 'Abd-Allah ben 'Abd-Allah, qui tire ses renseignements de Qatâdî, d'après 'Abd-Allah ben 'Abd-Allah, qui cite les autorités successives d'Abd-Allah ben 'Abd-Allah, et d'Abd-Allah, rapporte que celui-ci aurait dit : « Les âmes sont des êtres réels; celles qui se reconnaissent mutuellement se traitent en amies; celles qui s'ignorent deviennent ennemies. »
2. 'Abd-er-Rahmân, d'après 'Abd-Allah ben 'Abd-Allah, qui rapporte que celui-ci aurait dit : « Les âmes sont des êtres réels; la forme de l'homme; aucun ange ne descend du ciel sans être accompagné d'un esprit. »

1. Qur., ch. XXXII, v. 11.
2. Le sujet qui est appelé 'Abd-er-Rahmân, l. p. 128.
3. Malheureusement ben 'Abd-Allah est 'Abd-Allah, et non 'Abd-Allah, l. p. 128.
4. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
5. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
6. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
7. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
8. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
9. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
10. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
11. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
12. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.
13. Ben 'Abd-Allah, l. p. 128.

"Ve ruhunu eğilimlerinde kontrol etti," Tanrı'nın ruhun eğilimlerini kontrol edebilen diğer varlıkların varlığını ortaya koyduğu bir pasaj: "Ruhunuzda işaretler var; onları görmüyor musunuz?" — "Mucizelerimizi yeryüzünün çeşitli bölgelerinde ve onların ruhlarında göstereceğiz." — "Aranızda cinayetler işlediniz." — "Ya da sırrı ruhlarınızda saklıyorsunuz." — "Bu işi düzenleyen ruhlarınızdır." Tanrı bize ruh ve yaşam hakkında da aynı şeyi öğretir: "Birini yaşatan veya öldüren O'dur." » — « Ölüm zamanı geldiğinde ruhları alır 8. » — « Tanrı onlara: Öl dedi, sonra onları hayata geri verdi. » — « Onlara de ki: Sizinle ilgilenen ölüm meleği canınızı alacak10. » — « Tanrı onu öldürdü ve yüz yıl öyle kaldı. » — « Siz ölüydünüz, O sizi diriltti 12. » — « Allah yolunda savaşırken düşenleri ölü sanmayın: Onlar Rableri yanındadırlar'3. » — « Muhammed sadece bir elçidir. Ondan önce başka elçiler de vardı. O ölse veya öldürülse, hatalarınıza mı dönersiniz? » — Bu pasajda, Allah, peygamberin, iman şehitlerini ölü olarak adlandırmayı yasakladıktan sonra ölebileceğini söylüyor; ayrıca duyular hakkında da şöyle diyor: « **Sonra ona tam gelişimini verdi ve ona ruhundan üfledi. Size iştirme, görme, kalp verdi1.** »

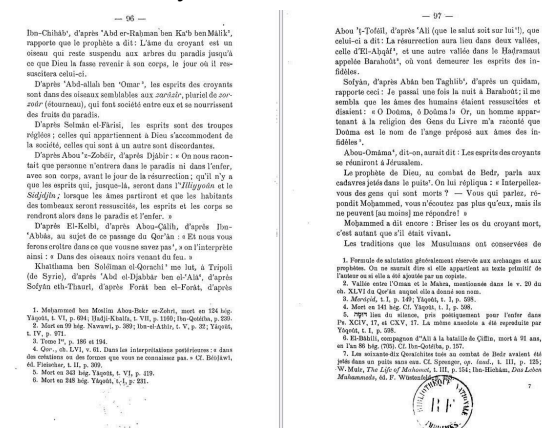
AYNI KONUYLA İLGİLİ GELENEKLER

Abd-er-Rahim ben Ahmed el-Marwaz, El-Abbâses-Serrâc'a3 göre, Kotéyba'dan bilgi alan, Khâled ben 'Abdallah'a5 göre, El-Hacari, Abu'l-Ahwaz6 ve "Abdallah7"ın ardışık otoritelerini alıntılayan, ikincisinin şöyle dediğini bildirir: "Ruhlar düzenli birliklerdir; birbirlerini tanıyanlar birbirlerine dost gibi davranırlar; birbirlerini görmezden gelenler düşman olurlar." Sofyân eth-Thauri 8, Habîb ben Abi-Şâbit'e göre, Ali'ye göre, Abu't-Toféyil'in sözlerini aktaran, aynı geleneği verir. Heytam, Ebu Biş'e göre, Mücahid'e göre, İbn Abbas'a göre, "Ruhlar, yaratıklarından biri olan Tanrı'yı ilgilendiren bir konudur; onları insan biçiminde biçimlendirmiştir; hiçbir melek, bir ruh eşliğinde olmadan gökten inmez."

— 94 — Eth-Thauri, d'après Moïsin, qui cite Mo'jahid, dit: « Les esprits mangent et boivent; ils ont des mains, des pieds, des bras; mais ce ne sont point des anges. » On rapporte qu'il sont les gardiens des anges. Le même Eth-Thauri, d'après Isma'il ben Abi-Khalid, d'après Abou-Ca'lib, a dit: « Les anges désirent les hommes, mais n'en ont point. » Le même Eth-Thauri, d'après Eyyoub, d'après Abou-Qatana, rapporte que le prophète a dit: « Lorsque l'esprit sort, le regard se suit; ne voyez-vous pas en effet comme ses yeux sont fixes? » La tradition du prophète rapportée par Cédric ben Sion'a dit qu'il aurait prononcé ces paroles: « Les âmes des Musulmans descendent dans des cellules du paradis, y mangent la nourriture, boivent les boissons, revêtent les vêtements qui lui sont propres, et disent: O Seigneur! donne-moi ce que tu m'as promis, et m'as promis: nos frères! Au contraire, les âmes des infidèles, placées dans les cellules de l'enfer, y mangent, boivent et se vident de ce qu'y trouvent, et disent (Sigeur, ne nous donne pas ce dont ils nous a menacés et ne nous amène pas nos frères! » Et A'oud, d'après 'Abdallah ben Murr, d'après Marwan, d'après 'Abdallah (ben Ma'wad), au sujet de ce passage du Qur'an: « Ne croyez pas que ceux qui ont succombé en combattant dans le sentier de Dieu, soient morts; ils vivent près de leur Seigneur et reçoivent de lui leur nourriture; remplie de joie à cause des bienfaits dont Dieu les a comblés, ils se réjouissent de ce que ceux qui marchent sur leurs	— 95 — traces et qui ne les ont pas encore atteints, auront à l'abri des frissons et des peines. » L'explication ainsi: « Les âmes des martyrs sont dans des cellules qui ont la liberté d'aller et de venir comme ils veulent dans le paradis, et descendent dans des bagnes suspendus au trône de Dieu. Dieu vient les trouver et leur dit: Dénivez-vous quelque chose pour que je vous le donne en surplus? — Seigneur, répondent-ils, que pouvons-nous désirer? Nous sommes dans le paradis, nous sommes en liberté et nous voulons. » De nouveaux Dieux vient les trouver et leur parle de même et ils disent: « Venez-ils faire revivre nos esprits dans nos corps, de façon que nous retournerions dans le feu éternel et nous y fussions tous une autre fois en combattant dans les voies? » La tradition rapportée par 'Aïpha' dit que le prophète mentionne les âmes qui sont dans la maison d'El-Bark ben Ma'rad' et y mangent de la viande et des dattes jusqu'à ce qu'ils s'en étiolent (parce qu'ils ne sont pas) ; il dit: « Les esprits des Musulmans sont dans des cellules de couleur verte, » et il dit ailleurs: « Dans des cellules de couleur verte, dans des cellules du paradis, mangent, boivent, et se connaissent dans le paradis comme en ce monde; dans ce bas monde, tandis qu'il y a des esprits qui sont dans les cellules de l'enfer; » et il raconte là-dessus une longue histoire. Et 'Ibn Malik, rapporte que le prophète a dit: Les esprits des croyants sont enfermés dans le corps d'oiseaux verte suspendus aux arbres du paradis. Malik ben Anas, d'après
--	--

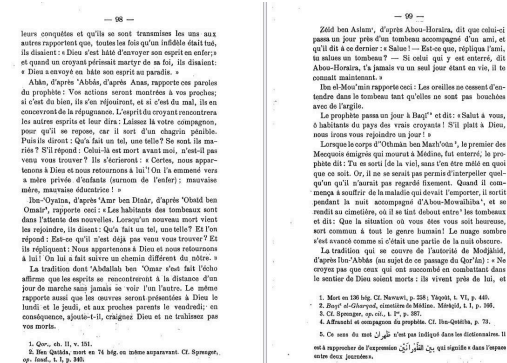
Müslim'e göre, Mücahid'den alıntı yapan Eth-Thauri şöyle diyor: "Ruhlar yer ve içer; elleri, ayakları, başları vardır; fakat melek değildirler." Meleklerin koruyucuları oldukları rivayet edilmiştir. Aynı Eth-Thauri, İsmail bin Ebu-Halid'e1, Ebu Salih'e1 göre şöyle demiştir: "Ruhlar, insan olmadıkları halde erkekleri arzularlar." Aynı Eth-Thauri, Eyyub'a3, Ebu Qolama'ya4 göre, Peygamber'in şöyle dediğini rivayet eder: "Ruh gittiğinde, bakış onu takip eder; gözlerinin ne kadar sabit olduğunu görmüyor musun! » Safvân ibn Soléym5 tarafından rivayet edilen Peygamber geleneği, onun şu sözleri söyleyeceğini söyler: "Müslümanların ruhları cennet hücrelerinde ikamet eder, orada yemek yer, içecek içer, kendisine uygun giysiler giyer ve derler ki: Ey Rabbimiz! Bize vadettiğin şeyi ver ve kardeşlerimizi bize getir! Tam tersine, cehennem hücrelerine yerleştirilen kâfirlerin ruhları, orada bulunanları yerler, içerler ve giyerler ve şöyle derler: Rabbimiz, bize tehdit ettiğin şeyi verme ve kardeşlerimizi bize getirme! " El-Amaş, Abdullah ibn Murra'ya6 göre, Mesruk'a7 göre, Abdullah (ibn Mesud)'a göre, Kur'an'ın bu bölümü hakkında: "Allah yolunda şehit düşenleri, öldüklerini sanmayın; onlar Rablerinin yanında yaşarlar ve ondan rızıklandırılır; Allah'ın kendilerine bahsettiği nimetlerden dolayı sevinçle dolup taşmışlar, izlerini takip eden ve henüz

kendilerine ulaşmamış olanların korku ve acılardan emin olacaklarını düşünerek seviniyorlar”¹ bunu şöyle açıklıyor: Şehitlerin ruhları, cennette istedikleri gibi gelip gidebilme özgürlüğüne sahip kuşlardadır ve Allah'ın tahtından sarkan lambalarda yaşarlar. **Allah onlara gelir ve şöyle der:** <<Allah geliyorsa, orada daha öncesinde olmadığı manasına gelir>> Bir şey ister misiniz ki size daha fazlasını vereyim? “Efendimiz,” diye cevap verirler, “ne isteyebiliriz? Biz cennetteyiz, dilediğimiz yere özgürce gideriz.” Allah tekrar onlara gelir ve aynı şekilde onlarla konuşur; ve şöyle derler: “Ruhlarımızı bedenlerimize geri getirir misin ki, alt dünyaya geri dönelim ve orada yine senin yollarında savaşarak öldürülelim?” Cabir'in aktardığı rivayette, Peygamber'in El-Berâ ibn Ma'rûr'un³ evinde bulunan ve orada et ve hurma yiyen ruhlardan bahsettiği ve [doydukları için] bundan uzak durduğu söylenmektedir. Şöyle demiştir: "Müslümanların ruhları yeşil kuşlardadır" ve başka bir yerde şöyle demektedir: "Yeşil kuşlarda, cennet hücrelerinde, yemek, içmek ve birbirlerini cennette bu alt dünyada tanıdıkları gibi tanımak, cehennem hücrelerinde bulunan ruhlar varken"; ve bununla ilgili uzun bir hikaye anlatmaktadır.

Ka'bben Mâlik⁴, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet eder: Mü'minlerin ruhları, cennet ağaçlarından sarkıtılmış yeşil kuşların bedenlerinde bulunurlar. Mâlik ibn Enes⁵, İbn-i Şihâb'a göre, Abdurrahman ibn Ka'b ibn Mâlik², Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet eder: Mü'minin ruhu, Allah'ın onu tekrar dirilteceği gün bedenine döndüreceği güne kadar cennet ağaçlarından sarkıtılmış bir kuştur. Abdullah ibn Ömer'e³ göre, mü'minlerin ruhları, aralarında topluluk oluşturan ve cennet meyveleriyle beslenen zarâşîr'e sorsûr (sığırcık) kelimesinin çoğulu benzer kuşlardadır. Selmân el-Fârisî'ye göre, ruhlar düzenlenmiş sürülerdir; Allah'a ait olanlar topluluğa uyarlar, başkasına ait olanlar ise uyumsuzdur. Ebu'z-Zübeyr'e göre, Cabir'e göre: "Bize, kıyamet gününden önce hiç kimsenin bedeniyle cennete veya cehenneme giremeyeceği; o zamana kadar sadece ruhların İlliyyûn ve Siccân'da bulunacağı; ruhlar ayrılıp kabir sakinleri dirilitilince ruhların ve bedenlerin cennete ve cehenneme gideceği söylendi." El-Kelbi'ye göre, Ebu'l-Salih'e göre, İbn-i Abbas'a göre, Kur'an'daki **"Ve seni bilmediğin şeylerle yetiştireceğiz"** ayeti hakkında şu şekilde yorum yapılmıştır: "Ateşten gelen siyah kuşlarda." » Haytame ibn Süleyman el-Kurasi 5 bana Trablus'ta (Suriye'de) Abdülcebbâr ibn el-Ala'dan, Sofyân et-Sevrî'den, Forât ibn el-Forât'tan, Ebu't-Tûfeil'den, Ali'den (Allah'ın selâmı üzerine olsun!) şöyle okuduğunu söyledi: Kıyamet iki vadide gerçekleşecektir, biri Ahkâf vadisi, diğeri Hadramut'ta Barahuût vadisi, ki orada kâfirlerin ruhları Sofyân'da ikamet edecektir, . Abân ibn Tağlib'den bir şahıs şöyle rivayet etmiştir: Bir gece Barahuût'ta kaldım; bana öyle geldi ki, insanların ruhları diriltilmiş ve "Ey Duma, ey Duma!" diyorlardı. Şimdi, Ehl-i Kitap dinine mensup bir adam bana Duma'nın kâfirlerin ruhlarına tayin edilen meleğin adı olduğunu söyledi. Ebu Umama⁶, şöyle demiştir: Müminlerin ruhları Kudüs'te toplanacaktır. Allah'ın Peygamberi, Bedr savaşında, kuyuya

atılan cesetlere7 seslenmiştir. Ona şöyle cevap verilmiştir: "Ölüleri mi çağırıyorsun? Konuşan sen," diye cevaplamıştır Muhammed, "onlardan daha fazla dinlemiyorsun, ama onlar [en azından] bana cevap veremezler!" Muhammed ayrıca şöyle demiştir: Ölü bir müminin kemiklerini kırmak, sanki hayattaymış gibi bir şeydir.

Müslümanların fetihlerinden korudukları ve birbirlerine aktardıkları geleneklerde, bir kâfir öldürüldüğünde, "Allah ruhunu cehenneme göndermek için acele etti" derler; bir mümin imanı uğruna şehit olduğunda ise, "Allah ruhunu cennete göndermek için acele etti" derler. Abbas'a göre, Enes'e göre Abân, peygamberin şu sözlerini aktarır: Amellerin akrabalarına gösterilecek; iyiyse sevinecekler, kötüyse nefret duyacaklar. Müminin ruhu diğer ruhlarla karşılaşacak ve onlara şöyle diyecek: Arkadaşını orada bırak ki dinlensin, çünkü acı bir üzüntüden çıkıyor. Sonra şöyle diyecekler: Filan ne yaptı? Evlendiler mi? Eğer: Bu benden önce öldü, sana gelmedi mi? diye cevap verirse, Onlar şöyle haykıracaklar: "Biz Allah'a aیتiz ve ona döneceğiz! O, çocuksuz bir anne (Cehennem lakabı); kötü bir anne, kötü bir eğitimciye götürüldü!" İbn-Uyeyina, Amr ibn Dinar'a göre, Ubayid ibn Ömer'e göre bunu aktarıyor: "Mezar sakinleri haber bekliyorlar. Onlara yeni bir ölü geldiğinde şöyle derler: Filanca ne yaptı? Ve şöyle cevap verilir: O zaten size gelmedi mi? Onlar da şöyle cevap verirler: Biz Allah'a aیتiz ve ona döneceğiz! O, bizimkinden farklı bir yola tabi tutuldu." Abdullah ibn Ömer'in yankıladığı rivayette, ruhların birbirlerini hiç görmeden bir günlük yürüyüş mesafesinde buluşacakları belirtiliyor. Aynı rivayette, işlerin Pazartesi ve Perşembe günleri Allah'a, yakın akrabalara ise Cuma günleri sunulacağı bildiriliyor; bu nedenle, Allah'tan korkun ve ölülerinize ihanet etmeyin diye ekliyor. Zeyd bin Aslam¹, Ebu Hureyre'ye göre, bir gün bir arkadaşıyla birlikte bir mezarın yanından geçtiğini ve arkadaşına "Selam ver!" dediğini söyler. "Sen," diye cevapladı arkadaş, "bir mezara selam verir misin?" "Oraya gömülen kişi," dedi Ebu Hureyre, "hayattayken seni bir gün bile görmemişse, şimdi seni tanıyor." İbn'ül-Mü'min bunu nakleder: Kulaklar, çamurla tıkanıncaya kadar mezarda duymayı bırakmaz. Peygamber bir gün Bak'ta⁸ geçti ve şöyle dedi: "Ey gerçek müminler ülkesinin sakinleri, size selam olsun! Allah dilerse bir gün size kavuşacağız!" Medine'de ölen ilk Mekkeli muhacir Osman bin Mazhzun'un³ bedeni defnedildiğinde; Peygamber şöyle dedi: Sen [hayattan, hiçbir şekilde müdahale etmeden] çıktın. Şimdi, dikkatle bakmadığı birine seslenmeye kendine izin vermezdi. Kendisini götürecek olan hastalıktan muzdarip olmaya başladığında, geceleyin Ebu-Muveyhbe⁴ eşliğinde dışarı çıktı ve mezarlığa gitti, orada 5 mezarın arasında durdu ve şöyle dedi: İçinde bulunduğun durum mutlu olsun, tüm insanlık için ortak bir kader! Karanlık bulut, karanlık gecenin bir parçasıymış gibi ilerledi. İbn-i Abbas'a göre (Kuran'ın bu bölümüyle ilgili olarak) Mücahid'in yetkisi altında olan gelenek: "Allah yolunda savaşırken ölenlerin öldüğüne inanmayın: Onlar onun yanında yaşarlar ve yiyeceklerini ondan alırlar" vb, bu şekilde düşünülmüştür: Şehitlerin ruhları cennetin Barik nehrindedir, meyvelerini yerler, suyunu içerler, kokularını solurlar, henüz oraya girmemişlerdir.

pasajı: "Ölüm zamanı geldiğinde ruhları alan Allah'tır. Henüz ölmeye mahkûm olmayanları uykuyla yakalar. Ölümüne karar verdiği ruhu karşılıksız yakalar ve diğerlerini belirlenen zamana kadar geri gönderir⁸." El-Kelbî, Ebu Salih'e³ göre, İbn Abbas'a göre, insan öldüğünde, Allah'ın ruhunu yakaladığını ve ona ruhunu bıraktığını bildirir, çünkü ruh ruha birleşmiştir; Allah, onu öldürmek için ruhunu almak istediğinde, aynı zamanda ruhunu da alır, böylece ölür; ve Allah onu diriltmek isterse, ona ruhunu verir. Hz. Peygamber yatağına uzandığında şöyle dedi: "Aman Tanrım! Senin adınla yatıyorum, senin sayende tekrar kalkıyorum; eğer ruhumu benden alırsan onu bağışla, eğer onu bana geri gönderirsen onu dindar insanların tutulduğu gibi tut." Uykusundan uyandığında şöyle dedi: "Beni öldürdükten sonra bana hayat veren Allah'a hamdolsun; çünkü kişi ona döner." İbn-i Cüreyc, İbn-i Abbas'a göre, ikincisinin şöyle dediğini rivayet eder: "İnsanda bir ruh ve bir can vardır; ikisi arasında güneş ışınlarına benzer bir parlaklık vardır; ruh, akıl ve basireti içinde barındırandır, ruh ise yakın ve hareketi içinde barındırandır. İnsan uykuya daldığında, Allah onun ruhunu ve nefsini yakalar." Mücahid¹ şöyle demiştir: "Ruh, insana uykusu sırasında geri döner; kaderi henüz hazır değilse uyanır ve hazır olduğunda, iki ruh (yani ruh ve can) ayrılır." Haçîf, İkrime'ye göre, İbn-i Abbas'a göre, ikincisinin şöyle dediğini rivayet eder: "Her nefsin içinde işleyen bir sebebi vardır; onun için ölüm hükmü verildiğinde dirilir, böylece sebep kesilir; ölmeyecek olana ise sebep ona geri döndürülür." Yüce Allah'tan (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir kimse uyuduğu zaman, Ruhu bir iplik gibi uzar, böylece bazı kısımları uyuyan kişide kalır ve nefes alması bu sayede olur, diğerleri ise gidip ölümlerin ruhlarına karışır ve uyanma anına kadar aralarında kalır, sonra ona geri verilirler." İbn-i Aclan 3, babasından öğrendiğine göre Salim'in rivayetine göre, Ömer, Ali'ye şöyle demiştir: "Ey Hasan'ın babası, sen çok kez uykusuzluk ve rahatsızlık yaşadın; sana üç soru soracağım. - Bunlar nelerdir? dedi Ali. - İnsan, ondan iyilik görmese bile diğer insanı sever ve ondan kötülük görmese bile ondan nefret eder. - Doğrudur, dedi Ali; Allah'ın Resulü, ruhların birbirleriyle cesaretle karşılaşan ve saldıran düzenli birlikler olduğunu; birbirlerini tanıyanların dostluk kurduğunu, birbirlerini tanımayanların ise hasım olduklarını söylemiştir.

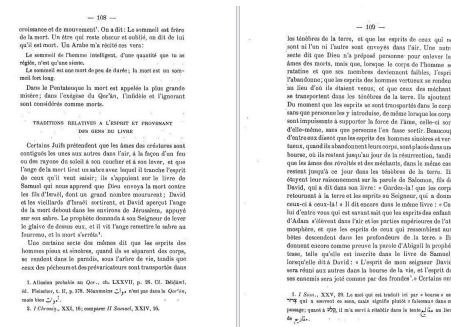
İnsan, dedi Ömer, hikayeler anlatır ve onları unuttur; şimdi, onları unutturken, aniden onları hatırlar. “Duydum,” dedi Ali, peygamber şöyle diyordu: “Ay’ı gizleyen bulut gibi bir bulutu olmayan hiçbir kalp yoktur. Ay parlarken, bulut onu gizler, insan unuttur, sonra tekrar belirir, insan hatırlar.” “İnsan,” dedi Ömer, “vizyonlar görür, doğru ve yanlış olanlar vardır.” “Duydum,” dedi Ali, Tanrı’nın peygamberi şöyle diyordu: “Uyuyan ve uykuya yenik düşen hiçbir köle yoktur ki, ruhu Tanrı’nın tahtına yükselmesin; tahtına ulaşmadan önce uyanmayan gerçek rüyalar görür; tahtına ulaşmadan önce uyanan sahte rüyalar görür.”

SÖZLÜKÇÜLERİN RUH, CAN VE YAŞAM HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

tam anlamıyla ruhunu içini); ve başka bir yerde: "Ruhumda ne olduğuna biliyorsunuz, ama senin ruhunda ne olduğunu bilmiyorum." Düşünceye de ruh denmiştir; deriz ki: falanın ruhu vardır, falanın yoktur; onun ruhu şu noktaya yükselmiştir, tıpkı bizim dediğimiz gibi: düşüncesi yükselmiştir. Aynı adla açgözlülük, kıskançlık, arzu da deriz; bir şair dedi ki: Sen onunla konuştuğunda ruhu yalan söyledi. Ve yine: Ruh, onu açgözlü yaptığında açgözlüdür; eğer onu birkaç arzuya indirgersek, onlarla yetinir. Ve başka bir yerde: İki ruha danıştı, biri arzu, diğeri korku ruhu; biri ona hayır, diğeri evet dedi. Şehvetli hale getirilen açgözlü ruh onu cesarete teşvik ederken, diğer ruh onu helak olmaktan korur. Şair bu nedenle ruha hem korkaklık hem de cesaret der. Kan da ruh olarak adlandırılır ve sürüngenlerin akan bir ruha sahip olduğu söylenir; ve buradan, doğumdan sonra akan kanı belirtmek için kullanılan nifâs ifadesi gelir. Nazarı olan kişilere nefes denir. Ayrıca ruhun nefes aldığı için nefes olarak adlandırıldığı da söylenir. Bu kelime aynı zamanda kalbi belirtmek için de kullanılır, tıpkı Kur'an'ın şu iki ayetinde olduğu gibi: **"Yusuf onu ruhunda sakladı"** ve **"ya da siz sırrı ruhlarınızda tutuyorsunuz."** » Bütün bu açıklamalar ruha özgüdür, hiçbir durumda ruha uygulanmazlar, yüce Tanrım! Ancak tek bir durumda, onun ruhu çıktı veya ruhu çıktı dediğimiz zaman, onun öldüğünü söylemek için. Şair dedi ki: Sana gürültücü denildi ve yine de düşmana karşı bağırıyorsun, ama hor gördüğün dosttur. Merhametli Tanrı, ruhunuz hayattayken korumasın ve (cennete) girdiklerinde ruhlar arasında olmasın! Ebu Zeyd el-Ensari³ şu ayeti okudu: Adamlar bir araya toplandılar ve dediler ki: Bu bir düşün; ama göz oyuldu ve ruh (kan) aktı. Ruh hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

İbn-i Doreyid, Ebu Hatim'e2 göre, El-Esma'nın yetkisini aktararak, hadisin şöyle dediğini aktarır: "Her insanın bir ruhu ve bir canı vardır; birincisi ölür, ikincisi ise şöyle şöyle bir şeye dönüşür." Araplar, rüzgâra, zefir'e ve ağız nefesine ruuh adını vermişlerdir. Zür-Romme şöyle demiştir: Ona dedim ki: Onu kendine doğru kaldır ve nefesinle canlandır; ve onu, lehine, bir deneme yoluyla test et. Bu isim ayrıca hava, melek, vahiy ve yükselme eğilimi olan herhangi bir ince, hafif varlık için de kullanılır. Hayvanların ruhları olduğu söylenir; böyle biri, (başkalarının) kalpleri için hafif veya ağır olduğunda, ruhen hafif veya ağırdır. Melekler ve cinler gibi büyüyen ve görülmeyen varlıklara ruhsal varlıklar denir. Ruh ebedidir ve ruhlar, süresiz olarak ölürler. Hayat, ölümün zıttıdır; İkincisinin indiği yerde, birincisi yükselir. Genel olarak, ruhları olanlar ve diğerleri arasında, her mükemmel, duyarlı ve hareketli varlıkta mevcuttur. Kur'an'ın şu pasajında görmüyor musunuz: **"Bu bulutla ölü olan yeryüzünü dirilttik"**5, Tanrı'nın yağmur suyunu aldığı anda yeryüzünü canlı kıldığını kastettiğini; ve başka bir yerde: "Sizi yaşatan O'dur"¹, yani bizi bunun için kullandığı araçlarla canlı kıldığını; ve şu ayette: **"O, ölüden diriye çıkarır!"** Bazıları bunun, çocuğu sperm damlasından, kuşu yumurtadan, hurma ağacını hurma çekirdeğinden çıkarmak anlamına geldiğini söyler; ve bu ağaçta bulunan yaşamsal güç nedeniyle hurma ağacına canlı bir varlık derdi. Sonra kendini canlı olarak tanımlar: "O, Diridir" der Kur'an³, ancak kendisi hakkında ruh veya hanım sahibi olduğunu söyleyemezdi, çünkü yaşam ifadesi daha genel ve üstündür; biri der ki: Canlı bir ruh; ruhuma böyle bir şeye hayat verdin. Sürekliliği ve sürekliliği olan her şeye canlı denir;

bu nedenle şiir için yaşayan bir söylem olduğu söylenir, çünkü ölümsüzdür ve ağızdan ağıza aktarılır. Ruhun, canın ve yaşamın insan bedenindeki yeri nedir? Bu yeteneklerin her birinin ayrı bir yeri var mıdır, yoksa iç içe mi geçerler ve birbirlerine bitişik midirler? Hangisi emreder ve hangisine itaat eder? Farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu konu üzerinde düşündüğümde, ihtiyaç duyulan her şeyi Ruh ve Ruh Kitabı¹ adlı ayrı bir kitapta toplamaktan başka bir çıkış yolu bulamıyorum; çünkü ne kısaltmanın ne de özlü ifadenin uygun olmadığı bu konu üzerinde durursam, bu çalışmanın başında ortaya konan koşullara sadık kalmamış olurum. Bu, ne kadar uzun olursa olsun, söylemin kesin olamayacağı bir konudur.

Ölüm, hayatın kesintiye uğraması ve ruhun ayrılmasıyla gelen sürekli bir dinlenme ve rahatlamadır. Tanrı, minerallere ölü şeyler adını vermiştir, çünkü büyüme ve hareketten yoksundurlar. Denmiştir ki: Uyku ölümün kardeşidir. Belirsiz ve unutulmuş bir varlığın ölü olduğu söylenir. Bir Arap bana şu ayetleri okudu: Akıllı adamın, senin ayarladığın miktardaki uykusu, sadece bir şekerlemedir. Uyku kısa süreli bir ölümdür; ölüm çok uzun bir uykudur. Tevrat'ta ölüm en büyük sefalet olarak adlandırılır; Kuran tefsirinde, kâfirler ve cahiller ölü kabul edilir.

RUHLA İLGİLİ VE KİTAP EHLİNDEN GELENEKLER

Bazı Yahudiler yaratıkların ruhlarının havada, ateş veya batan ve doğan güneşin ışınları gibi birbirine bitişik olduğunu ve ölüm meleğinin yakalamak istediklerinin ruhlarını kestiği bir kılıç tuttuğunu iddia ederler; bize Tanrı'nın İsrailoğullarına ölüm gönderdiğini ve çok sayıda insanın öldüğünü anlatan Samuel Kitabına güvenirlere; Davut ve İsrail ileri gelenleri dışarı çıktılar ve Davut ölüm meleğini Kudüs civarında kılıcına yaslanmış halde gördü. Peygamber Rabbinden kılıcı onlardan kaldırmasını istedi ve meleğin kılıcı tekrar kınına koyduğunu ve ölümün durduğunu gördü. Aynı grubun belirli bir mezhebi, dindar ve samimi insanların ruhlarının bedenden ayrıldıklarında hayat ağacının altındaki cennete gittiğini, günahkarların ve yalancılara ise yeryüzünün karanlığına taşındığını ve ne biri ne de diğeri olmayanların ruhlarının havaya gönderildiğini söyler. Başka bir mezhep ise Tanrı'nın ölülerin ruhlarını almak için kimseyi görevlendirmedeğini, ancak bir adamın bedeni buruşup uzuvları zayıfladığında ruhun onu terk ettiğini; doğruların ruhlarının geldikleri yere geri döndüğünü ve kötülerin ruhlarının yeryüzünün karanlığına taşındığını söyler. Şunu eklerler: Ruhlar kendilerini kimse tanıtmadan bedene taşıdıkları andan itibaren, aynı şekilde bedenler ruhun gücünü taşıyamayacak duruma geldiğinde, ruh kendiliğinden ayrılır, kimse onu bırakmaya zorlamaz. Birçoğu, samimi ve doğru insanların ruhlarının bedenlerini terk ettiklerinde bir keseye konduğunu ve diriliş gününe kadar orada kaldıklarını, aynı durumda isyankarların ve kötülerin ruhlarının ise o güne kadar yeryüzünün karanlığında kaldığını söyler. Akıl yürütmelerini, kitabında "Sakla! Bedenler yeryüzüne, ruhlar da bunları onlara veren Rabbe dönsün!" diyen Davut oğlu Süleyman'ın sözleriyle desteklerler. Aynı kitapta tekrar şöyle diyor: "Sizden bilgili olan herkes, Adem oğullarının ruhlarının havaya ve atmosferin üst kısımlarına yükseldiğini ve hayvan gibi olanların ruhlarının yeryüzünün derinliklerine indiğini bilir." Ayrıca, Samuel kitabında kayıtlı olan peygamber Abigail'in Davut'a söylediği şu sözleri

de kanıt olarak sunarlar: "Efendim Davut'un ruhu, hayat kesesinde başkalarıyla birlikte toplanacak ve düşmanlarının ruhları sapanlarla atılacakmış gibi dışarı atılacak."

— 110 — présente que l'esprit a été créé au début de la Création. On nous rapporte, en effet, d'après plusieurs auteurs de la nation (musulmans), que ce qui a été créé tout d'abord a été l'esprit, et que les esprits ont été créés quatre mille ans avant les corps; mais Dieu sait mieux la vérité! Dans la tradition qu'Al-Hima rapporte du prophète sur l'autorité d'Ibn-'Abbâs, Mohammed aurait dit: « Les diables ne cessent pas, le jour de la résurrection, jusqu'à ce que l'esprit cherche quelque au corps; il dit: « Seigneur, sans le corps, j'aurais été comme du vent; et le corps répondra: Seigneur, sans l'esprit, j'aurais été comme un tronç de polaire abandonné. Et on en fera un proverbe: L'aveugle a porté le paralytique. » INDICATION DES AUTRES PEUPLES AU SUJET DE L'ESPRIT ET DU CORPS Les Arabes (païens) prétendaient que l'esprit du mort sort de son tombeau et devient une chouette qui pose sur un genévrier et crie: « A houl! A houl! » C'est à ce propos que Dion 'l-Agha' el-'Adwânî' a dit: O'Ans, si tu ne cesses de réjouir et de chercher à me distraire, je t'apprais jusqu'à ce que la chouette dise: « A houl! » (jusqu'à ce que tu meures). Et ailleurs: Dans la doctrine la mort et les destins ne se perçoivent; ils sont devenus des chouettes au milieu de celles qui peignent les cimetières. Al-Him 'l-Ghamûç' a dit: Et ce que tu nous annonces, ô prophète, que nous savons 1. Vieux, sur cette croyance païenne, Dandî, <i>Hist. el-Bihar el-Khâs</i>, t. II, p. 440. 2. Paire et païens antiques. Le vent est fait partie d'une quille donnée par le Kâzî el-Aghânî, t. III, p. 9, ligne 26.	— 111 — ramené? Et comment est donc la vie des hilux et des chouettes? Le prophète a dit: Ni couglin, ni chouette, ni ver qui ronge les oses! — De là vient que les Arabes païens portaient à houl aux morts. Les Indiens ont clairement la croyance au retour des esprits des morts dans leurs positions; ils prétendent qu'ils leur adressent la parole et leur demandent de leurs nouvelles. Pour les Perses, les jours de Farvardahjâs¹ sont l'époque du retour des esprits; ils préparent diverses sortes de mets, ils parfument leurs vêtements odoreurs d'aromates, ils répandent sur le sol des plantes odoriférantes et disent: Les morts ne perçoivent que les odeurs des mets. Les Musulmans rapportent que le mort entend les paroles de sa famille et les pleurs qu'elle verse sur lui: qu'il pose des questions dans son tombeau et entend le engagement des semelles sur le sol. Hothaïfa a dit, rapporte-t-on: Que le corps soit lavé; pendant ce temps l'esprit est entre les mains d'un ange; lorsque le corps est déposé dans le tombeau, l'esprit y est introduit également. L'on rapporte aussi que le mort, quand il est transporté à la fosse qui lui a été préparée, dit: « Il a été vertueux: Dépêchez-vous de m'y conduire! dépêchez-vous! et s'il ne l'a pas été, il dit: Ne vous pressez pas de m'enterrer; car vous ne connaîtrez pas l'endroit où vous me conduirez. On rapporte que le prophète, lorsque mourut son fils Ibrahim, s'écria: « Il est devenu un monstre du paradis! » Tout cela prouve la vie de l'esprit et sa durée au delà de celle de l'âme. Tous les hommes pleurent leurs morts, les appellent et leur parlent; si ce n'était le principe éternel 1. Sur ce culte et les croyances païennes auxquelles il fait allusion, voir Dandî, op. cit., t. II, p. 77. 2. Les deux, l'un pour le mort d'Al-Him. Croyance ou passage avec Al-Bihar, Chronology, p. 226.
---	---

Bazıları ruhun Yaratılışın başlangıcında yaratıldığını iddia etmişlerdir. Gerçekten de, [Müslüman] milletin birçok bilginine göre, ilk yaratılanın ruh olduğu ve ruhların bedenlerden dört bin yıl önce yaratıldığı söylenmektedir; ancak gerçeği en iyi Tanrı bilir! İkrime'nin İbn-i Abbas'ın otoritesine dayanarak Peygamber'den aktardığı rivayette, Muhammed'in şöyle dediği söylenir: "Kıyamet Günü'nde, ruh bedenle kavga etmeye başlayana kadar anlaşmazlıklar sona ermeyecektir; diyecektir ki: Rabbim, beden olmasaydı, rüzgar gibi olurum; ve beden cevap verecektir: Rabbim, ruh olmasaydı, terk edilmiş bir hurma gövdesi gibi olurum. Ve bir atasözü haline getirilecektir: Kör, felçliyi taşıdı."

DiĞER İNSANLARIN ZİHİN VE BEDEN HAKKINDAKİ SÖYLEMLERİ

Araplar (putperestler) ölünün ruhunun mezarından çıkıp inleyen ve "İç! İç!" diye bağırان bir baykuşa dönüştüğünü iddia ettiler. İşte bu bağlamda Dhu' 1-Asba el-'Adwânî! şöyle demiştir: Ey Amr, eğer bana hakaret etmeyi ve beni küçültmeye çalışmayı bırakmazsan, baykuş "İç!" (ölene kadar) diyene kadar seni döverim. Ve başka bir yerde: Tanrı bu halkın üzerine ölüm ve kaderler saldı; mezarlıkları dolduranlar arasında baykuş oldular. Ebu'l-Ghamuç dedi: Ey Peygamber, bize diriltileceğimizi mi haber veriyorsun? Ve baykuşların ve baykuşların hayatı nedir? Peygamber dedi ki: Ne bulaşıcı hastalık, ne baykuş, ne de kaburgaları kemiren kurt. — Bu nedenle putperest Araplar ölümlere içecek getirdiler. Hintliler açıkça ölümlerin ruhlarının göğüslerine geri döndüğüne inanıyorlar; Onlarla konuştuklarını ve onlardan haber aldıklarını iddia ederler. Farslar için, Farvardacan3 günleri ruhların geri döndüğü zamandır; çeşitli yiyecekler hazırlarlar, günlük kıyafetlerini aromatik maddelerle kokulandırırılar, yere güzel kokulu bitkiler saçarlar ve şöyle derler: Ölümler sadece yemek kokularını algılar. Müslümanlar, ölünün ailesinin sözlerini ve kendisi için döktükleri gözyaşlarını duyduğunu; mezarında sorular sorduğunu ve ayakkabılarının tabanlarının yerde çıtırdadığını duyduğunu bildirirler. Huzeyfe'nin şöyle dediği bildirilir: Ceset yıkansın; bu sırada ruh bir meleğin ellerindedir; ceset mezara yerleştirildiğinde ruh da tanıtılır. Ayrıca, ölünün kendisi için hazırlanan mezara götürüldüğünde, eğer erdemli davranmışsa: Acele et ve beni oraya götür! Acele et! dediği ve eğer gitmemişse: Beni götürmek için acele etme, çünkü beni götürdüğün yeri bilmiyorsun dediği de bildirilir. Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s.), oğlu İbrahim vefat ettiğinde: "Cennetin serçesi oldu!" diye feryat etmiştir.

de cette croyance, ils ne l'auraient pas unanimement. Quand on fait observer qu'ils interpellent également leurs demeures et les traces de celles-ci, cela ne diminue en rien notre explication : car c'est là une habitude particulière aux Arabes, tandis que la première est générale pour tous les peuples.

DIVERGENCE D'OPINION DES PENSEURS MUSULMANS AU SUJET DE L'ÂME ET DE L'ESPRIT¹

Certains d'entre eux ont dit : L'âme est un corps subtil qui a la surface du corps humain en longueur, largeur et profondeur ; leurs parties se pénètrent l'une l'autre, et leur tout également. Ils raisonnent, pour montrer que toutes les parties de l'âme pénètrent toutes les parties du corps, d'après ce fait que, toutes les fois que l'on coupe une partie du corps, celui-ci ressent une douleur, tandis qu'il ne souffrirait pas sans l'âme.

Ma'mar² a dit que l'âme est simplement existante, n'a pas de surface, n'est pas un corps, n'a ni longueur, ni largeur, ni profondeur, ne tient pas la place d'un corps dans l'espace, et n'est pas entourée par le lieu. On dit, par une méaphore qui est passée dans la langue, que l'âme dans le corps est comme l'arrangement et la production par rapport aux actes ; on ne dit pas qu'elle est le corps, soit en repos, soit en mouvement ; car le repos et le mouvement ne peuvent s'appliquer qu'à tout corps doué de surface et contenu dans un lieu, et qui peut être transporté de place en place. Or, ce transport ne peut être admis, pour un être, que par le moyen de deux choses, ou bien par un corps qui transporte le premier de place en place ; car si ce n'est pas un corps, il n'a pas le pouvoir de lever et de traîner³.

1. T. Ier, p. 138, note 4.

2. La seconde alternative manque.

Ibrahim en-Nazzâm⁴ a dit : L'esprit, c'est la vie enchevêtrée dans le corps. Hichâm ben el-Hakam croit que l'esprit est une lumière, et que le corps est un être inerte. Ibn er-Rawendî⁵ a dit : L'esprit est un accident et l'homme est un complexe d'accidents. D'autres pensent que l'esprit est l'atome indivisible et n'occupe aucun lieu.

Les mêmes philosophes ont eu des idées différentes au sujet de l'homme soumis à des obligations morales, objet de récompense ou de punition, et au sujet de sa personnalité et de son individualité. Bichr ben el-Mo'tamir⁶, Hichâm ben el-Hakam, Abou l'-Hodhêl el-'Allaf⁷, et Abou l'-Hosîn el Khayrî⁸ disent : L'homme est l'esprit joint à cette personne que nous voyons. Ibrahim en-Nazzâm a dit : L'homme, c'est l'esprit, qui est la vie intercalée dans ce corps, et c'est parce qu'il n'y a rien en dehors de lui. Ahmed ben Yahya [Ibn er-Rawendî] a dit : L'homme, c'est la quantité d'esprit qu'il a dans le cœur. Un autre a dit : L'homme, c'est la substance entre les deux substances.

Leurs opinions se résument en deux doctrines, l'une consistant à enseigner que l'homme est l'esprit seul, et l'autre qu'il est l'esprit mêlé au corps. Les partisans de la première explication s'appuient sur ces deux passages du Qur'an : « Avant que l'âme s'écrive : Malheur à moi, qui me suis rendue coupable envers Dieu », et : « O âme, qui l'endors dans la sécurité » ; en effet, toutes les fois qu'il y a interpellation, c'est à l'âme qu'elle s'adresse, et celle-ci est l'esprit et rien autre ;

1. Le même qu'Ibn-Bichr en-Nazzâm, t. Ier, p. 36, note.

2. *Alîsâs Râwendî en Rîwendî*, Abou l'-Hosîn Ahmed ben Yahya. Cf. *Fihrist*, t. I, p. 108.

3. Douleur souffrante. Cf. t. Ier, p. 178.

4. T. Ier, p. 34, note.

5. Ben Abî'Amr. Cf. *Fihrist*, t. II, p. 64, note ; Chahmatkî, trad. *Harshidien*, p. 19 et 62.

6. *Qur.*, ch. XXXIX, v. 57.

7. *Qur.*, ch. LXXXIX, v. 27.

Bütün bunlar ruhun yaşamını ve onun süresinin ruhunkinden daha öte olduğunu kanıtlar. Bütün insanlar ölümlerinin yasını tutar, onları çağırır ve onlarla konuşur; eğer bu inancın köklü ilkesi olmasaydı, bunu oybirliğiyle kabul etmezlerdi. Onların aynı zamanda meskenlerini ve bunların izlerini de çağırdıkları gözlemlendiğinde, bu hiçbir şekilde açıklamamızı azaltmaz; çünkü bu Araplara özgü bir gelenektir, oysa ilki tüm halklar için geneldir. MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜRLERİN RUH VE MANEVİ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞ FARKLILIKLARI

Bazıları dediler ki: Ruh, insan bedeninin yüzeyini uzunluk, genişlik ve derinlikte tutan ince bir bedendir; parçaları birbirine, bütünü de eşit olarak nüfuz eder. Ruhun bütün parçalarının bedeninin bütün parçalarına nüfuz ettiğini göstermek için akıl yürütürler; çünkü beden bir parçası kesildiğinde, bu parça acı hisseder, oysa ruh olmadan acı çekmez. Ma'mer¹ dedi ki, ruh sadece var olan bir şeydir, yüzeyi yoktur, bir beden değildir, ne uzunluğu, ne genişliği, ne de derinliği yoktur, uzayda bir beden yerini tutmaz ve bir yerle çevrili değildir. Dile geçen bir mecazla, bedendeki ruhun, fiillere ilişkin düzenleme ve üretim gibi olduğu söylenir; hareketsiz veya hareket halinde olan beden olduğu söylenmez; çünkü hareketsizlik ve hareketsizlik, ancak bir yüzeye sahip olan ve bir yerde bulunan ve bir yerden bir yere taşınabilen herhangi bir bedene uygulanabilir. Şimdi, bu taşıma, bir varlık için, ancak iki şey vasıtasıyla, veya birincisini bir yerden bir yere taşıyan bir cisim vasıtasıyla kabul edilebilir; çünkü eğer bir cisim değilse, kaldırma ve sürüklenme gücüne sahip değildir. İbrahim en-Nazzâm dedi ki: Ruh, bedene dolanmış hayattır. Hişam bin el-Hakem, ruhun bir nur, bedenine ise hareketsiz bir varlık olduğuna inanıyordu. İbn el-Rawendî dedi ki: Ruh bir arazdır ve insan bir arazlar kompleksidir. Diğerleri ise ruhun bölünmez bir atom olduğuna ve hiçbir yeri olmadığına inanıyorlar. Aynı filozoflar, insanın ahlaki yükümlülükleri, mükafatı veya cezası, kişiliği ve bireyselliği hakkında farklı fikirlere sahiptiler. Bişr bin Mu'temir, Hişam bin el-Hakem, Ebu Hudail el-Allaf ve Ebu Hüseyin el-Hayyats dediler ki: İnsan, gördüğümüz bu kişiye katılmış ruhtur. İbrahim en-Nazzâm dedi ki: İnsan, bu bedene yerleştirilmiş hayat olan ruhtur ve bunun nedeni, onun dışında hiçbir şeyin olmamasıdır. Ahmed bin Yahya [İbn er-Rawendî] dedi ki: İnsan, kalbinde bulunan ruh miktarıdır. Başka biri şöyle dedi: İnsan iki madde arasındaki maddedir. Görüşleri iki doktrinde özetlenebilir, biri insanın yalnızca ruh olduğunu, diğeri ise bedenle karışmış ruh olduğunu öğretir. İlk açıklamanın taraftarları, Kur'an'ın şu iki bölümüne güvenirlere: "Ruh, "Vay başıma gelene, Allah'a karşı günah işleyenlere" 6 ve "Ey ruh, sen kim güven içinde uyuyorsun;" diye haykırmadan önce; "Gerçekten, bir soru sorulduğunda, ruha hitap edilir ve bu ruhtur, başka hiçbir şey değildir; onların muhalifleri de Kur'an'daki bir bölüme güvenirlere: "Biz insanı ince bir çamurdan

yarattık¹"; böylece Allah bize insanın bu görünür ve özel olarak belirlenmiş yaratık olduğunu öğretir.

— 114 —

leurs adversaires s'appuyait aussi sur un passage du Qur'an : « Nous avons créé l'homme d'argile fine » ; de sorte que Dieu nous enseigne que l'homme est cette créature visible et spécialement désignée.

L'un s'est demandé si la mort, après le départ de son esprit, sentait encore quelque chose, et l'on a donné diverses explications. On a dit que l'homme sentait, en son esprit, en son corps, en son esprit et son corps ensemble. Certains ont nié que la mort ait connaissance de quel que ce soit jusqu'en jour de la résurrection, et ils ajoutant leur explication sur ce que disaient les morts ce jour-là : « Malheur à nous ! Qui nous a extraits de nos lieux de repos ? » Et sur ce passage du Qur'an : « Le jour où l'infidèle s'écriera : Pitié à Dieu que je fusse poussière ! » D'autres ont affirmé que c'est l'esprit de mort qui sent, et ils s'appuyent sur ce passage du Qur'an : « Les anges seront assis devant le feu chaque matin et chaque soir », ainsi que sur les autres versets que nous récitons au sujet des martyrs et sur les traditions qui nous sont rapportées.

Ibn er-Rawandî a dit : « Non pas, c'est le corps qui sent, car l'esprit est un accident qui a disparu ; » et il ajoute : « La mort pousse deux sortes de connaissances et une sensation de sensation ; et s'il n'en était pas ainsi, il ne mourrait pas, au moment où il sent, qu'il est mort. » Il appuie son explication sur la tradition qui rapporte que la mort, dans nos cercueils, entend les pleurs de sa famille.

Voilà, à ce propos, une controverse qui a eu lieu entre En-Nazzâm et Hichâm ben el-Hakam. La première demande Hichâm : Pourquoi vous contentez-vous de l'esprit, quand il a senti d'être espié par le corps, y restait et produit en soi-même la perception des individus et

— 115 —

des formes par la force spirituelle ? » Hichâm répondit : « Parce que l'esprit n'est pas un corps pour que puisse s'y appliquer l'un des termes contradictoires qui font naître la perception, et qui est la chose. » En-Nazzâm reprit : « Tu as senti que d'après vous, l'esprit n'est pas un corps et que les formes contradictoires ne s'y introduisent pas, qu'est-ce qui l'oblige à percevoir ce qui n'est pas en sa présence ?

— C'est la force d'expansion, dit Hichâm, et leur direction à tous deux au dessus des vides ; car l'esprit ne perçoit pas les objets par imagination et supposition. A l'état d'écoulement, mais seulement par contact et sensation, à l'état de réunion. » En-Nazzâm reprit : « Est-ce que cette imagination et cette supposition démontrent la production de l'objet et sa présence ? — Oui, dit Hichâm, si vous entendez ce qui signifie la vue d'une statue par votre expression de perception. — Alors, dit En-Nazzâm, si ce qui motive l'entité et que j'ai appelé perception, n'est-ce que l'entité la mort n'a-t-elle la sensation pour percevoir ? — C'est, répondit Hichâm, pour que se réunisse pour lui la perception du quid et de l'attribut, dans l'imagination et l'expression ainsi que dans la vue. — Mais, dit En-Nazzâm, quel besoin y a-t-il à cela ? Ce n'est pas pour que la perception qu'il a déjà trouvée aise la sensation. — C'est, répondit Hichâm, pour qu'il sache ce qu'il se trouve dans la modification par l'attribut et la forme, de même qu'il la connaît dans la pensée, par imagination et supposition. — Est-ce que, demande En-Nazzâm, la connaissance qu'il acquiert de ce qu'il augmente cela qu'il en a déjà dans la pensée ? — Oui, dit Hichâm, cela l'inspire, car la perception par les sens vient en premier lieu, tandis que la perception par l'imagination ne vient qu'en second. » En effet, celui qui n'a jamais vu de longueur, ne peut la concevoir tant qu'il ne se la représente pas dans la pensée ; quand il l'a vue,

1. Sur l'expression ﴿لَيْسَ لَهُمْ فِيهَا عِلْمٌ﴾, cf. *Diras, Supplément*, n.° 422.

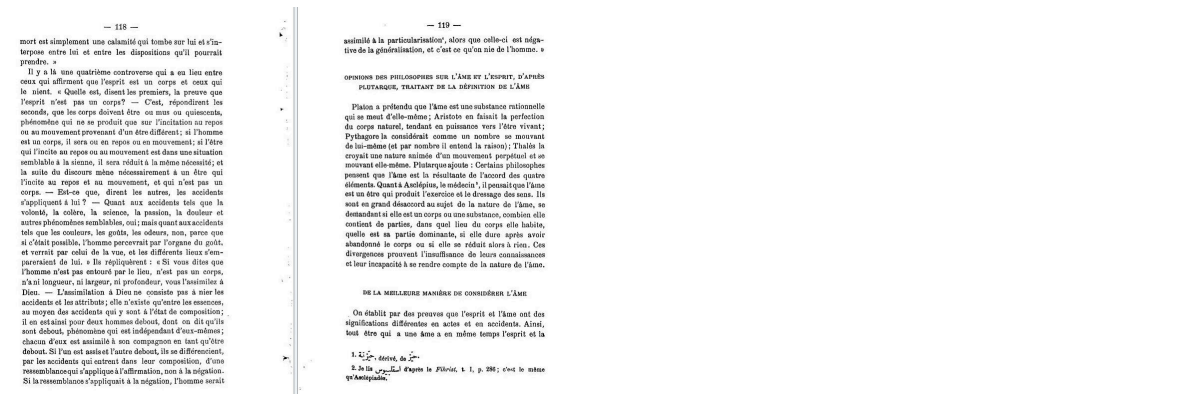
Ölülerin ruhları ayrıldıktan sonra hala bir şey hissedip hissetmedikleri sorulmuş ve çeşitli açıklamalar yapılmıştır. İnsanın ya ruhunu, ya bedenini ya da hem ruhunu hem de bedenini birlikte hissettiği söylenmiştir. Bazıları ölülerin Kıyamet Günü'ne kadar herhangi bir şey bildiklerini inkar etmiş ve argümanlarını ölülerin o gün söyleyecekleri şeye dayandırmışlardır: "Yazıklar olsun bize! Bizi bu dinlenme yerlerinden kim aldı?" Ve Kur'an'daki şu pasaj üzerine: "Keşke Allah için toprak olsaydım!"³ diye haykıracakları gün. Diğerleri ise hissedenin ölülerin ruhu olduğunu ileri sürmüş ve argümanlarını Kur'an'daki şu pasaj üzerine dayandırmışlardır: "Kötüler her sabah ve her akşam ateşin önüne getirilirler,"¹ ve şehitler hakkında okuduğumuz diğer ayetlere ve bize bildirilen geleneklere. İbn er-Rawendia şöyle demiştir: "Hayır, hisseden bedendir, çünkü ruh kaybolmuş bir kazadır;" ve ekler: "Ölü kişi iki tür bilgiye ve yalnızca bir tür duyuma sahiptir; ve eğer öyle olmasaydı, hissettiği anda öldüğünü bilmezdi." Açıklamasını, ölen kişinin tabutunda ailesinin ağtıtlarını duyduğunu bildiren geleneğe dayandırır. Bu bağlamda, En Nazzâm ile Hışam ibn Hakem arasında gerçekleşen bir tartışma vardır. Birincisi Hışam'a sordu: "Ruhun beden için kullanılmayı bıraktığında ona geri döndüğünü ve kendisinde ruhsal güçle bireylerin ve formların algısını ürettiğini neden iddia ettin?" Hışam şöyle cevap verdi: "Çünkü ruh bir beden değildir, böylece algının durmasına neden olan çelişkili terimlerden biri, yani dinlenme, ona uygulanabilir." En-Nazzâm devam etti: "Size göre ruh bir beden olmadığından ve çelişkili biçimler ona girmediğinden, onu kendi varlığında olmayanı algılamaya zorlayan şey nedir? - Bu, genişleme kuvvetidir, dedi Hışam ve onların perdelerin üzerine yükselmeleridir; çünkü ruh nesneleri hayal gücü ve varsayımla, izolasyon halinde algılamaz, sadece temas ve duyumla, birleşme halinde algılar." En-Nazzâm devam etti: "Bu hayal gücü ve varsayım, nesnenin ve onun varlığının üretilmesini gerektirir mi? - Evet, dedi Hışam, eğer algı ifadenizle bir varlığın görüntüsünü neyin motive ettiğini anlıyorsanız. - O zaman, dedi En-Nazzâm, eğer varlığı motive eden ve algı adını verdiğim şey varsa, ölülerin algılamak için duyuma ne ihtiyacı vardır? "Öyledir," diye cevapladı Hışam, "öyleyse "Kişinin quid ve niteliğinin algısı, hem hayal gücünde ve takdirinde hem de görüşte birleşebilsin." "Ama," dedi En-Nazzam, "buna ne gerek var? Kişinin sadece duyumsama olmadan daha önce bulunduğu algıyı göz önünde bulundurması gerekir." "Öyledir," diye cevapladı Hışam, "böylece, düşüncede, hayal gücünde ve varsayımda bildiği gibi, nitelik ve biçimde bildirimde biçiminin ne olduğunu bilebilir." "Bu quid hakkında edindiği bilgi," diye sordu En-Nazzam, "düşüncede sahip olduğu şeyi artırır mı?" "Evet," dedi Hışam, "artırır, çünkü duyularla algılama önce gelir, hayal gücüyle algılama ise sadece ikinci sırada gelir." "Gerçekten de, uzunluğu hiç görmemiş olan kişi, onu düşüncede temsil edene kadar kavrayamaz; onu gördüğünde ve sonra kaybettiğinde, yine de düşüncesinde temsil edilmiş olarak kalır, çünkü zihin duyu organlarının kullanımından vazgeçtiğinde bile algılar.

— 116 —
et qu'on lui dit la part, elle reste néanmoins figée dans sa pensée, parce que l'esprit perçoit même quand il renonce à l'emploi des organes des sens.
C'est ici le sujet d'une seconde controverse qui a eu lieu entre ceux qui prétendaient que l'esprit, au milieu du corps, représentait la bonne disposition et la perfection appliquées aux actes, et non le fait d'y descendre et d'y être issu.
On leur a dit : « Parlez-vous du corps, quand en ce détail quelques membres coupés ont une partie de l'esprit? — Non, répondirent-ils, mais la partie de l'esprit qui descendait dans le même organe se transporte dans le bras; c'est comme le soleil qui pénètre par une fenêtre : si vous boucher la fenêtre, le rayon qui avait pénétré continue à son genre et à sa figure primitive. — Donc, d'après vous, il faut, si l'on coupe tous les organes et tous les membres, que la force de ce qui se repose soit augmentée par le retraitement de l'esprit, qui se rassemble dans ce reste. Si l'on admet que l'esprit a des dimensions en longueur, largeur et profondeur dans le corps, et qu'il lui-même un corps, cela fera nécessairement deux corps dans un seul lieu. — Nous croyons, répondirent-ils, à la pénétration mutuelle et insigne. »
Or, c'est là le sujet d'une troisième controverse qui fut disputée entre En-Nazzâm et ses contradicteurs, qui lui dirent : « Parlez-vous de l'homme; est-ce qu'il voit? — Oui, il voit ce qui est l'objet de la vision. — Mais est-ce qu'il perçoit par le moyen de la vue? — Oui, il perçoit, par le moyen de la vue, ce qui est l'objet d'un acte; c'est la même chose encore quand on dit : J'ai vu le mur, et cependant on n'en a vu que la surface extérieure la plus rapprochée du voyant; ou quand on dit : J'ai vu un tel portant son chapeau, alors qu'on n'en a vu que le fourreau; ou quand on dit : J'ai vu un mort, tandis qu'on n'en a vu que le corps. — Disaient ces gens, l'homme, répondit-on. — Votre question, répondit-il, au contraire

— 117 —
que deux explications : ou vous me demandez quel est son nom, ou bien quelles sont les qualités particulières qui servent à le faire reconnaître et qui le distinguent de tout autre être. Si c'est son nom que vous demandez, c'est homme; et si ce sont ses qualités, elles s'appellent la vie, la mort, le langage, le rire et il s'ajoute : Par ce discours, nous ne voulons pas dire que l'homme est toujours mort, toujours vivant, toujours parlant, toujours vivant, mais nous voulons dire qu'il a la possibilité et la faculté d'être de nous qui meurent, ou vivent ou rient, quand bien même il ne vivrait pas. — Parle-moi alors de cet homme vivant que tu décris comme possédant la vie; est-il la même chose que celle-ci, ou autre chose? — Je t'ai décrit comme ayant une vie qui est autre chose que lui; de même, s'il meurt, je décris par une mort qui est différente de lui; la vie et la mort sont pour lui deux accidents contradictoires; par l'un d'eux il est vivant, par l'autre il est mort. — Quelque chose, dirent-ils, que la vie et la mort? — La vie, dit-il, il se peut que ce soit en un moyen de quoi il donne le mouvement à ce qu'il meurt, et au moyen de quoi il a la volonté de ce qu'il veut, au fait d'actes qu'il est autorisé à faire. » On objecta : « Quelle sont les actes qu'il est autorisé à faire? » Il répondit : « Quant à ce qui concerne la capacité de faire, c'est la volonté de produire les objets, la science, l'idée et ce qui leur ressemble, ainsi que tout fait accompli à l'improvise et sans volonté ni image préconçue; ce qui ne peut résulter que d'une faculté spéciale. » Il ajouta : « La mort est le contraire de cela; c'en est la disparition complète quand elle pénètre dans l'être vivant, sur, par cette pénétration, disparaît le pouvoir de faire tout ce qu'il faisait auparavant. Donc, si Dieu lui donne la vie, il est vivant de sa nature; et si Dieu la fait mourir, il meurt, lui et son action, de sa nature. Mais, ajoute-t-il, la mort n'est pas pour lui un mécontentement; si c'était un mécontentement, la mort ne pourrait pas rester en lui, puisqu'il est un homme; mais la

Bu, ruhun bedeninin ortasında, eylemlere uygulanan iyi eğilimi ve üretimi temsil ettiğini ve orada kalma ve enkarne olma gerçeğini temsil etmediğini iddia edenler arasında ortaya çıkan ikinci bir tartışmanın konusudur. Onlara şöyle denildi: "Bize bedenden bahsedin, bir kişi ondan bir uzvu ayırdığında; ruhun bir parçasını da keser mi?" - Hayır, diye cevap verdiler, ancak kesilen elde kalan ruh parçası kola aktarılır; bu, bir tavan penceresinden içeri giren güneş gibidir: Eğer tavan penceresini kapatırsanız, içeri giren ışın orijinal türüne ve şekline geri döner. - Bu nedenle, size göre, eğer kişi tüm organları ve tüm uzuvları keserse, onlardan geriye kalanların gücünün, kendisini bu kalıttı da toplayan ruhun geri çekilmesiyle artırılması gerekir. Ruhun bedende uzunluk, genişlik ve derinlik boyutları olduğunu ve kendisi bir beden olduğunu kabul edersek, bu zorunlu olarak tek bir yerde iki beden oluşturacaktır. — Karşılıklı ve içten bir nüfuza inanıyoruz, diye cevap verdiler. Şimdi, bu, En-Nazzâm ile muhalifleri arasında tartışılan üçüncü bir tartışmanın konusudur. Ona şöyle dediler: "Bize insandan bahset; o görüyor mu? Evet, aklın nesnesini görüyor. Görme yoluyla algılıyor mu? Evet, görme yoluyla bir eylemin nesnesini algılıyor; birisi şunu söylediğinde yine aynı şeydir: Duvarı gördüm, ama sadece görene en yakın olan dış yüzeyi gördüm; ya da birisi şunu söylediğinde: Kılıcını taşıyan birini gördüm, ama sadece kını gördüm; ya da biz dediğimizde: Ölü bir adam gördüm, ama sadece bedenini gördük. - Bize insanın ne olduğunu söyle, diye cevap verdiler. - Senin sorunun, diye cevap verdi, sadece iki açıklaması var: Ya bana isminin ne olduğunu soruyorsun ya da onu tanıtır kılan ve onu diğer tüm varlıklardan ayıran özel niteliklerin ne olduğunu soruyorsun. Eğer aradığın isimse, insandır; ve eğer nitelikleriyse, bunlara hayat, ölüm, dil, kahkaha denir;" ve ekledi: "Bu konuşmayla, insanın her zaman ölü, her zaman gülen, her zaman konuşan, her zaman canlı olduğunu kastetmiyoruz; ama onun, gülmese bile, ölenler, yaşayanlar veya gülenler arasında olma olasılığına ve yeteneğine sahip olduğunu kastediyoruz. - Öyleyse bize, hayat sahibi olarak tanımladığınız bu yaşayan adamdan bahsedin; o, bununla aynı şey midir, yoksa başka bir şey midir? Onu, kendisinden başka bir şey olan bir hayata sahip olarak tanımladım; benzer şekilde, eğer ölürse, onu kendisinden farklı bir ölümlle tanımlıyorum; hayat ve ölüm onun için iki çelişkili kazadır; bunlardan biriyle canlı, diğeriyle ölüdür. O halde, dediler, hayat ve ölüm nedir? Hayat, dedi, hareket ettirdiği şeye hareket verdiği ve istediği şeyin iradesine, aslında yapmaya yetkili olduğu eylemlerin iradesine sahip olduğu şey olabilir. İtiraz edildi: "Yapmaya yetkili olduğu eylemler nelerdir?" O şöyle cevap verdi: "Yapma kapasitesiyle ilgili olan şey, nesneleri, bilimi, fikri ve onlara benzeyen şeyleri ve beklenmedik bir şekilde ve irade veya önceden tasarlanmış bir imge olmadan gerçekleştirilen her türlü olguyu üretme iradesidir; ki bu yalnızca özel bir yetenekten kaynaklanabilir." Şunu ekledi: "Ölüm bunun tam tersidir; canlı varlığa nüfuz ettiğinde tamamen ortadan kalkmasıdır, çünkü bu nüfuz etmeyle daha önce yaptığı her şeyi yapma gücü ortadan kalkar. Bu nedenle, Tanrı ona hayat verirse, doğası gereği canlıdır; ve Tanrı onu öldürürse, doğası gereği kendisi ve eylemi ölür. Ancak, diye ekledi, ölüm onun için bir yok oluş değildir; eğer bir yok oluş olsaydı, ölüm onda kalamazdı,

çünkü o bir homo'dur; ancak ölüm, onun üzerine düşen ve kendisi ile yapabileceği eğilimler arasına giren basit bir felakettir."

Burada zihnin bir beden olduğunu iddia edenler ile bunu inkar edenler arasında dördüncü bir tartışma yaşanmıştır. "Zihnin bir beden olmadığını kanıtı nedir?" diyen ilk kişi, "Bu," diye cevapladı ikinci kişi, "bedenlerin ya hareket ettirilmesi ya da ortaya çıkması gerektiğidir, bu fenomen ancak farklı bir varlıktan gelen hareket veya dinlenmeye teşvik üzerine gerçekleşir; eğer insan bir beden ise, ya hareket halinde ya da dinlenecek; eğer onu hareket etmeye veya dinlenmeye teşvik eden varlık kendi durumuna benzer bir durumdaysa, aynı zorunluluğa indirgenecektir; ve söylemin devamı zorunlu olarak onu hareket etmeye ve dinlenmeye teşvik eden ve beden olmayan bir varlığa götürür." "Ona kazalar mı uygulanıyor?" dedi diğerleri, "? İrade, öfke, bilgi, tutku, acı ve benzeri fenomenler gibi kazalara gelince, evet; ancak renkler, tatlar, kokular gibi kazalara gelince, hayır, çünkü eğer mümkün olsaydı, insan tat alma organıyla algılar ve görme organıyla görürdü ve farklı yerler onu ele geçirirdi. Cevap verdiler: "Eğer insanın yerle çevrili olmadığını, bir beden olmadığını, ne uzunluğu, ne genişliği ne de derinliği olmadığını söylerseniz, onu Tanrı'ya benzetmiş olursunuz. - Tanrı'ya benzetme, kazaları ve nitelikleri inkar etmekten ibaret değildir; sadece özler arasında, bileşim halindeki kazalar vasıtasıyla vardır; bu nedenle, ayakta olduklarını söylediğimiz iki ayakta duran adam için, kendilerinden bağımsız bir fenomendir; her biri, ayakta duran bir varlık olarak arkadaşına benzetilmiştir. Biri oturmuş ve diğeri ayaktaysa, bileşimlerine giren kazalar aracılığıyla, olumlamaya değil, olumlamaya uygulanan bir benzerlikle ayırt edilirler. Benzerlik olumsuzlamaya uygulansaydı, insan tikelleşmeye benzetilirdi¹, oysa ikincisi genellemenin olumsuzudur ve bu insandan reddedilen şeydir. PLUTARCH'A GÖRE FİLOZOFLARIN RUH VE MANEVİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ, RUHUN TANIMI KONUSUNDA

Platon, ruhun kendiliğinden hareket eden rasyonel bir madde olduğunu iddia etti; Aristoteles onu doğal beden mükemmelliği yaptı, canlı varlığa doğru güçle yöneldi; Pisagor onu kendiliğinden hareket eden bir sayı olarak gördü (ve sayı derken akli kastediyor); Thales onun sürekli hareketle canlanan ve kendini hareket ettiren bir doğa olduğuna inanıyordu. Plutarch ekler: Bazı filozoflar ruhun dört elementin uyumunun sonucu olduğunu düşünürler. Hekim Asklepios'a gelince, o ruhun duyuların egzersizini ve eğitimini üreten bir varlık olduğunu düşünüyordu. Ruhun doğası hakkında büyük bir anlaşmazlık içindedirler, ruhun bir beden mi yoksa bir madde mi olduğunu, kaç parçadan oluştuğunu, beden mükemmelliği bölümünde yaşadığını, baskın kısmının ne olduğunu, bedeni terk ettikten sonra devam edip etmediğini veya sonra hiçliğe mi dönüştüğünü sorarlar. Bu ayrılıklar, onların bilgilerinin yetersizliğini ve ruhun doğasını anlayamadıklarını kanıtlar.

1. Sui et al. 1988 ou 1991 $\frac{1}{2} \mu_{\text{eff}}$, voir $Mg/215$ et $^{20}\text{O}^{16}\text{O}$, cf. G. van Ypersele, p. 203.
2. Qu $^{+}$, ab. XVI, v. 69 ; ab. XXXII, v. 8, et LXVII, v. 23.

DES TROUBLES ET DES ÉVÉNEMENTS QUI MARQUERONT LE
LEVER DE LA DERNIÈRE HEURE, LA FIN DU MONDE ET LA
DISPARITION DE L'UNIVERS, ET DE LA NÉCESSITÉ DE LA
RÉSURRECTION

[illegible]

BÖLÜM IX

SON SAATİN YÜKSELİŞİNİ, DÜNYANIN SONUNU VE EVRENİN YOK OLMASINI VE
DİRİLİŞİN ZORUNLULUĞUNU BELİRTEN SORUNLAR VE OLAYLAR HAKKINDA

qu'il se materialisât dans lui et s'il n'était aliéné, et que Dieu est produit du corps de la grandeur de mille péchés : le monde, grand en y ajoutant cette quantité ne serait pas d'une étendue plus grande qu'avant cette addition, et il n'est véritable, ce serait nécessairement pour le soutien des hommes, des bêtes et des arbres, de sorte que si Dieu créait à sa place tout les hommes, bêtes et arbres, sans s'augmenter par d'une unité le soutien des hommes, des bêtes et des arbres, nous ne regardons des ouvrages desolés et des plaines désolées, sans plantes et sans arbres, puis y jetant un coup d'œil au printemps, lorsqu'ils sont couverts d'herbes et de fleurs printanières, il leur serait facile de juger que ce qui a été ajouté à ces ouvrages et à ces plaines n'est rien du tout.

De même, s'ils considéraient un palais et d'un corps et un homme et d'une goutte de sperme, ils seraient tentés de juger que rien n'a été ajouté au corps et au sperme, et qu'il est d'une étendue et d'une densité égales. L'existence de l'augmentation provient donc celle de la distinction, et l'existence du contre-courant celle de la fin, la disparition des deux constituant la voie après les autres provenir la disparition future des événements.

Cela qui précède que Dieu est la cause du monde et que le monde est son effet, ainsi qu'il n'est pas possible que la cause existe sans effet, avec la Création, le monde d'existence par lui-même. On s'aperçoit aussi : Qu'il n'y a pas de signes de cause qui précèdent que le monde est la cause et Dieu l'effet, et que sans le monde la Création n'existerait pas, et qu'il n'est pas possible de dire : Sans la Création, le monde n'existerait pas ? Car nous savons que leur signification est, après des pensées, de nouveaux alés et de plus de valeur ; et leur direction est la fin du monde et au-delà, que Dieu serait une cause, est contradictoire, car la cause ne peut se séparer de son effet, c'est comme s'il

disait : Ce sont deux états existants, dont l'un n'existe, et le autre serait le premier nécessairement absent, c'est la direction de la croissance de la cause, comme ils ont affirmé celle de l'effet.

S'il prétendait que l'on ne saurait comprendre la production d'un être en soi-même, parce que l'existence est l'acte d'argent, la cause est l'acte de la cause, et autres exemples semblables, on s'aperçoit que la fin, comme est une forme et un produit de l'acte, qui ne provient pas de l'argent et du bois en soi, car l'argent et le bois existent déjà, la forme seule leur manquait et se produisait par l'argent, et ainsi, dans la cause qu'il

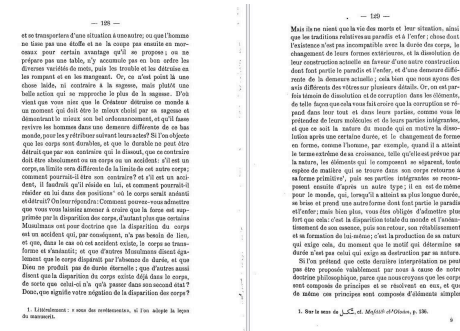
la source et l'acte de rien, alors quelle n'existerait pas. S'il n'admettait la production d'un accident en soi-même, pourvu qu'il n'existe pas la production d'un corps et d'ailleurs, d'autant plus que Dieu des hommes disent que le corps n'est autre chose qu'un complexe d'accidents aliénés ? Le point était d'être que dans l'augmentation même de la cause, et elle est insaisissable en soi ; et elle n'est pas nouvelle, l'augmentation est insaisissable, parce que l'augmentation est une chose nouvelle, et si elle n'existe, rien n'est rien, c'est-à-dire la même. Si le corps ne pouvait provenir que d'un corps, ne saurait que d'un accident, il s'ensuivrait nécessairement qu'il n'existerait ni corps ni accident, qu'il ne resterait pas dans la dette d'être une cause, et un acte différent.

Beaucoup de la dette, et si dans la dette, c'est-à-dire quelque chose qui la distingue de la dette, si dans l'acte, c'est-à-dire quelque chose qui la distingue d'avec la dette, et dans le palier une différence avec la dette. L'existence d'une différence entre les deux dates que nous avons mentionnées provient la production de ces raisons, de ces gestes de tous ces accidents qui s'accumulent pas dans le monde, et qu'il ne provient pas de la cause lui-même.

Si l'on vient les accidents, il faut dire qu'ils sont également la différence entre l'acte et l'effet, la cause et la fin, et que, pour eux, la cause, la fin, le jour et l'acte sont également

Eğer dünya sonsuz bir özden oluşsaydı ve bizden biri dünyanın ortasından başlayarak bin fersah kadar yürüseydi, arkasından bırakacağı dünya parçası, önünde kalandan daha büyük olmazdı; ve eğer böyle olsaydı ve Tanrı bin fersah büyüklüğünde cisimler yaratmış olsaydı, bu miktar ona eklendiğinde dünya, bu eklemekten öncekinden daha büyük olmazdı; ve eğer bu kabul edilebilir olsaydı, aynı zamanda insan, hayvan ve ağaç sayısı için de kabul edilebilirdi, öyle ki Tanrı o anda yüz bin insan, hayvan ve ağaç yaratsa bile, bu insan, hayvan ve ağaç sayısını bir birim artırmazdı; bitki ve ağaç olmayan kurak dağlara ve çıplak ovalara bakanlar, sonra da ilkbaharda, parlak otlarla ve çiçeklerle kaplı olduklarında onlara bakanlar, bu dağlara ve ovalara eklenen şeyin hiçbir şey olmadığına karar verebilirlerdi. Aynı şekilde, bir çekirdekten doğan bir hurma ağacını ve bir sperm damlasından doğan bir insanı düşünürlerse, çekirdek ve sperme hiçbir şey eklenmediğine hükmetmelerine izin verilir ki bu apaçık bir saçmalık ve yanlışlıktır. Dolayısıyla artışın varlığı azalmanın varlığını, başlangıcın varlığı ise sonun varlığını ispat eder; mümkün varlıkların birbiri ardına yok olması, olayların gelecekte yok olmasını ispat eder. Tanrı'nın dünyanın nedeni ve dünyanın da sonucu olduğunu iddia edenler, nedenin sonuç olmadan var olmasının mümkün olmadığını; Yaratıcı olmadan dünyanın var olmayacağını; ancak şunu söyleyemeyeceğini söylerler: Dünya olmadan Tanrı var olmazdı. Şu itiraz edilecektir: Sizi, dünyanın neden ve Tanrı'nın sonuç olduğunu ve dünya olmadan Yaratıcı'nın var olmayacağını ve şunu söylemenin mümkün olmadığını iddia edenlerden ayıran nedir: Yaratıcı olmadan dünya var olmazdı? Çünkü onların argümanlarının düşünürler arasında kötü bir alışım dan ve değersiz olduğunu biliyoruz; ve dünyanın sonu ve Tanrı'nın bir nedeni olacağı konusundaki doktrinleri çelişkilidir, çünkü neden sonucundan ayrılamaz; sanki şöyle demişler gibidir: Bunlar iki ezeli birlikteliktir, bunlardan biri yenidir; zorunlu olarak ulaşabilecekleri en az şey, nedenin yeniliği doktrindir, tıpkı sonucun doktrinini doğruladıkları gibi. Eğer bir varlığın ex nihilo üretiminin anlaşılamayacağını iddia ederlerse, çünkü yüzük gümüşten yapılmıştır, taht tahtadan yapılmıştır ve diğer benzer örnekler, [şöyle cevaplanacaktır] yeni olgu, kendi başlarına gümüşten veya tahtadan gelmeyen bir biçim ve bir sanat ürünüdür, çünkü gümüş ve tahta zaten vardı, tek başına biçim eksikti ve işçi tarafından üretildi, gerçekte, var olmadığına onu icat edip yoktan yarattı anlamında. Eğer bir kazanın ex nihilo üretimini kabul ediyorsak, neden bir cismin ex nihilo üretimini kabul etmeyelim, özellikle de birçok insan cismin bir araya gelmiş bir kazalar kompleksinden başka bir şey olmadığını söylediği için? İnce nokta, sadece şeyin görünüşündedir, yeni olup olmadığına; eğer yeni değilse, görünüşü imkânsızdır, çünkü görünüş yeni bir şeydir; ve eğer yeniyse, ispatı açıklığa kavuşturulmuştur. Eğer bir cisim sadece bir cisimden, bir kaza da bir kazadan gelebilseydi, zorunlu olarak ne cisim ne de kaza olmayacağı; taze hurmanın yeşil hurmadan farklı bir renk ve tadı, yeşil hurmanın onu çiçek sapından ayıran bir şeyi, ikincisinin hurma ağacından farklı bir şeyi, hurma ağacının da taştan farklı bir şeyi bulunamayacağı sonucu çıkar. Bahsettiğimiz çeşitli haller arasında bir farkın varlığı, bu renklerin, bu tatların, taşta bulunmayan bütün bu fazlalıkların üretildiğini ve bunların taşın kendisinden gelmediğini ispat eder.

çirkinliğin meydana getirilmesini atfetmemeye dikkat etmelidir, çünkü bunların hepsi, onlara göre, Tanrı'nın bilge olmadığını gösterir. Aynı muhalif şunu eklerse: Bunların hiçbirisi bilgeliğin sonucu değildir, ancak var olduğu anda ve zıddı henüz var olmadığında, kişi şu cevabı verecektir:

Aynı şekilde, dünyanın şimdiki haliyle var olduğunu inkar etmek gerekirdi, çünkü onun değeri, yok olacağı ve bir durumdan diğerine taşınacağı anı dışlayarak, varoluş anında vardır; veya insan bir kumaş dokuyup sonra onu istediği bir fayda için parçalara ayırmaz; veya bir masa hazırlamaz, üzerine çeşitli yiyecekleri düzgün bir şekilde yığmaz, sonra onları kırıp yiyerek bozmaz ve yok etmez. Şimdi, bu çirkin bir şey değil, bilgeliğe aykırı değil, aksine bilgeliğe en yakın olan güzel bir eylemdir. Yaratıcının bu dünyayı, bilgeliği tarafından en iyi seçilmesi ve güzel düzenlemesini en iyi şekilde göstermesi gereken bir anda yok ettiğini ve insanları, kutsallarına göre orada ödüllendirmek için bu alt dünyadan farklı bir meskende canlandırdığını neden inkar ediyorsunuz? Eğer cisimlerin dayanıklı olduğu ve dayanıklı olanın ancak kendisini eriten zıddı tarafından yok edilebileceği, bu zıddın mutlaka ya bir cisim ya da bir araz olması gerektiği itirazı yapılırsa: Eğer bir cisim ise, onun sınırı o diğer cismin sınırından farklı olacaktır; nasıl onun zıddı olabilir? Ve eğer bir araz ise, onun içinde bulunması gerekir ve cismin yok olacağı ve yok olacağı konumlarda nasıl onda bulunabilir? Onlara şu cevap verilecektir: Cisimlerin yok olmasıyla kuvvetin bastırıldığına inanmanıza nasıl izin veriyorsunuz, özellikle bazı Müslümanlar cismin yok olmasının bir araz olduğu ve dolayısıyla bir yere ihtiyaç duymadığı doktrinine sahipken ve bu arazın var olduğu durumda cismin dönüştüğü ve yok olduğu; ve diğer Müslümanların da cismin sürenin yokluğuyla yok olduğunu ve Tanrı'nın ebedi süre yaratmadığını; diğerlerinin de cismin yokluğunun zaten cisimde mevcut olduğunu, böylece sadece ikinci haline geçmesi gerektiğini söylediği halde? Öyleyse, bedenlerin kaybolmasını inkar etmeniz ne anlama geliyor? Fakat onlar sadece ölümlerin hayatını ve durumlarını, ayrıca cennet ve cehennemle ilgili gelenekleri inkar ediyorlar; varlığı bedenlerin süresiyle, dış biçimlerinin değişmesiyle ve cennet ve cehennemin bir parçası olduğu başka bir yapı ve mevcut konuttan farklı bir konut lehine mevcut yapılarının çözülmesiyle bağdaşmayan bir şey; bu, birçok ayrıntıda sizinkinden farklı görüşlere sahip olmamıza rağmen. Şimdi, bazen elementlerde çözülme ve bozulmaya tanık oluyoruz, öyle ki bozulmanın onların bütününe ve parçalarına yayıldığına inanıyorsunuz, tıpkı moleküllerinde ve ayrılmaz parçalarında iddia ettiğiniz gibi ve dünyanın doğasının belirli bir süreden sonra çözülmesini motive ettiği ve formdan forma değiştiği, örneğin insan, büyümesinin en uç noktasına ulaştığında, doğa tarafından sağlandığı gibi, onu oluşturan elementlerin ayrılması, vücudundaki her türlü maddenin ilkel formuna dönmesi, sonra ayrılmaz parçalarının daha sonra başka bir türe göre yeniden oluşması; Aynı şey dünya için de geçerlidir, en uzun süresine ulaştığında parçalanır ve cennet ve cehennemin bir parçası olduğu başka bir biçim alır; ama çok daha fazlası, bundan daha güçlüsünü kabul etmek zorundasınız: dünyanın tamamen yok olması ve özünün yok olması, sonra geri dönmesi, yeniden kurulması ve kendi kendini oluşturmasıdır; bunu gerektiren

doğasının üretilmesidir, çünkü süresini belirleyen sebep, doğası gereği yok olmasını gerektiren sebep değildir.

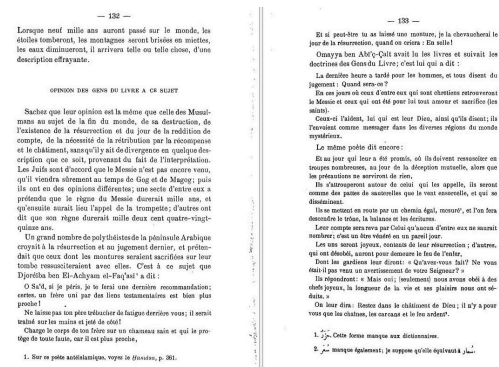

Eğer bu son yorumun felsefi doktrinimiz nedeniyle tarafımızdan geçerli bir şekilde önerilemeyeceği, çünkü cisimlerin ilkelerden oluştuğuna ve bunlara çözüldüğüne ve aynı şekilde bu ilkelerin maddeden türetilen basit unsurlardan oluştuğuna inandığımız iddia edilirse, şöyle cevap vereceğiz: Daha da iyisi, sizi kendi doktrininizden çıkarılan argümanlarla çürütmüş olmamızdır; aslında, madde hakkında yanlışlığınızı gösterdik; şimdi, yanılıyor olduğunuz için, cisimlerin rastlantısallığını doğrulayan görüş doğrudur; Her mümkün varlığın dağılıp yok olduğu, yokluk ve yok oluş haline geri döndüğü inkâr edilmiyor; şimdi eğer yok olup yok oluyorsa, yeni bir yaratılış onu başlangıcındaki gibi, hatta daha da kolaylıkla yeniden meydana getirir.

DÜNYANIN SONUNA İNANAN ESKİ İNSANLAR

Plutarkhos'a göre, Miletli Anaksimandros varlıkların ilkesinin sonsuzluk olduğunu ve her şeyin onda son bulduğunu, bozulduğunu ve geldiği kişiye geri döndüğünü iddia etti. Anaksimenes bu ilkenin her şeyin geldiği, içinde çözülen hava olduğuna inanıyordu; şöyle dedi: Ruh ve hava dünyayı tutar; şimdi, ruh ve hava sözcükleri geleneksel dilde yalnızca bir anlamda alınır. Miletli Thais suda her şeyin ilkesini ve çözümünü gördü. Bu filozoflar dünyanın bozulduğunu kabul ettiler, ancak ona geri döndüğü bir iyi atfettiler. Anaksagoras'ın dünyanın yaratıcı olduğuna ve Tanrı'nın kendi özünü oluşturduğuna; dünyanın ya kendi doğası gereği var olduğuna, ki bu yanlıştır, çünkü dünya duyusaldır, enkarne bir bedendir; ya da Tanrı'nın düzeni ve bakımıyla var olduğuna, ki bu yanlış değildir, inandığı bildirilmektedir. Bu filozoflar dünyanın doğası gereği bozulabilir olduğuna hükmettiler ve Tanrı'nın bozulmasını önleyebileceğini kabul ettiler; Müslümanların da izin verdiği şey budur, ancak farklı konuşan gelenek onları engeller. Aristoteles, bozulmayı ayın küresi altındaki edilgen ısıda gördü. Bu filozofların bir kısmının üretime ve bozulmaya inandıkları söylenir. Bütün bunlar, doktrinlerinin olası varlıkların başlangıcını ve bunların yok olma olasılığını kabul ettiğini kanıtlar. Dünyanın yok oluşunu kanıtlamak için argümanlar kullananlar, dünyanın dört elementen oluştuğu ve bunların zorunlu olarak birbirinden ayırt edilmesi ve çözülmesi gerektiği, tıpkı insanın dört elementin birleşmesinden kaynaklanan bir bileşik olduğu ve bu ayrılığın onun ölümünün ve yok oluşunun nedeni olduğu şeklindeki bu mantığa dayanırlar. Düalistler, iki varlığın (aydınlık ve karanlık) karışmasından kaynaklanan yok oluşa ve karıştırıldıktan sonra ayrılma ve ayrılma olasılığına inanırlar, böylece yeni bir karışım meydana gelmeden tekrar eskisi gibi olurlar. Harranlılar ödül ve cezayı kabul ederler; ancak dünyanın yok oluşu hakkında ne düşündüklerini bilmiyorum; Sadece kökenlerinin Agathodaemon, Hermes ve Platon'un anne tarafından büyükbabası Solon'a dayandığını biliyorum. Bazıları dünyanın yıkımına ve dirilişe inanıyordu. Birçok Mazdean Son Yargı ve Dirilişi itiraf ediyor. Fars'tan bir Mazdean bana Ahriman'ın krallığı sona erdiğinde ve iktidar Hürmüzd'e ait olduğunda, acı, yorgunluk, karanlık, ölüm, hastalık ve öğrenmenin ortadan kalkacağını ve tüm yaratıkların sonsuz süreli ruhsal varlıklar haline geleceğini, kalıcı ışık ve

dinlenme içinde yaşayacaklarını söyledi. Ayrıldıkları çeşitli mezheplerin doktrinlerini veya görüş ve sözlerindeki farklılıkları bilmiyorum.

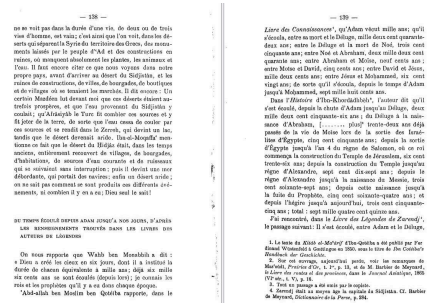

Bunlardan birinin şöyle dediğini duydum: Dünya üzerinden dokuz bin yıl geçince yıldızlar düşecek, dağlar parçalanacak, sular çekilecek, korkunç şeyler olacak.

KİTAP EFENDİSİNİN BU KONU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bilin ki, dünyanın sonu, harap olması, diriliş ve hesap gününün varlığı, mükâfat ve cezanın gerekliliği hususunda onların görüşleri, yorumdan kaynaklanan hiçbir açıklamada farklılık olmaksızın, Müslümanların görüşüyle aynıdır. Yahudiler, Mesih'in henüz gelmediği, mutlaka Ye'cuc ve Me'cuc zamanında geleceği hususunda ittifak ettiler; sonra farklı görüşlere sahip oldular; içlerinden bir fırka, Mesih'in saltanatının bin yıl süreceğini, ardından Sur'un okunacağını iddia etti; diğerleri ise saltanatının bin iki yüz doksan beş yıl süreceğini söylediler. **Arap yarımadasındaki müşriklerin büyük bir kısmı, yeniden dirilmeye ve Ahiret Gününe inanıyorlardı ve binekləri kabirlerinde kurban edilenlerin kendileriyle birlikte kalkacaklarını iddia ediyorlardı <<İskit geleneği>>.** İşte bu konuda Coreyiba ibn El Aşyam el-Faqqasî1 şöyle demiştir: Ey Sa'd, eğer ben helak olursam, sana son bir tavsiyede bulunacağım; şüphesiz, vasiyet bağlarıyla birleşmiş bir kardeş çok daha yakındır! Babanın yorgunluktan arkandan sendelemesine izin verme; elleri üzerinde sürüklenip bir kenara atılır! Kardeşinin cesedini, onu her türlü gınahtan koruyan sağlıklı bir deveye yükle, çünkü o daha yakındır. Ve eğer bir binek bıraktıysan, Kıyamet Günü'nde ona bineceğim, o zaman: Eyerlenin! diye bağıracaklar. Ümeyye ibn Ebî's Salt kitapları okumuş ve Kitap Ehlinin doktrinlerini izlemişti; diyen odur ki: Son saat insanlar için gecikti ve hepsi kıyamet hakkında: Ne zaman gelecek? diyorlar. O günlerde, içlerinden Hristiyan olanlar Mesih'i ve onun için olanların her türlü sevgi ve fedakarlığı (azizleri) bulacaklardır. Onlar, dedikleri gibi, Tanrıları olan ona yardım ederler; Onu gizemli dünyanın çeşitli bölgelerine bir elçi olarak gönderirler. Aynı şair şöyle der: Ve kendilerine vaat edilen günde, çok sayıda birlik halinde ayağa kalkacakları gün, karşılıklı hayal kırıklığı günü, tedbirlerin işe yaramayacağı gün, kendilerini çağıranın etrafında toplanacaklar, rüzgarın büyülediği ve dağıttığı çekirge bacakları gibi olacaklar. Düzgün, ölçülü bir yoldan yola çıkacaklar ve taht, teraziler ve kitaplar indirilecek. Hesapları, onlardan hiçbirinin sayamayacağı O'na görülecek; o, böyle bir günde saygı duyulan bir varlıktır. Kimisi sevinçli olacak, dirilişlerinden hoşnut olacak; isyan edenlerin barınağı cehennem ateşi olacak. Onların koruyucuları onlara: "Ne yaptınız? Rabbinizden size bir uyarı gelmedi mi?" diyecekler. Onlar: "Evet, gerçekten; (sadece) sevinçli önderlere itaat ettik ve hayatın uzunluğu ve zevkleri bizi baştan çıkardı." diyecekler. Onlara: "Allah'ın azabından uzak durun. Sizin için zincirler, demir halkalar ve çılgın ateş vardır." denilir.

yaratılış, anıt, mesken, medeniyet, din, imparatorluk, mülk, kısacası, doğa, gelenek, edinme ve yaşama biçimleri, ilişkiler olarak gördüğümüzden tamamen farklı yaratıkların var olduğu da söylenir; Bazı yerlerde, inşa edilen parçalar binlerce fersah boyunca kesintisiz olarak birbirine bitişikti; yiyecekler harikaydı, diller tuhaftı; insanların boyutları olağanüstü büyüklükteydi veya abartılı bir küçüklükteydi ve bilinmeyen birçok şey vardı; seller, depremle, yeraltı çalkantıları, volkanlar ve şiddetli rüzgarlar onları yok etti. Sonra Tanrı, içinde bulunduğumuz ve bir parçası olduğumuz bu dünyanın sakinlerinin, sayısı bilinmeyen ve yalnızca Tanrı'nın sayabileceği bu halklardan ve nesillerden sonra geldiği Adem'i yarattı; ona, üst ve alt dünyalarda bulunan nesnelerle ilgili bilimleri öğretti, Kuran'da şöyle dendiği gibi: "Ve Adem'e bütün isimleri öğretti", yani, Tanrı'nın onlara verdiği bileşime göre dünyada iz bırakan gezegenlerin isimlerini; ona, soyundan gelenlere saldıracak olan talihsizlikleri ve felaketleri öğretti; Onları uyardı, onlara tehlikeden [korunan] yerleri gösterdi, burada geri çekilip elementlerden, ateşten, sudan ve diğer yıkım nedenlerinden gelen felaketlerden kaçabilirlerdi. Aynı yazar ekliyor: Enoş veya peygamber İdrîs olan Hermes Trismegistus, Adem'den çok uzun bir süre önce yaşadı; Yukarı Mısır'a ve ülkenin geri kalanına, yaratıkların boğulma tehlikesine karşı orada sığınabilmeleri için İskenderiye'ye kadar indi; ancak sel ve volkanlar onları ve bitkileri ve hayvanları birden fazla kez yok etti. Bu yazarın kitabında bulduğum şey bu, ancak Tanrı tarafından vahyedilen kitaplar ve peygamberlerin gelenekleri, anlatılan her şeyden daha doğru ve daha güvenilirdir; ve eğer Müslümanların ve Kitap Ehlinin gelenekleri bunları doğruluyorsa, onları kabul ederiz; ancak değilse, kabul etmeyiz, çünkü o zaman kabul edilebilir ve mümkün olanın sınırına girer. Aynı yazar ekliyor: Genellikle gezegenlerin kavuşumları medeniyeti yok etmek ve yıkımları onarmak için hareket etmişti; denizleri, çölleri ve tersini yapmışlar; çoğu zaman yeraltı kanalları, kuyular, kaynaklar, nehirler düzleşmiş ve topraklar bomboş bir çöl haline gelmiş; bazen de çölde kaynaklar ve sular belirmiş ve aynı topraklar yerleşim ve nüfusla dolu hale gelmişti.

Bir insan ömrü, iki veya üç ömür boyunca görülmeyen şeyin boş olduğu yargılanmamalıdır; bunun gibi, Suriye'yi Yunan topraklarından ayıran çöllerde, Ad kavminin bıraktığı abideler ve bitki, hayvan ve suyun tamamen yok olduğu harar binalar görülür. Ayrıca, Sicistan çölüne gelmeden önce, kendi ülkemizde gördüğümüz şeyleri ve pazarların kurulduğu bina, kasaba, köy, dükkân ve köylerin harabelerini zikretmek gerekir. Ayrıca şöyle diyor: Bir Mazdean, bu çöllerin eskiden bereketli olduğunu ve Sicistan'dan suların oraya aktığını; **Türk Afrâsiyâb'ın bu kaynakları doldurduğunu ve içlerine toprak attırdığını, böylece bu kaynaklardan akan suyun kesildiğini ve Zerreh'e aktığını, Zerreh'in bir göl haline geldiğini ve çölün de kuraklaştığını okudu. İbn-i Mukaffa bu gerçeği şöyle anlatır: Hicaz çölü, eski zamanlarda, köyler, kasabalar, yerleşim yerleri, akarsu kaynakları ve kesintisiz olarak birbirini izleyen derelerle kaplıydı; sonra gemileri taşıyan taşkın bir deniz oldu; en sonunda da kurak bir çöl oldu; bu farklı olayların nasıl meydana geldiğini ve kaç tane olduğunu bilmiyoruz; ancak Allah bilir!**

EFSANE YAZARLARININ KİTAPLARINDA BULUNAN BİLGİLERE GÖRE, ADEM'DEN GÜNÜMÜZE KADAR GEÇEN ZAMAN

Bize Vehb ibn Monabbih'in şöyle dediği söylenir: "Tanrı gökleri altı günde yarattı, her birinin ömrünü bin yıl olarak belirledi; (o zamandan beri) altı bin altı yüz yıl geçti; her çağda bulunan kralları ve peygamberleri biliyorum. Abdullah ibn Müslim ibn Kuteybe, Bilgi Kitabı'nda, Adem'in bin yıl yaşadığını; onun ölümü ile Tufan arasında bin iki yüz kırk iki yıl geçtiğini; Tufan ile Nuh'un ölümü arasında üç yüz elli yıl geçtiğini; Nuh ile İbrahim arasında iki bin iki yüz kırk yıl geçtiğini; İbrahim ile Musa arasında dokuz yüz yıl geçtiğini; Musa ile Davud arasında beş yüz yıl geçtiğini; Davud ile İsa arasında bin iki yüz yıl geçtiğini; İsa ile Muhammed arasında altı yüz yirmi yıl geçtiğini; böylece Adem'den Muhammed'e kadar yedi bin sekiz yüz yıl geçtiğini söyler. İbn-i Hordâdhbeh Tarihi'nde2 yazar, Adem'in düşüşünden Tufana kadar iki bin iki yüz elli altı yıl geçtiğini; Tufandan doğuma kadar İbrahim'in, (. daha fazlası)3 İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı sırasında Musa'nın hayatında otuz iki yıl geçti, beş yüz elli yıl; Mısır'dan çıkıştan Süleyman'ın krallığının 4. yılına, bu kralın Kudüs Tapınağı'nın inşasına başlamasına kadar altı yüz otuz altı yıl; Tapınağın inşasından İskender'in saltanatına kadar yedi yüz on yedi yıl; İskender'in saltanatından Mesih'in doğumuna kadar üç yüz altmış yedi yıl; bu doğumdan Peygamber'in uçuşuna kadar beş yüz altmış dört yıl; ve Hicret'ten bugüne kadar üç yüz elli beş yıl; toplam: yedi bin dört yüz on beş yıl.

— 140 —

deux mille cinquante-six ans; entre Noé et Abraham, neuf cent quarante-trois ans; entre Abraham et Moïse, cinq cent soixante-neuf ans; entre Moïse et Salomon, six cent quatre-vingt ans; entre Salomon et Châ... Père et fils, deux cent soixante ans; entre Noé et Adam et Moïse, cinq cent quatre-vingt-dix-huit ans; et depuis le naissance de Prophète jusqu'à aujourd'hui, quatre cent soixante-cinq ans; la vie d'Adam ayant donc mille ans, le total est sept mille cent quatre-vingt-dix ans.

Dans la tradition de Mohammed les liqas rapportée par Youssef ben Bakir, il est dit qu'il s'est assis entre Adam et Noé mille deux cents ans; entre Noé et Abraham, mille cent quarante-deux ans; entre Abraham et Moïse, cinq cent soixante-neuf ans; entre Moïse et David, cinq cent soixante-neuf ans; entre David et Jésus, mille trois cent cinquante ans; entre Jésus et Mohammed, six cents ans; total, cinq mille quatre cent vingt-six ans, moins la durée de la vie d'Adam et la période historique du Prophète.

J'ai vu dans les livres de certains auteurs les dates attribuées aux prophètes jusqu'à celui de l'ancien Roi de l'Égypte:

Adam :	Ans 6760.
Naissance de Noé :	5370.
Déluge de Noé :	4364 et 23 jours.
Abraham :	3446.
Moïse :	2994.
Dhou'l-Qarnéin :	1273.
Nabuchodonosor :	1660.
Ptolémée, auteur de l'Almageste :	1285.
Jésus :	1968.
Yezdegird, fils de Chahryâr, dernier roi de Perse :	6330.
Année de l'Éléphant :	408.

1. Ces dates sont acceptées et s'accordent avec nos calculs.

2. Hec en 1016 pag. 104, l. 2, p. 104.

— 141 —

C'est dans cette première année, ajoute l'auteur, que parut le commencement de la création* et que les âmes sortirent de la prison minérale de la condensation de l'éther jusqu'au premier jour de l'année présente, il s'est écoulé deux milliards trois cent quarante-neuf millions six cent mille cent quatre-vingt ans et trois cent cinquante-neuf jours et onze minutes, plus des secondes en nombre indéterminé. Mais Dieu sait mieux la vérité et d'une façon plus sûre il s'y a même que lui qui le sache.

Hassan*, d'après Qatib, rapporte l'histoire qui était l'histoire d'Adam et Noé, rapportée par celui-ci à dire : « Il s'est écoulé dix siècles entre Adam et Noé, pendant lesquels les hommes vivaient la loi de la vérité, et il y avait une période de passage de Qatib : « Les hommes ne mouraient qu'un seul jour », etc.

Et Vaghi rapporte qu'il y a eu dix siècles entre Adam et Noé, chaque siècle étant de cent ans; entre Noé et Abraham, six autres siècles, et entre Abraham et Moïse, vingt siècles.

Wahb ben Monabbih a dit qu'il y a eu entre Adam et Noé dix générations, et entre Abraham et Mohammed, trente générations.

Telles sont les traditions des Musulmans et des gens du Livre, quant aux Pères et aux Maîtres, les traditions qu'ils rapportent sont divergentes. On trouve, dans les livres de l'antiquité, qu'il y a eu de la fin de l'Égypte des Égyptiens, on reconnaît, on compte quatre mille quatre-vingt ans, dix mille et cinq jours. D'autres établissent ce compte en :

1. Corneille et Lys, 1, 1.

2. Les âmes sortirent de la prison minérale de la condensation de l'éther dans le Témis; il mourut en 121 ou 122 pag. 104-105. Cf. l'œuvre, p. 104.

3. Corneille et Lys, 1, 1.

4. 52, 1, 1, p. 104, note 1, et p. 104, note 2, des érudits de l'antiquité, p. 11 et suivantes.

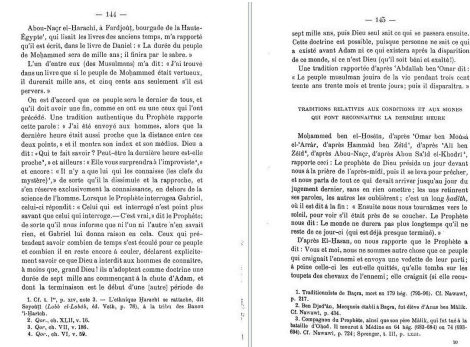
Zarenc Efsaneleri Kitabı'nda şu bölümü buldum: Âdem ile Tufan arasında iki bin elli altı yıl geçti; Nuh ile İbrahim arasında dokuz yüz kırk üç yıl; İbrahim ile Musa arasında beş yüz yetmiş altı yıl; Musa ile Süleyman arasında altı yüz seksen bir yıl; Süleyman ile Châ..., Fâris ile Sind arasında iki yüz altmış yıl; **Sînd ile İsa ve Muhammed arasında beş yüz doksan sekiz yıl**; ve Peygamber'in doğumundan bugüne kadar dört yüz altmış beş yıl; Âdem'in hayatı bin yıl sürdüğünden toplam yedi bin dokuz yüz doksan yıl geçti. Yunus ibn Bekîr'in1 rivayet ettiği Muhammed ibn İshak geleneğinde, Âdem ile Nuh arasında bin iki yüz yıl geçtiği; Nuh ile İbrahim arasında bin yüz kırk iki yıl; İbrahim ile Musa arasında beş yüz altmış beş yıl geçtiği söylenmektedir; Musa ile Davut arasında beş yüz altmış dokuz yıl; Davut ile İsa arasında bin üç yüz elli yıl; İsa ile Muhammed arasında altı yüz yıl; toplam beş bin dört yüz yirmi altı yıl, Adem'in yaşam süresi ve Peygamberin tarihi dönemi hariç. Bazı astronomların kitaplarında Hicri 350 yılının başına kadar peygamberlere atfedilen tarihleri gördüm:

Adam :	An 6760.
Naissance de Noé :	5370.
Déluge de Noé :	4364 et 23 jours.
Abraham :	3446.
Moïse :	2994.
Dhou'l-Qarnéin :	1273.
Nabuchodonosor :	1660.
Ptolémée, auteur de l'Almageste :	1285.
Jésus :	1968.
Yezdegird, fils de Chahryâr, dernier roi de Perse :	6330.
Année de l'Éléphant :	408.

[illegible]

Abd-el-Mu'min ben İdris², İbu-'Abbâs'tan, Peygamber'in şöyle dediğini bildirir: "Bu kavmin ömrü İsrailoğullarının ömründen daha uzun olmayacaktır, üç yüz yıl," yani, ihtilaf ve felaketler onlara ulaşmadan önce 'Abd-el-Mu'min ekler. Fakat 'Abd-el-Mu'min güvenilir bir yazar değildir; ve kendisinin aktardığı rivayetlere uygulanan şüphelerin yanı sıra, İbn-'Abbâs'ın çağdaşı değildi; ve eğer rivayet gerçekten İbn-'Abbâs'tan geliyorsa, üç yüz yıl ifadesinin buna eklendiği ve rivayetin özüne ait olmadığı anlaşılıyor, çünkü bilim, İsrailoğullarının ömrünün üç yüz yıl rakamının birkaç katını aştığını ortaya koymuştur. Peygamber'in ayrıca şöyle dediği bildirilir: "Halkım beş yüz yıl süren yarım gün yaşayacaktır." Bu gelenek, sahtelik ve şüphelilik açısından birincisinden aşağı değildir. Ebu Cafer er-Razi¹, babasından, er-Rabf ibn Enes'ten rivayet ediyor ki, Enes, Kur'an'ın bazı surelerinin başında bulunan ALM 3, ALMR, ALMS 5 ve diğerleri harfleri hakkında şöyle demiştir: "Bunların arasında bir kavmin süresini göstermeyen bir harf yoktur." El-Kelbî'nin rivayet ettiği bir rivayette, Hz. Peygamber kendisine ALM harflerini okuduğunda, Huyayy ibn Ahtab⁶'nın şöyle dediğini söylüyor: "Eğer

doğruyu söylüyorsan, kavmin için ayrılan payın ne olduğunu ve bunun kaç yıl süreceğini şimdi biliyorum; harflerinin sayısal değerlerinin toplamına göre yetmiş bir yıldır." Hz. Peygamber daha sonra ona ALMR, ALMS, ALR ve diğer harfleri okudu. Sonra birisi şöyle dedi: "Sana, belki de sayılması gereken bu harflerin toplam sayısı değil midir?" İşte o zaman şu ayet nazil oldu: **"Açıklamayı yalnızca Allah bilir"**, yani bu insanlara verilen uç terim olan El-Kelbi ekliyor. Eğer gelenek sahihse, bu terime bir sınır koymak istemek boşunadır.

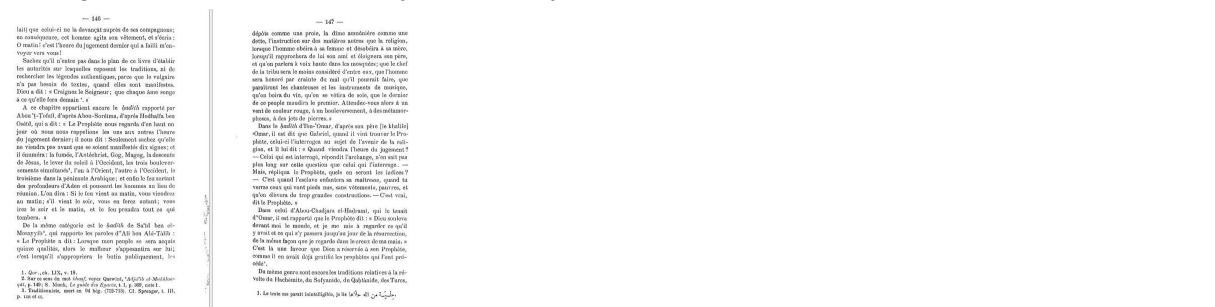

Yukarı Mısır'daki bir köy olan Farcut'ta eski zamanların kitaplarını okuyan Ebu Nasr el-Harasî, bana Daniel kitabında şöyle yazdığını bildirdi: "Muhammed'in halkının ömrü bin yıl olacak; kılıçla son bulacaklardır." Bunlardan biri (Müslümanlar) bana şöyle dedi: "Muhammed'in halkı doğru kişilerse bin yıl, kötü kişilerse sadece beş yüz yıl yaşayacaklarını bir kitapta buldum." Bu halkın hepsinin sonuncusu olacağı ve kendisinden öncekilerin bir sonu olduğu gibi bunun da bir sonu olması gerektiği konusunda hemfikirdir. Peygamber'in sahih bir hadisi bunu şöyle bildirir: "Ben insanlara gönderildim, son saat şu iki nokta arasındaki mesafe kadar yakındı." ve işaret ve orta parmaklarını işaret etti. Tanrı şöyle dedi: "Sana kim bildiriyor?" Belki de son saat yakındır' ve başka bir yerde: 'Sizi beklenmedik bir şekilde şaşırtacaktır' ve yine: 'Yalnızca O (sırların anahtarlarını) bilir', böylece onu gizler ve yakınlaştırır ve onun bilgisini yalnızca kendisi için, insan biliminin dışında tutar. Peygamber Cebrail'e soru sorduğunda, Cebrail şöyle cevap verdi: 'Sorulan, sorandan daha bilgili değildir.' 'Doğru' dedi Peygamber; böylece bize ne birinin ne de diğerinin bu konuda bir şey bilmediğini bildiriyor ve Cebrail de bu konuda onunla aynı fikirde. Bu insanlar için ne kadar zaman geçtiğini ve daha ne kadar zaman kaldığını bildiklerini iddia edenler, Tanrı'nın insanların bilmesini yasakladığı şeyi açıkça bildiklerini ilan ediyorlar, ancak, büyük Tanrım! Adem'in düşüşüyle başlayan ve sonu yedi bin yıllık başka bir dönemin başlangıcı olan yedi bin yıllık bir süreyi doktrin olarak benimsemezler, sonra ne olacağını yalnızca Tanrı bilir. Bu doktrin mümkündür, çünkü Adem'den önce neyin var olduğunu veya bu dünyanın yok olmasından sonra neyin var olacağını Tanrı'dan başka kimse bilmez (O kutsanmış ve yüce olsun!). Abdullah ibn Ömer'den rivayet edilen bir hadiste şöyle denmektedir: "Müslüman halk üç yüz otuz yıl, otuz ay ve otuz gün yaşayacak; sonra yok olacaklar."

SON SAATİN TANINMASINI SAĞLAYAN ŞARTLAR VE İŞARETLERLE İLGİLİ GELENEKLER

Muhammed bin Hüseyin, Ömer bin Musa el-Arrar'a göre, Hammad bin Zeyd'e göre¹, 'Ali bin Zeyd'e göre, Ebu Nazr'a göre, Ebu Said el-Hudri'ye göre³ şunu aktarıyor: Allah'ın Resulü bir gün ikinci namazında bizden önce başkanlık etti, sonra vaaz etmek için ayağa kalktı ve bize Kıyamet Günü'ne kadar olacak her şeyden hiçbir şeyi atlamadan bahsetti; bazıları sözlerini hatırladı, bazıları unuttu; uzun bir hadistir, sonunda şöyle denmektedir: "Sonra güneşe doğru döndük, batmak üzere olup olmadığını görmek için. Peygamber bize şöyle dedi: Dünya, bu günden (ki neredeyse bitti) geriye kalandan daha uzun sürmeyecektir." El-Hasan'a göre, Peygamber'in şöyle dediği söylenir: Siz ve ben, düşmandan korkan ve gurubundan bir yıldız

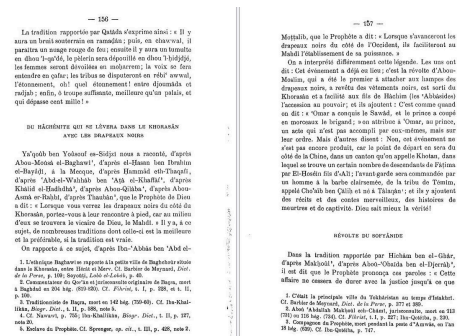
gönderen bu topluluktan başka bir şey değiliz; yıldız içlerinden ayrılır ayrılmaz düşmanın atlarının perçemlerine düştü; (Geri çekilirse) ikincisinin kendisinden önce arkadaşlarına gideceğinden korktu; bunun üzerine bu adam elbisesini salladı ve bağırdı: Ey sabah! Beni sana göndermek üzere olan kıyamet saatiydi!

Bu kitabın planının, geleneklerin dayandığı otoriteleri kurmak veya otantik efsaneleri aramak olmadığını bilin, çünkü sıradan insanların metinlere ihtiyacı yoktur, çünkü metinler apaçık ortadadır. Tanrı şöyle dedi: **"Rab'den korkun; her can yarın ne yapacağını düşünsün."** 1. Bu bölüme, Ebu Soreyima'ya göre, Hudayfa ibn Oseyid'e göre, Ebu I-Tofayil'in rivayet ettiği hadis de dahildir. O şöyle demiştir: "Peygamber, kıyamet saatini birbirimize hatırlatırken bir gün yukarıdan bize baktı; bize şöyle dedi: Sadece şunu bilin ki, on işaret ortaya çıkmadan gelmeyecek; ve şunları sıraladı: duman, Deccal, Ye'cüc, Me'cüc, İsa'nın inişi, güneşin batıda doğması, aynı anda üç ayaklanma², biri doğuda, biri batıda, üçüncüsü Arap Yarımadası'nda; ve son olarak Aden'in derinliklerinden çıkan ve insanları buluşma yerine sürükleyen ateş. Denilecek ki: Sabah ateş gelirse, sabah geleceksin; akşam gelirse, aynısını yapacaksın; akşam ve sabah gideceksin ve ateş düşen her şeyi alacak. Aynı kategoride Sa'Id ibn el-Müseyyib'in³ hadisi de vardır, Ali b. Ebî Tâlib'in şu sözlerini rivayet eder: "Peygamber şöyle buyurdu: Ümmetim on beş hasleti elde ettiği zaman, başlarına bir musibet gelir; ganimetleri açıkça aldıkları, emanetleri ganimet olarak aldıkları, zekâtları borç olarak verdikleri, din dışındaki konularda eğitim aldıkları, erkek karısına itaat edip annesine isyan ettiği, arkadaşını kendisine yaklaştırıp babasını kendisinden uzak tuttuğu, insanlar camilerde yüksek sesle konuştukları, kabile reisinin aralarında en az itibar gören kişi olduğu, adamın zarar verebileceğinden korktuğu için onurlandırıldığı, şarkıcılar ve çalgılar ortaya çıktığı, insanlar şarap içtiği, ipek giydiği zaman, bu ümmetin sonuncusu ilkinе lanet edecektir. **Sonra kızıl renkli bir rüzgar, bir ayaklanma, başkalaşım lar, taş atmalar bekleyin."** İbn-i Ömer'in hadisinde, babası [halife] Ömer'in rivayetine göre, Cebrail, Peygamber'i bulmaya geldiğinde, Peygamber'e dinin geleceği hakkında soru sorduğunda, ona şöyle dediği rivayet edilir: "Kıyamet saati ne zaman gelecek?" - Sorulan kişi, diye cevapladı baş melek, bu soru hakkında soru soran kişiden daha fazla şey bilmiyor. - Fakat, diye cevapladı Peygamber, işaretler ne olacak? - Kölenin metresini doğurduğu zaman, yalınayak, elbisesiz, fakir ve çok büyük binaların inşa edildiğini gördüğün zamandır. - Doğrudur, dedi Peygamber. " Ömer'den edildiği Ebu Şacara el-Hadramî'nin hadisinde, Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: "Allah önüme dünyayı yarattı ve ben orada olanlara ve Kıyamet Günü'ne kadar olacaklara bakmaya başladım, tıpkı "Avucumun içine bak." Bu, Allah'ın peygamberine, kendisinden önceki peygamberlere bahsettiği bir lütuftur.

Haşimilerin 3 gücünün ortadan kalkmasının Müslüman Türkler, bazıları ise bunun Müslüman Türklerden alınacak olan kâfir Türklerin elinde gerçekleşeceğine inanıyor; bazıları ise tam tersine bu bölgeleri ele geçirecek olanın Çinliler olduğunu söylüyor. Allah gerçeği en iyi bilir! Birinin bu olayın, El-Makani'nin Bağdat'ta iktidara geldiği ve Haşimilerin iktidarının zayıfladığı zaman gerçekleştiğini söylediğini duydum.

RAMAZAN'DA SON SAATİN DURUMLARINDAN BİRİ OLAN YERALTI GÜRÜLTÜSÜ El-Beyirûti, El-Auzâ'î'ye göre, Abdullah bin Lobâne'ye göre, Fîrûz el-Deyilemî'ye göre 1 Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Ramazan ayında yeraltından, uyuyanı uyandıracak, uyanık olanı korkutacak bir gürültü olacaktır." Bu, Katâde'nin rivayet ettiği rivayettir; El-Evzai'ninki ise şöyledir: "Ramazan ayında, ayın ortasında bir ses duyulacak, yetmiş bin kişi bayılacak, yetmiş bin kişi kör olacak, yetmiş bin kişi sağır olacak, yetmiş bin kişi dilsiz olacak, yetmiş bin kişi bakireliğini kaybedecek, sonra onu başka bir ses izleyecek; birincisi Cebraîl'in [a.s.] sesi, ikincisi İblis'in [lanet olsun!] sesidir. Şunu da ekledi: Ramazan ayında ses duyulacak, Şevval'de kargaşa, Zilkade'de kabilelerin dağılması, Zilhicce'de hacıların yağmalanması; Muharrem ayına gelince, başlangıcı felaket, sonu sevinç olacak." Sonra denildi ki: "Ey Allah'ın Peygamberi! Bundan kim kurtulacak?" Muhammed cevap verdi: "Evde kalıp namaza sığınanlar."

Katâde'nin rivayet ettiği hadis şöyle ifade edilmektedir: "Ramazan ayında yeraltı gürültüsü olacak; sonra **Şevval'de kızıl bir ateş bulutu çıkacak**; sonra Zilkade'de kargaşalık olacak, Zilhicce'de hacı soyunacak, Muharrem'de kadınlar açılacak; Sefer'de ses duyulacak; Rebî'evvel'de kabileler kavga edecek, Cuma ile Receb arasında hayret, aman ne hayret! Sonunda ey saraydan daha iyi, yüz bini aşan kadir birlik!"

SİYAH BAYRAKLARLA HORASAN'DA YÜKSELECEK HAŞİMİ'NİN Ya'kub ibn Yusuf es-Siczi bize, Ebu Musa el-Bağavî'ye¹ göre, el-Hasan ibn İbrahim el-Bayaclî'ye göre, Mekke'de, Hammad es-Sakaffî'ye göre, 'Abd-el-Vahhâb ibn Atâ el-Haffâ!:2'ye göre, Halid el-Haddhâ'ya³ göre, Ebu Kılâbe'ye⁴ göre, Ebu Esmâ er-Rahbî'ye göre, Sevbân'a⁵ göre, Allah'ın Resulü'nün şöyle dediğini anlattı: "Horasan tarafında siyah bayrakları gördüğünüzde, onları yaya olarak karşılamaya gidin. Çünkü aralarında Allah'ın vekili Mehdî bulunacaktır." Bu konuda birçok rivayet vardır; eğer rivayet doğru ise, bunlardan en iyisi ve en tercih edilenidir. Bu konuda İbn-i Abbas bin Abdülmuttalib'den Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Batı'dan siyah bayraklar yükseldiğinde Mehdi'nin iktidara gelmesini kolaylaştıracaklar." <<Günümüz Kabesinin batısı Brezilya yönündedir ve Horasanla bir alakası yoktur>> Bu rivayet farklı yorumlanmıştır. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu olay zaten gerçekleşmiştir; direklerle siyah bayraklar asan, siyah giysiler giyen, Horasan'ı terk eden ve Haşim oğullarının (Abbasiler) iktidara gelmesini kolaylaştıran Ebu Müslim'in isyanıdır; ve eklerler: "Ömer Sevad'ı fethetti ve şehzade eşkiyayı parçaladı; şehzade Ömer'e, kendileri tarafından değil, onların emriyle yapılan bir iş atfedilmiştir." denildiği zamanki gibidir. Fakat diğerleri şöyle derler: Hayır, bu olay henüz gerçekleşmedi, çünkü başlangıç noktası Çin tarafında, Hotan adlı bir kantonda olacak; burada Ali'nin oğlu El-Hüseyn'den gelen

Fatıma'nın belli sayıda soyundan gelenler var; öncü kuvvete, Témim kabilesinden, Şo'ayib ibn Salih adında, Tâlaqân doğumlu, seyrek sakallı bir adam komuta edecek; ve buna hikayeler ve harika öyküler, cinayet ve esaret hikayeleri ekleyecekler. Allah en iyisini bilir!

— 158 — Fâtimâ un homme des Hâmil Omeyya. » Dans celle d'Abou-Qâlib, d'après Abou-Asmâ, d'après Thâlab, le prophète mentionne les descendants d'el-Abbâs et dit: « Tu précéderas par la suite d'un homme appartenant à la maison de cette femme. » et il indique de l'œil Oum-Habla, fille d'Abou-Sofyân. Dans les traditions qui nous ont été transmises avec l'autorité d'Ali, fils d'Abou-Tâlib (que les bénédictions de Dieu soient sur lui!), on voit des troubles qui survient lors en Syrie. Il est dit: « Lorsque cela se sera passé ainsi, le fils de la mangouste de cours sortira à sa suite pour s'emparer de la chaise à prêcher dans la mosquée de Damas; après cela, attendez-vous à voir sortir le Mahdi. » Certaines personnes disent que ces événements ont déjà eu lieu, lors de la révolte de Ziyâd ben 'Abdallah ben 'Uthâb ben Yâzîd ben Mâ'kwiya ben Abi-Sofyân à Alep, dont les partisans portaient des vêtements blancs et marchaient sous deux drapeaux: également blancs; ils prétendaient au khalifat, mais Abou-'Albâh 'Abdallah (ben Mohammed) ben 'Alî ben 'Abdallah ben 'Abbas' survoya contre eux Abou-'Oqba', et ils eurent la mort et les croix coupées jusqu'au dernier'. 1. Épisode du Prophète. Cf. Nisabî, p. 808. 2. Nisabî, p. 808, premier chapitre, chapitre cinquième d'après Thâlab, III, p. 81; Ibn 'Abbas, et. Thâlab, t. V, p. 331; Mahabî, Première Édition, t. V, p. 81; Livre de l'Exercice, p. 808. 3. Livre du président, qui lui succéda sous le nom d'El-Mawzûq; il fut aussi gouverneur de la Mesopotamie, tandis qu'Abdallah ben 'Uthâb succéda en Syrie. 4. Ce qui précède du passé était dit: la parole d'Abou 'Uthâb Mâ'kwiya ben el-Khattab ben Zâbir ben el-Hâzîm el-Kilâbi, cousin de Mawzûq et l'un de ses généraux, qui se rendit au camp d'Abou 'Albâh 'Abdallah à Qinnasra (Syrie), l'an 138 de l'ère (758-759), et qui vint à Alep de son camp d'Abou Mawzûq (Syrie) ben 'Abdallah ben Yâzîd ben Mâ'kwiya ben Abi-Sofyân, dont son parti se disputait qu'il était le véritable descendant du prophète: <i>فأما من قبله فابن علي</i>. Cette parole fut racontée dans une lettre écrite à Zâbir par son frère 'Uthâb 'Uqba' (138) (138) (138), et les croix furent détruites par 'Abdallah	— 159 — D'autres prétendent que cet événement précède se rapporte à un jeune homme dont le signalement ne correspond pas à celui de Ziyâd ben 'Abdallah; puis ils mentionnent que ce jeune homme, accompagné des descendants de Yâzîd ben Mâ'kwiya' (qu'ils soient musulmans tous les deux), avec un visage marqué de la petite vérole et une tache blanche sur l'œil, se mitra en campagne dans la région de Damas; il remplira la terre et la mer de sa cavalerie et de ses troupes, lesquelles l'indiqueront le vent des femmes excitées, s'enlèvent en deux les hommes au moyen de scies et feront bouillir leur chair dans des marmites; il sevrera à Médine des troupes à lui, qui, toutes, feront des prisonnières et l'accompliront; puis ils fouilleront les tasbeaux du Prophète et de Pâqima, mettront à mort tous ceux qui portent ces deux noms et les crucifieront à la porte de la mosquée. Alors la colère de Dieu redoublera de violence, il les fera engoutir par la terre, ainsi qu'il est dit dans le Coran: « Abi! les hommes comme ils travaillaient sans trouver d'huile, et comme ils savent assés d'un ennemi prisonnier », c'est-à-dire de dessous leurs pieds. Un autre récit dit qu'ils entrèrent Médine à tel point qu'il n'y restait absolument plus rien. On rapporte que le Prophète a dit: « Il laissera certainement Médine plus belle que en qu'elle était, jusqu'à ce que viennent les chiites qui livreront la jante contre la base' de la mosquée. » Les Arabes qui l'entraînaient lui demandèrent: « A qui appartenait-elle les fruits en jour-la? » Il répondit: « Aux belles femmes et aux chiites en quête de nourriture. » ben 'Alî, mais de Sâffiy et gouverneur de la Syrie. Cf. Thâlab, t. III, p. 808; Ibn 'Abbas, t. V, p. 331 et seq.; Ibn-Khalikân, et. de Dâqîq, t. III, p. 129-131. Le nom de Ziyâd ne se trouve que dans Thâlab, III, p. 81. Il y a donc des incertitudes dans le texte de notre auteur. 1. Le khalifat omeyyade. 2. Qur. (Ab. XXXIV), 38. 3. Sur se sans être noté, voir Dâqîq, Supplément.
--	---

SOFYANİLER İSYANI

Hişam ibn el-Gar'in, Mahul'dan, Ebû Ubeyde ibn el-Cerrah'tan3 rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber'in şu sözleri söylediği rivayet edilmiştir: "Bu iş, Beni Ümeyye'den bir adam onu bozuncaya kadar adaletle devam edecektir." Ebû Kılabe'nin, Ebû Esma'nın, Sevban'ın rivayetinde Hz. Peygamber, el-Abbas'ın soyundan gelenleri zikrederek: "Onlar, bu kadının evinden olan bir adamın eliyle helâk olacaklar." demiş ve gözüyle Ebû Sofyan'ın kızı Ümmü Habibe'yi işaret etmiştir. Ebu Talib'in oğlu Ali'den (Allah'ın bereketi onun üzerine olsun!) bize ulaşan rivayetlerde, Suriye'de meydana gelecek fitnelerle ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır: "Bu olunca, gönül yiyenin oğlu onun peşinden çıkıp Şam Camii'nin minberini ele geçirecektir; ondan sonra Mehdi'nin çıkmasını bekleyin." Bazıları, bu olayların daha önce, Halep'te Ziyâd ibn Abdullah ibn Hâlid ibn Yezid ibn Mu'âviye ibn Ebî-Sofyanın isyanı sırasında yaşandığını, taraftarlarının beyaz giysiler giyip, aynı şekilde beyaz bayraklar altında yürüdüklerini söylerler; hilafet iddia ettiler, fakat Ebû Abbâs Abdullah [ben Muhammed] ben Ali ben Abdullah ben Abbas2 onların üzerine Ebû Cafer'i3 gönderdi ve burunlarını ve kulaklarını sonuncusuna kadar kestiler." Bazıları da bu kehanet edilen olayın, Ziyâd ibn Abdullah'ın tasvirine uymayan bir genç adama işaret ettiğini ileri sürerler; sonra bu gencin, Yezîd ibn Mocâ'viya'nın (ikisi de lanetli olsun!) soyundan gelenlerle birlikte yüzünde çiçek hastalığı ve gözünde beyaz bir leke bulunan bir halde Şam bölgesine sefere çıkacağını; yeryüzünü ve denizi atlarını ve askerleriyle dolduracağını, bunların gebe kadınların karınlarını yarıp, erkekleri testereyle ikiye böleceklerini ve etlerini kazanlarda kaynatacaklarını; kendi askerlerini Medine'ye göndereceklerini, onların öldürüp, esir alıp yakacaklarını; sonra Peygamber'in ve Fatıma'nın türbelerini arayacaklarını, bu iki ismi taşıyan herkesi öldürüp, mescidin kapısında çarmlıha gereceklerini söylerler. Sonra Allah'ın gazabı şiddetlenecek ve Kuran'da söylendiği gibi yerin onları yutmasına neden olacaktır: "Ah! Onların nasıl titreyip sığınak bulamayacaklarını ve nasıl yakın bir yerden, yani ayaklarının altından saldırıya uğrayacaklarını görseydin." Başka bir rivayette Medine'yi öyle bir harap edecekleri söylenir ki, kesinlikle hiçbir şey kalmayacaktır. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: "Kesinlikle Medine'yi olduğundan daha güzel bir şekilde bırakacaktır, ta ki köpekler gelip bacaklarını mescidin tabanına doğru kaldırıncaya kadar." Etrafını saran Araplar ona sordular: "O gün meyveler kime ait olacak?" O şöyle cevap verdi: "Yabani hayvanlara ve yiyecek arayan kuşlara."

geleneklerin ilkini kabul edenler görüş ayrılığına düştüler; bazıları Mehdi'nin Ali bin Ebu Talib olduğunu söylüyor ve onun söylediği şu vecizeyi onun anlamında yorumluyor: "Onu iyi bir yönetici ve iyi yönlendirilmiş (malidik) bulacaksın." **Diğerleri Mehdi'nin Muhammed olduğunu iddia ediyor, soyadı el Mehdi ve ilk adı Muhammed2 olan ve gerçekten peygamber ailesinden olan ve adaleti ortaya çıkarmak ve zulmü püskürtmek için elinden geleni yapmaktan geri kalmayan Ebu Cafer'in oğlu. Taous'a: "Bu, hakkında duyduğumuz Mehdi'dir" denildi, yani Ömer bin Abd-el-'Azîz3. Taous şöyle cevap verdi: Hayır, çünkü bu kişi tam adaleti sağlamazken, şu kişi sağlayacaktır. Şiiler, Mehdi'nin Ebu Talib'in oğlu Ali'nin soyundan gelenler dışında çıkabileceğini inkar ettiler; ancak karakter konusunda farklı görüşlere sahip oldular ve onun ölmeyen ve Arapları tek sopasıyla itmek için tekrar dirilecek olan Muhammed bin Hanefiyye olduğunu söylediler; ve delil olarak da Ali'nin Deve Savaşı günü sancağını ona vermesini gösterdiler. Diğerleri, onun Fatıma'nın [annesî] soyundan gelen Ali'nin oğlu Hüseyin'in (Allah ikisinden de razı olsun) soyundan olduğunu, çünkü adaleti yerine getirmek için elinden gelen her şeyi yapmış, hatta şehit olmuş olduğunu söylediler. Yine diğerleri onun El-Hasan'ın soyundan geleceğini söylediler. Onun vafında ve dış görünüşünde de bir ittifak yoktur; bazıları şöyle dediler: O bir kölenin oğludur, kahverengi gözleri, göz kamaştırıcı beyazlıkta keskin dişleri ve yanağında bir beni olacaktır; Diğerleri şöyle der: Medine'de doğacak, Mekke'de yükselecek ve Safa ile Merwa arasında halife olarak tanınacaktır. Diğerleri ise Alamut kalesinden geleceğini söylemişlerdir. Bundan dolayıdır ki İdrisîler2, kendilerinden birinin Mehdi olacağı iddiasıyla Kayravan şehrine El-Mehdiyye3 adını vermişlerdir.**

— 164 —

mines jusqu'à l'Orient et à l'Occident de la terre, s'empurera de Constantinople, et il se restera personnel sur la terre qui ne se soit fait musulman ou ne passe pour tel; et ce moment la promesse de Dieu sera accomplie, de le rendre entièrement maître de la religion.

On a des opinions différentes sur sa vie; les uns disent qu'il vivra sept ans, les autres neuf, vingt, quarante ou soixante-dix ans.

EXPÉDITION DU QASTANIDE

Dans la tradition rapportée par 'Abd er-Rezzâk, d'après Mar'ar, d'après Abou-Qasib, d'après Abou-Saïd et Maqbari, d'après Abou-Hanîfa (que Dieu soit satisfait de lui!), celui-ci a dit: « L'heure dernière ne se lèvera pas avant que voyageur soit de retour de Rome, et avant qu'un homme de Qastânide puisse dresser lui la race humaine. » On s'est demandé quel serait cet homme, et on a répondu de diverses manières. On rapporte d'Abu-Saïd, qu'il a dit: « Le Qastânide est un homme vertueux, c'est lui que Jésus sauva dans la prière; c'est lui le Mahdi, » et de Kâ'b ibn Abî-Bâz, qu'il a dit: « Le Mahdi mourra, et l'on priera souvent ensuite au Qastânide; » et d'Abdallah ben 'Omâr qu'il a dit: « C'est un homme qui se lèvera après les restes d'Abûla. »

Lorsque 'Abd er-Rahman ben el-A'zâz, qu'on s'ac-

— 165 —

nommé le Qastânide, se révolta contre El-Hafîdjâh, et adema des lettres aux gouverneurs intitulées ainsi: « De la part d'Abd er-Rahman, auxiliaire du prince des croyants, » on lui dit: « Le nom du Qastânide doit être composé de trois lettres. » Il répondit: « Je me nomme 'Abd (seul); le nom d'Er-Rahman ne lui pas partie du mien. » Cette anecdote prouve que les traditions relatives au Qastânide datent alors très récemment parmi les Musulmans.

Kâ'b ibn-Abî-Bâz a dit: « Il ne sera pas inférieur en dignité au Mahdi. »

PRISE DE CONSTANTINOPLE

On nous rapporte, d'après Abî-Bâz, d'après Er-Serri, au sujet de l'expédition de Qastân: « L'ignominie sera leur partage dans ce monde, et le châtiment cruel leur est préparé dans l'autre, » qu'on l'explique en disant qu'il s'agit de la prise de Constantinople; plusieurs commentateurs l'interprètent en sens: « A. L. M. Les Grecs ont été vaincus, » de la même façon, en disant que la prophétie s'applique à un événement futur. On dit qu'on vendra une jument au prix d'une dinar, de la part de son... et qu'on se partagera les pièces d'or au jeu de la balle. On dit encore qu'il s'écoulera sept semaines les fêtes seront célébrées dans son sanctuaire, et qui portera le nom de Ghâz et de Khawâf. Cf. Ma'arid, Fawa'id d'Or, t. V, p. 385. Comme qu'il s'agit d'une prophétie pour cette expédition, c'est la suite d'un proverbe, à cause de son singulier équilibre; c'est le 10e lag, 1700. Mais sur l'origine d'un tel d'Or, nous ne pouvons rien dire.

On prétendrait que l'expédition de Qastân, d'après les Ma'arid, est arrivée et que qui les suivent ont été battus et vaincus par Ma'arid. Livre de l'Armée, p. 407, qui donne également la même anecdote que nous citons, en lui attribuant une signification différente.

1. Texte et traduction. Cf. Spiegel, op. cit., t. II, p. 278.

2. Giv., ch. II, v. 108, et, V, v. 40.

3. Giv., ch. XXX, v. 1.

Denildi ki: Mehdi yeryüzü sakinleri arasından zulmü kaldıracak, aralarında adaleti yayacak, zayıfla güçlü arasında eşitliği sağlayacak, İslam'ı yeryüzünün doğusuna ve batısına yayacak, Konstantiniyye'yi fethedecek, yeryüzünde Müslüman olmayan ve fidye ödemeyen kimse kalmayacak; o zaman Allah'ın vaadi yerine gelecek ve onu dinin tam hakimi kılacaktır. Hayatı hakkında farklı görüşler vardır; kimisi yedi yıl, kimisi dokuz, yirmi, kırk veya yetmiş yıl yaşayacağını söyler.

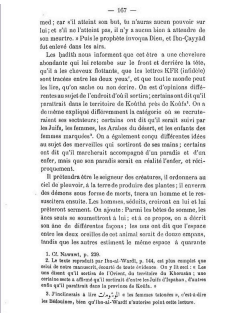
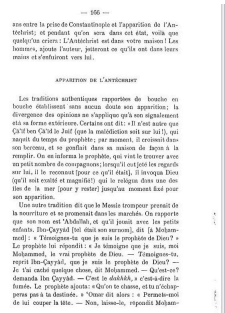
KAHTANİLER SEFER

Abd er-Rezzâk'ın, Ma'mer'den, Ebu-Kuraib'den, Ebu-Sacîd el-Makbari'den, Ebu-Hûreira'dan (Allah ondan razı olsun!) rivayet ettiği hadiste şöyle buyurmuştur: "Kıyamet, yolcu Roma'dan dönmedikçe ve Kahtanlı bir adam insan ırkını önünde itmedikçe kopmaz." Bu adamın kim olduğu sorulmuş ve cevaplar çeşitli olmuştur. İbn-i Sîrin 3'ten rivayet edilmiştir ki: "Kahtanlı faziletli bir adamdır, İsa'nın namazda takip edeceği kişi odur; Mehdi de odur." ve Ka'b'dan [el-AI-İbâr] rivayet edilmiştir ki: o Mehdi ölecek ve sonra Kahtanlı'ya yemin edilecektir; » ve Abdullah ibn Ömer'den rivayet edilmiştir ki: "O, Abbas'ın çocuklarından sonra dirilecek bir adamdır." Qahtânid lakabıyla anılan Abdurrahman ibn el-Aşkath4, El-Haccâc'a isyan ettiğinde ve valilere "Müminlerin emirinin yardımcısı Abdurrahman'dan" başlıklı mektuplar

gönderdiğinde, kendisine "Qahtânid'in adı üç harften oluşmalıdır" denildi. O da şöyle cevap verdi: "Benim adım 'Abd (köle); Er-Rahman adı benim adımın bir parçası değildir." Bu anekdot, Qahtânid ile ilgili rivayetlerin o zamanlar Müslümanlar arasında çok yaygın olduğunu kanıtlıyor. Kacb [el-Ahbâr] şöyle dedi: "O, Mehdî'den adalette aşağı kalmayacaktır."

KONSTANTİNOPOL'UN ELE GEÇİRİLMESİ

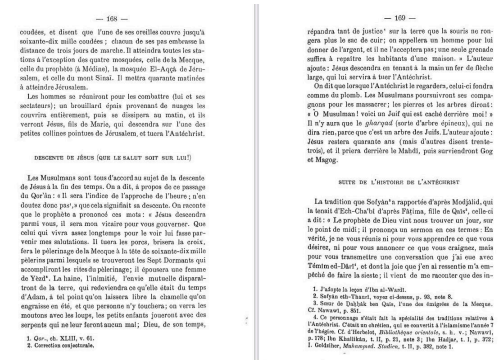
Es-Sorri'ye göre, Asbât'a göre, Kur'an'ın bu pasajı hakkında bize söylenir: **"Bu dünyada onların payı rezillik olacak ve ahirette onlar için acımasız bir azap hazırlanacaktır"**, bunun Konstantinopolis'in alınmasına atıfta bulunularak açıklandığı söylenir; birkaç yorumcu bu pasajı: "A.L.M. Yunanlılar yenildi" şeklinde yorumlar, kehanetin gelecekteki bir olaya uygulandığını söyleyerek. Bir kısrağın bir drahmi karşılığında satılacağı, onun payının..., ve altın paraların bir top oyununda paylaşılacağı söylenir. Ayrıca Konstantinopolis'in alınması ile Deccal'in ortaya çıkması arasında yedi yıl geçeceği söylenir; ve insanlar bu durumdayken biri bağırır: Deccal sizin evinizde! Adamlar, yazar ekler, ellerindekileri yere atacaklar ve ona kaçacaklar.

ANTEŞRIS'İN GÖRÜNÜMÜ

Şüphesiz ki, sözlü olarak nakledilen sahih rivayetler onun dış görünüşünü tespit etmektedir; görüş ayrılıkları sadece onun tasviri ve dış şekli hakkındadır. Bazıları şöyle dediler: "O, Peygamber zamanında doğmuş olan Yahudi Sa'if ibn Said'den (lanet olsun ona!) başkası değildir; zaman zaman beşiğinde büyür ve evinde doluncaya kadar şişerdi. Peygamber'e bu haber verildi ve az sayıda arkadaşıyla yanına geldi; ona baktığında onu tanıdı, Tanrı'ya (yüce ve yüce olsun!) yalvardı ve Tanrı onu, ortaya çıkması için belirlenen zamana kadar [orada kalmak üzere] denizin adalarından birine sürgün etti. Başka bir gelenek, aldatıcı Mesih'in yiyecek aldığını ve pazarlarda yürüdüğünü söyler. Adının Abdullah olduğu ve küçük çocuklarla oynadığı rivayet edilir. İbn Sayyad [İakabı buydu] [Muhammed'e] dedi: "Benim Tanrı'nın Peygamberi olduğuma şahitlik ediyor musun?" Peygamber cevap verdi: "Ben, Muhammed'in, Tanrı'nın gerçek Peygamberi olduğuma şahitlik ediyorum." "Şahitlik ediyor musun," diye cevap verdi İbn Sayyad, "Ben Tanrı'nın Peygamberi miyim?" "Senden bir şey sakladım," dedi Muhammed. "Nedir o?" diye sordu İbn Sayyad. "Bu dakhkh," yani duman. Peygamber ekledi: "Seni dışarı çıkaralım, kaderinden kaçamayacaksın." Ömer daha sonra şöyle dedi: "Başını kesmeme izin ver." "Hayır, bırak onu," diye cevapladı Muhammed; "çünkü amacına ulaşırsa, onun üzerinde hiçbir gücün olmayacak; ve eğer ona ulaşamazsa, öldürülmesinden beklenecek hiçbir hayır yoktur." Sonra Peygamber Allah'a yalvardı ve İbn Sayyad havaya kaldırıldı. Hadis bize bu varlığın alınma ve başının arkasına düşen bol miktarda saçının olduğunu, saçlarının aktığını, iki gözünün arasında KFR (kâfir) harflerinin yazılı olduğunu ve yazmayı bilip bilmemesine bakılmaksızın herkesin bunları okuyabileceğini bildirir. Onun çıkacağı yer hakkında farklı görüşler vardır; bazıları onun Kûfe yakınlarındaki Kûthâ bölgesinde çıkacağını2 söylemiştir. Takipçilerinden hangi kategorinin toplanacağı da farklı şekilde açıklanmıştır; bazıları onun Yahudiler, kadınlar, çöl Arapları ve işaretli

kadınların çocukları tarafından takip edileceğini³ söylemiştir. Onun ellerinden çıkacak harikalar hakkında da farklı görüşler vardır; bazıları onun bir cennet ve bir cehennem eşliğinde yürüyeceğini, ancak cennetinin aslında cehennem olacağını ve tam tersi olduğunu söylemiştir.

Kendisinin yaratıkların efendisi olduğunu iddia edecek, göğşe yağmur yağdırmasını, yeryüzüne bitki yetiştirmesini emredecek; ölü kılığında cinleri gönderecek, bir adamı öldürecek ve sonra onu diriltecek. İnsanlar kandırılıp ona inanacaklar ve ona yemin edecekler. Şunu da ekleyelim: Yük hayvanları arasında ona sadece eşekler itaat edecektir; bu hususta eşeği çeşitli şekillerde tarif edilmiştir; kimisi bu hayvanın iki kulağı arasındaki mesafenin on iki karış olduğunu söylemiş, kimisi de aynı mesafeyi kırk arşın olarak tahmin etmiş ve kulaklarından birinin yetmiş bin arşın kadar yer kapladığını; her adımının üç günlük yürüyüş mesafesini kat ettiğini söylemiştir. Dört mescid hariç bütün konaklama yerlerine ulaşacaktır: Mekke, Peygamber (Modin'deki) <<çeltik>> mescidi, Kudüs'teki Mescid-i Aksa ve Sina Dağı mescidi. Kudüs'e ulaşması kırk sabah sürecektir. İnsanlar onlarla (kendisiyle ve taraftarlarıyla) savaşmak üzere toplanacaklar; bulutlardan oluşan yoğun bir sis üzerlerini tamamen kaplayacak, sonra sabahleyin dağılacak ve Meryem oğlu İsa'nın Kudüs'teki küçük sivri tepelerden birine inip Deccal'i öldüreceğini görecekler.

Hz. İsa'nın inişi (kurtuluş O'nun üzerine olsun!)

Müslümanlar, İsa'nın zamanın sonunda ineceği konusunda hemfikirdir. Kuran'ın bu bölümü hakkında: "O, saatin yaklaşmasının işareti olacaktır; bundan şüphe etmeyin," denmiştir ki bu, onun inişi anlamına geliyordu. Peygamberin şu sözleri söylediği söylenir: "İsa aranızda inecek, sizi yönetmek için vekilim olacak. Onu görmeye yetecek kadar yaşayan varsa ona selamlarımı getirsin. Domuzları kesecek, haçı kıracak, aralarında hac ibadetini yerine getirecek Yedi Uyuyanlar'ın da bulunduğu yetmiş bin hacı ile Mekke'ye hac yapacak; Yezd'den bir kadınla evlenecek. Yeryüzünden nefret, düşmanlık ve karşılıklı kıskançlık kaybolacak, yeryüzü Adem zamanındaki haline dönecek, öyle ki yazın semirmiş deve serbest kalacak ve kimse ona dokunmayacak; koyunlar kurtlarla görülecek, küçük çocuklar kendilerine zarar vermeyen yılanlarla oynayacak; Tanrı, kendi zamanında yeryüzüne öyle çok adalet¹ yayacak ki fare artık deri keseyi kemirmeyecek; bir adam ona para vermeye çağrılacak ve o parayı kabul etmeyecek; tek bir nar, ada sakinlerini doyurmaya yetecek bir ev. Yazar ekler: İsa elinde Deccal'i öldürmek için kullanacağı geniş bir ok ucuyla inecektir. Deccal ona baktığında kurşun gibi eriyeceği söylenir. Müslümanlar arkadaşlarını katletmek için peşine düşecekler; taşlar ve ağaçlar şöyle diyecekler: Ey Müslüman! İşte arkamda saklanan bir Yahudi!" Sadece gharqad (bir tür dikenli ağaç) olacak, hiçbir şey söylemeyecek, çünkü Yahudilerin bir ağacı. Yazar ekler: İsa kırk yıl kalacak (ancak diğerleri otuz üç diyor) ve Mehdi'nin arkasında namaz kılacak, sonra Ye'cüc ve Me'cüc gelecek.

DECCAL HİKÂYESİNİN DEVAMI

comme il l'a mentionné (plus haut), de savoir qu'ils pourrout servir de leur pays. On prétend que leur avant-garde vint au Egypte et leur arrière-garde à Babylone. Les premiers d'entre eux arrivèrent au jour et le soir de son eau; puis vinrent ceux de milieu, qui habitaient de qui ne mourut, celle river-dont les derniers, qui dirent: Il y avait au-dessus de l'eau. Ils restèrent sept ans sur la terre; puis ils se dirent: Nous avons vu les gens de la terre, et nous combattons les habitants de cet? Ils laissent leurs flèches contre eux-ci, et Dieu les revêt de leurs robes de soie; et ils envoient un ardeur (ici avec les habitants du ciel). Dieu envoya des vers blancs dans leur sang, et ils se trouvèrent morts le matin. Les bêtes, ayant le pied noir, s'emportèrent contre eux, sans avoir été malades. Puis Dieu envoya contre eux le ciel, qui les dévorèrent vers la mer.

Tout le monde qui se rattache à l'histoire de Ra'y (el-Ahâb), il est dit: « Il y eurent la digue avec leurs poutres chaque jour, puis ils revinrent chez eux; mais la digue se révolta dans son état général jusqu'à ce que le terme fût soit arrivé; alors l'un d'entre eux s'écria: « Si j'ai pied à Babylone et si les sept autres à ce moment-là.

On rapporte qu'il le lâchaient.

On a dit, on les décrivit, que les uns descendirent par terre une oieille pour se couvrir, que d'autres ont la longueur égale à la largeur, d'autres sont comme de haute idoles, d'autres ont quatre yeux, deux à la tête et deux à la poitrine, d'autres s'ont qu'un seul pied et bondissant comme des gazelles, d'autres sont entièrement recouvertes de poils comme les bêtes, d'autres sont entrecroisées, d'autres se laissent abasourdir, rien que de sang, sans d'être au monde sans que mille yeux se dirigent en regardant ces créés.

1. Le texte ne paraît intelligible.

2. Le mot d'ici est peut-être plus haut? Ce mot est une interprétation possible du mot hébreu de sept.

Dans la Bible, il est dit que Gog et Magog paraissent à l'époque du Messie, se disent que les Israélites possèdent des richesses et des vases précieux, se dirigent vers Jérusalem et pillent la moitié de la ville, dont l'autre moitié restera indenne; Dieu envoya contre eux un châtiment subit, et ils moururent jusqu'à dix mille. Les Israélites obéirent comme bêtes les vases de leur armée, en qu'ils souffrirent pour que, pendant sept ans, on n'ait pas besoin de bois à brûler. Voilà une partie de ce qui est raconté dans le livre de Zacharie.

Quant à ce qui nous est rapporté par la tradition (dont Dieu est maître et elle est vraie ou fautive), il est certain que les hommes admettent communément que Gog et Magog sont des peuples à l'orient de la terre; il est possible qu'ils habitent du territoire d'autres peuples et s'en emparent à leur déclin.

Le Rebî, élève d'Abou 'l-'Alia, dit: Gog et Magog sont deux hommes; on dit aussi que ce sont les Turcs et les Indiens. C'est la seule explication que l'intelligence peut admettre; quant aux autres descriptions, il faut les laisser telles qu'elles.

On a dit que les hommes dureraient encore vingt ans après l'arrivée de Gog et de Magog, et que, durant ce temps, ils accompliraient comme d'habitude les rites du pèlerinage et de la visite ordinaire de la Mosquée.

APPARITION DES ANGES

Les anges en ces matières nous apprennent que les hommes, après la destruction de Gog et Magog, resteront, avant que Dieu le vuole, dans l'abaissement et la tranquillité.

1. The al-Wahî a v les instruments, l'animal n, ne qui est plus intelligent.

2. Surtout dans le, XIV, 2.

3. Par conséquent le lieu pour eux les bêtes.

Söylendiğine göre, onlar Hz. İsa'nın Deccal'i öldürmesinden sonra ortaya çıkacaklardır; zamanı gelince Allah, Zülkarneyn setini yukarıda belirttiği gibi bir toz yığını haline getirecek, böylece ülkelerinden ayrılabilirlerdir. Söylendiğine göre, öncüleri Suriye'de, artçıları ise Belh'te olacaktır. İlk gelenler göle varacak ve suyundan içecek; sonra ortadakiler gelip kalanını yalayacak; en son gelenler gelip: Burada bir zamanlar su vardı, diyecek. Yeryüzünde yedi yıl kalacaklar; sonra kendi kendilerine: Yeryüzündeki insanları yendik; göktekilerle savaşsak nasıl olur? diyecekler. Oklarını ona atacaklar ve Allah onları kana bulanmış bir şekilde geri gönderecek; göktekilerle işlerini bitirdiklerini sanacaklar. Allah, onların boyunlarından aşağı beyaz kurtlar gönderecek ve sabahleyin kendilerini ölü bulacaklardır. Hayvanlar, ayakları şişmiş bir halde, sarhoş olmadıkları halde onlara karşı öfkeleneklerdir. 1 Sonra Allah, onların üzerine göğü gönderecek ve onları denize doğru yöneltecektir. Ka'b (el Ahbâr) otoritesine bağlı gelenekte şöyle denmektedir: "Her gün kazmalarıyla set kazacaklar, sonra evlerine dönecekler; fakat set, belirlenen süre gelene kadar kendi orijinal haline dönecek; sonra içlerinden biri: "Allah dilerse!" diye haykırarak ve o anda ortaya çıkacaklar. Onu yalayacakları rivayet edilmiştir. 2 Onları tasvir ederken, bazılarının uzanmak için bir kulağını yere uzattığı, bazılarının eni kadar uzun olduğu, bazılarının uzun sedirler gibi olduğu, bazılarının dört gözü olduğu, ikisinin başında, ikisinin göğsünde olduğu, bazılarının sadece bir ayağı olduğu ve ceylan gibi sıçradığı, bazılarının hayvanlar gibi tamamen kıllarla kaplı olduğu, bazılarının yamyam olduğu, bazılarının sadece kan içtiği; hiçbirisi bellerine bakarken bin göz kırpmadan ölmediği söylenmiştir. İncil'de Ye'cüc ve Me'cüc'ün Mesih zamanında ortaya çıkacakları, İsrailoğullarının zenginliklere ve çok sayıda kaplara sahip olduğunu söyleyecekleri, Kudüs'e doğru yola çıkıp şehrin yarısını yağmalayacakları, diğer yarısına zarar verilmeyeceği, Tanrı'nın onlara gökten bir ceza göndereceği ve sonuncusuna kadar öcekleri yazılıdır. İsrailoğulları ordularının kaplarını ganimet olarak elde edecekler, öyle ki yedi yıl boyunca oduna ihtiyaç kalmayacak. Bu, Zekeriya kitabında anlatılanların bir parçasıdır. Bize rivayet edilenlere gelince (ki Tanrı bunun doğru mu yanlış mı olduğunu en iyi bilir), insanların Ye'cüc ve Me'cüc'ün dünyanın doğusundaki kavimler olduğunu yaygın olarak kabul ettikleri kesindir; başka kavimlerin topraklarını miras almaları ve kendi zararlarına ele geçirmeleri mümkündür. Er-Rebî', Ebu'l-Aliye'ye göre şöyle der: Ye'cüc ve Me'cüc iki adamdır; Ayrıca bunların Türkler ve Deyilemitler olduğu da söylenmektedir. Bu, zekanın kabul edebileceği bir açıklamadır; diğer açıklamalara gelince, bunlar olduğu gibi bırakılmalıdır. 3 Ye'cüc ve Me'cüc'ün istilasından sonra insanların yirmi yıl daha yaşayacakları ve bu süre zarfında hac ibadetlerini ve Mekke'ye olağan ziyaretlerini her zamanki gibi yerine getirecekleri söylenmiştir.

denmektedir: "Hadramut'tan çıkan bir ateş çıkmadan önce." Bu efsaneyle ilgili rivayetlerde çok fazla farklılık vardır.

[illegible]

BORAZAN ÇAĞRILARI

Bu çağrılar üç tanedir; ikisi şimdiki dünyada, üçüncüsü ise gelecek hayatta gerçekleşecektir.

Allah şöyle dedi: "Ne bekliyorlar? Kavgalarının ortasında gökten gelen tek bir çığlık onları şaşırtacak mı? Ne iradelerini elden çıkarabilecekler ne de ailelerine geri dönebilecekler."

El-Hasan, Şeyban'a göre,5 Katade'ye göre, İkrime'ye göre, İbn Abbas'a göre, ikincisinin şöyle dediğini bildirir: Son saat hareket etmeye başlayacak, iki adam iş yaparken elbiselerini sermiş olacak; katlamaya vakitleri olmayacak; bir diğeri evinin havuzundaki delikleri tıkamak ile meşgul olacak ve ondan su içmeye vakti olmayacak; bir diğeri devesinin sütünü götürecektir ama onu tatmaya vakti olmayacak; bir diğeri dudaklarının hizasına kadar bir lokma kaldıracak ama onu yutmaya vakti olmayacak; ve Kuran'dan şu ayeti okudu: "...onları kavgalarının ortasında yakalayacak olan." Ve ekledi: "Onlara ansızın gelecek."

İLK BORAZAN ÇAĞRISI

Söylendiğine göre, boruyu tutan meleik, Yüce Tanrı'ya en yakın yaratık olan İsrail'dir; bir kanadı Doğu'da, bir kanadı Batı'dadır; tahtı omzunda taşınır ve ayakları yerden bir yandan diğer yana geçer ve Vehb'in (ben Monabbih) anlattığına göre, yüz yıllık yürüyüş mesafesi kadar aşar. Bunlar ve benzeri şeyler, sıradan insanın zihninde kesinliği artırmak ve ilahi eserin ihtişamını daha iyi anlamasına ve derinleştirmesine yardımcı olmak için söylenir. Meleklerden bahsederken, ruhlarının basit bir beden olan ruhsal varlıklar olduğunu açıkladık; onları bileşik bedenler gibi tarif etmek gereksizdir. Ayrıca bu meleğin Azrail olduğu da söylenir. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: "Suratın meleği ağzını çalgısına koymuşken ve ne zaman çalması emredileceğini görmek için alnını eğmişken, nasıl sevinç içinde yaşayabilirim?"

[illegible]

et les montagnes touchaient
 le feu le terre se souleva et mon-
 tait les montagnes pour
 de vaciller : les gènes et les
 hommes après des gènes ;
 tout venait de divers
 autres : les gènes disant :
 les, en conséquence, éle-
 vation, puis un vent sur
 leste formé du feu ; le
 le rejeter et de la terre de

LA TROMPETTE

«... et là, Qu'ia en ces terres ;
et de la terre exploitée,
sera autrement¹. » Le com-
mencement lue de cet appel,
une l'expression de clia'a

DRAZANLA İLGİLİ GELENEKLER

Bu trompetin, nefes alan her varlığın belirlenmiş bir ikametgahının olduğu bir boynuza benzediği söylenir; üç dalı vardır: biri yerin altında; bu daldan bedenlerine dönen ruhlar çıkar; ikincisi Tanrı'nın tahtının altında; Tanrı bu daldan ruhları ölümlere gönderir; ve üçüncüsü meleğin ağzına yerleştirilir; bu daldan üfler. İddia edildiğine göre, az önce bahsettiğimiz son günlerin gelişini bildiren işaretler ve belirtiler geçtiğinde, trompeti yöneten meleğe dehşet çağrısını çalması, bunu uzatması ve sürdürmesi emredilecektir, ancak birkaç yıl sürmemesi

için. Tanrı'nın bu patlama hakkında şöyle dediği: "Ne bekliyorlar? Onları gecikmeden yakalayacak korkunç bir çığlık mı?" ve başka bir yerde: "Sûr'a üfürüldüğü gün, göklerde ve yerde bulunanların hepsi, Allah'ın diledikleri hariç, korkuya kapılır." Bu haykırış duyulmaya başlayınca, yaratıklar korkacak, şaşıracak ve hayrete düşecekler; bu haykırış her geçen gün daha da korkutucu, daha da korkunç olacak. Çöl sakinleri ve göçebe kabileler, şaşkın bir şekilde kasabalara ve şehirlere gidecekler; ancak haykırış daha da yükselecek ve büyük metropollere sığınacaklar; çoban kızlarını ve sığırları otlakta işsiz bırakacaklar. Bu gürültüden korktukları için, vahşi hayvanlar insanlarla kaynaşmak ve onlarla kaynaşmak için gelecekler; **Kur'an'da bildirilen budur: "Dişi develer terk edildiğinde ve vahşi hayvanlar bir araya toplandığında."** O zaman haykırış daha da artacak; dağlar yeryüzünden ayrılıp hareket eden bir serap haline gelecekler, **Kuran'da bildirilen bir olgu: "Dağlar harekete geçtiğinde8"** ve bu diğer bölümde: **"Dağlar boyalı yün parçaları gibi uçuşacak3,"** yeryüzü titreyecek ve parçalanacak, tıpkı **Tanrı'nın söylediği gibi: "Yeryüzü titremesiyle sarsıldığında4.,"** ve başka bir yerde: **"Son saatin depremi korkunç olacak5."** Sonra güneş eğilecek, yıldızlar dağılacak, denizler kabaracak ve hala hayatta olan insanlar bu olguların seyircileri olacak; o anda sütanne çocuğunu unutacak, hamile kadınlar yüklerini bırakacak, çocukların saçları beyaz olacak, erkekler korkacak, sarhoş olmasalar bile sarhoşlar gibi sendeleyecekler; ama Tanrı'nın cezası çok korkunç! Ebu Cafer Razî'den, babasından rivayetle, Rebiç'ten, Ebu'l-Aliye'den, Übeyy'den, Ka'b'dan rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: "İnsanlar çarşıda iken, güneşin ışığı kaybolacak, yıldızlar dağılacak, sonra dağlar yeryüzüne düşecek; sonra yeryüzü hareket edecek ve sarsılacak, çünkü Allah dağları, onu sarsılmaktan koruyan kazıklar olarak koymuştur; cinler insanlara, insanlar cinlere sığınacak; dört ayaklılar, kuşlar, çeşitli türlerdeki vahşi hayvanlar birbirine karışacak; cinler: Size haber getireceğiz, öyleyse gidin diyecekler. Şimdi bir ateş tutuşturulacak, sonra bir rüzgar gelip onları yok edecektir." Yukarıdakilerin hepsi Kur'an'ın resmî metnindendir; hiçbir müminin onu reddedip yalan söylemesi caiz değildir. Bu haykırış sırasında gökyüzü katran gibi, dağlar kar taneleri gibi olacaktır. yünden; ebeveynler akrabalarını sormayacaklar; sonra gökyüzü yarılacak ve birkaç kapiya açılacak; alevlerden bir köşk yeryüzünün kenarlarını saracak, cinler korkuyla uçup gidecekler ve göklerin bölgelerine ulaşacaklar, yüzlerine vuracaklar ve yere geri düşecekler; **Tanrı'nın şöyle demesi gibi: "Cinlerin ve insanların toplanması, eğer gökyüzünün ve yeryüzünün sınırlarını aşabilirseniz kaçın,"** vb. Ölülerin tüm bu olaylardan hiçbir şey bilmeyecekleri de eklenmiştir. Sonra ikinci çağrı gerçekleşecektir.

— 186 —
« il a voulu »; mais on n'est pas d'accord sur la question de savoir qui sont entrés. Certains Gnostes du Livre prétendent que l'action de saisir les âmes...; mais Dieu sait mieux la vérité.

Les Gnostes du Livre sont également en désaccord touchant la description de l'étage de la mort. Certains d'entre eux disent que Dieu a créé le vais de saisir les âmes à Pluton, qui est celui qu'ils appellent l'étage de la mort; d'autres disent que cet étage sert au salut; quand il le livre des foudres, qu'on ne l'appelle pas un phos; certains d'entre eux disent aussi qu'avant de saisir les âmes de cet état sans honneur d'entrer eux sont d'un avis contraire et disent que Dieu s'a chargé personnel de saisir les âmes, mais que, lorsque le corps de l'être saint est fait et que ses membres actifs s'affaiblissent, le souffle le quitte.

Quant aux Mandéens, certains disent que le monde d'ici-bas ne devient l'étage de la mort comme une tige servie, ou en plat, ou des vases, où il y a le phos; d'autres disent qu'il a des armoires qui attirent les âmes au corps; lorsque ceux-ci atteignent les hauteurs, il s'en charge lui-même. D'autres enfin disent qu'un contraire, ou sature a été instituée le contraire de la vie; par conséquent, il se présente, la vie cesse devant lui. Dieu sait mieux la vérité!

DE L'INTERVALLE ENTRE LES DEUX APRES DE TROMPETTE

On dit qu'il y a des années quarante ans¹ pendant lesquelles la terre restera dans le même état où elle s'est trouvée après les pluies écopées et les terminations de terre qui l'ont agitée; son ciel pluvieux, ses mers couleront, ses arbres produiront des fruits mâles et cependant il n'y aura d'être vivant ni sur sa surface ni dans ses entrailles; puis Dieu renouvellera les morts pour le jugement.

1. L'année: Tout se passe excepté dans les années.

2. Comparez 1. Genèse, Ad-Dorra et-Filices, p. 46.

— 187 —

DEPREMIERE ORATION DES MANDÉENS AU SECTEUR DE L'ÉVANGILISME DE QU'ILS : « IL Y A LA TRISTESSE ET LA DERNIERE »

Dieu a dit : « Comme nous avons produit la création, de même nous la ferons revivre. » — Tout ce qui est sur la terre passera; la face seule de Dieu restera éternellement de majesté et de gloire. — Tout périra, excepté ce lieu : — Toute âme gouverne la mort. »

Le sens de ces versets a été interprété et appliqué à la destruction de tout être en dehors de Dieu, à cause de cet autre passage du Qur'an : « Ous sommes de la trompette, et toutes les créatures des cieux et de la terre s'emparent, excepté celles dont Dieu disposera autrement », « passage qui indique que la destruction ne s'étend pas à la totalité des créatures. Nous avons cherché à concilier ces versets, après qu'il y eût paru que le verset contenant l'exception soit destiné à interpréter les autres; de sorte que nous dirons : L'exception ne produit au moment de l'appel de trompette accompagnant l'extermination, qui devient générale entre les deux appels, ainsi que la tradition la rapporte; et cela, sous le futur pour qu'on se mette à l'imagination que le Qur'an soit en contradiction avec lui-même.

Et enfin, d'après Abou-Çabîb, d'après Ibn 'Al-Mada, il y a eu le passage du Qur'an : « Tout périra, sauf ce lieu », que nous voyons dire que tout être périra nécessairement, à l'exception du paradis, de l'enfer, du trône, du bord, des hauteurs aux yeux noirs et des hauteurs noires. Or, si cela, sur

1. Qur., ch. LXVI, v. 8.

2. Qur., ch. XXXI, v. 10.

3. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

4. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

5. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

6. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

7. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

8. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

9. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

10. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

11. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

12. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

13. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

14. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

15. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

16. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

17. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

18. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

19. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

20. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

21. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

22. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

23. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

24. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

25. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

26. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

27. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

28. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

29. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

30. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

31. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

32. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

33. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

34. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

35. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

36. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

37. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

38. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

39. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

40. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

41. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

42. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

43. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

44. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

45. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

46. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

47. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

48. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

49. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

50. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

51. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

52. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

53. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

54. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

55. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

56. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

57. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

58. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

59. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

60. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

61. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

62. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

63. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

64. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

65. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

66. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

67. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

68. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

69. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

70. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

71. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

72. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

73. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

74. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

75. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

76. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

77. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

78. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

79. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

80. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

81. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

82. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

83. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

84. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

85. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

86. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

87. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

88. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

89. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

90. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

91. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

92. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

93. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

94. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

95. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

96. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

97. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

98. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

99. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

100. Qur., ch. LVII, v. 27-28.

İKİNCİ BORAZAN ÇAĞRISI

Bu, Kur'an'da şu ifadelerle bildirilen şeydir: "Göklerdeki ve yerdeki tüm yaratıklar, Allah'ın başka türlü diledikleri dışında, yok olacaklardır."8 Tefsirciler şöyle demişlerdir: Öyleyse, şâ'a "dilediği" ifadesinin kapsamına girenler hariç, bu çağrıda hepsi ölecektir; ancak bunların kim olduğunu sorusunda bir fikir birliği yoktur. Bazı Ehl-i Kitap, ruhları yakalama eyleminin... olduğunu iddia eder; ancak Allah gerçeği daha iyi bilir! Ehl-i Kitap, ölüm meleğinin tanımı

İKİ BORAZAN ÇAĞRISI ARASINDAKİ ARALIK HAKKINDA

Kırk yıl geçeceği ve bu süre zarfında dünyanın, onu sınayan korkunç olaylar ve depremlerden sonraki haliyle kalacağı; gökyüzünün yağmur yağacağı, sularının akacağı, ağaçlarının olgun meyveler vereceği, ancak yüzeyinde veya bağırsaklarında hiçbir canlının olmayacağı; sonra Tanrı'nın ölüleri yargılamak için dirilteceği söylenir.

Müslümanların Kuran'daki "O, hem ilk hem de sondur" ifadesi hakkındaki farklı görüşleri¹ Tanrı şöyle dedi: "Biz yarattığımız gibi, onu geri getireceğiz." Yeryüzündeki her şey yok olacak; yalnızca Tanrı'nın yüzü, ihtişam ve görkemle çevrili kalacaktır.³ Onun yüzü dışında her şey yok olacaktır. Her canlı ölümü tadacaktır.⁵ Bu ayetlerin anlamı, Kuran'daki şu diğer pasaj nedeniyle dönüştürülmüş ve Tanrı dışındaki tüm varlıkların yok olmasına uygulanmıştır: "Sur üfürülecek ve göklerdeki ve yerdeki tüm yaratıklar yok olacak, ancak Tanrı'nın başka türlü yok edecekleri hariç."⁶ Bu pasaj, yıkımın tüm yaratıklara yayılmayacağını göstermektedir. İstisnayı içeren ayetin diğerlerini yorumlamak için tasarlanmış olması mümkün olduğu için bu ayetleri uzlaştırmaya çalıştık; Biz diyoruz ki: İstisna, hadisin bildirdiği gibi, iki nida arasında genelleşen, helâk olmayı ilan eden sûr anında meydana gelir ve bunu, Kur'ân'ın kendi kendisiyle çeliştiği sanılmasın diye yapıyoruz.

Tanrı şöyle dedi: "Biz yarattığımız gibi, onu geri getireceğiz." Yeryüzündeki her şey yok olacak; yalnızca Tanrı'nın yüzü, ihtişam ve görkemle çevrili kalacaktır.³ Onun yüzü dışında her şey yok olacaktır. Her canlı ölümü tadacaktır.⁵ Bu ayetlerin anlamı, Kuran'daki şu diğer pasaj nedeniyle dönüştürülmüş ve Tanrı dışındaki tüm varlıkların yok olmasına uygulanmıştır: "Sur üfürülecek ve göklerdeki ve yerdeki tüm yaratıklar yok olacak, ancak Tanrı'nın başka türlü yok edecekleri hariç."⁶ Bu pasaj, yıkımın tüm yaratıklara yayılmayacağını göstermektedir. İstisnayı içeren ayetin diğerlerini yorumlamak için tasarlanmış olması mümkün olduğu için bu ayetleri uzlaştırmaya çalıştık; Biz diyoruz ki: İstisna, hadisin bildirdiği gibi, iki nida arasında genelleşen, helâk olmayı ilan eden sûr anında meydana gelir ve bunu, Kur'an'ın kendi kendisiyle çeliştiği sanılmasın diye yapıyoruz.

3. Cf. L. Gauthier, *op. cit.*, p. 27.
4. *Quæst.*, ch. XXXIX, v. 48.
5. *Quæst.*, ch. XXXVI, v. 53.
6. *Quæst.*, ch. LXX, v. 43.

ÖLÜLERİN BEDENLERİNİ YÜKSELTECEK YAĞMUR HAKKINDA

İki trompet sesi arasında kırk yıl geçtiğinde, Tanrı'nın tahtın altından katran ve insan spermi kıvamında, Hayat Suyu adı verilen koyu bir su yağdıracağı söylenir; ölenlerin bedenleri yeşil sebzeler gibi filizlenmeye başlayacaktır. Kab ekler: Tanrı yeryüzüne ve denizlere emir verecek ve kuşlara ve vahşi hayvanlara insan vücudundan yuttukları şeyleri, son saçlarına ve vücudun her büyük parçasına kadar geri vermeleri emredilecek, böylece bedenleri tamamlanacak. Toprağın tüm insan vücudunu, çekirgenin gözü gibi varlığını sürdüren kuyruk sokumu hariç, yuttuğu söylenir; ve Tanrı bu kemiği kullanarak insan vücudunu yeniden inşa eder; ve çeşitli parçaları, güneş ışığında çırpınan toz atomları gibi, kendilerini onun üzerinde yeniden oluştururlar. Beden bütünüyle yeniden bir araya gelince, Allah ona ruhunu üfler, üstündeki mezar açılır ve o ayakları üzerinde durur.

İki trompet sesi arasında kırk yıl geçtiğinde, Tanrı'nın tahtın altından katran ve insan spermi kıvamında, Hayat Suyu adı verilen koyu bir su yağdıracağı söylenir; ölenlerin bedenleri yeşil sebzeler gibi filizlenmeye başlayacaktır. Kab ekler: Tanrı yeryüzüne ve denizlere emir verecek ve kuşlara ve vahşi hayvanlara insan vücudundan yuttukları şeyleri, son saçlarına ve vücudun her büyük parçasına kadar geri vermeleri emredilecek, böylece bedenleri tamamlanacak. Toprağın tüm insan vücudunu, çekirgenin gözü gibi varlığını sürdüren kuyruk sokumu hariç, yuttuğu söylenir; ve Tanrı bu kemiği kullanarak insan vücudunu yeniden inşa eder; ve çeşitli parçaları, güneş ışığında çırpınan toz atomları gibi, kendilerini onun üzerinde yeniden oluştururlar. Beden bütünüyle yeniden bir araya gelince, Allah ona ruhunu üfler, üstündeki mezar açılır ve o ayakları üzerinde durur.

[illegible]

Bu çağrı Kur'an'da şu pasajla duyurulur: "Sur bir kez daha üflenecek ve tüm varlıklar ayağa kalkıp bakacaklar" ve şu pasajla: "Gökten yalnızca bir haykırış duyulacak ve toplananların hepsi önümüze çıkacak." Tanrı yaratıkların ruhlarını sur borusunda toplayacak ve onu tutan meleğe onları bedenlerine üflemesini ve şöyle demesini emredecektir: "Ey yıpranmış kemikler, kopmuş eklemler, kopmuş saçlar! Allah size yargılanmak üzere bir araya gelmenizi emrediyor." Vücudun bu kısımları toplanacak; sonra melek şöyle haykıracak: Yüce Allah tarafından incelenmek üzere ayağa kalkın; ve onlar da ayağa kalkacaklar; Kur'an'ın şu sözleriyle duyurduğu şey budur: "Onlar, sancaklarını oluşturmak için koşan askerler gibi mezarlarından fırlayacakları gün" ve şu sözlerle: "O gün, yer üzerlerine aniden açılacak; toplanma günü olacak; bu iş bizim için kolay olacak." Müminler kabirlerinden çıktıklarında, **Kuran'da verilen vaad gereği, Allah'ın rahmetiyle kendisine gönderilmiş hazır bir dağ bulacaklar: "O gün, takva sahiplerini, bütün güzellikleriyle Rahman'ın huzurunda toplayacağız."** **Şerefsizler ise yürüyerek yürüyecekler: "O gün, suçluları cehenneme atacağız."** Nitekim Kuran'da, dirilişin tasvirinde ve dirilişin delillerinde, diğer ilahi kitaplarda bulunmayan şeyler buluyoruz. Çünkü bu kitabın indirildiği kimseler, dirilişe inanmıyorlardı.

YARATIKLARIN TOPLANMASI HAKKINDA

[illegible]

Diriliş ve toplanma ilkesi konusunda çeşitli dinlerin takipçileri arasında kesinlikle hiçbir fark yoktur ve dünyada hiç kimse, tek istisnası ateist sapkın olan ve bu görüşün bir fark oluşturduğu kabul edilemeyen kişi hariç, bunu inkar etmez. Görüşlerin çeşitliliği, yalnızca onlar hakkında verilen farklı açıklamalarla ilgilidir; bunları Allah'ın izniyle sıralayacağız! Ruh, ikinci üretimi nasıl alacağını sorar; onu çamur toplamaktan, ona canlılık ısı eklemekten, onu nefes meselesiyle hareket ettirmekten ve ayırt edici ruh aracılığıyla makul hale getirmekten oluşan ilk yaratılışla karşılaştırsın, böylece kendini işe adanmış bir adam oldu. Bir gelenek şu sözü bildirir: "Kim baharı düşünürse, dirilişin ve ölülerin dirilişinin anılmasını çoğaltsın!" Ayrıca şöyle de denir: "Bahar dirilişe benzesin!" Müslümanların çoğu, farklı yaratık türlerinin, cinlerin, insanların, hayvanların, kısas ve adalet yasasına göre ödüllendirilmek üzere toplanacağına inanır. El-Hasan ve İkrimâ'dan bu iki kişinin "Hayvanlar için toplanma, onların ölümüdür" dedikleri öğrenildi; bu, hayvanların diriltilmesine inanmadıkları anlamına gelir. Kitap Ehli'nden bazıları, Kıyamet Günü'nde Tanrı'nın İsrail'e, ödül veya cezayı hak edenlerin ruhlarını bir tükürükle toplamasını ve sonra üzerlerine üflemesini emredeceğini iddia eder. Hayvanların, küçük çocukların, delilerin, güzel söz duymamış olanların diriltilmesini inkar ederler. Diğerleri trompetin, Cirat köprüsünün ve terazinin 1 varlığını inkar eder ve derler ki: İnsanlar öldüğünde, Mesih onları diriltmek için

Bekleme

Müslümanlar arasında, insanların Kudüs'te toplanacağı geleneği vardır. Peygamber'in, "Burası toplanma ve diriliş yeridir." dediği bildirilmektedir. Birçok Yahudi de aynı şeyi söyler. Ka'b'ın, şu geleneğin yazarı olduğu söylenir. **Tanrı dünyaya baktı ve "Yüzeyinizin bir kısmına basacağım." dedi.** Sonra dağlar birbirini geçmeye çalıştı ve kayalar çöktü. Tanrı dünyaya teşekkür etti ve **"Burası benim koltuğum ve halkımın toplanma yeri olacak; burası benim cennetim ve burası benim cehennemim olacak; bu diğer yer, Kıyamet Günü'nde yargılayacağım zaman, benim dengem olacak."** dedi.

Müslümanlar arasında, insanların Kudüs'te toplanacağı geleneği vardır. Peygamber'in, "Burası toplanma ve diriliş yeridir." dediği bildirilmektedir. Birçok Yahudi de aynı şeyi söyler. Ka'b'ın, şu geleneğin yazarı olduğu söylenir. **Tanrı dünyaya baktı ve "Yüzeyinizin bir kısmına basacağım." dedi.** Sonra dağlar birbirini geçmeye çalıştı ve kayalar çöktü. Tanrı dünyaya teşekkür etti ve **"Burası benim koltuğum ve halkımın toplanma yeri olacak; burası benim cennetim ve burası benim cehennemim olacak; bu diğer yer, Kıyamet Günü'nde yargılayacağım zaman, benim dengem olacak."** dedi.

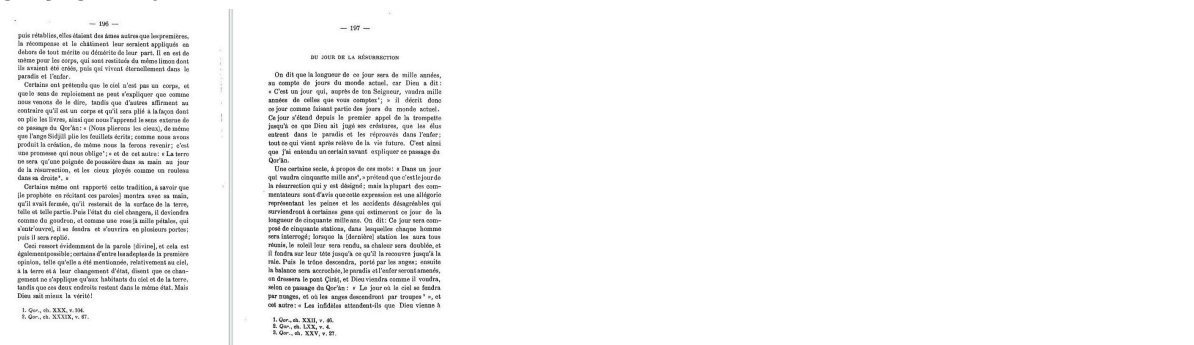
terres, et des villages qui continuent à croquer, et de moins peu à peu, et si l'appartient sur ce que Nos a dit, en parlant de la terre du paradis et de l'enfer : « Tant que durèrent les jours et la terre ». L'ajoutant : Il n'y a point de contrées différentes, en attendant leur date, avec l'idée du Royaume d'enfer, sur nos terres dans la terre de Dieu, de l'ère de l'ère de l'ère, de la phase de paradis, de l'enfer, des jours et de la terre. Quant à ces contrées, les versets et les paroles de l'ère de l'ère, quand elles sont réalisées, les versets et les paroles s'écritent en l'attente, apparemment : ces versets, ils sont continuellement à travers les tables d'écriture sur des tablettes ; et si, après avoir été réalisées

DÜNYANIN DEĞİŞİMİ HAKKINDA

Tanrı şöyle dedi: "Yer ve göklerin değişeceği gün gelecek; insanlar, Tek ve Fatih olan Tanrı'nın önünde görünecekler." Yani insanlar zaten ortaya çıktı. Bazıları şöyle diyor:

Değişim şundan ibarettir: Tanrı, üzerinde bulunduğumuz bu toprağı kaldıracak ve başka bir toprak açacak, gelenek şöyle diyor: "Uqaz toprağı gibi beyaz bir toprak açılacak, üzerinde kan dökülmeyecek ve kimse suç işlemeyecek." Diğerleri şöyle diyor: "Kızgın küller üzerinde pişirilen ekmek gibi beyaz bir gümüş toprak açılacak, onu ayaklarının altından çekip yiyecekler." Rivayet olunduğuna göre, Aişe (r.a.) Peygamber'e bu ayet hakkında soru sormuş ve ona: "İnsanlar nerede olacaklar?" demiş. O da: "Cehennemi geçen köprüde olacaklar." demiş. Yine rivayet olunduğuna göre, "Onlar Allah'ın misafirleri olacaklar ve O'nu içinde daha aşağı görmeyecekler." demiş. İkrime'nin: "Bu yeryüzü katlanacak ve yanında insanların toplanacağı başka bir yer olacak." dediğı rivayet olunmuştur. Başkaları da: Yeryüzünün değişmesi, onun şimdiki dış görünüşünün değişmesi demektir; dağları hareket edecek, suları çekilecek, ağaçları yok olacaktır. El-Kelbi, Ebu Salih'ten, İbn Abbas'tan, şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu, bir adamın kendisine: Sen kendini değiştirdin, demesine benzer; o ise sadece elbisesini değiştirmiştir." demiş. "Ve delil olarak El-Abbas ibn Abdülmuttalib'in şu ayetlerini gösteriyor: Ensar'ın toplantısı ailesi tarafından kuşatıldığında ve Gıfâr ile Eşlem onlardan ayrıldığında, adamlar artık benim antlaşma yaptığım kişiler değildi, mesken artık bildiğim mesken değildi. Baskaları da söyle dediler: Değisecek, sonra yok

olacak, çünkü Tanrı onun için tamamen kayıp ilan etti. Bütün bunlar kabul edilebilir, çünkü Tanrı'nın dünyayı önceden var olan bir prototip olmadan yoktan yarattığını kabul ettik; bu nedenle Tanrı'nın onu yarattığı gibi yeniden inşa edebileceğini kabul etmek zorundayız. Ama gerçeği en iyi Tanrı bilir!

GÖKLERİN KATLANMASI HAKKINDA

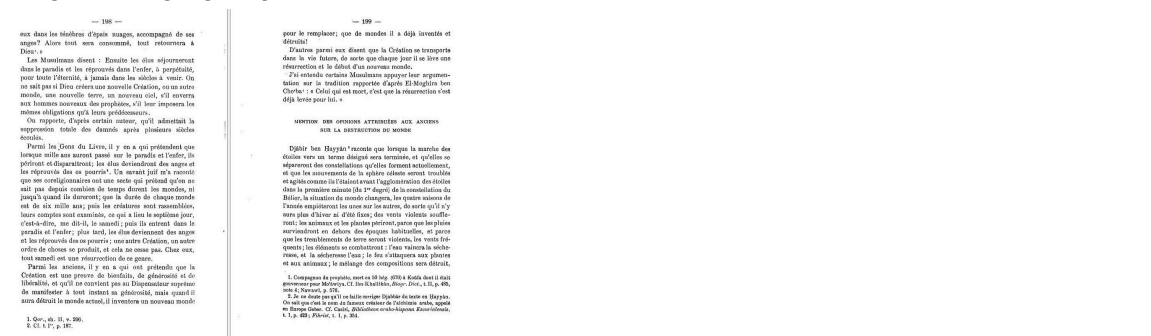
Bazıları bu ifadenin, varlığını sürdürürken güneşinin, ayının, yıldızlarının, dış biçiminin değişimini ve aynı şeyin dünya için de geçerli olduğunu söylerler; ve cennet ve cehennemin süresi hakkında Tanrı'nın söylediğine güvenirler: "Cennet ve dünya var olduğu sürece." Şunu eklerler: Sürelerini kabul etmekte, Son Yargı fikriyle bir çelişki yoktur; çünkü tahtın, korsi'nin, masanın, kalemin, cennetin, cehennemin, ruhların ve iyi işlerin süresini kabul ettik.

Rakiplerimize gelince, ruhların yok edilip sonra restore edildiklerinde, daha önce olduklarından çok farklı olduklarını kabul etmek zorunda kalacaklar; çünkü ruhlar, aynı olmaya devam etselerdi, yok olmazlardı; ve eğer yok edilip sonra restore edildikten sonra, ilkinden farklı ruhlarlsa, ödül ve ceza, onların herhangi bir liyakat veya kusurundan bağımsız olarak onlara uygulanacaktır. Aynı şey, yaratıldıkları aynı çamurdan yeniden yaratılan, sonra cennet ve cehennemde ebediyen yaşayan bedenler için de geçerlidir. Bazıları cennetin bir beden olmadığını ve katlanma duygusunun ancak az önce söylediğimiz gibi açıklanabileceğini iddia etmiş, diğerleri ise tam tersine onun bir beden olduğunu ve kitapların katlandığı şekilde katlanacağını ileri sürmüşlerdir, bunu **Kur'an'ın şu pasajının dışsal anlamından öğreniyoruz: "(Biz gökleri) düreceğiz, tıpkı Sicill meleşinin yazılı yaprakları dürdüğü gibi; yaratılışı nasıl ortaya çıkardıysak, onu öyle geri getireceğiz; bu bizi bağlayan bir vaattir"**; ve bir başkasında: **"Kıyamet günü yeryüzü onun elinde bir avuç topraktan ibaret olacak ve gökler de sağ elinde bir tomar gibi dürülecektir."** Hatta bazıları bu hadisi, yani [Peygamber'in bu sözleri okurken] kapattığı eliyle yeryüzünün yüzeyinden şu kadar parçanın kalacağını gösterdiğini nakletmişlerdir. Sonra semanın hali değişecek, katran gibi olacak ve bir gül gibi [bin yapraklı, açılan], yarılacak ve birçok kapılara açılacak; sonra katlanacaktır. Bu, [ilahî] sözden açıkça anlaşılmaktadır ve mümkündür de; daha önce zikredildiği gibi, sema, yer ve onların hal değişimleri hususunda ilk görüşün taraftarlarından bazıları, bu değişimin sadece sema ve yer sakinleri için geçerli olduğunu, bu iki yerin aynı halde kaldığını söylemektedirler. Fakat Allah en iyisini bilir!

DİRİLİŞ GÜNÜNE DAİR

Bu günün uzunluğunun, şimdiki dünyanın gün sayısına göre bin yıl olacağı söylenir, çünkü **Tanrı şöyle demiştir: "Bu, Rabbinin katında sizin saydıklarınızdan bin yıla bedel olacak bir gündür."** Bu nedenle bu günü, şimdiki dünyanın günlerinden biri olarak tanımlar. Bu gün, trompetin ilk üflenmesinden itibaren Tanrı'nın yaratıklarını yargılamasına, seçilmişlerin Cennete ve lanetlilerin Cehenneme girmesine kadar uzanır; bundan sonra gelen her şey Ahiret'e aittir. Bir alimin bu Kuran pasajını bu şekilde açıkladığını duydum. Bir mezhep, "Elli bin yıla bedel olacak bir günde" ifadeleriyle ilgili olarak, orada belirtilenin Kıyamet Günü olduğunu iddia ediyor; Ancak çoğu yorumcu, bu ifadenin, bu günü elli bin yıl uzunluğunda

olarak tahmin eden bazı kişilerin başına gelecek acıları ve tatsız kazaları temsil eden bir alegori olduğu görüşündedir.

Denir ki: Bu gün, her insanın sorguya çekileceği elli duraktan oluşacaktır; [Son] toplanma yeri hepsini bir araya topladığında, güneş onlara geri döndürülecek, sıcaklığı iki katına çıkacak ve başlarının üzerinde eriyip onları karıklara kadar örtecek. Sonra melekler tarafından taşınan taht inecek; sonra teraziler asılacak, cennet ve cehennem getirilecek, Sırat köprüsü dikilecek ve **Allah, Kuran'ın şu bölümüne göre dilediği gibi gelecektir: "Göküzünün bulutlarla yarılacağı ve meleklerin bölükler halinde ineceği gün 3" ve şu diğer: "Kâfirler, Allah'ın, kalın bulutların karanlığında, melekleriyle birlikte kendilerine gelmesini mi bekliyorlar? Sonra her şey tamamlanacak, her şey Allah'a dönecektir 1."** Müslümanlar şöyle derler: O zaman seçilmiş olanlar Cennette, lanetlenmiş olanlar ise Cehennemde sonsuza dek, sonsuza dek, gelecek yüzyıllarda sonsuza dek kalacaklardır. Tanrı'nın yeni bir Yaratılış mı, yoksa başka bir dünya, yeni bir yeryüzü, yeni bir sema mı yaratacağı, insanlara yeni peygamberler mi göndereceği, onlara seleflerine yüklediği yükümlülüklerin aynısını yükleyip yüklemeyeceği bilinmemektedir. Bir yazara göre, lanetlenmiş olanların birkaç yüzyıl geçtikten sonra tamamen bastırıldığını kabul ettiği bildirilmektedir. Kitap Ehli arasında, Cennet ve Cehennem üzerinden bin yıl geçtiğinde helak olacaklarını ve yok olacaklarını; seçilmiş olanların melek, lanetlenmiş olanların ise çürümüş kemikler olacağını iddia edenler vardır. 5 Bir Yahudi bilgini bana, dindaşlarının, dünyaların ne kadar sürdüğünü ve ne zamana kadar süreceğini bilmediğimizi iddia eden bir mezhebi olduğunu; her dünyanın süresinin altı bin yıl olduğunu; sonra yaratıkların bir araya toplandığını, hesaplarının incelendiğini, bunun yedinci günde, yani bana söylediğine göre Cumartesi günü gerçekleştiğini söyledi; Sonra cennete ve cehenneme girerler; sonra, seçilmişler melek olur ve lanetliler çürümüş kemikler olur; başka bir Yaratılış, başka bir düzen meydana gelir ve bu durmaz. Onlar arasında, her cumartesi bu türden bir diriliştir. Eskiler arasında, Yaratılışın faydaların, cömertliğin ve cömertliğin bir kanıtı olduğunu ve Yüce Dağıtıcının her an cömertliğini göstermesinin uygun olmadığını, ancak şimdiki dünyayı yok ettiğinde, onun yerine yeni bir dünya icat edeceğini iddia edenler vardır; zaten kaç dünya icat etti ve yok etti! Aralarından bazıları, Yaratılışın gelecekteki hayata taşındığını, böylece her gün bir dirilişin ve yeni bir dünyanın başlangıcının ortaya çıktığını söylüyorlar. Bazı Müslümanların argümanlarını El-Muğîre ben Soba'dan¹ rivayet edilen hadise dayandırdıklarını duydum: "Kim öldüyse, diriliş onun için çoktan başlamıştır."

ESKILERE ATFEDİLEN DÜNYANIN YOK OLMASI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİN BAHSİ

Cabir bin Hayyan, yıldızların belirli bir sona doğru yürüyüşü tamamlandığında ve şu anda oluşturdukları takımyıldızlarından ayrıldıklarında ve gök küresinin hareketleri, Koç takımyıldızının ilk dakikasında [1. derecenin] yıldızların toplanmasından önce olduğu gibi bozulup çalkalandığında, dünyanın durumunun değişeceğini, yılın dört mevsiminin birbirine tecavüz edeceğini, artık sabit bir kış veya yaz olmayacağını; şiddetli rüzgarlar eseceğini;

yağmurların normal mevsimlerin dışında yağacağı ve depremlerin şiddetli olacağı için rüzgarların sıklaşacağını; elementlerin birbirleriyle savaşacağını; suyun kuraklığı, kuraklığın da suyu yeneceğini; ateşin bitkilere ve hayvanlara saldıracağını; bileşimlerin karışımı bozulacak, yeryüzü ıssız ve boş kalacak, ta ki yıldızlar ayrılmasının gerçekleştiği noktada tekrar bir araya gelinceye kadar; o anda, ikinci kez yaratılış ve büyüme gerçekleşecektir.

Platon, Sophistik kitabında, ruhlar ve bedenden ayrıldıktan sonraki durumları hakkında konuşurken bunu anlatır: Kötü ruh, bedenden izole edildiğinde, son büyüme anına kadar dünyada kaybolmuş ve kaybolmuş olarak kalır. O zaman, yıldızlar yörüngelerinden düşecek ve birbirlerine katılacaklardır; dünyanın etrafında bir ateş halkası gibi bir şey oluşturacaklar ve bu ruhların işgal etmeleri gereken yere yükselmelerini engelleyecektir; dünya onlar için bir hapisane gibi olacaktır. Platon'un yorumcusu bu olguyu diriliş, ölülerin geri çağırılması ve son büyüme ile açıklar. Aristoteles, ay küresinin üstünde olan ve dönüşüm geçirmeyen, yani şu ana kadar olan şeyin süresi hakkında da aynı şeyi düşünür; Zira kafirlerin, felsefi fikirlerle dolu olarak, kadimlerin görüşlerine verdikleri yoruma meyletmekten sakınmalısınız. Deliller, bizim söylediklerimizin doğruluğuna tanıklık ederken, bu deliller Allah'ın kitapları ve peygamberlerinin gelenekleri tarafından daha da doğrulanmaktadır. Bilin ki (Allah sizi korusun!) akılla donatılmış her varlık, kendi aklı tarafından ikna edilir ve Yaratılışın bir başlangıcı olduğunu ve icat edildiğini kabul etmeye ve bir sonu olacağını ve yok olacağını kabul etmeye zorlanır; bu, insanın sahip olmaktan kaçınamayacağı bir kanaattir. Bunun nasıl gerçekleşeceği, doğal güçlerden birinin diğerleri üzerindeki zaferiyle mi, zararlı bir kuzey rüzgarının etkisiyle mi, kıtlık ve salgın hastalıkla mı, katliamlarla mı, Müslümanların ve Ehl-i Kitabın anlattığı gibi mi, yoksa başkalarının söylediği gibi, gelenek ve efsanenin serbestçe dizginlenebileceği, farklı ve ayrı olabileceği bir konudur; bu farklılıklar aklın gerektirdiği şeyden bir şey eksiltmez. Bize nakledilen hadisler ise dinin alamet-i farikası, takvanın özü ve apaçık hakikattir; Onlara, aleni veya gizlice, oldukları gibi inanmayan, onlara sıkıca sarılmayan ve bunların içerdiği gerçeğe iki eliyle tutunup kurtuluşunu onlarda aramayı iyi görmeyen kişi, mükemmel akla, kesin anlayışa, adil yargıya, sağlam karaktere, cömert kişisel değere, seçkin bir aileye, üstün bir onura, nüfuz eden bir şevke, yakıcı bir şevke, övgüye değer bir davranışa, olağanüstü bir alçakgönüllülüğe, hassas bir kalbe, cömert bir ruha sahip olsa bile, iyilik yapmaya ve en çok sayıda kişiye faydalı olmaya en çok arzu duyan, nefrete en az meyilli, haksızlığa en iyi dayanan, azla yetinen, kötülük yapmaktan kaçınan, sınırsız cömertliğe sahip, meziyetlere en çok yönelen ve bunların çoğuna sahip olan, en açık ele sahip olan ve en övgüye değer nitelikleri ve parlak asil eylemleri birleştiren, meziyetler elde etme, güzel bir hatıra bırakma, biriktirme konusunda aşırı bir arzuya birleşmiş kişidir. şanlı övgüler, bununla beraber, yetersizliğe, aptallığa, iman zayıflığına, görüneni gizli olanla karşılaştırmaya, tutkularına uymaya, ikiyüzlülüğü tercih etmeye, utanç verici işler yapmaya, kendilerine aykırı görüşlere sahip olanları hor görmeye veya onları hoş

[illegible]

الظلم وقد تعاود من أنوال الجواهر وإن كانت مبنية من الأرض ثم إذا سكبت وأثريت ومُثرت تحوت إلى حالة الغلب منها وأصكرم وأثرف وكذلك الإنسان لا يتكبر إلا يكون قناراً ولازماً وحشر منى يزيدة لطافة ورقةً وصلاً غير هذه.

الحالة التي يُلقن عقود والله أعلم.

ذكر المؤلف: "دوى المسلوب أن الناس يحشرون إلى بيت القدس ودوى أن النبي سلم قال هو الحشر والنشر وكذا يؤل كثير من اليهود" ودوى عن كعب أن الله: "نظر إلى الأرض فغسل" أي واصل على تبتك فاستقيت الجبال وتضمت الصخور" فحسب الله لما ذلك فقال هذا ماخى وحشر خلقى وعده" حتى وعده بأرى وعده" موضع ميزاني

- ^١ دوى يكون ؛ B et P ajoutent ؛
- ^٢ "وداشت اليهود على ذلك B et P ؛
- ^٣ غلب ؛ B et P ajoutent ؛
- ^٤ "قال B et P ؛
- ^٥ "فغسلت B ؛
- ^٦ "ورأيت (أرليت) الصخرة وتضمت وأرقت B et P ؛
- ^٧ "عده B ؛
- ^٨ "وعدها B et P ؛

وأن كان يوم الدين وقال بشيم قصير" الله الصخرة" من مرجانية" طباق الأرض يجلب" عليها الحلق" وصمت" يقول هذا من موشيات أهل الشام يوم الله الحلق إلى حيث يشاء.

ذكر تيديل الأرض" قال الله تعالى: "يوم يُبدل الأرض غير الأرض والنبات" وندأ لله الواحد القادر" أي قد ندأ قال قوم التبديل أن يقع الله هذه الأرض ويسطع فيها كما جاء في الجريدة أرض بيتة كالقوام السكاكي لم يسلك قال دة سراً ولم يسلم بالحيلة وقيل تيسط أرض من هنة كثير

- ^١ "وقيل يبع B et P ؛
- ^٢ "الخرقة B ؛
- ^٣ "P ajoute ici le paragraphe ؛
- ^٤ "وكلمة B ؛
- ^٥ "والله أعلم ؛ B et P ؛
- ^٦ "ذكر يوم القيامة والحشر وتيسط وتبديل الأرض غير الأرض B et P ؛
- ^٧ "ومنى شياً وأحوال ذلك اليوم ؛
- ^٨ "في ردول B et P ؛
- ^٩ "ici s'achève l'un emprunt fait par Ibn al-Warraq ؛
- ^{١٠} "كفى B ؛

العصر ثم يمسر الملك أن يغلبا فهم "وقيل" أيها العظام الآية والأوصال المنفعة" والصود المخرقة" أن الله "بأمركن أن تجنس فصل التفعة" فيمن ثم ينادى قوموا لعرض على الجبار فيقومون وذلك قوله" يوم "تخرجون من الأجيال سراً" كماهم إلى فلب يرضون وقوله" يوم تنشق الأرض" يوم سراق ذلك حشر علينا يسر فإذا خرجوا من قديمه إلى البرك" من ردة الله أن وعد" يوم تحشر المؤمنين على المؤمنين يؤمن"

- ^١ "ينفع B et P ؛
- ^٢ "يوم B ؛
- ^٣ "فقال B et P ؛
- ^٤ "تفعلته B ؛
- ^٥ "والأصا، المخرقة والصود المخرقة B et P ؛
- ^٦ "الصود المخرقة B et P ؛
- ^٧ "أجيال B et P ajoutent ؛
- ^٨ "قال B et P ajoutent ؛
- ^٩ "Manque dans B et P ؛
- ^{١٠} "La note de la citation manque dans B et P ؛
- ^{١١} "B ajoute ؛
- ^{١٢} "B ajoute ؛
- ^{١٣} "B ajoute ؛
- ^{١٤} "B ajoute ؛
- ^{١٥} "B ajoute ؛
- ^{١٦} "B ajoute ؛
- ^{١٧} "B ajoute ؛
- ^{١٨} "B ajoute ؛
- ^{١٩} "B ajoute ؛
- ^{٢٠} "B ajoute ؛
- ^{٢١} "B ajoute ؛
- ^{٢٢} "B ajoute ؛
- ^{٢٣} "B ajoute ؛
- ^{٢٤} "B ajoute ؛
- ^{٢٥} "B ajoute ؛
- ^{٢٦} "B ajoute ؛
- ^{٢٧} "B ajoute ؛
- ^{٢٨} "B ajoute ؛
- ^{٢٩} "B ajoute ؛
- ^{٣٠} "B ajoute ؛
- ^{٣١} "B ajoute ؛
- ^{٣٢} "B ajoute ؛
- ^{٣٣} "B ajoute ؛
- ^{٣٤} "B ajoute ؛
- ^{٣٥} "B ajoute ؛
- ^{٣٦} "B ajoute ؛
- ^{٣٧} "B ajoute ؛
- ^{٣٨} "B ajoute ؛
- ^{٣٩} "B ajoute ؛
- ^{٤٠} "B ajoute ؛
- ^{٤١} "B ajoute ؛
- ^{٤٢} "B ajoute ؛
- ^{٤٣} "B ajoute ؛
- ^{٤٤} "B ajoute ؛
- ^{٤٥} "B ajoute ؛
- ^{٤٦} "B ajoute ؛
- ^{٤٧} "B ajoute ؛
- ^{٤٨} "B ajoute ؛
- ^{٤٩} "B ajoute ؛
- ^{٥٠} "B ajoute ؛
- ^{٥١} "B ajoute ؛
- ^{٥٢} "B ajoute ؛
- ^{٥٣} "B ajoute ؛
- ^{٥٤} "B ajoute ؛
- ^{٥٥} "B ajoute ؛
- ^{٥٦} "B ajoute ؛
- ^{٥٧} "B ajoute ؛
- ^{٥٨} "B ajoute ؛
- ^{٥٩} "B ajoute ؛
- ^{٦٠} "B ajoute ؛
- ^{٦١} "B ajoute ؛
- ^{٦٢} "B ajoute ؛
- ^{٦٣} "B ajoute ؛
- ^{٦٤} "B ajoute ؛
- ^{٦٥} "B ajoute ؛
- ^{٦٦} "B ajoute ؛
- ^{٦٧} "B ajoute ؛
- ^{٦٨} "B ajoute ؛
- ^{٦٩} "B ajoute ؛
- ^{٧٠} "B ajoute ؛
- ^{٧١} "B ajoute ؛
- ^{٧٢} "B ajoute ؛
- ^{٧٣} "B ajoute ؛
- ^{٧٤} "B ajoute ؛
- ^{٧٥} "B ajoute ؛
- ^{٧٦} "B ajoute ؛
- ^{٧٧} "B ajoute ؛
- ^{٧٨} "B ajoute ؛
- ^{٧٩} "B ajoute ؛
- ^{٨٠} "B ajoute ؛
- ^{٨١} "B ajoute ؛
- ^{٨٢} "B ajoute ؛
- ^{٨٣} "B ajoute ؛
- ^{٨٤} "B ajoute ؛
- ^{٨٥} "B ajoute ؛
- ^{٨٦} "B ajoute ؛
- ^{٨٧} "B ajoute ؛
- ^{٨٨} "B ajoute ؛
- ^{٨٩} "B ajoute ؛
- ^{٩٠} "B ajoute ؛
- ^{٩١} "B ajoute ؛
- ^{٩٢} "B ajoute ؛
- ^{٩٣} "B ajoute ؛
- ^{٩٤} "B ajoute ؛
- ^{٩٥} "B ajoute ؛
- ^{٩٦} "B ajoute ؛
- ^{٩٧} "B ajoute ؛
- ^{٩٨} "B ajoute ؛
- ^{٩٩} "B ajoute ؛
- ^{١٠٠} "B ajoute ؛

إلى الرحمن وكذا والفاق يمشى على قدمه" وتسوق الجسرين إلى جهنم وندأ" وفي القرآن من أكر الحشر وللال البيت ما لا يُشيد في شيء من كتب الله المخرقة لأن القدم كانها مكرن له.

ذكر بيت الحلق روى الحسن روى الله أن النبي سلم قال يُشعر الناس يوم القيامة شدة مرة بها قولا ففدات إحدى نكته أما يستحيون فقال لكل امرأة منهم ميسر شاة يُشيعه ومن سيد بن شيعير في قوله من جبل وقيل جسيما فرأى كما غفلكا قول مرة قال يُشيد كذا راجد إلى ما انتفض منه حتى الفطر فُس والتمرة مغلقة وفي رواية مُدأ من جبل والقمام بن مدى كل من النبي سلم قال يمت الناس يوم القيامة أترهم وأكرهم ما بين البسط إلى الشيع العالي كأنها ثلاث وثلاثين سنة وهو من ميسر ميسر وما أمتج الله به على مكرن البيت قوله تال ما أيا الناس إن سكتهم في ريب من البيت أيا خلقاً من راب ثم من

- ^١ "والفائق يمشى على قدمه سراً وهو قوله تال B et P ؛
- ^٢ "La note de la citation manque dans B et P ؛
- ^٣ "Manque dans B et P ؛

فالحسا العوقب بين الأيتان يد أن أمكن أن تكون آية الاستدعاء منرة لتلك الفتاة التي الاستدعاء عند نخشة الصنق وعوم الفتاة بين الفنتين كما جاء في الخبر لدا يظن طلق أن القرآن متناقص ودوى الكليلي: عن أبي صالح عن ابن عباس روى في قوله "كل شيء" هالك إلا وجهه قال كل شيء. وجب عليه الفتاة إلا الحنة والدار والمرح والكرسي والمرد والين والأعمال الصالحة وقيل في قوله "لا من ثاة" الشبهة تحرك الحنة سيومهم "بأصنامهم وقيل الحنة العين وقيل مومس م لا" شيق مرة وقيل جبريل وميكائيل ولسراهيل "وملك الموت" وحلة الموت" قالوا فأمر الله

- ^١ "Manque dans P ؛
- ^٢ "مطلع B ؛
- ^٣ "تال B et P ؛
- ^٤ "سيومهم B ؛
- ^٥ "لا B et P ؛
- ^٦ "عزلات الله عليهم أجمعين (ملى الله على نبيها ولهم P) وقيل B ؛
- ^٧ "عليه الموت وقيل B et P ؛
- ^٨ "عليهم السلام B et P ؛

قطر" تتألفا ويجرى مياهما وتلطم أجمارها ولا شيء على ظهرا" ولا في طبيا ثم يُشيعهم إلى البيت. ذكر اختصارهم في قوله تال هو الأول والأخر وقال تال: كما يندأ أول خلق لبيده وقال تال: كل من عليها فان" ويبنى وجهه ريك ذو الجلال والإكرام وقال كل شيء. هالك إلا وجهه وقال "إن تفس فتاعة الموت فُبدت" هذه الأيت التي هالك كل شيء. ودوى لما قال تال: "وخط في الصور فُمن من في السلاوت ومن في الأرض إلا من شاء الله حل أنه لا مة الصفة" جميع الحلائق

- ^١ "B et P ؛
- ^٢ "B et P ؛
- ^٣ "B et P ؛
- ^٤ "B et P ؛
- ^٥ "B et P ؛
- ^٦ "B et P ؛
- ^٧ "B et P ؛
- ^٨ "B et P ؛
- ^٩ "B et P ؛
- ^{١٠} "B et P ؛
- ^{١١} "B et P ؛
- ^{١٢} "B et P ؛
- ^{١٣} "B et P ؛
- ^{١٤} "B et P ؛
- ^{١٥} "B et P ؛
- ^{١٦} "B et P ؛
- ^{١٧} "B et P ؛
- ^{١٨} "B et P ؛
- ^{١٩} "B et P ؛
- ^{٢٠} "B et P ؛
- ^{٢١} "B et P ؛
- ^{٢٢} "B et P ؛
- ^{٢٣} "B et P ؛
- ^{٢٤} "B et P ؛
- ^{٢٥} "B et P ؛
- ^{٢٦} "B et P ؛
- ^{٢٧} "B et P ؛
- ^{٢٨} "B et P ؛
- ^{٢٩} "B et P ؛
- ^{٣٠} "B et P ؛
- ^{٣١} "B et P ؛
- ^{٣٢} "B et P ؛
- ^{٣٣} "B et P ؛
- ^{٣٤} "B et P ؛
- ^{٣٥} "B et P ؛
- ^{٣٦} "B et P ؛
- ^{٣٧} "B et P ؛
- ^{٣٨} "B et P ؛
- ^{٣٩} "B et P ؛
- ^{٤٠} "B et P ؛
- ^{٤١} "B et P ؛
- ^{٤٢} "B et P ؛
- ^{٤٣} "B et P ؛
- ^{٤٤} "B et P ؛
- ^{٤٥} "B et P ؛
- ^{٤٦} "B et P ؛
- ^{٤٧} "B et P ؛
- ^{٤٨} "B et P ؛
- ^{٤٩} "B et P ؛
- ^{٥٠} "B et P ؛
- ^{٥١} "B et P ؛
- ^{٥٢} "B et P ؛
- ^{٥٣} "B et P ؛
- ^{٥٤} "B et P ؛
- ^{٥٥} "B et P ؛
- ^{٥٦} "B et P ؛
- ^{٥٧} "B et P ؛
- ^{٥٨} "B et P ؛
- ^{٥٩} "B et P ؛
- ^{٦٠} "B et P ؛
- ^{٦١} "B et P ؛
- ^{٦٢} "B et P ؛
- ^{٦٣} "B et P ؛
- ^{٦٤} "B et P ؛
- ^{٦٥} "B et P ؛
- ^{٦٦} "B et P ؛
- ^{٦٧} "B et P ؛
- ^{٦٨} "B et P ؛
- ^{٦٩} "B et P ؛
- ^{٧٠} "B et P ؛
- ^{٧١} "B et P ؛
- ^{٧٢} "B et P ؛
- ^{٧٣} "B et P ؛
- ^{٧٤} "B et P ؛
- ^{٧٥} "B et P ؛
- ^{٧٦} "B et P ؛
- ^{٧٧} "B et P ؛
- ^{٧٨} "B et P ؛
- ^{٧٩} "B et P ؛
- ^{٨٠} "B et P ؛
- ^{٨١} "B et P ؛
- ^{٨٢} "B et P ؛
- ^{٨٣} "B et P ؛
- ^{٨٤} "B et P ؛
- ^{٨٥} "B et P ؛
- ^{٨٦} "B et P ؛
- ^{٨٧} "B et P ؛
- ^{٨٨} "B et P ؛
- ^{٨٩} "B et P ؛
- ^{٩٠} "B et P ؛
- ^{٩١} "B et P ؛
- ^{٩٢} "B et P ؛
- ^{٩٣} "B et P ؛
- ^{٩٤} "B et P ؛
- ^{٩٥} "B et P ؛
- ^{٩٦} "B et P ؛
- ^{٩٧} "B et P ؛
- ^{٩٨} "B et P ؛
- ^{٩٩} "B et P ؛
- ^{١٠٠} "B et P ؛

حلها" ويوب" الودان ودوى الناس سكرارى" من الفع" ومام سكرارى وكى عذاب الله شديد" (دوى من) أي "جفر الرازي" عن أبيه" عن الربيع" من أبي العالبي عن أبي ابن كعب قال بينا "الأمس في أسواقهم إذ دعى بنو النمس" وبيناهم" كذلك إذ تآثرت اليوم وبيناهم" كذلك إذ غرقت الأرض فاضطربت لأن الله تال جل الجبال أبادها فزمت الجبل إلى الأرض والإنسان إلى الجبل واختلط" الدواب والطيور والوحوش فاج بينهم في بطن ففقات" الجبل غن سائرهم

- ^١ "وتفس كل ذات على حيا B et P ؛
- ^٢ "وكتب B ؛
- ^٣ "يسكرارى B et P ؛
- ^٤ "سكى أبو B et P ؛
- ^٥ "Manque dans B et P ؛
- ^٦ "دوى B ؛
- ^٧ "بينا B et P ؛
- ^٨ "فتمت الشمس B et P ؛
- ^٩ "وكضاهم B et P ؛
- ^{١٠} "واضطربت B et P ؛
- ^{١١} "فقال B ؛

الكتلة بأساطيل من تحت أقدامهم ودوى أن مائة رمتا سأت التي سلم من هذه الآية وقالت أن تكون" الناس قال على جسر جهنم ودوى أن قال أضاف الله فتن يجره ومن مسكرمة أنه قال لطفى هذه الأرض ولج فيها أرض يحشر الناس عليها وقال آكرن تبديل الأرض تنير عتيا وهيأها من تنير جالها وتنور مياها وغلب أجمارها ودوى الكليلي عن أبي صالح عن ابن عباس روى أنه قال قال قال فرجل تبتك ونفا تبتك ثلبي واصلح يقول الناس إن عبد المكلم

إذا عيش لأصا تال يأتني وفدتها فيها يفسد ولهم لا فاك بالى الذين تعلمهم لا كاد بالى الذي كفتهم

وقال قوم تبدل ثم يقع للقول الله الفتاة عليها وكل هذا جائز لأنه قولا بطل الله تال أوجدها من عدم لا من غير ساية" روى أن لبيد روى أن يبيدها كما يندأ والله أعلم.

- ^١ "يكون B ؛
- ^٢ "سأته B ؛

نطفة ثم من علة ثم من معة إلى قوله ودوى الأرض حدة فإذا قرأ طية الله عززت دويت وأقيمت من كل نوع يبيع فيه الحين الحين بد موم وتنورهم من قديمه بجرية الأرض بد موم دوات شها وغيرها وقال آدم يتر الإنسان آتيا غنطام من نطفة إلى قوله فل يبعي السدى أمتاعا قول مرة وقال تال ذكره وقال آدم كذا طاماً ونفقا إننا أيمون خلقا جديداً كل كونا جواره أو حديثاً قال يمشى وقال تال ما خلقكم ولا يمشى ولا يمشى ولا يمشى ولا يمشى وهو عليم

فسكر اختصارهم في كبيت الحشر إلى علات بين أهل الأرواح فاطية في أصل البيت والحشر ولا يمشى أحد من أهل الأرض إلا بالمد الشمل السدى لا يندأ" قوله علات والله الاختلاف في آية من عتاه غير ماكرها إن شاء الله تال فليس الناس على أندأ لمر التفتة الأخرى فليتبنا على

- ^١ "التعليم B ؛
- ^٢ "تسكا في الأصل ؛
- ^٣ "أحد B ؛

تال ملك الموت فيفيض أرواحهم ثم يقول: مَت فموت فلا يبقى" حتى إذا الله تال: فعد ذلك يؤل أن الملك اليوم فلا يجبه أحد فيقول الله الواحد القهار هكذا روى في الأخبار" والسلبون يتناجون من في آية.

فسكر المطرة التي بُدبت أجساد الوق" قالوا فإذا مضى بين الفنتين ارمون ملاً فسر الله" من تحت العرش مة عزاز مسكرها وكفى" الربايل فقال له مة الحماون فبيت" أجسامهم كما بيت اللؤلؤ قال كعب وبسائر أهل الأرض والأرض وأوتر" الحشر والسلبون ردة" ما كلف

- ^١ "B et P ajoutent ؛
- ^٢ "في التال ؛
- ^٣ "Manque dans B ؛
- ^٤ "B et P ajoutent ؛
- ^٥ "B et P ؛
- ^٦ "B et P ؛
- ^٧ "B et P ؛
- ^٨ "B et P ؛
- ^٩ "B et P ؛
- ^{١٠} "B et P ؛
- ^{١١} "B et P ؛
- ^{١٢} "B et P ؛
- ^{١٣} "B et P ؛
- ^{١٤} "B et P ؛
- ^{١٥} "B et P ؛
- ^{١٦} "B et P ؛
- ^{١٧} "B et P ؛
- ^{١٨} "B et P ؛
- ^{١٩} "B et P ؛
- ^{٢٠} "B et P ؛
- ^{٢١} "B et P ؛
- ^{٢٢} "B et P ؛
- ^{٢٣} "B et P ؛
- ^{٢٤} "B et P ؛
- ^{٢٥} "B et P ؛
- ^{٢٦} "B et P ؛
- ^{٢٧} "B et P ؛
- ^{٢٨} "B et P ؛
- ^{٢٩} "B et P ؛
- ^{٣٠} "B et P ؛
- ^{٣١} "B et P ؛
- ^{٣٢} "B et P ؛
- ^{٣٣} "B et P ؛
- ^{٣٤} "B et P ؛
- ^{٣٥} "B et P ؛
- ^{٣٦} "B et P ؛
- ^{٣٧} "B et P ؛
- ^{٣٨} "B et P ؛
- ^{٣٩} "B et P ؛
- ^{٤٠} "B et P ؛
- ^{٤١} "B et P ؛
- ^{٤٢} "B et P ؛
- ^{٤٣} "B et P ؛
- ^{٤٤} "B et P ؛
- ^{٤٥} "B et P ؛
- ^{٤٦} "B et P ؛
- ^{٤٧} "B et P ؛
- ^{٤٨} "B et P ؛
- ^{٤٩} "B et P ؛
- ^{٥٠} "B et P ؛
- ^{٥١} "B et P ؛
- ^{٥٢} "B et P ؛
- ^{٥٣} "B et P ؛
- ^{٥٤} "B et P ؛
- ^{٥٥} "B et P ؛
- ^{٥٦} "B et P ؛
- ^{٥٧} "B et P ؛
- ^{٥٨} "B et P ؛
- ^{٥٩} "B et P ؛
- ^{٦٠} "B et P ؛
- ^{٦١} "B et P ؛
- ^{٦٢} "B et P ؛
- ^{٦٣} "B et P ؛
- ^{٦٤} "B et P ؛
- ^{٦٥} "B et P ؛
- ^{٦٦} "B et P ؛
- ^{٦٧} "B et P ؛
- ^{٦٨} "B et P ؛
- ^{٦٩} "B et P ؛
- ^{٧٠} "B et P ؛
- ^{٧١} "B et P ؛
- ^{٧٢} "B et P ؛
- ^{٧٣} "B et P ؛
- ^{٧٤} "B et P ؛
- ^{٧٥} "B et P ؛
- ^{٧٦} "B et P ؛
- ^{٧٧} "B et P ؛
- ^{٧٨} "B et P ؛
- ^{٧٩} "B et P ؛
- ^{٨٠} "B et P ؛
- ^{٨١} "B et P ؛
- ^{٨٢} "B et P ؛
- ^{٨٣} "B et P ؛
- ^{٨٤} "B et P ؛
- ^{٨٥} "B et P ؛
- ^{٨٦} "B et P ؛
- ^{٨٧} "B et P ؛
- ^{٨٨} "B et P ؛
- ^{٨٩} "B et P ؛
- ^{٩٠} "B et P ؛
- ^{٩١} "B et P ؛
- ^{٩٢} "B et P ؛
- ^{٩٣} "B et P ؛
- ^{٩٤} "B et P ؛
- ^{٩٥} "B et P ؛
- ^{٩٦} "B et P ؛
- ^{٩٧} "B et P ؛
- ^{٩٨} "B et P ؛
- ^{٩٩} "B et P ؛
- ^{١٠٠} "B et P ؛

يعترن" وجوها" حتى يدموا وذلك قوله يا مشر الجبل والإنسان إن أسقطتم أن تتلذذوا من أقدار السلاوت والأرض فليقتلوا" الآية قالوا" والوقى لا يضرهم بشي" من هذا ثم الفتة الثانية.

ذكر الفتة الثانية: "وهي تفتة" الصور وذلك قوله تال في تفت الصور" فسين من في السلاوت ومن في الأرض إلا من شاء الله قالوا" فيقول في هذه الفتة إلا من تناوله ألكة" من الله وهو مُختلف فهم قوم يمشى أهل الكتاب أن فيض الأرواح والله أعلم واختلف أهل الكتاب في صفه ملك الموت (٧١-٧٢) فزم بينهم أن الله جل فيض الأرواح

- ^١ "يعترن P ؛
- ^٢ "وجوههم B et P ؛
- ^٣ "Manque dans B et P ؛
- ^٤ "في التير ؛
- ^٥ "B et P ؛
- ^٦ "في التير ؛
- ^٧ "B et P ؛
- ^٨ "في التير ؛
- ^٩ "B et P ؛
- ^{١٠} "في التير ؛
- ^{١١} "B et P ؛
- ^{١٢} "في التير ؛
- ^{١٣} "B et P ؛
- ^{١٤} "في التير ؛
- ^{١٥} "B et P ؛
- ^{١٦} "في التير ؛
- ^{١٧} "B et P ؛
- ^{١٨} "في التير ؛
- ^{١٩} "B et P ؛
- ^{٢٠} "في التير ؛
- ^{٢١} "B et P ؛
- ^{٢٢} "في التير ؛
- ^{٢٣} "B et P ؛
- ^{٢٤} "في التير ؛
- ^{٢٥} "B et P ؛
- ^{٢٦} "في التير ؛
- ^{٢٧} "B et P ؛
- ^{٢٨} "في التير ؛
- ^{٢٩} "B et P ؛
- ^{٣٠} "في التير ؛
- ^{٣١} "B et P ؛
- ^{٣٢} "في التير ؛
- ^{٣٣} "B et P ؛
- ^{٣٤} "في التير ؛
- ^{٣٥} "B et P ؛
- ^{٣٦} "في التير ؛
- ^{٣٧} "B et P ؛
- ^{٣٨} "في التير ؛
- ^{٣٩} "B et P ؛
- ^{٤٠} "في التير ؛
- ^{٤١} "B et P ؛
- ^{٤٢} "في التير ؛
- ^{٤٣} "B et P ؛
- ^{٤٤} "في التير ؛
- ^{٤٥} "B et P ؛
- ^{٤٦} "في التير ؛
- ^{٤٧} "B et P ؛
- ^{٤٨} "في التير ؛
- ^{٤٩} "B et P ؛
- ^{٥٠} "في التير ؛
- ^{٥١} "B et P ؛
- ^{٥٢} "في التير ؛
- ^{٥٣} "B et P ؛
- ^{٥٤} "في التير ؛
- ^{٥٥} "B et P ؛
- ^{٥٦} "في التير ؛
- ^{٥٧} "B et P ؛
- ^{٥٨} "في التير ؛
- ^{٥٩} "B et P ؛
- ^{٦٠} "في التير ؛
- ^{٦١} "B et P ؛
- ^{٦٢} "في التير ؛
- ^{٦٣} "B et P ؛
- ^{٦٤} "في التير ؛
- ^{٦٥} "B et P ؛
- ^{٦٦} "في التير ؛
- ^{٦٧} "B et P ؛
- ^{٦٨} "في التير ؛
- ^{٦٩} "B et P ؛
- ^{٧٠} "في التير ؛
- ^{٧١} "B et P ؛
- ^{٧٢} "في التير ؛
- ^{٧٣} "B et P ؛
- ^{٧٤} "في التير ؛
- ^{٧٥} "B et P ؛
- ^{٧٦} "في التير ؛
- ^{٧٧} "B et P ؛
- ^{٧٨} "في التير ؛
- ^{٧٩} "B et P ؛
- ^{٨٠} "في التير ؛
- ^{٨١} "B et P ؛
- ^{٨٢} "في التير ؛
- ^{٨٣} "B et P ؛
- ^{٨٤} "في التير ؛
- ^{٨٥} "B et P ؛
- ^{٨٦} "في التير ؛
- ^{٨٧} "B et P ؛
- ^{٨٨} "في التير ؛
- ^{٨٩} "B et P ؛
- ^{٩٠} "في التير ؛
- ^{٩١} "B et P ؛
- ^{٩٢} "في التير ؛
- ^{٩٣} "B et P ؛

على كعله وإنَّ خَدَيْدَه قد مرَّتْ" الأرض المُتَلَّى حَتَّى يَدْعُ" سبوة مائة ما على ما رواه وهب وشمل هذا مما رواه " في بين" العائلي يطلع في قُبُورِه" ومطيه لأمر الله تعالى " وقد يَبْنَى في سفلة اللامكة أَلَمْ يَدْعُوهُنَّ الرَّحْمَ يَسِدْ لا يَسْبِقُ الصَّدر في سفلة الأجام (الركبة قبل صاحب (n 77) (الصور) عرشد" و" من العتي مسلم" فَا رَوَى "كَيْفَ أُنْمِ" صاحب الصور قد التقه " وحسب جهته " ينظر " حتى يُوَسِّ" فينفع "

- ١. فنان .
- ٢. مرقتا من B et P.
- ٣. ما : B et P ajoutent .
- ٤. يرد .
- ٥. من : B et P.
- ٦. من : B et P.
- ٧. *Passage supprimé par Ibn al-Warid.*
- ٨. قد روى : B et P.
- ٩. الله : B.
- ١٠. من : B.
- ١١. *Manque dans B.*
- ١٢. ينظر .
- ١٣. له : B ajoute .
- ١٤. *La fin du passage, depuis l'antérieure, manque dans P.*

ذكر فقد " مكة " وروى عن " على طولات الله عليه وسلامه " قال جبراً حتى أن لا يمتدوا فوالله خلق الحجة وما أنشأه ليرين هذا البيت من بين أظهم حتى لا يندى أمتكم من أين كان مكانه بالأس وقال كائن أنظر إلى أسود حتى" الساخنة قد عاها ويضحا طوية طوية .

ذكر الراجح التي تنبئ أرواح أهل الإيمان روى أن الله تعالى " ابتدأ " ربحاً يمانية آتئين من المرد والمحبب تحفة من البيتك فلا " خدعاً أسماً في قلبه مثل هذه من الإيمان إلا قبضته " ويوفي الناس بعدها " مائة ما لا يبرهن دينا ولا

- ١. نقابان .
- ٢. للفرقة : B et P ajoutent .
- ٣. الحسن : من B ajoute .
- ٤. من إلى طالب رضى الله عنه : B et P.
- ٥. عن : P.
- ٦. من روى : B et P.
- ٧. يثبت : B et P.
- ٨. لا .
- ٩. *Manque corrigé d'après B et P.*
- ١٠. يرد : B et P.

فيقول " لقد كان ها " مرة ساء وكنون كنون في الأرض سبع سنين ثم يقول قد فرية أهل الأرض قبل " تقتال ساء" الساء فيقولون ينزلهم " فيضها الله حقبة دنا " فيقولون قد فرغا من أهل الباء فيقول الله عليهم التفت " في رصاهم فيمضون مرقى " ويذكر عليهم الدواب داخل ما سرت من ثم " يرسل الله عليهم الباء فيقهرهم إلى البحر وقد دابة كعب أنهم ينفرون الساء يمتدقهم كل يوم فيمضون " وقد عاد كسما " سكان حتى إذا بلغ " الأسمر النابية "

- ١. فيقولون : B et P.
- ٢. عاها : B et P.
- ٣. فيقولون : B et P.
- ٤. تقتال سكان : B.
- ٥. نجر الساء : B et P ajoutent .
- ٦. عليهم تحفة دنا : B et P.
- ٧. *Manque corrigé d'après Ibn al-Warid.*
- ٨. *Manque dans B et P.*
- ٩. من القدا : من B et P.
- ١٠. لا .
- ١١. لايل الغرم : B et P.

وان الحما إلى أن هذا وما أشبهه خارج عن العادة اضطر إلى إيجاده وما أشبهه من غير عجاجة له خارج عن العادة حتى يكتف في الحال أمره من الصليل والإلحاد ومودة القتل في إثبات البراءة وإحداث العالم ولذا ما اضطر في غير موضع في هذا الكتاب الحفظ لهذه السلسلة والفرق فيها لأجل العادة الموطدة والمبددة الموقق بها وأما الدابة فهو اسم يقع على ما دى ودوج من آداب الحيوان من إنسان وسبع وحيمة ومناز وعامة وقال الله تعالى والله خلق كل جلبة من مكة قديم من يمشي على بطنه ومنهم من يمشي على رجلين ومنهم من يمشي على أربع وقال ما من دابة في الأرض إلا على الله ودفا وقال أن شر الدواب عند الله الصم الأكم الذين لا يظنون فلم يرؤا هالكا إلا اناس خائفة فلو قال قائل أنبا كتابة عن إنسان أولئك كان قولاً عمتها هذا إذا لم يجمع ما روى في الخبر من صفاتها وموتها كما ذكرنا فاما أن يجمع الخبر فليس إلا إلابامه وقد سمع من يقول معنى الدابة الفلاة يظهر الله كلامه شيء كآه يجرهم بها وروى أن على طولات الله

أخباره .

ذكر ما جاء في " الصور روى آله كيهام كرون فيه يند كل في " روى " داه " وله ثلاث حُشْبُ شبة تحت الذي يخرج منها الأرواح " ويروج إلى الأبياد " وشبة تحت العرش منها يرسل الله الأرواح إلى البلى وصبة في تلك فيها يفتح قالوا " فإذا مدت الآلات والعلامات التي ذكرنا أمر صاحب الصور أن يفتح نفحة القزع ولدها ويولنا فلا تفتز " كما عاها وهي " التي يقول الله عز وجل " ما ينظر هؤلاء إلا صيحة واحدة ما لها من فراق ويقول " يوم يفتح في الصور

- ١. صورة الصور وعشته : B et P.
- ٢. *Manque dans B et P.*
- ٣. *Manque dans B.*
- ٤. تكتب : B.
- ٥. تخرج : B.
- ٦. أرواح : P.
- ٧. إيساعها : B et P.
- ٨. *Manque dans B et P.*
- ٩. يروج : B et P.
- ١٠. *Ibn al-Warid donne ici trois citations du Q'ou'an en lieu de deux.*
- ١١. روى قوله تعالى : B et P.

دابة ومع شرار خلق الله عليهم " تقوم الساعة وهم في أسواقهم يتبايعون وفي رواية عبد الله بن زيد " عن أبيه عن النبي صلعم أنه قال لا تقوم الساعة حتى " بيده الله في الأرض " ساعة سنة ومن عبد الله بن عمر " قال فلو أن صاحب الصور أن يفتح " فيسبع بطلا يقول لا إله إلا الله فيقول مائة ما .

ذكر ارتفاع القرآن روى عن عبد الله بن مسعود روى أنه قال القرآن لغةً لُفْشاً " في قلوب الرجال من التهم على لُفْش " قبل يا أيها عبد الرحمن كيف وابتداء " في سدونا ومصادقا قال يُسرى عليه فلا يذكر ولا يُقرأ .

- ١. وطهم : B et P.
- ٢. يرد : B et P.
- ٣. لا : B et P ajoutent .
- ٤. يرد : B ajoute .
- ٥. رضى الله عها : B ajoute .
- ٦. في صورة : B ajoute .
- ٧. *صحيحاً a a d'après P, supprimé dans B.*
- ٨. على طها : في B et P.
- ٩. إيتاد .

ألقى " على لسان أمدعهم إن مكة الله فيفرون جيشو دوى أظم بخصيوسا " وقالوا في صفاهم أن منهم يفرش أذنه ومنهم من طوله وعرضه سوك . ومنهم من كاللانة الطويلة ومنهم من له " أريج " أئين ميان في رله وميان في صدره ومنهم من له رجل واحدة ينقر نقر اللياء . ومنهم من هو لئس خترا كسكالهم ومنهم من يأسكل الناس ومنهم أربا لا يثرب غير الدم شيئا " ولا يوجت الرجل منهم حتى روى لطيبة ألف من طرف " وفي السورة مكشوب أن يابج ومابج يخرجون في أيام المسج ويقولون أن بن إسرائيل أصحاب

- ١. رضى الله : B et P.
- ٢. بالحسن الصد : B et P.
- ٣. *وَقِيلَ إِنَّ هَؤُلَاءِ طَائِفَةٌ كُلُّ أَحَدٍ مِنْهُمْ* : B et P.
- ٤. راية : B et P.
- ٥. ينقر بها نقر : B.
- ٦. *ومن طوهمهم (طوهمها) [P] طائفة لا تسمى إلا عظم الناس* : B et P.
- ٧. ولا تشرى لا الهدا .
- ٨. الواحد : B et P.
- ٩. بطرف : Ms.

على وسلامه قال (n 70) كما عاها الأرض أن كذا لها كذا والله أعلم وقيل عبد الله بن الزبير دابة الأرض ، بخان ذكر الدخان قال تعالى " فارتقب يوم تأتي الباء بخان ميان وروى عن الحسن " قال يحيى " دعان " فبال ما بين الباء والأرض حتى لا يندى شرق ولا غرب " ولحد الكافر " فخرج من سامه " ويكون على المؤمنين كهيئة الككة ثم يكتف الله عنهم " يد ثلاثة أيام وفلك قدام " الساعة وأصعفر أهل التاويل على أنه " الجمع الذي أسامهم في أيام النبي صلعم "

- ١. قال الله عز وجل : B et P.
- ٢. الله : B et P ajoutent .
- ٣. *وَقِيلَ إِنَّ هَؤُلَاءِ طَائِفَةٌ كُلُّ أَحَدٍ مِنْهُمْ* : B et P ajoutent .
- ٤. الدخان : P.
- ٥. شرقا وغرا : P.
- ٦. الكفار : B et P.
- ٧. مسامهم : B et P.
- ٨. المؤمنين : B et P.
- ٩. عز وجل : B et P.
- ١٠. بين رضى : B et P.
- ١١. هو : B et P ajoutent .
- ١٢. من : B et P.

فخرج من في السابات ومن في الأرض إلا من عاة الله قالوا " فإذا جأت " بصحة فومت الحلائل وعجرت وكعت " وهو يزداد " كل يوم فظفاعة " وشاعة فجار " أهل البواي والقائيل إلى العرى والدن ثم يزداد " بصحة " حتى ينتظرا " إلى أهبات الأمصار " ومطلدا الرولى والسرايم " ويكأت " الوحوش والسباع " من هول الصحة فاختلط " بالانس

- ١. *Manque dans B.*
- ٢. وإذا ينت : B et P.
- ٣. فامت : P.
- ٤. *والبصحة فزاد B et P. يزداد .*
- ٥. وشاعة : B ajoute .
- ٦. فنتظروا : B.
- ٧. فزاد : B et P.
- ٨. *وذلك حتى اقتبوا [يجهزوا] B et P.*
- ٩. *ويصل الرلة السرايم وتزاني B et P.*
- ١٠. وشال : B et P.
- ١١. *وهو معلومة : B et P ajoutent .*
- ١٢. فاختلط : B et P.

ذكر النار التي تخرج من هر " عند سوي " الناس إلى الحر . وروى حذيفة بن أسيد " عن النبي صلعم " التي تخرج بين يدي الساء هذه هي " إسداهن وفي رواية أخرى لا تقوم الساعة حتى تخرج نار من أرض الحجاز تضيء " أنفاق الأبل يبرى وفي رواية أخرى لا تقوم الساعة حتى تخرج نار من حرموت مع اختلاف كبير في الروايات .

ذكر نخبات الصور وهي ثلاث نختان " منها في الدنيا والنافاة في " الآخرة قال عز وجل ساطينن إلا صيحة واحدة تأخذهم وهم يُبْشِرُونَ فلا يعطلون وصية ولا إلى أعلمهم ويمضون وروى الحسن عن شيان عن قتادة من عكمة

- ١. *Manque dans P.*
- ٢. يمشي : B et P.
- ٣. رضى الله عنه : B et P ajoutent .
- ٤. الله قال : B et P.
- ٥. *Manque dans B et P.*
- ٦. *لها : B et P ajoutent .*
- ٧. *موات الشان P. موات الشان B.*
- ٨. أكثر : B et P ajoutent .
- ٩. *وروايته في أول الآخرة : B et P.*

أمول وأوان كثيرة فيقصدهن أروسلهم " ويتبين نصف القرية وسلم النصف الآخر وروى الله عليهم شبة فيقولن من كرههم وتبين بن " إسرائيل من أفاق " سكرهم ما يستنبون سج سن من الحطب هذا " القصار من حديم في كتاب زكيا عم " فاما ما رويها والله أعلم بها وإلها ولا تخلف السان أن يابج ومابج ألم من مشاق الأرض وجان أن يرت أرض قوم ويوتلون طوما فزوى القرية الربيع عن أي دابة قال يابج ومابج رداون وقى هو الترك واليلم هذا ما لا يكره القلوب وأما سائر العفات فمر على وجه " قالوا "

- ١. أروسلهم : B.
- ٢. عظمها : B et P.
- ٣. وتكتب بنو : B et P.
- ٤. أوقات : B et P.
- ٥. شبه : B et P ajoutent .
- ٦. وهما : B.
- ٧. *Passage supprimé par Ibn al-Warid.*
- ٨. *وَقِيلَ إِنَّ هَؤُلَاءِ طَائِفَةٌ كُلُّ أَحَدٍ مِنْهُمْ* : B et P.

خرج " يابج ومابج قال الله تعالى " فإذا جاء وعد ربي جعله سعة " وكان وعد ربي ساء وكية في الأخيار من صفاهم وبعدهم ما الله به علم ولا يخفون " أنهم في " مشاق الأرض " وروى عن " محمول أنه قال الساكنون من الأرض سبوة مائة عام وقانون " منها ليابج ومابج " أثنان في " كل أمة أربع مائة إلى أمة لا شيء " أمة أخرى " ومن الزهرى أنهم " ثلاث أمة مذيك وقوبيل وتندوس فصف

- ١. في ذكر خرج : B.
- ٢. في ذكر خرج : B et P.
- ٣. *وَقِيلَ إِنَّ هَؤُلَاءِ طَائِفَةٌ كُلُّ أَحَدٍ مِنْهُمْ* : B et P.
- ٤. *وَقِيلَ إِنَّ هَؤُلَاءِ طَائِفَةٌ كُلُّ أَحَدٍ مِنْهُمْ* : B et P.
- ٥. في : B.
- ٦. في : B.
- ٧. وشالها : B.
- ٨. *Manque dans P.*
- ٩. فاقون : B et P.
- ١٠. *وعدته عشرة ومشررة ليلة الأدم : B et P ajoutent .*
- ١١. *Manque dans B.*
- ١٢. لا شيء : Ms.
- ١٣. *أمة أمة الأخرى : B.*
- ١٤. لها : B.

وستانست " بهم وذلك قوله " وإذا البشرا لمكأت وإذا الوحوش حشرت ثم يزداد الصحة " حتى تير الجبال من وجه الأرض وتسير سرايا جارا فوله تال وإذا الجبال سرت وقوله " وتكون الجبال كالمؤمن النشوق وتزاول " الأرض وانتشت " وذلك قوله تال إذا زالت الأرض وأزالتها وقوله أن تزلزلة الساعة هي " عظم " ثم تكثر " الشمس وتتسكد النجوم وتسير النسايم الساء " يظنون إليها وعد ذلك يذهل " المراض عما أرست " ولواضع الحولان

- ١. ورتشت : B et P.
- ٢. تال : B et P ajoutent .
- ٣. *وهو كذا : B et P ajoutent .*
- ٤. على : B et P.
- ٥. *سجانه : B.*
- ٦. تال : B.
- ٧. وزالت : B.
- ٨. وانتشت : B.
- ٩. *La citation est différente dans Ibn al-Warid.*
- ١٠. تكون : P.
- ١١. *أما : B et P.*
- ١٢. *والتس : B et P ajoutent .*
- ١٣. *تسجل : B et P.*
- ١٤. ارتشت : P.

عن ابن عباس روى " قال يبع " الساعة والرجل يذيان قد تشار توما " فلا يوليه " والرجل يوليه توما فلا يسي منه والرجل قد اصرى بطن لقته " فلا يلمه والرجل قد يقع أسقطه إلى فيه فلا يأسعها ثم تلا تأخذهم ومع أني صاحب الصور " امريال " وهو أقرب الحق إلى الله " سجانه وتعالى " ولا جلع يلمرى وجاع البقر والغرب

- ١. توما : B et P.
- ٢. يبع : Ms.
- ٣. *وأنها : B et P.*
- ٤. يوليه : B et P.
- ٥. يسي : B et P.
- ٦. سجانه : B et P.
- ٧. *Manque dans B et P.*
- ٨. *وهو السج : B et P ajoutent .*
- ٩. *عليه السلام : B et P ajoutent .*
- ١٠. *عز وجل : B et P.*

ويك الناس يد " يابج ومابج عشرين سنة (n 70 v) يحيتون ومخرون .

خرج " الحقة قال أصحاب هذا العلم وكك الناس يد هلاك يابج ومابج في النشب واللكة سا عاة الله " ثم فخرج الحقة عليهم في السويين " فيقولون سعة ويهدمون الكدة ثم لا تهر أبداهم وهم الذين يخفون كوز فوعن وقادون قال فيبيع " المسلمون وفاتولهم فيقولهم ويهدمون حتى يبلع الملبس يساعة ثم يبعث الله " عز وجل " ربحا خلقت " روح كل شلم "

- ١. *وذلك : B et P ajoutent .*
- ٢. مرون : B.
- ٣. *والله أعلم : B et P ajoutent .*
- ٤. *وذكر خرج : B et P.*
- ٥. عالى : B ajoute .
- ٦. *السويين : B.*
- ٧. *ففيبيع : B et P.*
- ٨. *Manque dans B et P.*
- ٩. *فيقولون : B et P.*
- ١٠. *والله تعالى أعلم : B ajoute .*

منهم مثال " الأوز " والتير الطوال " وصفت منهم عرض أمدعهم وطوله سوك " وصفت منهم يندش إحدى أذنيه وانشف بالأخرى وروى أن طول أمدع شير واكر " ويكون خروجه يد قتل عيسى الديال وإذا آة الوقت جعل الله السة كذا كسا فسكر " فيفرون " وروى أنهم تكسون " عقدهم إننام وسلاقم " يبلغ قالوا " فيأتى أولم البحرية ومخرون " ساعها ورساى أوسلم فجلسن ما فيها " ورساى آخرهم

- ١. كسل : B et P.
- ٢. *Manque dans B et P.*
- ٣. *من الأرض : B.*
- ٤. *السر : B et P.*
- ٥. ويقتي : P.
- ٦. واكرهم : B et P.
- ٧. *وذكره عز وجل في كتابه : B et P.*
- ٨. *ويشرون في الأرض : B et P ajoutent .*
- ٩. يكون : B et P.
- ١٠. وساقهم : P.
- ١١. قال : B et P.
- ١٢. فيقولون : B et P.
- ١٣. *من العدة : B et P ajoutent .*

لَمْ تَرِدْ بِدَلِّكَ الْفُخْرِي فِي عِرْهَا الَّذِي "كَانَتْ تَجْرِي فِيهِ وَفَدَتْ أَثْقَالَ يَابِ الْبُورَةِ إِلَى يَوْمِ الْبَيْتَةِ وَدَوَّى مِنْ عَنِ آلِهِ قَالَتْ فَطَعْتُ بِعَمْدٍ فَلَكَ مِنْ مَرْقَبًا مَشْرَبٌ وَوَابِرَةٌ" سَنَةِ اَلْكَبْرِ سَنَةِ هَضْرَةِ السَّادَةِ كَاكْبَرِ وَالشَّيْرِ كَالْمَلِكَةِ وَالْجَمَةِ كَالْكَوْمِ وَالْوَيْدِ كَالْبَانَةِ وَكَانَ كَثِيرٌ مِنَ الصَّامَةِ يَرْتَدُّونَ النَّاسَ مِنْ حَذِيْقَةِ بَنِ الْبَلَاءِ وَبَلَاءِ وَبَلَاءَتِهِمْ

خَرُجْ دَارَةَ الْأَرْضِ" قَالِ اللَّهُ مَرَّ وَوَصِلَ وَإِنَّا مَعَ الْقَوْلِ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا نَحْمَ دَارَتَهُ مِنَ الْأَرْضِ لِنُصَلِّبَهُمْ قَالِ كَثِيرٌ مِنْ أَعْمَلِ الْأَخْبَارِ" إِنَّا دَارَتُهُ" فَاتَّ قَرَّيرٌ وَرِيشٌ وَكَبَبٌ وَفِيهَا" مِنْ سَكَنٍ لَوْحٌ وَلَهَا أَرْبَعُ فَوَاقٍ وَرَأَى رَأَى تَوَرَّ وَكَانَهَا

- ب. ائقي
- ب. قطع
- ب. دارة ومشرق
- ب. طلع الشمس من مرقبا
- ب. ليل
- ب. ذكر خروج العربة
- ب. العلم (العلم)
- ب. Monque dans B et P.
- ب. نها

١٩٤

وَقَالِ آلَهُ لَمْ يَكُنْ يَبَى إِلَّا أَقْدَرُ قُوَّتُهُ بِالْجَلَالِ" وَصَصَهُ" فَتَقَالِ إِلَهُ" قَدْ بَيَّنَّ لِي مَا لَمْ يَبَيِّنْ لَأَمَدَ آلِهِ أَصُورَ كَيْتٍ وَكَيْتٍ فَذَايَ خَرَجَ وَأَنَا كَيْفَ فَذَايَ حَيْكَمٌ وَإِنْ لَمْ يَخْرُجْ إِلَّا بِسَبِي فَالَهُ خَلِيقِي عَلَيْكَ فَإِنَّهُ عَمَلُكَ أَصْلَافًا أَنْ رَضِصَكُمُ لَيْسَ بِأَسْهُوٍ وَالِدَيْكَ لَيْسَهُ" الْعَبْدُ مَوْجِدٌ كَوْنُلُ" وَفَعْمُونَ آلَهُ مِنْ نَسْلِ دَاوُدَ وَإِنَّ يَدَكَ يَمْلِكُ الْأَرْضَ وَفِي الْمَلِكِ إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ هَيْهَوُ" (١٩٥) أَعْمَلِ الْأَرْضِ كَالْهَمِّ وَصَسْتُ الْجَبُورَ يَسْكُوتُونَ وَاحِدًا مِنْهُمْ يَخْرُجُ فِرْقَةُ الْمَلِكِ إِلَيْهِمْ فَتَقْدُ سَارَ هَذَا الْأَمْرَ مَشْرُكًا مَشَارَكًا فِيهِ بَنَى الْأَصْلَافَ عَلَى أَصْدَقِ الْأَخْبَارِ وَأَسْمَاءُ وَوَلَدَكَ مَا رَدَى عَنْ كَتَبِ اللَّهِ وَوَلَدَهُ مِنْ عَمْرِو خَيْرٌ وَلَا يُتَبَدَّلُ فَالَدَايَ هُوَ مُنْكَمُ جَائِزٌ مِنْ هَذِهِ الصَّفَةِ خَرُجْ دَرَجَ خَالَفَ لِلْإِسْلَامِ مُعَدِّهِ فِيهِ وَأَنَا سَارٌ مَا ذَكَّرْتُ فَوُكُولَ إِلَى عِلْمِ اللَّهِ أَلَمْ تَلَمْ قَدْ

- ب. نأمر
- ب. فتنة
- ب. دأته
- ب. تسب
- ب. مخرج كزليل
- ب. فتيودا

١٩٥

تَوَلَّى عَيْسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمَسْلُومَ لَا يَخْتَلِفُونَ فِي تَوَلَّى عَيْسَى عَمَّ أَكْثَرُ أَزْمَانٍ وَقَدْ قِيلَ فِي تَوَلَّاهُ تَالِي وَإِنَّهُ كَلِمَةُ لِقَاءَةٍ فَلَا تَحْزَنَنَّ يَا آلَهُ تَوَلَّاهُ" وَجَاءَ" أَنْ الْبَنَى سَلَّمَ قَالِ إِنَّ عَيْسَى ذَاكُلْ كَيْفَ وَهُوَ خَلِيقِي عَلَيْكَ مِنْ أَفْرَكِهِ فَالْخَيْرُ بِي أَنْ سَالَمَنِي بِمَنْ يَمْلِكُ الْحِزْبَ وَيَكْبِرُ الصَّلِيبَ وَيَجْعَلُ فِي سَبِينِ الْفَاكِ فِيهِمْ أَصْحَابُ الْكُتُبِ فَالْهَمُّ يَحْمِلُونَ وَيَرْتَدُّونَ أَسْرَافَةً مِنْ يَدِهِ وَيَذْهَبُ" الْبَيْتَةُ الْخَالِصَةُ وَالْخَالِصَةُ وَتَمَدُّو الْأَرْضَ إِلَى هَرَاهُنَا" عَلَى عَهْدِ كَتَمُ" قَالِ تَوَلَّى الْفُلَاصِلُ" فَلَا يَسِي عَلَيْهِ" أَمَدُ

- ب. ذكر تولى
- ب. من مرقب عليها
- ب. تولى عيسى
- ب. في الحديث
- ب. فقربه
- ب. الاثر
- ب. كتعب
- ب. وكذا
- ب. عليه السلام
- ب. تتكلم
- ب. لها

١٩٦

خَرُجْ" الدَّجَالُ الْأَخْبَارُ الصَّحِيحَةُ مُتَوَاتِرَةٌ يَجْرِيهِ بِإِلَاءِ خَلْقِهِ وَإِنَّمَا الْاِخْتِلَافُ فِي مَدَنِهِ وَهَاهُنَا قَالُوا" فَوْزٌ هُوَ صَافٍ بِنِ سَانَةِ الْيَهُودِ" عَلَيْهِ السَّلَامُ" وَأَرَدَ عَمَدَ رَسُولَ اللَّهِ سَلَّمَ كَانَ أَمِيًّا بِرَبِّهِ" فِي مَدَنِهِ وَتَشَفَّعَ فِي بَيْتِهِ حَتَّى يَلَايِنَتِهِ فَأُخْبِرَ أَنَّهُ سَلَّمَ بِذَلِكَ فَكَانَهُ فِي تَفَرُّجٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِ عَرَفَهُ فَمَدَّ إِلَيْهِ سِهَامَهُ وَفَعَلَ فَمَرَّ إِلَى جِزَةِ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ إِلَى وَقْتِ خُرُوجِهِ" وَفِي رَوَايَةٍ أُخْرَى أَنَّ أَسْبَحَ الدَّجَالُ قَدْ أَصْغَلَ الطَّامَ وَمَشَى فِي الْأَسْوَاقِ وَدَوَّى أَنَّ اسْمَهُ عَمَدُ اللَّهِ" وَهُوَ يَلْبَسُ مَعَ الصَّيَّانِ ثَلَاثَ أَيْنِ مَيَادِ أَشْبَدُ" أَتَى رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ الْبَنَى أَشْبَدُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ" فَقَالَ إِنَّ مَيَادِ أَشْبَدُ" أَتَى رَسُولَ اللَّهِ

- ب. ذكر خروج
- ب. دلا رب
- ب. وقال
- ب. Monque dans B et P.
- ب. مرقب
- ب. On passage est remplacé, dans B, par ces mots: note marginale: P n'a que les cinq derniers mots.
- ب. أشد

١٩٦

أَنَّهُ" قِيلَ وَقَرَّبَهَا قَرْنٌ" إِنْجِلْ وَلَمَّا خَلَّى خَاسَةً وَسَدَرَهَا مَدْرَسُهُ وَقَوَّلَهَا قَوْلًا يَبِيرُ وَسَمَا نَعْنَى مَوْسَى وَنَحْمَ سَلِيلَانِ (١٩٧) وَيَتَعَمَّقُ إِلَى السَّيِّئَةِ" فَلَا يَرِفُ أَمَدُ بِأَمَةٍ وَهُوَ يَجْلُو" وَجِهَ الْمُؤْمِنُ إِصْلَاحًا فَيَنْتَبِهُ وَيَحْتَمِلُ مِنْ أَثْنِ الصَّكْفَارِ فَيَنْشُرُ" السَّيِّئَةَ فِيهِ فَيُذِلُّ بِأَمُومِنٍ وَإِذَا صَكْفَارٌ" وَدَوَّى مِنْ عَمَدِ اللَّهِ بِنِ عَمْرُ" آلَهُ" قَالِ عَنِ الدَّيَّانَةِ الْكَلْبَةِ" أَتَى أَخِيرَ الْبَنَى" الْغَادِي عَمَّا وَفِي الْحَسَنِ" قَالِ سَالُ مَوْسَى عَمَّ" رَدَّيَهُ أَنْ يُسَرِّبَهُ

- ب. كان
- ب. قوربا قوت
- ب. وتفتح الاسم
- ب. وهي كجول
- ب. فقتل
- ب. La couple manque dans B.
- ب. رضي الله عنها
- ب. Monque dans B et P.
- ب. Ms.
- ب. لم
- ب. أنه
- ب. Monque dans B et P.

١٩٧

جَاءَ آلَهُ قَدْ قَالِ إِنَّ بَيْنَ بَدَى السَّاعَةِ ثَلَاثِينَ دَجَالًا فَصَافُ" مَا فِي هَذَا الْبَلَدِ أَنْ يَكُونَ كَأَحَدِ هَوَافٍ" بَيْتُهُ خَيْرٌ عَيْسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالِ بَعْضُ الْمَشْرِقِ فِي تَوَلَّاهُ تَالِي وَإِنْ مِنْ أَعْمَلِ الْكُتُبِ إِلَّا لِيُفَيِّنَ بِهِ قِيلَ مَوْتَهُ آلَهُ عَمَدَ تَوَلَّاهُ" وَقَدْ قَالِ اللَّهُ" عَزَّ وَجَلَّ بِلَ رَفَعَهُ إِلَيْهِ وَمَا فَتَوَلَّى وَلَا مَلِيَهُ" وَكَانَ عَمَدَةُ لَمْ" وَلَا يَخْتَلِفُ أَعْمَلُ الْكُتُبِ آلَهُ مَجَّةً إِخْتِيارًا بِأَنَّهُ مَكْتُوبٌ فِي كُتُبِ الْأَنْبِيَاءِ لِلدَّلَائِلِ عَشْرًا فِي مَوْتِهِ إِلَيْنِي قِيلَ بَيْنَ الرَّبِّ وَفِي كُتَابِ شَمِيَا يَا بَيْتَ الْهَمِّ مِنْكَ يَخْرُجُ الْبَيْتُ الْكُلُّ يَكُونُ الصَّدَقَ عَلَى هَرَاهُنَا وَالْهَمُّ فِي عَقْبِهِ يَكُونُ الدَّابَّ مَعَ الْفُرُوقِ" وَلَمِيبُ الصَّحْبِ مَعَ الْأَقَايِ الصَّيِّئَةِ وَصَمِي عَمَدُ وَالدَّجَالُ مَسِجَ وَهَمَا سَمِيحَانِ وَفِي ذِمَّاتِهِ يَخْرُجُ بِإِيجِجٍ وَدَاجِجٍ قَالُوا وَدَكُونُ

- ب. La fin du panagraphe, depuis l'antérieure, manque dans B et P.
- ب. ضد
- ب. قول
- ب. وقال
- ب. Interventit les deux citations.
- ب. الحرف

١٩٨

وَرَى" الْقَتْمَ مَعَ الذَّكَبِ وَلَمِيبُ" الصَّيَّانِ مَعَ الْحِمَاتِ فَلَا تَعْتَرِمْ وَبِلَعْنَى" الْأَرْضَ فِي ذِمَّاتِهِ حَتَّى لَا تَعْرِضَ الْفَارَةَ" جَرِيًّا وَجَتَى يُدْعَى الرَّجُلُ إِلَى الدَّلَالِ فَلَا يَجِلُّهُ وَيُشَبِّعُ" الرَّمَاةُ الْكُتُوبُ" قَالِ" وَبِتَوَلَّى عَيْسَى" فِي" بِدَمْدَمٍ مُشَقَّقٌ" فَيَقِيلُ بِنِ الدَّجَالِ وَقِيلَ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهِ الدَّجَالُ ذَابَ كَمَا يَذْهَبُ الرَّمَاةُ وَاتَّبَعَهُمُ الْمَسْلُومُونَ يَتَقَلَّبُونَ فِيَقُولُ الْخَيْرُ وَالْخَيْرُ بِإِسْلَمٍ" هَذَا هُوَ خَلْقِي عَلَى الْآلِ الْفَرَقَدُ مِنْ خَيْرِ" الْيَهُودِ قَالِ" وَكَيْتَ عَيْسَى" أَرْمِينِ

- ب. تولى
- ب. وتكذب
- ب. الله
- ب. فارة
- ب. وتفتح
- ب. أعمل الدار بأجمعهم
- ب. قارأ
- ب. عليه سلام
- ب. دوى
- ب. مشقق
- ب. Monque dans B et P.
- ب. سحر
- ب. قارأ
- ب. عليه السلام

١٩٧

قَالَ الْبَنَى سَلَّمَ إِلَيَّ" قَدْ خَافْتُ لَكَ عَمَسًا قَالِ مَا هُوَ قَالِ هُوَ" السَّخَّجُ بَنَى السَّعْمَانِ فَسَقَالِ" الَّذِي سَلَّمَ أَشْنَأُ مَا أَنْ تَدُو قَدْرَكَ" قَالِ عَمْرُ" ائْتَدَنَّ لِي فَأَسْرَبُ مِنْهُ فَسَقَالِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" فَإِنْ يَسْكُنُهُ" فَإِنْ تَسَلَّطَ عَلَيْهِ" وَلَا يَكُونُهُ" فَلَاخِرُ" فِي قَتْلِهِ" ثُمَّ كَدَا إِلَيْنِي سَلَّمَ فَاسْتَعْلِفُ" وَجَاءَ فِي الْحَدِيثِ آلَهُ أَفَمَ جَلَّ الشَّعْرُ يَكْتُوبُ" (١٩٨)

- ب. Monque dans B; tout ce passage, depuis l'antérieure, manque dans P.
- ب. Monque dans B et P.
- ب. له
- ب. من
- ب. وتفتح
- ب. رضي الله عنه
- ب. Monque dans B.
- ب. فلا
- ب. كذا في الأصل
- ب. Monque dans P.
- ب. Note marginale: P n'a que les cinq derniers mots.
- ب. كذا في الأصل
- ب. مكتوب

٢٠٠

الدَّيَّانَةِ فَخَرِجَتْ ثَلَاثُ" أَكْبَمَ لَمْ يُسَلِّدْ قَتَا طَرِيقًا" فَقَالِ" يَا رَبِّ رُدَّاهَا رُدَّاهَا" وَيَقَالِ إِنَّا يَخْرُجُ بِأَجَادَ" فِي عَمْبٍ" الْخَلْجُ وَالَهُ أَعْمُ" تَبِيرُ بِإِثْبَارٍ وَتَقِفُ بِإِلِيلٍ إِذَا كُلُّ قَاتَمٍ وَقَاعِدُ وَأَنَّا لَا نَسْمَعُ" لِ" اُجِيدُ" وَقَدْ عَابِيهِ الْمَاشِقُونَ فَتَقُولُ" أَتُؤْمِنُ بِاِسْمِدِ يُشَبِّكُ مَتَى عَلَاكَ الْأَنْسَاءُ" هَذَا قَوْلُ الظَّاهِرِ وَلَمَسَرَى مَا خَرُجَ مِثْلَ هَذِهِ الدَّيَّانَةِ وَلَا طَلِيعَ النَّاسِ مِنْ مَرْبَا أَوْ مِنْ السَّيِّئَةِ فِيهِ فَيُذِلُّ بِأَمُومِنٍ وَإِذَا صَكْفَارٌ" وَدَوَّى مِنْ عَمَدِ اللَّهِ بِنِ عَمْرُ" آلَهُ" قَالِ عَنِ الدَّيَّانَةِ الْكَلْبَةِ" أَتَى أَخِيرَ الْبَنَى" الْغَادِي وَأَعْمَرُ مِنْ إِسْدِهَا نَسَبًا وَنَحْمًا عَلَى عِمْرَاهَا الَّتِي تَجْرِي فِيهِ

- ب. ثلاث
- ب. خرج
- ب. موسى
- ب. رة هذا التتبع الفتيون الى مكانه لا حاجة لنا فيه
- ب. يجهلون
- ب. رجب
- ب. Monque dans B et P.
- ب. كتعل
- ب. مسعود
- ب. قتل
- ب. B et P ajoutent: ورأه أعم
- ب. panagraphe.

٢٠١

مِنْ وَلَدِهِ شَمِيَا بِنِ قَوَاتِيمِ" ثُمَّ اخْتَلَفَ الْمَشَاوُونَ لَهُ فَقَالَ أَكْبَرُهُمْ" هُوَ عَيْسَى مِمَّ بِهِ رُزَةُ إِلَى الدَّلَا وَقَاتَ رُوزَةُ" تَوَلَّى عَمْرُ خَرُجْ دَرَجَ شَبِيهِ عَيْسَى" فِي الْفَضْلِ وَالشَّرَفِ كَمَا يَتَالِ فَيُجِزِلُ الْخَيْرَ هُوَ مَمْلُوكٌ وَفَقَرْتُ هُوَ" شَيْطَانٌ" يُزَادُ بِهِ التَّشْبِيهُ" لَا" الْأَخْيَارُ وَقَالِ قَوْلُ يَدُ" وَدَعَاهُ فِي دَرَجِ لَيْسَى" عَيْسَى" وَالَهُ أَعْمُ

طَلِيعُ" النَّاسِ مِنْ مَرْبَا عَمْرُ بَعْضُ الْمَشْرِقِ فِي تَوَلَّاهُ تَالِي وَمِمَّ سَالَى بَعْضُ لَيْسَى تَأْتِ رَتَكَ لَا يَفِغُ نَعْمًا إِيمَانًا لَمْ يَكُنْ

- ب. Ms.
- ب. وأجمع بالتصديق
- ب. يشبه عيسى
- ب. Monque dans B et P.
- ب. تشبها
- ب. ولا يرا
- ب. تولى
- ب. اسم
- ب. وأقتران
- ب. ذكر طلع

٢٠٢

سَنَةِ وَقَالِ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ" وَلَمِيبُ خَلْفَ الْبَدَنِ" ثُمَّ يَخْرُجُ بِإِيجِجٍ وَاسْمِجِجِ" بَيْتُهُ خَيْرُ الدَّجَالِ" فِي رَوَايَةٍ شَيَانٍ عَنْ جَالِدٍ عَنْ النَّسَبِ" عَنْ قَسَائِدَةِ تَتَ قِيلَ قَالِ" خَرُجْ عَلَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ سَلَّمَ فِي غَيْرِ الظَّاهِرَةِ فَعَلِيًّا فَقَالَ إِلَيَّ أُنْجِي أَفْرَكِي وَفِيهِ وَلَا لِرَاعِيَةٍ وَكَانَ طَلِيعَتِ مَدَنِيَةِ قِيمِ الدَّيَّانَةِ" مَتَى سَرَوَهُ" الْفَاتِلَةُ حَدَّثَنِي" أَنْ تَفَرَّجَ مِنْ قَوْمِهِ أَقْبِلُوا" فِي الْبَحْرِ فَأَسَامِيهِمْ رَجَعَ" عَامَتُ وَالْجَاهِلِيَّةُ" إِلَى جِزَةِ خِلَافًا هَمُ بِدَائِيَةِ قَالُوا لَهَا مَا أَتَى" الْحِجَاسَةُ قَالَا فَخَيْرِيَا الْخَيْرُ قَاتَتْ أَنْ أَرَدَمَ الْخَيْرُ فَهَلِكُ بَعْدَا

- ب. سنة
- ب. Monque dans B et P.
- ب. قات
- ب. القار
- ب. سرور
- ب. حتى
- ب. كركا
- ب. الجاهل
- ب. قات

٢٠٣

بَيْنَ مَيْتِنِهِ كَفَرٍ بِرَأَرَهُ كُلُّ أَحَدٍ كَاتِبٌ وَغَيْرُ كَاتِبٍ وَخَشَعُوا فِي" عَزْرِيهِ فَقَالَ قَوْمُ يَخْرُجُ" مِنْ أَرْضِ كَوْنُ" بِالْصَّكْفِيَةِ" وَاسْتَغْفَرُوا فِي" مِنْ بَيْتِهِ" قَالِ قَوْمُ بَيْتِيهِ الْيَهُودُ وَالنَّاسَةُ" وَالْأَعْرَابُ وَأَوْلَادُ الرُّسُومَاتِ" وَاسْتَغْفَرُوا فِي الْجَاهِلِ الَّتِي تَطْلُرُ عَلَى يَدِيهِهِ فَقَالَ قَوْمُ يَسِيرُ حَيْثُ سَارَ مَعَهُ جَنَّةٌ وَنَارُ نَجْنَتِهِ نَارُ وَارِدَةٍ وَارِدَةٍ وَإِلَيْهِ" يُدْعَى آلَهُ رَبِّ الْخَلَائِقِ فَإِنَّ السَّيِّئَةَ فَخْطُرُ وَأَمْرُ الْأَرْضِ فَخْطِيتُ وَبِمَتِ الشَّيَاطِينُ فِي سَوْرَةِ" الْمَرْقُ" وَقِيلَ رَجُلًا ثُمَّ يُجِيبُهُ فَيَقِيْتُ الْفَتَى (٢٠٤) وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيُؤَامِنُونَ قَالُوا وَلَا يَسْمُرُ" لَمْ" مِنَ الدَّوَابِّ إِلَّا الْجَارُ وَاسْتَغْفَرُوا فِي هَرَاةٍ

- ب. موضع
- ب. كركتي
- ب. من الشرق من ارض خراسان وقأت طائفة يخرج من ارض الكوفة.
- ب. ابتاع
- ب. قارأ
- ب. والرسومات
- ب. Monque dans B et P.
- ب. هو
- ب. هو
- ب. يشبه

٢٠١

وَلَا طَلُوعًا مِنْ مَرْبَا أَعْجَبَ مِنْ نَفْعِ" بَيْتِيَا وَهُوَ صَوْرَتِيَا وَاسْتَلَابَ شَوْهًا وَهَدَمَ سَبِيرَهَا وَكُلَّ ذَلِكَ قَدْ قَامَتْ الدَّلَالُ عَلَى جَوَازِهَا بِجَوْلِ هَذِهِ الْأَقَاتِ وَالْإِلَاءِ مَعَ فَتَاةٍ الْعَالِمِ بِأَسْرَةٍ وَهَدَمَ يَدَهُ بِعَدِّهِ وَجَدَهُ وَيَذْهَبُ قَوْمٌ مِمَّنْ أَتَكَرَّوْا سَمَحَتْ الْعَالِمُ وَانْتَشَمَتْهُ إِلَى أَنْ طَالِعَ النَّاسِ مِنْ مَرْبَا هَبُونِ سُلْطَانٌ ثُمَّ يَسْتَوِلُ عَلَى الْأَرْضِ وَيُغِيرُ كُلَّ سُلْطَانٍ دَوْنَهُ وَهَذَا مُثَالٌ لَا يُفَيِّدُهُ الْغَوْلُ لَهُ بِيَعِهِ مِنَ الْوَجُوبِ وَسَبَبُ مِنَ الْأَسْبَابِ أَنْ يَكُونَ فِي تَوْتِهِ أَحَدٌ مِنْ النَّاسِ أَوْ عَمْرُ أَوْ مَلِيَهُ أَوْ يَسْتَدَاوِلُ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَنَازِيهَا وَيُسْطَلِّهِ أَعْمَالُ الْعَامَةِ وَالْإِقْبَادِ وَيَقْدُ فِيهَا أَمْرُهُ وَكَمَكُهُ إِنَّ الْأَسَانِ الْوَإِدَ وَإِنْ طَالَ عَمْرُهُ وَانْصَدَتْ أَيْكَاةُ لَمْ يَطْلُعِ الْعَالِمُ كَمَكُهُ وَلَا يُنْقَضُ لَهُ وَبِضْنِهِ وَإِنْ الَّذِي يَذْهَبُ فِي الْمَسْلُوكِ السَّيِّئِ أَصْلَافًا الْأَرْضُ هُوَ شَيْ" مِنْ جِبَةِ الْخَيْرِ وَمَا يُذْخِرُكَ مِنْ أَمْرِ سَلْبِيْنِ مَمَّ سَمِعِيْرَةُ لَهُ لَا يَخِيرُ مِثْلًا هَذَا الْحَصْمُ الْخَالَفَ لَنَا خِلَافًا يَطْلُ مَا قَدَّاهُ وَجِبَ أَنْ طَلُوعًا مِنْ مَرْبَا كَطَلُوعًا مِنْ مَرْبَا أَوْ يُنْكَرُ ذَلِكَ لِكُتْلِكُمْ عَلَى الْإِسْنَةِ مِنْ جِبَتِهِ وَطَرِيقُهُ فَعَدَّ قِي فِي بَابِ يَسَدَى الْأَنْبِيَاءِ

- ب. نفس

١٩٧

أَمَسْتُ مِنْ قَبْلِ آلِهِ" طَلِيعَ النَّاسِ مِنْ مَرْبَا وَدَوَّى مِنْ أَيْ هَرَاةٍ" آلَهُ قَالِ ثَلَاثَ إِذَا خَرَجْتَ لَمْ يَنْفَعِ نَعْمًا إِيمَانًا طَلِيعَ النَّاسِ مِنْ مَرْبَا وَالدَّيَّانَةِ وَالدَّجَالِ قَالُوا" فِي مَدَنَةِ طَلُوعًا" إِنَّا لَا فَاتَكَ الْبَلِيَّةُ الَّتِي طَالِعَ النَّاسِ فِي سَمِيحًا" مِنْ مَرْبَا كَيْسَتْ كَيْسَتْ" تِلْكَ الْبَلِيَّةُ قَدْ دَلَّاتُ إِلَى خِلَافَا فَيُزَادُ الرَّجُلُ بِزَمَّةٍ" وَيَدَامُ" وَيَسْتَفِظُ وَالْخَيْرُ وَكَانَهُ وَالْبَلِيَّةُ كَمَا هِيَ فَيَقُولُ لِيضْمُ لِي هَلْ دَائِمُ مِثْلَ هَذِهِ الْبَلِيَّةِ فَطُ" ثُمَّ يَطْلُعُ النَّاسِ مِنْ مَرْبَا كَأَنَّهُا تَعْلَمُ أَسْمَدَةُ قِي تَسْتَدَوِلُ فِي" السَّيِّئَةِ

- ب. قول هو
- ب. رضي الله عنه
- ب. Y.
- ب. قطع
- ب. وقارأ
- ب. من مرقبا
- ب. سمعها
- ب. فكنت
- ب. مرقب
- ب. ثم يتم
- ب. Monque dans B et P.

١٩٣

السَّوْدُ فَإِنَّ فِيهِ دَجَالًا لِلْأَوَّلِ الْبَنَى قَالُوا" فَاسْتَبَاهُ" فَقَالَ إِلَى مِيَمٍ" فَاسْتَبَاهُ فَقَالَ مَا خَلَّتْ بِمِيَمَةٍ طَرِيقَةُ فَتَا تَسْمَعُونَ بَيْنَ جَانِبَيْهَا" قَالِ مَا خَلَّتْ" نَحْنُ عَمَّانَ وَبَيْنَانِ" قَالَا فَجِيحِيَا" أَعْمَالُ قَالِ قَا فَخَلَّتْ عَيْنُ رَقَرَةٍ" فَلَمَّا تَبَرَّبَ مَنَا أَعْمَالُ قَالِ" فَجَوَيْسَتْ هَذِهِ تَعَدَّتْ" مِنْ وَاقٍ فَوَلَّتْ قَدَمِي" كُلَّ حَبَلٍ إِلَّا الدَّيَّانِيَّةَ وَكَانَتْ" وَدَوَّى أَنَّ الْبَنَى سَلَّمَ خَلْفَ قَدَمَالِ مَا كَلَّتْ" بَيْنَ عَمَمٍ قَالِ فِي قِيَامِ السَّاعَةِ فَتَنَةُ أَكْظَمُ مِنَ الدَّجَالِ

- ب. Monque dans B et P.
- ب. Ms.
- ب. B et P.
- ب. B et P.
- ب. وحسن
- ب. بجيها
- ب. زور
- ب. قارأ
- ب. نقلت
- ب. ثم وحيت عيسى بن مريم
- ب. مكة والبرية
- ب. Monque dans B et P.

١٩٨

حَارَهُ فَقِيلَ" مَا بَيْنَ أَثْقَى حَارِهِ الَّتِي عَمَرُ شَرِيْرًا وَقِيلَ اارْمِعُونَ فَارًا لِقُتْلًا" أَحَدِي أَثْقَى سَبِينِ الْفَا" وَطَلْعُهُ مَسِيرُ" ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ فَفِيهِ" كُلُّ مَثَلٍ الْإِلَاحِيَةِ سَابِجُ سَمِيدِ" الْخَرَامِ وَصَمِيدُ الرُّسُولِ" وَصَمِيدُ الْأَصْصِي وَصَمِيدُ الطُّورِ وَكَانَ أَرْبَعِينَ مَثَلًا قُسِدُ" بَيْتِ الْقُدْسِ وَقَدْ اجْتَمَعَ الْفَتَى لِقَاعُهُمْ" فِيهِمْ" تَسَابِيَةُ مِنْ تَعَامُ لَمْ يَكُنْكَ" عَمَمُ عَمُ الصَّحْحِ فَيُورِنُ عَيْسَى بِنِ مَرْمٍ" قَدْ كُرِّلَ عَلَى قَرْنِيْبِ" مِنْ قُرَابِ بَيْتِ الْقُدْسِ" فَيَقْتُلُ الدَّجَالُ

- ب. قتل
- ب. نقل
- ب. دجلا
- ب. وعظمته سبعة
- ب. يبلغ
- ب. الله
- ب. عليه افضل الصلوة والسلام
- ب. وقصد
- ب. لثلاثة
- ب. فصحهم
- ب. كتكلم
- ب. عليه السلام
- ب. كذا وجدت
- ب. لقارة البياض

أهل البيت ولم يَأَلْ يوماً في إظهار العدل ودفن التَّوَدُّدِ قَوْلِ طَافُوسِ هوَ الهدى الذي سمع به بنى مر بن عبد العزِّدِ قال لا إن هذا لا يسكن العدل وإن ذلك يسكنه وانكوت والنبئة أن يسكنن إلا من ولد علي بن أبي طالب رتته ثم اختلعا فلقا هوحده بن الحنفية لم يَثَّ صِدْقُهُ على يسوق العرب سمًا واحدة واحترقا بأن دفع علي إليه الراية يوم الجبل وقال قوم يكن من ولد حسين بن علي رضوان الله عليهما من بطن فاطمة رتبا لأنه جاهد في طلب الحق حتى استشهوا وقال آكرون بل يكن من ولد الحسن ثم تم احتضا في جلته وهايته فقال بينهم يكون ابن أمِّو أسو العيين رائق التليا في عده خال وقال قوم مولده للبدنية وعخره بككة يُباع بين العضا والورة وذم آكرون أنه يخرج من ألبوت ومن ثم سلبا بنو إدريس غيران الهدية طك أن يكون منهم قفا

١. الحسن.

٢. Tout en long passage a été supprimé par Ibn al-Warid, qui y a introduit à la place sept vers chéites d'Anîr ben Anîr al-Baqî, et n'a conservé que ces quelques mots: «البن كثر عية أكلها العيين رائق قتاليا في عده جل

ورفع الجود عن أهل الأرض وفيض المدة عليهم ويُسوق بين الضيف والغوى ويغ الإيلا مشارق الأرض (p ١٨٣) ومناجها ويغ القسطنطينة ولا يقي أمد في الأرض إلا دخل الإسلام أو ألقى البنية وبعد ذلك تم رعد الله ليظنهم على الدين كله واختلفوا في مدة عمره فقليل يبين سبع سنين وقل تسه وقل مشرين وقل اربين وقل سبعين.

١. خرج. ٢. B et P. ٣. على الحق. ٤. B et P. ٥. في الحق. ٦. B et P. ٧. الجرية. ٨. B et P. ٩. B. ١٠. والله أعلم. ١١. ذكر خرج. ١٢. B et P. ١٣. ردى. ١٤. B et P. ١٥. B. ١٦. القرائل. ١٧. B et P.

الساعة حتى يسوق الناس رجل من طعان واختلفوا فيه من هو فؤدى عن ابن سيرين أنه قال الخطاطى رجل صالح وهو الذي يُعمل خلفه عيسى وهو الهدى ودوى عن كعب أنه قال دوت الهدى ويأبىع بعده الخطاطى ودوى عن عبد الله بن عمر أنه قال رجل يخرج يد ولده الياس ولما خرج عبد الرحمن بن الأشت على المحتاج حتى بالخطاطى وكعب إلى المال من عبد الرحمن بأمر أمير المؤمنين فقل له إن اسم الخطاطى على ثلثة أسرف فقال اخي عبد وليس الرحمن من اسمى فدل أن هذا الخطاطى كان مشهورا عندهم وقد قال كعب ما هو بدون الهدى في العدل.

١. B. ٢. B. ٣. B. ٤. B. ٥. B. ٦. B. ٧. B. ٨. B. ٩. B. ١٠. B. ١١. B. ١٢. B. ١٣. B. ١٤. B. ١٥. B. ١٦. B. ١٧. B. ١٨. B. ١٩. B. ٢٠. B. ٢١. B. ٢٢. B. ٢٣. B. ٢٤. B. ٢٥. B. ٢٦. B. ٢٧. B. ٢٨. B. ٢٩. B. ٣٠. B. ٣١. B. ٣٢. B. ٣٣. B. ٣٤. B. ٣٥. B. ٣٦. B. ٣٧. B. ٣٨. B. ٣٩. B. ٤٠. B. ٤١. B. ٤٢. B. ٤٣. B. ٤٤. B. ٤٥. B. ٤٦. B. ٤٧. B. ٤٨. B. ٤٩. B. ٥٠. B. ٥١. B. ٥٢. B. ٥٣. B. ٥٤. B. ٥٥. B. ٥٦. B. ٥٧. B. ٥٨. B. ٥٩. B. ٦٠. B. ٦١. B. ٦٢. B. ٦٣. B. ٦٤. B. ٦٥. B. ٦٦. B. ٦٧. B. ٦٨. B. ٦٩. B. ٧٠. B. ٧١. B. ٧٢. B. ٧٣. B. ٧٤. B. ٧٥. B. ٧٦. B. ٧٧. B. ٧٨. B. ٧٩. B. ٨٠. B. ٨١. B. ٨٢. B. ٨٣. B. ٨٤. B. ٨٥. B. ٨٦. B. ٨٧. B. ٨٨. B. ٨٩. B. ٩٠. B. ٩١. B. ٩٢. B. ٩٣. B. ٩٤. B. ٩٥. B. ٩٦. B. ٩٧. B. ٩٨. B. ٩٩. B. ١٠٠. B. ١٠١. B. ١٠٢. B. ١٠٣. B. ١٠٤. B. ١٠٥. B. ١٠٦. B. ١٠٧. B. ١٠٨. B. ١٠٩. B. ١١٠. B. ١١١. B. ١١٢. B. ١١٣. B. ١١٤. B. ١١٥. B. ١١٦. B. ١١٧. B. ١١٨. B. ١١٩. B. ١٢٠. B. ١٢١. B. ١٢٢. B. ١٢٣. B. ١٢٤. B. ١٢٥. B. ١٢٦. B. ١٢٧. B. ١٢٨. B. ١٢٩. B. ١٣٠. B. ١٣١. B. ١٣٢. B. ١٣٣. B. ١٣٤. B. ١٣٥. B. ١٣٦. B. ١٣٧. B. ١٣٨. B. ١٣٩. B. ١٤٠. B. ١٤١. B. ١٤٢. B. ١٤٣. B. ١٤٤. B. ١٤٥. B. ١٤٦. B. ١٤٧. B. ١٤٨. B. ١٤٩. B. ١٥٠. B. ١٥١. B. ١٥٢. B. ١٥٣. B. ١٥٤. B. ١٥٥. B. ١٥٦. B. ١٥٧. B. ١٥٨. B. ١٥٩. B. ١٦٠. B. ١٦١. B. ١٦٢. B. ١٦٣. B. ١٦٤. B. ١٦٥. B. ١٦٦. B. ١٦٧. B. ١٦٨. B. ١٦٩. B. ١٧٠. B. ١٧١. B. ١٧٢. B. ١٧٣. B. ١٧٤. B. ١٧٥. B. ١٧٦. B. ١٧٧. B. ١٧٨. B. ١٧٩. B. ١٨٠. B. ١٨١. B. ١٨٢. B. ١٨٣. B. ١٨٤. B. ١٨٥. B. ١٨٦. B. ١٨٧. B. ١٨٨. B. ١٨٩. B. ١٩٠. B. ١٩١. B. ١٩٢. B. ١٩٣. B. ١٩٤. B. ١٩٥. B. ١٩٦. B. ١٩٧. B. ١٩٨. B. ١٩٩. B. ٢٠٠. B. ٢٠١. B. ٢٠٢. B. ٢٠٣. B. ٢٠٤. B. ٢٠٥. B. ٢٠٦. B. ٢٠٧. B. ٢٠٨. B. ٢٠٩. B. ٢١٠. B. ٢١١. B. ٢١٢. B. ٢١٣. B. ٢١٤. B. ٢١٥. B. ٢١٦. B. ٢١٧. B. ٢١٨. B. ٢١٩. B. ٢٢٠. B. ٢٢١. B. ٢٢٢. B. ٢٢٣. B. ٢٢٤. B. ٢٢٥. B. ٢٢٦. B. ٢٢٧. B. ٢٢٨. B. ٢٢٩. B. ٢٣٠. B. ٢٣١. B. ٢٣٢. B. ٢٣٣. B. ٢٣٤. B. ٢٣٥. B. ٢٣٦. B. ٢٣٧. B. ٢٣٨. B. ٢٣٩. B. ٢٤٠. B. ٢٤١. B. ٢٤٢. B. ٢٤٣. B. ٢٤٤. B. ٢٤٥. B. ٢٤٦. B. ٢٤٧. B. ٢٤٨. B. ٢٤٩. B. ٢٥٠. B. ٢٥١. B. ٢٥٢. B. ٢٥٣. B. ٢٥٤. B. ٢٥٥. B. ٢٥٦. B. ٢٥٧. B. ٢٥٨. B. ٢٥٩. B. ٢٦٠. B. ٢٦١. B. ٢٦٢. B. ٢٦٣. B. ٢٦٤. B. ٢٦٥. B. ٢٦٦. B. ٢٦٧. B. ٢٦٨. B. ٢٦٩. B. ٢٧٠. B. ٢٧١. B. ٢٧٢. B. ٢٧٣. B. ٢٧٤. B. ٢٧٥. B. ٢٧٦. B. ٢٧٧. B. ٢٧٨. B. ٢٧٩. B. ٢٨٠. B. ٢٨١. B. ٢٨٢. B. ٢٨٣. B. ٢٨٤. B. ٢٨٥. B. ٢٨٦. B. ٢٨٧. B. ٢٨٨. B. ٢٨٩. B. ٢٩٠. B. ٢٩١. B. ٢٩٢. B. ٢٩٣. B. ٢٩٤. B. ٢٩٥. B. ٢٩٦. B. ٢٩٧. B. ٢٩٨. B. ٢٩٩. B. ٣٠٠. B. ٣٠١. B. ٣٠٢. B. ٣٠٣. B. ٣٠٤. B. ٣٠٥. B. ٣٠٦. B. ٣٠٧. B. ٣٠٨. B. ٣٠٩. B. ٣١٠. B. ٣١١. B. ٣١٢. B. ٣١٣. B. ٣١٤. B. ٣١٥. B. ٣١٦. B. ٣١٧. B. ٣١٨. B. ٣١٩. B. ٣٢٠. B. ٣٢١. B. ٣٢٢. B. ٣٢٣. B. ٣٢٤. B. ٣٢٥. B. ٣٢٦. B. ٣٢٧. B. ٣٢٨. B. ٣٢٩. B. ٣٣٠. B. ٣٣١. B. ٣٣٢. B. ٣٣٣. B. ٣٣٤. B. ٣٣٥. B. ٣٣٦. B. ٣٣٧. B. ٣٣٨. B. ٣٣٩. B. ٣٤٠. B. ٣٤١. B. ٣٤٢. B. ٣٤٣. B. ٣٤٤. B. ٣٤٥. B. ٣٤٦. B. ٣٤٧. B. ٣٤٨. B. ٣٤٩. B. ٣٥٠. B. ٣٥١. B. ٣٥٢. B. ٣٥٣. B. ٣٥٤. B. ٣٥٥. B. ٣٥٦. B. ٣٥٧. B. ٣٥٨. B. ٣٥٩. B. ٣٦٠. B. ٣٦١. B. ٣٦٢. B. ٣٦٣. B. ٣٦٤. B. ٣٦٥. B. ٣٦٦. B. ٣٦٧. B. ٣٦٨. B. ٣٦٩. B. ٣٧٠. B. ٣٧١. B. ٣٧٢. B. ٣٧٣. B. ٣٧٤. B. ٣٧٥. B. ٣٧٦. B. ٣٧٧. B. ٣٧٨. B. ٣٧٩. B. ٣٨٠. B. ٣٨١. B. ٣٨٢. B. ٣٨٣. B. ٣٨٤. B. ٣٨٥. B. ٣٨٦. B. ٣٨٧. B. ٣٨٨. B. ٣٨٩. B. ٣٩٠. B. ٣٩١. B. ٣٩٢. B. ٣٩٣. B. ٣٩٤. B. ٣٩٥. B. ٣٩٦. B. ٣٩٧. B. ٣٩٨. B. ٣٩٩. B. ٤٠٠. B. ٤٠١. B. ٤٠٢. B. ٤٠٣. B. ٤٠٤. B. ٤٠٥. B. ٤٠٦. B. ٤٠٧. B. ٤٠٨. B. ٤٠٩. B. ٤١٠. B. ٤١١. B. ٤١٢. B. ٤١٣. B. ٤١٤. B. ٤١٥. B. ٤١٦. B. ٤١٧. B. ٤١٨. B. ٤١٩. B. ٤٢٠. B. ٤٢١. B. ٤٢٢. B. ٤٢٣. B. ٤٢٤. B. ٤٢٥. B. ٤٢٦. B. ٤٢٧. B. ٤٢٨. B. ٤٢٩. B. ٤٣٠. B. ٤٣١. B. ٤٣٢. B. ٤٣٣. B. ٤٣٤. B. ٤٣٥. B. ٤٣٦. B. ٤٣٧. B. ٤٣٨. B. ٤٣٩. B. ٤٤٠. B. ٤٤١. B. ٤٤٢. B. ٤٤٣. B. ٤٤٤. B. ٤٤٥. B. ٤٤٦. B. ٤٤٧. B. ٤٤٨. B. ٤٤٩. B. ٤٥٠. B. ٤٥١. B. ٤٥٢. B. ٤٥٣. B. ٤٥٤. B. ٤٥٥. B. ٤٥٦. B. ٤٥٧. B. ٤٥٨. B. ٤٥٩. B. ٤٦٠. B. ٤٦١. B. ٤٦٢. B. ٤٦٣. B. ٤٦٤. B. ٤٦٥. B. ٤٦٦. B. ٤٦٧. B. ٤٦٨. B. ٤٦٩. B. ٤٧٠. B. ٤٧١. B. ٤٧٢. B. ٤٧٣. B. ٤٧٤. B. ٤٧٥. B. ٤٧٦. B. ٤٧٧. B. ٤٧٨. B. ٤٧٩. B. ٤٨٠. B. ٤٨١. B. ٤٨٢. B. ٤٨٣. B. ٤٨٤. B. ٤٨٥. B. ٤٨٦. B. ٤٨٧. B. ٤٨٨. B. ٤٨٩. B. ٤٩٠. B. ٤٩١. B. ٤٩٢. B. ٤٩٣. B. ٤٩٤. B. ٤٩٥. B. ٤٩٦. B. ٤٩٧. B. ٤٩٨. B. ٤٩٩. B. ٥٠٠. B. ٥٠١. B. ٥٠٢. B. ٥٠٣. B. ٥٠٤. B. ٥٠٥. B. ٥٠٦. B. ٥٠٧. B. ٥٠٨. B. ٥٠٩. B. ٥١٠. B. ٥١١. B. ٥١٢. B. ٥١٣. B. ٥١٤. B. ٥١٥. B. ٥١٦. B. ٥١٧. B. ٥١٨. B. ٥١٩. B. ٥٢٠. B. ٥٢١. B. ٥٢٢. B. ٥٢٣. B. ٥٢٤. B. ٥٢٥. B. ٥٢٦. B. ٥٢٧. B. ٥٢٨. B. ٥٢٩. B. ٥٣٠. B. ٥٣١. B. ٥٣٢. B. ٥٣٣. B. ٥٣٤. B. ٥٣٥. B. ٥٣٦. B. ٥٣٧. B. ٥٣٨. B. ٥٣٩. B. ٥٤٠. B. ٥٤١. B. ٥٤٢. B. ٥٤٣. B. ٥٤٤. B. ٥٤٥. B. ٥٤٦. B. ٥٤٧. B. ٥٤٨. B. ٥٤٩. B. ٥٥٠. B. ٥٥١. B. ٥٥٢. B. ٥٥٣. B. ٥٥٤. B. ٥٥٥. B. ٥٥٦. B. ٥٥٧. B. ٥٥٨. B. ٥٥٩. B. ٥٦٠. B. ٥٦١. B. ٥٦٢. B. ٥٦٣. B. ٥٦٤. B. ٥٦٥. B. ٥٦٦. B. ٥٦٧. B. ٥٦٨. B. ٥٦٩. B. ٥٧٠. B. ٥٧١. B. ٥٧٢. B. ٥٧٣. B. ٥٧٤. B. ٥٧٥. B. ٥٧٦. B. ٥٧٧. B. ٥٧٨. B. ٥٧٩. B. ٥٨٠. B. ٥٨١. B. ٥٨٢. B. ٥٨٣. B. ٥٨٤. B. ٥٨٥. B. ٥٨٦. B. ٥٨٧. B. ٥٨٨. B. ٥٨٩. B. ٥٩٠. B. ٥٩١. B. ٥٩٢. B. ٥٩٣. B. ٥٩٤. B. ٥٩٥. B. ٥٩٦. B. ٥٩٧. B. ٥٩٨. B. ٥٩٩. B. ٦٠٠. B. ٦٠١. B. ٦٠٢. B. ٦٠٣. B. ٦٠٤. B. ٦٠٥. B. ٦٠٦. B. ٦٠٧. B. ٦٠٨. B. ٦٠٩. B. ٦١٠. B. ٦١١. B. ٦١٢. B. ٦١٣. B. ٦١٤. B. ٦١٥. B. ٦١٦. B. ٦١٧. B. ٦١٨. B. ٦١٩. B. ٦٢٠. B. ٦٢١. B. ٦٢٢. B. ٦٢٣. B. ٦٢٤. B. ٦٢٥. B. ٦٢٦. B. ٦٢٧. B. ٦٢٨. B. ٦٢٩. B. ٦٣٠. B. ٦٣١. B. ٦٣٢. B. ٦٣٣. B. ٦٣٤. B. ٦٣٥. B. ٦٣٦. B. ٦٣٧. B. ٦٣٨. B. ٦٣٩. B. ٦٤٠. B. ٦٤١. B. ٦٤٢. B. ٦٤٣. B. ٦٤٤. B. ٦٤٥. B. ٦٤٦. B. ٦٤٧. B. ٦٤٨. B. ٦٤٩. B. ٦٥٠. B. ٦٥١. B. ٦٥٢. B. ٦٥٣. B. ٦٥٤. B. ٦٥٥. B. ٦٥٦. B. ٦٥٧. B. ٦٥٨. B. ٦٥٩. B. ٦٦٠. B. ٦٦١. B. ٦٦٢. B. ٦٦٣. B. ٦٦٤. B. ٦٦٥. B. ٦٦٦. B. ٦٦٧. B. ٦٦٨. B. ٦٦٩. B. ٦٧٠. B. ٦٧١. B. ٦٧٢. B. ٦٧٣. B. ٦٧٤. B. ٦٧٥. B. ٦٧٦. B. ٦٧٧. B. ٦٧٨. B. ٦٧٩. B. ٦٨٠. B. ٦٨١. B. ٦٨٢. B. ٦٨٣. B. ٦٨٤. B. ٦٨٥. B. ٦٨٦. B. ٦٨٧. B. ٦٨٨. B. ٦٨٩. B. ٦٩٠. B. ٦٩١. B. ٦٩٢. B. ٦٩٣. B. ٦٩٤. B. ٦٩٥. B. ٦٩٦. B. ٦٩٧. B. ٦٩٨. B. ٦٩٩. B. ٧٠٠. B. ٧٠١. B. ٧٠٢. B. ٧٠٣. B. ٧٠٤. B. ٧٠٥. B. ٧٠٦. B. ٧٠٧. B. ٧٠٨. B. ٧٠٩. B. ٧١٠. B. ٧١١. B. ٧١٢. B. ٧١٣. B. ٧١٤. B. ٧١٥. B. ٧١٦. B. ٧١٧. B. ٧١٨. B. ٧١٩. B. ٧٢٠. B. ٧٢١. B. ٧٢٢. B. ٧٢٣. B. ٧٢٤. B. ٧٢٥. B. ٧٢٦. B. ٧٢٧. B. ٧٢٨. B. ٧٢٩. B. ٧٣٠. B. ٧٣١. B. ٧٣٢. B. ٧٣٣. B. ٧٣٤. B. ٧٣٥. B. ٧٣٦. B. ٧٣٧. B. ٧٣٨. B. ٧٣٩. B. ٧٤٠. B. ٧٤١. B. ٧٤٢. B. ٧٤٣. B. ٧٤٤. B. ٧٤٥. B. ٧٤٦. B. ٧٤٧. B. ٧٤٨. B. ٧٤٩. B. ٧٥٠. B. ٧٥١. B. ٧٥٢. B. ٧٥٣. B. ٧٥٤. B. ٧٥٥. B. ٧٥٦. B. ٧٥٧. B. ٧٥٨. B. ٧٥٩. B. ٧٦٠. B. ٧٦١. B. ٧٦٢. B. ٧٦٣. B. ٧٦٤. B. ٧٦٥. B. ٧٦٦. B. ٧٦٧. B. ٧٦٨. B. ٧٦٩. B. ٧٧٠. B. ٧٧١. B. ٧٧٢. B. ٧٧٣. B. ٧٧٤. B. ٧٧٥. B. ٧٧٦. B. ٧٧٧. B. ٧٧٨. B. ٧٧٩. B. ٧٨٠. B. ٧٨١. B. ٧٨٢. B. ٧٨٣. B. ٧٨٤. B. ٧٨٥. B. ٧٨٦. B. ٧٨٧. B. ٧٨٨. B. ٧٨٩. B. ٧٩٠. B. ٧٩١. B. ٧٩٢. B. ٧٩٣. B. ٧٩٤. B. ٧٩٥. B. ٧٩٦. B. ٧٩٧. B. ٧٩٨. B. ٧٩٩. B. ٨٠٠. B. ٨٠١. B. ٨٠٢. B. ٨٠٣. B. ٨٠٤. B. ٨٠٥. B. ٨٠٦. B. ٨٠٧. B. ٨٠٨. B. ٨٠٩. B. ٨١٠. B. ٨١١. B. ٨١٢. B. ٨١٣. B. ٨١٤. B. ٨١٥. B. ٨١٦. B. ٨١٧. B. ٨١٨. B. ٨١٩. B. ٨٢٠. B. ٨٢١. B. ٨٢٢. B. ٨٢٣. B. ٨٢٤. B. ٨٢٥. B. ٨٢٦. B. ٨٢٧. B. ٨٢٨. B. ٨٢٩. B. ٨٣٠. B. ٨٣١. B. ٨٣٢. B. ٨٣٣. B. ٨٣٤. B. ٨٣٥. B. ٨٣٦. B. ٨٣٧. B. ٨٣٨. B. ٨٣٩. B. ٨٤٠. B. ٨٤١. B. ٨٤٢. B. ٨٤٣. B. ٨٤٤. B. ٨٤٥. B. ٨٤٦. B. ٨٤٧. B. ٨٤٨. B. ٨٤٩. B. ٨٥٠. B. ٨٥١. B. ٨٥٢. B. ٨٥٣. B. ٨٥٤. B. ٨٥٥. B. ٨٥٦. B. ٨٥٧. B. ٨٥٨. B. ٨٥٩. B. ٨٦٠. B. ٨٦١. B. ٨٦٢. B. ٨٦٣. B. ٨٦٤. B. ٨٦٥. B. ٨٦٦. B. ٨٦٧. B. ٨٦٨. B. ٨٦٩. B. ٨٧٠. B. ٨٧١. B. ٨٧٢. B. ٨٧٣. B. ٨٧٤. B. ٨٧٥. B. ٨٧٦. B. ٨٧٧. B. ٨٧٨. B. ٨٧٩. B. ٨٨٠. B. ٨٨١. B. ٨٨٢. B. ٨٨٣. B. ٨٨٤. B. ٨٨٥. B. ٨٨٦. B. ٨٨٧. B. ٨٨٨. B. ٨٨٩. B. ٨٩٠. B. ٨٩١. B. ٨٩٢. B. ٨٩٣. B. ٨٩٤. B. ٨٩٥. B. ٨٩٦. B. ٨٩٧. B. ٨٩٨. B. ٨٩٩. B. ٩٠٠. B. ٩٠١. B. ٩٠٢. B. ٩٠٣. B. ٩٠٤. B. ٩٠٥. B. ٩٠٦. B. ٩٠٧. B. ٩٠٨. B. ٩٠٩. B. ٩١٠. B. ٩١١. B. ٩١٢. B. ٩١٣. B. ٩١٤. B. ٩١٥. B. ٩١٦. B. ٩١٧. B. ٩١٨. B. ٩١٩. B. ٩٢٠. B. ٩٢١. B. ٩٢٢. B. ٩٢٣. B. ٩٢٤. B. ٩٢٥. B. ٩٢٦. B. ٩٢٧. B. ٩٢٨. B. ٩٢٩. B. ٩٣٠. B. ٩٣١. B. ٩٣٢. B. ٩٣٣. B. ٩٣٤. B. ٩٣٥. B. ٩٣٦. B. ٩٣٧. B. ٩٣٨. B. ٩٣٩. B. ٩٤٠. B. ٩٤١. B. ٩٤٢. B. ٩٤٣. B. ٩٤٤. B. ٩٤٥. B. ٩٤٦. B. ٩٤٧. B. ٩٤٨. B. ٩٤٩. B. ٩٥٠. B. ٩٥١. B. ٩٥٢. B. ٩٥٣. B. ٩٥٤. B. ٩٥٥. B. ٩٥٦. B. ٩٥٧. B. ٩٥٨. B. ٩٥٩. B. ٩٦٠. B. ٩٦١. B. ٩٦٢. B. ٩٦٣. B. ٩٦٤. B. ٩٦٥. B. ٩٦٦. B. ٩٦٧. B. ٩٦٨. B. ٩٦٩. B. ٩٧٠. B. ٩٧١. B. ٩٧٢. B. ٩٧٣. B. ٩٧٤. B. ٩٧٥. B. ٩٧٦. B. ٩٧٧. B. ٩٧٨. B. ٩٧٩. B. ٩٨٠. B. ٩٨١. B. ٩٨٢. B. ٩٨٣. B. ٩٨٤. B. ٩٨٥. B. ٩٨٦. B. ٩٨٧. B. ٩٨٨. B. ٩٨٩. B. ٩٩٠. B. ٩٩١. B. ٩٩٢. B. ٩٩٣. B. ٩٩٤. B. ٩٩٥. B. ٩٩٦. B. ٩٩٧. B. ٩٩٨. B. ٩٩٩. B. ١٠٠٠. B. ١٠٠١. B. ١٠٠٢. B. ١٠٠٣. B. ١٠٠٤. B. ١٠٠٥. B. ١٠٠٦. B. ١٠٠٧. B. ١٠٠٨. B. ١٠٠٩. B. ١٠١٠. B. ١٠١١. B. ١٠١٢. B. ١٠١٣. B. ١٠١٤. B. ١٠١٥. B. ١٠١٦. B. ١٠١٧. B. ١٠١٨. B. ١٠١٩. B. ١٠٢٠. B. ١٠٢١. B. ١٠٢٢. B. ١٠٢٣. B. ١٠٢٤. B. ١٠٢٥. B. ١٠٢٦. B. ١٠٢٧. B. ١٠٢٨. B. ١٠٢٩. B. ١٠٣٠. B. ١٠٣١. B. ١٠٣٢. B. ١٠٣٣. B. ١٠٣٤. B. ١٠٣٥. B. ١٠٣٦. B. ١٠٣٧. B. ١٠٣٨. B. ١٠٣٩. B. ١٠٤٠. B. ١٠٤١. B. ١٠٤٢. B. ١٠٤٣. B. ١٠٤٤. B. ١٠٤٥. B. ١٠٤٦. B. ١٠٤٧. B. ١٠٤٨. B. ١٠٤٩. B. ١٠٥٠. B. ١٠٥١. B. ١٠٥٢. B. ١٠٥٣. B. ١٠٥٤. B. ١٠٥٥. B. ١٠٥٦. B. ١٠٥٧. B. ١٠٥٨. B. ١٠٥٩. B. ١٠٦٠. B. ١٠٦١. B. ١٠٦٢. B. ١٠٦٣. B. ١٠٦٤. B. ١٠٦٥. B. ١٠٦٦. B. ١٠٦٧. B. ١٠٦٨. B. ١٠٦٩. B. ١٠٧٠. B. ١٠٧١. B. ١٠٧٢. B. ١٠٧٣. B. ١٠٧٤. B. ١٠٧٥. B. ١٠٧٦. B. ١٠٧٧. B. ١٠٧٨. B. ١٠٧٩. B. ١٠٨٠. B. ١٠٨١. B. ١٠٨٢. B. ١٠٨٣. B. ١٠٨٤. B. ١٠٨٥. B. ١٠٨٦. B. ١٠٨٧. B. ١٠٨٨. B. ١٠٨٩. B. ١٠٩٠. B. ١٠٩١. B. ١٠٩٢. B. ١٠٩٣. B. ١٠٩٤. B. ١٠٩٥. B. ١٠٩٦. B. ١٠٩٧. B. ١٠٩٨. B. ١٠٩٩. B. ١١٠٠. B. ١١٠١. B. ١١٠٢. B. ١١٠٣. B. ١١٠٤. B. ١١٠٥. B. ١١٠٦. B. ١١٠٧. B. ١١٠٨. B. ١١٠٩. B. ١١١٠. B. ١١١١. B. ١١١٢. B. ١١١٣. B. ١١١٤. B. ١١١٥. B. ١١١٦. B. ١١١٧. B. ١١١٨. B. ١١١٩. B. ١١٢٠. B. ١١٢١. B. ١١٢٢. B. ١١٢٣. B. ١١٢٤. B. ١١٢٥. B. ١١٢٦. B. ١

الغداة وفسكر ابن المُنْعَمُ أن بابسة الحجاز كانت في الزمان الأولًا كاهنًا شامًا وقوى ومساكي ومبريًا جارية ملبأها ملبأته ثم سارت بعد ذلك بها طارحًا تجري فيه الشئ من سائر قمارًا بلًا ولا يُدري كيف اختطف عليها الأحوال ولا كم يحفظ إلا الله تعالى.

ذكر التارخج من لشدت آدم^١ إلى يومنا هذا^٢ على ما وجدناه (p. 68 v) في كتاب أهل الأخاد زوديا عن وعي بن منبه انه قال الله خلق اليبولان في سنة آدم قبل مكان كل يوم منها ألف سنة وقد قلت منها سنة ألف سنة وشئانة ورأى لأفرح كل زمان ما كان فيه من الملوك والأبيّة^٣ وورى عبد الله بن مسلم بن قنينة^٤ في كتاب الماروف أن آدم^٥ عاش ألف سنة وكان بين موته والظرفان ألف^٦ سنة ومثنا سنة وثلاث

^١ B et P. ^٢ التارخج. Ici commence le troisième passage extrait par Ibn al-Warāq.
^٣ B ajoute : « حله الكلام ».
^٤ Manque dans B.
^٥ Tout ce passage, depuis l'antépénultième, manque dans B et P.
^٦ عبد الله بن قنينة. B. ربه الله في ثمانية.
^٧ حله الكلام.
^٨ B. لا.

واربعم سنة وبين الظرفان وبين^١ موت نوح ثمانية وعشرون سنة^٢ وبين نوح واربعم مئة ألفا^٣ سنة^٤ ومثنا سنة^٥ واربعم سنة^٦ وبين اربعم وموسى سنة مائة سنة وبين موسى وادود غش مائة سنة وبين داود وعيسى ألف سنة ومثنا^٧ سنة وبين عيسى وعند سلم^٨ سئالة سنة^٩ وعشرون سنة فكان^{١٠} من عهد آدم إلى عهد سلم سبعة^{١١} ألف سنة وثمان مائة^{١٢} وفي كتاب تارخج ابن خردادبة^{١٣} قال الله كان من هبوط آدم إلى الظرفان ألفان ومثنا سنة وست^{١٤} وخمسون سنة ومن الظرفان إلى مولد ابرهيم مئة اثني وثلاثين سنة خلك من نحر

^١ Manque dans B.
^٢ Manque dans P.
^٣ B. ^٤ B. ^٥ Manque dans B et P.
^٦ B. ^٧ B. ^٨ B. ^٩ B. ^{١٠} B. ^{١١} B. ^{١٢} B. ^{١٣} B. ^{١٤} B. ^{١٥} B. ^{١٦} B. ^{١٧} B. ^{١٨} B. ^{١٩} B. ^{٢٠} B. ^{٢١} B. ^{٢٢} B. ^{٢٣} B. ^{٢٤} B. ^{٢٥} B. ^{٢٦} B. ^{٢٧} B. ^{٢٨} B. ^{٢٩} B. ^{٣٠} B. ^{٣١} B. ^{٣٢} B. ^{٣٣} B. ^{٣٤} B. ^{٣٥} B. ^{٣٦} B. ^{٣٧} B. ^{٣٨} B. ^{٣٩} B. ^{٤٠} B. ^{٤١} B. ^{٤٢} B. ^{٤٣} B. ^{٤٤} B. ^{٤٥} B. ^{٤٦} B. ^{٤٧} B. ^{٤٨} B. ^{٤٩} B. ^{٥٠} B. ^{٥١} B. ^{٥٢} B. ^{٥٣} B. ^{٥٤} B. ^{٥٥} B. ^{٥٦} B. ^{٥٧} B. ^{٥٨} B. ^{٥٩} B. ^{٦٠} B. ^{٦١} B. ^{٦٢} B. ^{٦٣} B. ^{٦٤} B. ^{٦٥} B. ^{٦٦} B. ^{٦٧} B. ^{٦٨} B. ^{٦٩} B. ^{٧٠} B. ^{٧١} B. ^{٧٢} B. ^{٧٣} B. ^{٧٤} B. ^{٧٥} B. ^{٧٦} B. ^{٧٧} B. ^{٧٨} B. ^{٧٩} B. ^{٨٠} B. ^{٨١} B. ^{٨٢} B. ^{٨٣} B. ^{٨٤} B. ^{٨٥} B. ^{٨٦} B. ^{٨٧} B. ^{٨٨} B. ^{٨٩} B. ^{٩٠} B. ^{٩١} B. ^{٩٢} B. ^{٩٣} B. ^{٩٤} B. ^{٩٥} B. ^{٩٦} B. ^{٩٧} B. ^{٩٨} B. ^{٩٩} B. ^{١٠٠} B. ^{١٠١} B. ^{١٠٢} B. ^{١٠٣} B. ^{١٠٤} B. ^{١٠٥} B. ^{١٠٦} B. ^{١٠٧} B. ^{١٠٨} B. ^{١٠٩} B. ^{١١٠} B. ^{١١١} B. ^{١١٢} B. ^{١١٣} B. ^{١١٤} B. ^{١١٥} B. ^{١١٦} B. ^{١١٧} B. ^{١١٨} B. ^{١١٩} B. ^{١٢٠} B. ^{١٢١} B. ^{١٢٢} B. ^{١٢٣} B. ^{١٢٤} B. ^{١٢٥} B. ^{١٢٦} B. ^{١٢٧} B. ^{١٢٨} B. ^{١٢٩} B. ^{١٣٠} B. ^{١٣١} B. ^{١٣٢} B. ^{١٣٣} B. ^{١٣٤} B. ^{١٣٥} B. ^{١٣٦} B. ^{١٣٧} B. ^{١٣٨} B. ^{١٣٩} B. ^{١٤٠} B. ^{١٤١} B. ^{١٤٢} B. ^{١٤٣} B. ^{١٤٤} B. ^{١٤٥} B. ^{١٤٦} B. ^{١٤٧} B. ^{١٤٨} B. ^{١٤٩} B. ^{١٥٠} B. ^{١٥١} B. ^{١٥٢} B. ^{١٥٣} B. ^{١٥٤} B. ^{١٥٥} B. ^{١٥٦} B. ^{١٥٧} B. ^{١٥٨} B. ^{١٥٩} B. ^{١٦٠} B. ^{١٦١} B. ^{١٦٢} B. ^{١٦٣} B. ^{١٦٤} B. ^{١٦٥} B. ^{١٦٦} B. ^{١٦٧} B. ^{١٦٨} B. ^{١٦٩} B. ^{١٧٠} B. ^{١٧١} B. ^{١٧٢} B. ^{١٧٣} B. ^{١٧٤} B. ^{١٧٥} B. ^{١٧٦} B. ^{١٧٧} B. ^{١٧٨} B. ^{١٧٩} B. ^{١٨٠} B. ^{١٨١} B. ^{١٨٢} B. ^{١٨٣} B. ^{١٨٤} B. ^{١٨٥} B. ^{١٨٦} B. ^{١٨٧} B. ^{١٨٨} B. ^{١٨٩} B. ^{١٩٠} B. ^{١٩١} B. ^{١٩٢} B. ^{١٩٣} B. ^{١٩٤} B. ^{١٩٥} B. ^{١٩٦} B. ^{١٩٧} B. ^{١٩٨} B. ^{١٩٩} B. ^{٢٠٠} B. ^{٢٠١} B. ^{٢٠٢} B. ^{٢٠٣} B. ^{٢٠٤} B. ^{٢٠٥} B. ^{٢٠٦} B. ^{٢٠٧} B. ^{٢٠٨} B. ^{٢٠٩} B. ^{٢١٠} B. ^{٢١١} B. ^{٢١٢} B. ^{٢١٣} B. ^{٢١٤} B. ^{٢١٥} B. ^{٢١٦} B. ^{٢١٧} B. ^{٢١٨} B. ^{٢١٩} B. ^{٢٢٠} B. ^{٢٢١} B. ^{٢٢٢} B. ^{٢٢٣} B. ^{٢٢٤} B. ^{٢٢٥} B. ^{٢٢٦} B. ^{٢٢٧} B. ^{٢٢٨} B. ^{٢٢٩} B. ^{٢٣٠} B. ^{٢٣١} B. ^{٢٣٢} B. ^{٢٣٣} B. ^{٢٣٤} B. ^{٢٣٥} B. ^{٢٣٦} B. ^{٢٣٧} B. ^{٢٣٨} B. ^{٢٣٩} B. ^{٢٤٠} B. ^{٢٤١} B. ^{٢٤٢} B. ^{٢٤٣} B. ^{٢٤٤} B. ^{٢٤٥} B. ^{٢٤٦} B. ^{٢٤٧} B. ^{٢٤٨} B. ^{٢٤٩} B. ^{٢٥٠} B. ^{٢٥١} B. ^{٢٥٢} B. ^{٢٥٣} B. ^{٢٥٤} B. ^{٢٥٥} B. ^{٢٥٦} B. ^{٢٥٧} B. ^{٢٥٨} B. ^{٢٥٩} B. ^{٢٦٠} B. ^{٢٦١} B. ^{٢٦٢} B. ^{٢٦٣} B. ^{٢٦٤} B. ^{٢٦٥} B. ^{٢٦٦} B. ^{٢٦٧} B. ^{٢٦٨} B. ^{٢٦٩} B. ^{٢٧٠} B. ^{٢٧١} B. ^{٢٧٢} B. ^{٢٧٣} B. ^{٢٧٤} B. ^{٢٧٥} B. ^{٢٧٦} B. ^{٢٧٧} B. ^{٢٧٨} B. ^{٢٧٩} B. ^{٢٨٠} B. ^{٢٨١} B. ^{٢٨٢} B. ^{٢٨٣} B. ^{٢٨٤} B. ^{٢٨٥} B. ^{٢٨٦} B. ^{٢٨٧} B. ^{٢٨٨} B. ^{٢٨٩} B. ^{٢٩٠} B. ^{٢٩١} B. ^{٢٩٢} B. ^{٢٩٣} B. ^{٢٩٤} B. ^{٢٩٥} B. ^{٢٩٦} B. ^{٢٩٧} B. ^{٢٩٨} B. ^{٢٩٩} B. ^{٣٠٠} B. ^{٣٠١} B. ^{٣٠٢} B. ^{٣٠٣} B. ^{٣٠٤} B. ^{٣٠٥} B. ^{٣٠٦} B. ^{٣٠٧} B. ^{٣٠٨} B. ^{٣٠٩} B. ^{٣١٠} B. ^{٣١١} B. ^{٣١٢} B. ^{٣١٣} B. ^{٣١٤} B. ^{٣١٥} B. ^{٣١٦} B. ^{٣١٧} B. ^{٣١٨} B. ^{٣١٩} B. ^{٣٢٠} B. ^{٣٢١} B. ^{٣٢٢} B. ^{٣٢٣} B. ^{٣٢٤} B. ^{٣٢٥} B. ^{٣٢٦} B. ^{٣٢٧} B. ^{٣٢٨} B. ^{٣٢٩} B. ^{٣٣٠} B. ^{٣٣١} B. ^{٣٣٢} B. ^{٣٣٣} B. ^{٣٣٤} B. ^{٣٣٥} B. ^{٣٣٦} B. ^{٣٣٧} B. ^{٣٣٨} B. ^{٣٣٩} B. ^{٣٤٠} B. ^{٣٤١} B. ^{٣٤٢} B. ^{٣٤٣} B. ^{٣٤٤} B. ^{٣٤٥} B. ^{٣٤٦} B. ^{٣٤٧} B. ^{٣٤٨} B. ^{٣٤٩} B. ^{٣٥٠} B. ^{٣٥١} B. ^{٣٥٢} B. ^{٣٥٣} B. ^{٣٥٤} B. ^{٣٥٥} B. ^{٣٥٦} B. ^{٣٥٧} B. ^{٣٥٨} B. ^{٣٥٩} B. ^{٣٦٠} B. ^{٣٦١} B. ^{٣٦٢} B. ^{٣٦٣} B. ^{٣٦٤} B. ^{٣٦٥} B. ^{٣٦٦} B. ^{٣٦٧} B. ^{٣٦٨} B. ^{٣٦٩} B. ^{٣٧٠} B. ^{٣٧١} B. ^{٣٧٢} B. ^{٣٧٣} B. ^{٣٧٤} B. ^{٣٧٥} B. ^{٣٧٦} B. ^{٣٧٧} B. ^{٣٧٨} B. ^{٣٧٩} B. ^{٣٨٠} B. ^{٣٨١} B. ^{٣٨٢} B. ^{٣٨٣} B. ^{٣٨٤} B. ^{٣٨٥} B. ^{٣٨٦} B. ^{٣٨٧} B. ^{٣٨٨} B. ^{٣٨٩} B. ^{٣٩٠} B. ^{٣٩١} B. ^{٣٩٢} B. ^{٣٩٣} B. ^{٣٩٤} B. ^{٣٩٥} B. ^{٣٩٦} B. ^{٣٩٧} B. ^{٣٩٨} B. ^{٣٩٩} B. ^{٤٠٠} B. ^{٤٠١} B. ^{٤٠٢} B. ^{٤٠٣} B. ^{٤٠٤} B. ^{٤٠٥} B. ^{٤٠٦} B. ^{٤٠٧} B. ^{٤٠٨} B. ^{٤٠٩} B. ^{٤١٠} B. ^{٤١١} B. ^{٤١٢} B. ^{٤١٣} B. ^{٤١٤} B. ^{٤١٥} B. ^{٤١٦} B. ^{٤١٧} B. ^{٤١٨} B. ^{٤١٩} B. ^{٤٢٠} B. ^{٤٢١} B. ^{٤٢٢} B. ^{٤٢٣} B. ^{٤٢٤} B. ^{٤٢٥} B. ^{٤٢٦} B. ^{٤٢٧} B. ^{٤٢٨} B. ^{٤٢٩} B. ^{٤٣٠} B. ^{٤٣١} B. ^{٤٣٢} B. ^{٤٣٣} B. ^{٤٣٤} B. ^{٤٣٥} B. ^{٤٣٦} B. ^{٤٣٧} B. ^{٤٣٨} B. ^{٤٣٩} B. ^{٤٤٠} B. ^{٤٤١} B. ^{٤٤٢} B. ^{٤٤٣} B. ^{٤٤٤} B. ^{٤٤٥} B. ^{٤٤٦} B. ^{٤٤٧} B. ^{٤٤٨} B. ^{٤٤٩} B. ^{٤٥٠} B. ^{٤٥١} B. ^{٤٥٢} B. ^{٤٥٣} B. ^{٤٥٤} B. ^{٤٥٥} B. ^{٤٥٦} B. ^{٤٥٧} B. ^{٤٥٨} B. ^{٤٥٩} B. ^{٤٦٠} B. ^{٤٦١} B. ^{٤٦٢} B. ^{٤٦٣} B. ^{٤٦٤} B. ^{٤٦٥} B. ^{٤٦٦} B. ^{٤٦٧} B. ^{٤٦٨} B. ^{٤٦٩} B. ^{٤٧٠} B. ^{٤٧١} B. ^{٤٧٢} B. ^{٤٧٣} B. ^{٤٧٤} B. ^{٤٧٥} B. ^{٤٧٦} B. ^{٤٧٧} B. ^{٤٧٨} B. ^{٤٧٩} B. ^{٤٨٠} B. ^{٤٨١} B. ^{٤٨٢} B. ^{٤٨٣} B. ^{٤٨٤} B. ^{٤٨٥} B. ^{٤٨٦} B. ^{٤٨٧} B. ^{٤٨٨} B. ^{٤٨٩} B. ^{٤٩٠} B. ^{٤٩١} B. ^{٤٩٢} B. ^{٤٩٣} B. ^{٤٩٤} B. ^{٤٩٥} B. ^{٤٩٦} B. ^{٤٩٧} B. ^{٤٩٨} B. ^{٤٩٩} B. ^{٥٠٠} B. ^{٥٠١} B. ^{٥٠٢} B. ^{٥٠٣} B. ^{٥٠٤} B. ^{٥٠٥} B. ^{٥٠٦} B. ^{٥٠٧} B. ^{٥٠٨} B. ^{٥٠٩} B. ^{٥١٠} B. ^{٥١١} B. ^{٥١٢} B. ^{٥١٣} B. ^{٥١٤} B. ^{٥١٥} B. ^{٥١٦} B. ^{٥١٧} B. ^{٥١٨} B. ^{٥١٩} B. ^{٥٢٠} B. ^{٥٢١} B. ^{٥٢٢} B. ^{٥٢٣} B. ^{٥٢٤} B. ^{٥٢٥} B. ^{٥٢٦} B. ^{٥٢٧} B. ^{٥٢٨} B. ^{٥٢٩} B. ^{٥٣٠} B. ^{٥٣١} B. ^{٥٣٢} B. ^{٥٣٣} B. ^{٥٣٤} B. ^{٥٣٥} B. ^{٥٣٦} B. ^{٥٣٧} B. ^{٥٣٨} B. ^{٥٣٩} B. ^{٥٤٠} B. ^{٥٤١} B. ^{٥٤٢} B. ^{٥٤٣} B. ^{٥٤٤} B. ^{٥٤٥} B. ^{٥٤٦} B. ^{٥٤٧} B. ^{٥٤٨} B. ^{٥٤٩} B. ^{٥٥٠} B. ^{٥٥١} B. ^{٥٥٢} B. ^{٥٥٣} B. ^{٥٥٤} B. ^{٥٥٥} B. ^{٥٥٦} B. ^{٥٥٧} B. ^{٥٥٨} B. ^{٥٥٩} B. ^{٥٦٠} B. ^{٥٦١} B. ^{٥٦٢} B. ^{٥٦٣} B. ^{٥٦٤} B. ^{٥٦٥} B. ^{٥٦٦} B. ^{٥٦٧} B. ^{٥٦٨} B. ^{٥٦٩} B. ^{٥٧٠} B. ^{٥٧١} B. ^{٥٧٢} B. ^{٥٧٣} B. ^{٥٧٤} B. ^{٥٧٥} B. ^{٥٧٦} B. ^{٥٧٧} B. ^{٥٧٨} B. ^{٥٧٩} B. ^{٥٨٠} B. ^{٥٨١} B. ^{٥٨٢} B. ^{٥٨٣} B. ^{٥٨٤} B. ^{٥٨٥} B. ^{٥٨٦} B. ^{٥٨٧} B. ^{٥٨٨} B. ^{٥٨٩} B. ^{٥٩٠} B. ^{٥٩١} B. ^{٥٩٢} B. ^{٥٩٣} B. ^{٥٩٤} B. ^{٥٩٥} B. ^{٥٩٦} B. ^{٥٩٧} B. ^{٥٩٨} B. ^{٥٩٩} B. ^{٦٠٠} B. ^{٦٠١} B. ^{٦٠٢} B. ^{٦٠٣} B. ^{٦٠٤} B. ^{٦٠٥} B. ^{٦٠٦} B. ^{٦٠٧} B. ^{٦٠٨} B. ^{٦٠٩} B. ^{٦١٠} B. ^{٦١١} B. ^{٦١٢} B. ^{٦١٣} B. ^{٦١٤} B. ^{٦١٥} B. ^{٦١٦} B. ^{٦١٧} B. ^{٦١٨} B. ^{٦١٩} B. ^{٦٢٠} B. ^{٦٢١} B. ^{٦٢٢} B. ^{٦٢٣} B. ^{٦٢٤} B. ^{٦٢٥} B. ^{٦٢٦} B. ^{٦٢٧} B. ^{٦٢٨} B. ^{٦٢٩} B. ^{٦٣٠} B. ^{٦٣١} B. ^{٦٣٢} B. ^{٦٣٣} B. ^{٦٣٤} B. ^{٦٣٥} B. ^{٦٣٦} B. ^{٦٣٧} B. ^{٦٣٨} B. ^{٦٣٩} B. ^{٦٤٠} B. ^{٦٤١} B. ^{٦٤٢} B. ^{٦٤٣} B. ^{٦٤٤} B. ^{٦٤٥} B. ^{٦٤٦} B. ^{٦٤٧} B. ^{٦٤٨} B. ^{٦٤٩} B. ^{٦٥٠} B. ^{٦٥١} B. ^{٦٥٢} B. ^{٦٥٣} B. ^{٦٥٤} B. ^{٦٥٥} B. ^{٦٥٦} B. ^{٦٥٧} B. ^{٦٥٨} B. ^{٦٥٩} B. ^{٦٦٠} B. ^{٦٦١} B. ^{٦٦٢} B. ^{٦٦٣} B. ^{٦٦٤} B. ^{٦٦٥} B. ^{٦٦٦} B. ^{٦٦٧} B. ^{٦٦٨} B. ^{٦٦٩} B. ^{٦٧٠} B. ^{٦٧١} B. ^{٦٧٢} B. ^{٦٧٣} B. ^{٦٧٤} B. ^{٦٧٥} B. ^{٦٧٦} B. ^{٦٧٧} B. ^{٦٧٨} B. ^{٦٧٩} B. ^{٦٨٠} B. ^{٦٨١} B. ^{٦٨٢} B. ^{٦٨٣} B. ^{٦٨٤} B. ^{٦٨٥} B. ^{٦٨٦} B. ^{٦٨٧} B. ^{٦٨٨} B. ^{٦٨٩} B. ^{٦٩٠} B. ^{٦٩١} B. ^{٦٩٢} B. ^{٦٩٣} B. ^{٦٩٤} B. ^{٦٩٥} B. ^{٦٩٦} B. ^{٦٩٧} B. ^{٦٩٨} B. ^{٦٩٩} B. ^{٧٠٠} B. ^{٧٠١} B. ^{٧٠٢} B. ^{٧٠٣} B. ^{٧٠٤} B. ^{٧٠٥} B. ^{٧٠٦} B. ^{٧٠٧} B. ^{٧٠٨} B. ^{٧٠٩} B. ^{٧١٠} B. ^{٧١١} B. ^{٧١٢} B. ^{٧١٣} B. ^{٧١٤} B. ^{٧١٥} B. ^{٧١٦} B. ^{٧١٧} B. ^{٧١٨} B. ^{٧١٩} B. ^{٧٢٠} B. ^{٧٢١} B. ^{٧٢٢} B. ^{٧٢٣} B. ^{٧٢٤} B. ^{٧٢٥} B. ^{٧٢٦} B. ^{٧٢٧} B. ^{٧٢٨} B. ^{٧٢٩} B. ^{٧٣٠} B. ^{٧٣١} B. ^{٧٣٢} B. ^{٧٣٣} B. ^{٧٣٤} B. ^{٧٣٥} B. ^{٧٣٦} B. ^{٧٣٧} B. ^{٧٣٨} B. ^{٧٣٩} B. ^{٧٤٠} B. ^{٧٤١} B. ^{٧٤٢} B. ^{٧٤٣} B. ^{٧٤٤} B. ^{٧٤٥} B. ^{٧٤٦} B. ^{٧٤٧} B. ^{٧٤٨} B. ^{٧٤٩} B. ^{٧٥٠} B. ^{٧٥١} B. ^{٧٥٢} B. ^{٧٥٣} B. ^{٧٥٤} B. ^{٧٥٥} B. ^{٧٥٦} B. ^{٧٥٧} B. ^{٧٥٨} B. ^{٧٥٩} B. ^{٧٦٠} B. ^{٧٦١} B. ^{٧٦٢} B. ^{٧٦٣} B. ^{٧٦٤} B. ^{٧٦٥} B. ^{٧٦٦} B. ^{٧٦٧} B. ^{٧٦٨} B. ^{٧٦٩} B. ^{٧٧٠} B. ^{٧٧١} B. ^{٧٧٢} B. ^{٧٧٣} B. ^{٧٧٤} B. ^{٧٧٥} B. ^{٧٧٦} B. ^{٧٧٧} B. ^{٧٧٨} B. ^{٧٧٩} B. ^{٧٨٠} B. ^{٧٨١} B. ^{٧٨٢} B. ^{٧٨٣} B. ^{٧٨٤} B. ^{٧٨٥} B. ^{٧٨٦} B. ^{٧٨٧} B. ^{٧٨٨} B. ^{٧٨٩} B. ^{٧٩٠} B. ^{٧٩١} B. ^{٧٩٢} B. ^{٧٩٣} B. ^{٧٩٤} B. ^{٧٩٥} B. ^{٧٩٦} B. ^{٧٩٧} B. ^{٧٩٨} B. ^{٧٩٩} B. ^{٨٠٠} B. ^{٨٠١} B. ^{٨٠٢} B. ^{٨٠٣} B. ^{٨٠٤} B. ^{٨٠٥} B. ^{٨٠٦} B. ^{٨٠٧} B. ^{٨٠٨} B. ^{٨٠٩} B. ^{٨١٠} B. ^{٨١١} B. ^{٨١٢} B. ^{٨١٣} B. ^{٨١٤} B. ^{٨١٥} B. ^{٨١٦} B. ^{٨١٧} B. ^{٨١٨} B. ^{٨١٩} B. ^{٨٢٠} B. ^{٨٢١} B. ^{٨٢٢} B. ^{٨٢٣} B. ^{٨٢٤} B. ^{٨٢٥} B. ^{٨٢٦} B. ^{٨٢٧} B. ^{٨٢٨} B. ^{٨٢٩} B. ^{٨٣٠} B. ^{٨٣١} B. ^{٨٣٢} B. ^٨

وجه ألف فرسخ لم يكن ما خلف وراءه من العالم أصفى مساحة مما بين يديه منه ولو كان ذلك كذلك لكان لو أحدث الله مثل أجساماً بمقدار ألف فرسخ لم يكن العالم بعد زيادة ذلك أصفى مساحة منه قبل تلك الزيادة ولو كان هذا جائزاً لجاز مثله في عدد الناس والدواب والخير حتى لو غلغ الله في هذا الوقت مساحة ألف انسان ودابة وخمرة لم يزد بذلك في انفس آدم ولا في الدواب دابة ولا في الخير خيرة ولكن من نظر إلى جبال بانية وصحارى لملى لا ثبات فيها ولا خير ثم نظر إليهم يبيع في شحها ولع زهرها لجاز له أن يبيع ما ياله ما زاد في هذه الجبال والصحارى شيء؛ الإثنية وكذلك لو نظر إلى غلظة تولدت من فلاة وإنسان تولد من غلظة بآلته لم يزد في الفلاة والغلظة شيء وهذا طاهر الإجابة والسادس قد وجدوا الزيادة على وجود النقصان ووجود الإنصاف على وجود الانبساط وانقطاع الجاهل عن سادات على انقطاع الحوادث من ذم أن الإبرار علة فيهم والعالم ملول لا يجوز وجود العلة بلا ملول ولولا الإبرار لم يدر لم يكن العالم موجوداً وليس لولا العالم لم

١٣٥

يكن الإبرار موجوداً نحوهم ما الفصل بينك وبين من ذم أن العلم هو العلة والإبرار هو الملول ولولا العلم لم يكن الإبرار موجوداً وليس لولا الإبرار لم يكن العلم موجوداً ليل أن اعتلاهم عند أهل النظر مبرمج ساقط والقول في حدوث آخر العالم وأن الإبرار له علة متناقض لأن العلة لا تتناقض للملول وكأن قال قديم وقديم أسدعا بحث وأقن ما يزيه القول بحدوث العلة كما قال بحدوث الملول وإن ذم أنه لا يُقبل حدوث شيء لا من شيء وإنما هو ليصكون الحاتم من النقطة والسرور من الخفية وما أشبه ذلك والحادث هيئة ومستم لم يحدث من نفس النقطة ولا من نفس الخفية لأن نفس من فاعلها الحقيقة على معنى أنه اغترها وأوجدوا بعد أن لم يكن من شيء فإذا جاز حدوث عرض لا من شيء فلم لا جاز حدوث جسم لا من شيء مع أن كثيراً من الناس يقولون ليس الجسم غير أراض مجتمعة وإنما الكثرة في نفس طهر النور أحداث لم غير حادث فإن كان غير حادث فظهوره محال لأن

١٣٦

الشيء الذي البصرى واختلوا في الفهم بعضهم أن الجمع يكون بالحالة الذي يكون داخل الأذن ومنهم من يغم أن الموهبة يدخل الأذن في صورة الصورة وعادتها وافتلاد يرى أن الموهبة التي في الرأس يتبدل الموهبة الخارج فينبط إلى العنصر الرئيس فيكون من ذلك حصر الجمع واختلوا في الصوت كيف هو فزم بعضهم أن الصوت جسم واختلوا بأن كل فاعل وكل منقول جسم وأن الصوت يعمل لآفة نسمه وليس به والمجان الموسيقى تحركها والأحوال التي ليست على الموسيقى تؤنثها والصوت يتحرك ويصنع الموانع المثبتة ويرجع عنها مثل الحركة التي تُشرب بها الحائط والفاصلين في أنه الصوت ليس بجسم لأنه يمرض في الموهبة وينبسط وكل بسيط فغير جسم واختلوا في التمسك كيف يشتر فزم بعضهم أن العنصر الرئيس يكون في الدماغ وأنه يذهب الرغف بالشمس ويتم آخرون أن التمسك يكون بمثابة هواء النفس بجوار المني للشموم واختلوا في الذوق كيف هو فزم بعضهم أن الذوق يكون بمثابة الجوهر الرطب الذي في اللسان بالجواهر الرطب

١٣٧

إعرشاً بين من أثبت الروح جسم وبين من نفى أن يكون جسم قالوا لهم ما الدليل على أنه ليس بجسم قالوا الدليل عليه أن الأجسام لا يحل أن تكون ساسكة ما حركتة ولا يكون الساكنين والحرك لا يلبسكن فخرمك من غيره فلو كان الإنسان جسم لكان ساكناً أو حركتاً ولو كان الشئكن له والحركة في ذلك حاله لزم ما يزيه وجوب قوه الحرك في إلى ممكن له أو لمحرك ليس بجسم قالوا بل يسكنه الأراض قال أما الأراض التي هي إرادات ونفوس فلم يفهم وألم وما أشبه ذلك فزم وأما الأراض (١٣٨) التي هي توان وملوم وأباحت فلا لأنه لو جاز ذلك لجاز أن يُدرك بالذفات وهي بالإبصار والحاسة الأكنة قالوا فإذا قلتم أن الإنسان لا تحويه الأكنة وليس بجسم ولا يوصف بطول ولا عرض ولا سمك فدهم يتهموه بالله تالي قال ليس التبيه في نفي الأراض والصفات والتشبيه بين الأحياء بالأراض الركبة فيها نحو الركنين الثنتين اللذين يوصفان بالعلم الذي

١٣٨

١٣٩

١٤٠

١٤١

١٤٢

١٤٣

١٤٤

١٤٥

١٤٦

١٤٧

١٤٨

١٤٩

١٥٠

١٥١

١٥٢

١٥٣

١٥٤

١٥٥

١٥٦

١٥٧

١٥٨

١٥٩

١٦٠

١٦١

١٦٢

١٦٣

١٦٤

١٦٥

١٦٦

١٦٧

١٦٨

١٦٩

١٧٠

١٧١

١٧٢

١٧٣

١٧٤

١٧٥

١٧٦

١٧٧

١٧٨

١٧٩

١٨٠

١٨١

١٨٢

١٨٣

١٨٤

١٨٥

١٨٦

١٨٧

١٨٨

١٨٩

١٩٠

١٩١

١٩٢

١٩٣

١٩٤

١٩٥

١٩٦

١٩٧

١٩٨

١٩٩

٢٠٠

٢٠١

٢٠٢

٢٠٣

٢٠٤

٢٠٥

٢٠٦

٢٠٧

٢٠٨

٢٠٩

٢١٠

٢١١

٢١٢

٢١٣

٢١٤

٢١٥

٢١٦

٢١٧

٢١٨

٢١٩

٢٢٠

٢٢١

٢٢٢

٢٢٣

٢٢٤

٢٢٥

٢٢٦

٢٢٧

٢٢٨

٢٢٩

٢٣٠

٢٣١

٢٣٢

٢٣٣

٢٣٤

٢٣٥

٢٣٦

٢٣٧

٢٣٨

٢٣٩

٢٤٠

٢٤١

٢٤٢

٢٤٣

٢٤٤

٢٤٥

٢٤٦

٢٤٧

٢٤٨

٢٤٩

٢٥٠

٢٥١

٢٥٢

٢٥٣

٢٥٤

٢٥٥

٢٥٦

٢٥٧

٢٥٨

٢٥٩

٢٦٠

٢٦١

٢٦٢

٢٦٣

٢٦٤

٢٦٥

٢٦٦

٢٦٧

٢٦٨

٢٦٩

٢٧٠

٢٧١

٢٧٢

٢٧٣

٢٧٤

٢٧٥

٢٧٦

٢٧٧

٢٧٨

٢٧٩

٢٨٠

٢٨١

٢٨٢

٢٨٣

٢٨٤

٢٨٥

٢٨٦

٢٨٧

٢٨٨

٢٨٩

٢٩٠

٢٩١

٢٩٢

٢٩٣

٢٩٤

٢٩٥

٢٩٦

٢٩٧

٢٩٨

٢٩٩

٣٠٠

٣٠١

٣٠٢

٣٠٣

٣٠٤

٣٠٥

٣٠٦

٣٠٧

٣٠٨

٣٠٩

٣١٠

٣١١

٣١٢

٣١٣

٣١٤

٣١٥

٣١٦

٣١٧

٣١٨

٣١٩

٣٢٠

٣٢١

٣٢٢

٣٢٣

٣٢٤

٣٢٥

٣٢٦

٣٢٧

٣٢٨

٣٢٩

٣٣٠

٣٣١

٣٣٢

٣٣٣

٣٣٤

٣٣٥

٣٣٦

٣٣٧

٣٣٨

٣٣٩

٣٤٠

٣٤١

٣٤٢

٣٤٣

٣٤٤

٣٤٥

٣٤٦

٣٤٧

٣٤٨

٣٤٩

٣٥٠

٣٥١

٣٥٢

٣٥٣

٣٥٤

٣٥٥

٣٥٦

٣٥٧

٣٥٨

٣٥٩

٣٦٠

٣٦١

٣٦٢

٣٦٣

٣٦٤

٣٦٥

٣٦٦

٣٦٧

٣٦٨

٣٦٩

٣٧٠

٣٧١

٣٧٢

٣٧٣

٣٧٤

٣٧٥

٣٧٦

٣٧٧

٣٧٨

٣٧٩

٣٨٠

٣٨١

٣٨٢

ساعداً إلى المرأة والمثل وأن أدراج الذين يُسبِّحون الدوابَّ يزل
إلى أسفل الأرض واحتراباً يقول إنيثابيل النبيّة "وهو مكتوب
في كتاب جوبيل إذ تقول" لداود روح سيدي داود جميع في
سُرّة الأرض ودراج أملاكك يرمي يا بلقاليح "وأنهم بينهم أن
الروح بما خلق في الأبدية وقد رُويَا عن بعض علّة الألسنة
أن قول ما خلق الروح" وروينا أن الأرواح خلقت من قبل
الأجساد بأربعة آلاف سنة وانه أعلم وفي رواية حكوى عن
ابن عباس رثه عن النبي صلّم قال لا زال المحسوسة يوم
القبلة حتى يجامس الروح الجسد (١٠٨٨) فيقول الروح يا ربّ
إذا كنتَ بمنزلة الروح فلا الجسد ويقول الجسد يا ربّ إذا
كنتَ بمنزلة جنيح مُلقَى فلا الروح فيغضب لها مثل ما هي
حل مُلغّداً.

أكثر من ثلاث سائر الأسم في الروح والجسد كانت العرب
تترجم أن روح الميت يخرج من قبره فتصير هذه تزييف وتقول^١

- ^١ ساقيل الله Ms.
^٢ يقول Ms.
^٣ إنقترح Ms.
^٤ يقول Ms.

إنشمت أنشأت وقدما غررتُ فَنَشَبَتْ نِيحٌ فَاذَتْ نَشَلْ
واختلوا في الروح فحكى ابن خُزَيْدٍ عن أبي حاتم عن الأصمعي
قال في الحديث لكل إنسان نفس ودراج فلما النفس فقيوت
ولما الروح يُزَلُّ به كذا وكذا وقد نُسِبَ العرب الروح
والزَّجَحَ والتَّزَجَجَ وما قال ذو الرمة

فَنَشَبَتْ لِي لَأَمَتِي إِلَيْكَ وَأَشْبَهَا بِمَوَدَّكَ وَأَفْنَيْتَ مَا فِي فَنَتِي هَذَا

ويُسمى المواء الروح والملاك الروح والوحى الروح وكلّ لطيف
خفيف ودعالي دوماً ويقال في الحيوانات أنها ذات أرواح
وقلان غليظ الروح وقلان تنصيل الروح إذا كان يحفّ على
الغروب أو يثقل ويقال لكل ما يثب وما يشاهد كالأصص
والجان والرواسيتين والأرواح تهي والأفئس فوت ولا تهي
ولما قاله النبي في شيء من أرواح الموت حيث ما حلت انزمت وهي

- ^١ فقيوت Ms.
^٢ واذهنت Ms.
^٣ فنت Ms.
^٤ وقال Ms.

خبث خرج من نفس خبيثة فيرة إلى سمّين في صفة طويلة
وقال فا يكتّ عليهم السكّة والأرض قال لكل مؤمن من
السكّة بلان بأب يتزل من رذته ولأب يصد في عله وروحه
فإذا مات انقطع ذلك فبك السكّة والأرض عليه وقال
الله يوقى الأتفئس حين موتى والى في قت في منهايا فَنَشَبَتْ
التي فنى عليها الموت ويرسل الأخرى إلى أهل سسنى دورى
الكلين عن أبي صالح عن ابن عباس رثه أن الرجل إذا مات
قبض الله روحه ومضى نفسه لأنّ النفس موصولة بالروح فإذا
أراد الله قبض روحه فلوث قبض نفسه عن روحه فلت واما
أراد الله بشه رة إليه روحه وكان النبي صلّم إذا أتى إلى
فراشه قال اللهم ياحك وضعتُ نبيي ولك أئمته إن لمسكت
نفسى فاسقرها وإن أرسلتها فاسخطها يا محفظ به الصالحين
وكان قاله السيقط من ثوبه حال الجسد الله الذي أحياني يد ما
ألمأتني وإليه للغير دورى ابن جرير عن ابن عباس رثه قال
في ابن آدم نفس ودراج بينهما مثل شعاع الشمس والنفس هي
التي بها العقل والخيير والروح هي التي بها اليقين والغيريك
فإذا مات العبد قبض الله نفسه وروحه وقال مجاهد نحى

الناس وهم يقولون يا فتية يا دومة قال غفرتي رجل من أهل
أكتاب أن دومة هو الملك (الكليل) في أرواح أفكار ودوى
عن أبي ألفة أنه قال أرواح المؤمنين تجتمع بيت القدس
وقد نهد رسول الله صلّم فقل يذُر في اللب فقلل أنشأ
فوساً قد خُفوا فقال أما أنتم فسلمت بأسمع منهم ولكن
لا يشهدون أن يجيئوا وقال صلّم كبر عظم المؤمن ميكا
كسركه شيأ والأخبار المتواترة عن المسلمين في منازلهم
أن كسكلاً نُحِل من كافر قالوا قد قيل الله يومه إلى
النار وكلها تشهيد مؤمن قالوا قد قيل الله يومه
إلى الجنة ودوى أبان عن عباس عن أنس رثه أن رسول
الله صلّم قال أن أهلكم ترض على أقداركم فبان كان
خير استيروا به وإن كان شرّاً كرهوه وتلقى روح المؤمنين
أرواح المؤمنين فيقول أركبوا صامحك حتى يتروى فقد خرج
من صكبر شديد ثم يقولون ما قل فلان ما قلنا
فلاذلة هل نكح فلان هل يصككت فلاذلة فبان قال إن
ذاك قد مات (١٠٨٨) قيل أأنا قدّم عليكم فيقولون أما
له وأما إليه راجعون فوب به إلى أنه الماوية فنبئت الأمم

استوفى استوفى وفيه يقول (أبو الأصمعيّ المذوق)^١ [يسجد]

يا غرّان إن تَنَشَّيَ تَنَشَّى ومتفقاً هيريك على تقول لعدة تلوّن

وقال [خفيف]

سلط اليرث والفرق طيبهم قَهْم في عَدَى القدر هام

وقال أبو العيص

أكثر إلى إرسول إن تَنَشَّيَ ويكب خيرة لعداء وعام

قال النبي صلّم لا عُدوى ولا حاسة ولا سَتر ومن تمّ كان
يستحق للأموال وأما لحدن ظاهر فهم القول يجمع أرواح
موتاهم في سدودهم ودعون لهم يكلمونهم ويأمنون بهم وأما
الفرس فأزايام الفروديان عندهم أيام رجوع الأرواح فَيُؤَمِّنُون
أفوان الطعام ويتركون الباذل بالطلب ويتركون الرضاين
ويقولون هم لا يسيبون من الطعام إلا الرضاة وروى السليمان
أن الميت يسمع كلام أهله ويصكاهم عليه وأنه يسئل في
الأصح النعوى Ms.

في الجلة على كل بام ساس وتحرك من ذوى الأرواح وغيرها
ألازى إلى قوله تال فالحسبنا به الأرض بيد موتها فيقول
الأرض حياء إذا نزل عليها لله وقال وهو الذى أحيىكم
ميتيها بما أحيانا به وقال يخرج الحي من التراب فيقاتل
آله الولد من الصفقة والغير من البيش والخنقة من التواء
فَسَيُالِقَةُ لَهَا فَمَا فِيهَا مِنْ قُوَّةِ حَيٍّ كَمَا وَصَفَ نَفْسَ الحياة
فقال هو الحي ولا يجوز أن يقال هو ذو روح وذو نفس لأنّ
الحياة أَمَمٌ وأعلى فيقال روح حيّ وقد أَشْبَهَتْ دوى كيدا
وكلّ ما له بقاة ودوام يُدعى حياً كما قيل هضر (١٠٨٨)
أنه كلام حيّ لِقَاكُم ومرويه عن الأئسن واختلوا في مكان
الروح والنفس والحياة من البدن أَيْسَلُّنَ واحد منها موضع
على جذعته وأما كلاً متداخل أو متصل بشيء فاما ألتابع
للكثر وأما التبضع وكيف ما أنظر فلا أجد لباً من جع" ما
يحتاج إليه في كتاب مُرَدِّ كُتَابِ كُتَابِ النفس والروح لأق
إن أُنشِئَ فيه إذ لا يُنْفَى الاختصار والإيجاز فنقش ما

- ^١ منها Ms.
^٢ جمع Ms.

قبره وهو يسمع نَحْنُ العمل ودوى عن حذيفة أنه قال ان
الجسد لنسبل والروح بيد ملك فإذا نُشِع في جده سُكِل
الروح فيه ودوى أن الميت إذا نُحِل إلى حُرْثته فإن كان صاملاً
قال ميتاً في حُبْليها في وإن كان غير ذلك قال لا تحبوا
في فأكمل في تدرون على ما تقتضون في ودوى أن النبي صلّم
لما مات أبرهم سمّ قال صغور من صافير الجنة وهذا كله
دليل على حياة الروح وبقائه بد النفس والناس قاطبة يدينون
موتاهم وينادونهم ويخاطبونهم ولولا الأصل الزلل في حياة
الأرواح لا اجتماع عليه وليس يقض عظامهم العباد والآل
لأنّ هذا غاي من الرب وفلك ما في الأمم.

ذكر اختلاف نظائر أهل الإسلام في النفس والروح قال
بعضهم النفس جسم لطيف له مساحة البدن على طولها وقوتها
وتحفة وحدها متداخل بشيء في بيني وكلّ في كلّ واستدلوا
على أن جميع أجزاء النفس في جميع أجزاء البدن بأنك كلّا
خلف كبراً من أجزاء البدن وجدت له آلة وفلا النفس
لم يالم وقال سمر أن النفس موجودة لا مساحة لها وليست
بجسم ولا طول ولا عرض ولا عن وليست بماله في الأبدية

اشترطت في صدر أكتاب وهذا باب لا يجمع أكتام فيه وإن
طال وآسى الروح فكونت داهم وعمره ينقطع الحياة ودعبل
الروح وقد نعى الله تال الجلود مواتاً عند قدك السكّة والمركبة
وقبل اليوم أفرع الموت وقهاوا فتن الحامل للنسّ هذا مَبْت
وأشرف بينهم

نوعاً لطيف يشكو رائحة "أفتيق"
والله موت خيرة والوت نوع طريف

وفي التورية افتر الأصغر وفي تأويل القرآن اكثف ريت

والجمل عيت

ذكر ما جاء من أهل أكتاب في الأرواح أنهم بعض أهل
اليهود أن أرواح الملائكة مُشَلَّة في الممّة على شبه دار أو
شعاع الشمس عند غروبها وطولها ومع ملك الموت تَنَفّ
فذلك الأروا التي تمدق والذي يستيقظ من العرش فهي
كساية أنه لله بيت الموت على إسرائيل فأت دود ملك الموت وفقاً
فرج داهم وشاخ في إسرائيل فرأى داود ملك الموت وفقاً

وكذا Ms.

بني" إذا نظنّته الحاصلة فَنَشَى أو فُجِئت عنه فذكره قال
عمر والرجل على الأروا فيها ما يمدد ومنها ما يكذب قال
عباس رسول الله صلّم يقول ما من عبد ولا أمة يام فيمتثل
نوعاً إلا عرج يوجه إلى العرش فألقى لا يستيقظ من العرش
فذلك الأروا التي تمدق والذي يستيقظ من العرش فهي
الأروا التي تكذب.

ذكر قول أبو القعة في الروح والنفس والحياة قد سنى
ذات النبي "وميه كانت ما كان (١٠٨٨) من جسم أو عرض
أو جهر أو غير ذلك فَنَشَى فقل نفس هذا الحطب ونفس
الأرض ونفس السكّة ونفس الأكلام ونفس الحركة قال الله
تال واضططت النفس وقال تلم ما في نفسي ولا أعلم ما
في فسك ونسّى الله نَفَسَ فقل فلان نفس وليس فلان
نفس وسنّ نفسه إلى كذا كما يقال سنّ ههنا وكذا ذلك

يسمى الطبع والخراس والفراد النفس قال [تجز]

واكتب فتن إذا سكتها

وقال

والنفس بداية إذا رغبنا ولا تزل إلى قليل تنفخ

وما جاز على عن مخاطب من لا بينهم ولا يندى بشكواه التي
فُض فيها خرج من الجبل مع أبي مؤمنة" حتى قام بين
عَفْرَاقِي القيد فقال لَيْسَتْكَم" ما أسهمهم فيه ما أسهم
الناس عليه أقلت التين كقطع الليل الظلم وفي رواية مجاهد
عن ابن عباس رثه ولا تحسبن البدن قتلوا في سبيل الله
أمواتاً بل أحياء قد دهم بفتون الآية قال أرواح النعماء
في يد أبي عباس رثه وأصطلح من فجارها ويزيرون من مكها^١
ويستفتون وروينا فيها وعده الأخبار كلها وما شاكها حد
من عى الجنة في عطفة اليوم ولا موجودة إلا على الاستفال
فيها بد منهم من يجيز أن يبعث الله الأرواح جنة يتمم لها
غير الجنة المودة وكذا ذلك داعي كلها حياء فقللين
يوجد الجنة والدار في الحال.

ذكر ما جاء في القرآن والنفس والدلالة في أعمال

- ^١ موهبة Ms.
^٢ مطروقة Ms.
^٣ ليتكم Ms.
^٤ ماها Ms.

ولا يُحيط بها الموانع" وقد يقال في مجاز القة ان النفس في
البدن على التعبير والأحداث للانفعال ولا ياق لها البدن
عن السكون والمركبة وذلك أن السكون والمركبة إنما تجوز على
كل حي ساسة وجسم على ما يجوره الأبدية ويجوز عليه
القلة من موضع إلى موضع ولا تجوز القلة على شيء إلا أحد
أمرين إما أن يجمع جميع الجسم من مكان إلى مكان فإذا لم يكن
جسم لا يمكن منه على الفرق والجر وقال أبرهم النظام الروح
هي الحياة الطاهرة بهذا الجسم وقال حمام في الحكم الروح
نور من الأوار والجسد موت وقال أبو الرندة الروح عرض
والإنسان هو أرواح عجمة ومنهم من يقول الروح هو الخيزر
الذي لا يتجزأ وهو لا في مكان (١٠٨٨) ثم اختلف هؤلاء
في الإنسان فكلفت الشاب اللطاف من هو ما هو قال بشر
ابن الشعر وعلم من الحكم وأبو الهذيل القوف وأبو الحسين
الحطاب وصارت من هذا النسخ المرفق وقال أبرهم
النظام الإنسان هو الروح وهو الحياة الطاهرة لهذا الجسم
ولأنه لا شيء غيره وقال أحد من يحي الإنسان بمقدار ما
في القلب من الروح وقال بعضهم الإنسان هو المجرى بين

في قلب أوبريتم الذي انصطفاً على شبه فأس رثه أن يقع
اليث فهم رأى ملك ذلك أدخل سبته في غلافه وسكن
الروح وقاتل فرقة منهم أن أرواح البشرة الصيغتين إذا
خافت تجنبا صارت إلى الفروس تحت حيرة الحياة وأرواح
البحر والصفاء إلى ظنة الأرض وأرواح ما كان بين ذلك إلى
الأمم وقاتل فرقة أخرى أن الله لا يخلق أصداً يقض
أرواح المخلوقين ولكن إذا قيل جسم الإنسان وضعت أعضاؤه
فإذا قضا وصارت أرواح الأبدان إلى الوضع الذي جاءت منه
وأرواح الخراف إلى ظنة الأرواح فلان إذا صارت فيه
من غير أن يخلقها أحد كذلك إذا كانت الأجداد من قول
قوى النفس عريت من غير أن يجرها أحد وكثير منهم يقول
أن أرواح البشيرة والصالحين إذا هي خافت أجدانها
يصلت في سُرّة وفترسكت إلى عيم القباسة وأرواح العامين
والسجين إذا خافت أجدانها يصبّت في ظنة الأرض إلى عيم
القباسة وأجتها وجرها سليمان بن داود في كتابه نوحاً أن
رجع الأجداد إلى التراب والأرواح إلى الرب الذي أضاء
وقال فيه لهما من كان مكم عالم أن أرواح ولدت آدم

وقال [سريع]

كأود" نفس تفسم رغبتي تفلو غايي لا رغبتي تلي

ففتنة نفس جريش سمدن وحدته نكسة أفرق الأذى

فهي البدن والاضحية نكسة ونسّى الله نفساً وكذلك قيل
الموت لما نفس سائلة ومنه نفس الناس المرأ لما سال من دما
ويسمى أصحاب الدين النفس وقيل سُنَّت النفس نفساً لتنفسها
ويغير عن القلب النفس كما قال الله تال فاسرعا في صف
نفسه وقالوا أو استكثرت في أنسكهم هذه الجوهرة كما غاشة
نفس لا شركة بينها وبين الروح في شيء منها اللهم ألا في
حالة واحدة قالوا خرجت نفسه وخرجت روحه إذا مات

وقال الشاعر

سُنَّتَني بشارت دلت بشارت حسداً وكذا أفتدني تقيت
فلا تظنّ أرواحي دومتك تينة ولا هي في الأرواح من تينة

وأشد أبو زيد الأصمائي

- ^١ فتن Ms.
^٢ سادو Ms.

الأرواح قال الله تال يوم يقيم الروح والملائكة صفاً قال
الحسن هو الحلق ذو الأرواح وقيل هم خلق أكسفر من
الملائكة قال الله تال أدار يرضون عليها لغوا ومعا يوم
تقوم الساعة أديلا آل فرعون أذا أفتد العذاب فأنفجر أن أرواحهم
تُعرض على النار فيميرهم إلى دار جهنم وقال في صاحب
يبن قيل ادخل الجنة قال لا ليت قومي يعلم فلم يكن
يقوله إلا دومة^١ لأن جهنم كان مطروفاً لديهم وقال كلاً
إن كتاب الأديار إلى طليان كلاً في كتاب الجار إلى سمين
قال بعض الفسرين حتى أرواحهم قال إن الذين صكفوا
بأبدانهم وكسروا عينا لا تفتتح لهم أبواب السكّة ولا يدخلون
الجنة ودوى السرى عن البراء بن عازب أن أرواح المؤمنين
إذا فتنّت الملائكة ردفوها إلى السكّة فلا تفر بملك من
الملائكة إلا قالوا (١٠٨٨) رُحُي رُحُي خرج من نفس مطب
حتى يشبه بها إلى حيث يكاة الله فيجسد ودراج الكافر إذا
قُبض رُحُي إلى السكّة فلا يقع له أبواب السكّة فيقولون روح

- ^١ Correction marginale Ms.
^٢ أفر بن عازب Ms.

يسخر^{٢٢} وكلما بُدِدَ ازداد ضوؤه حتى إذا غلبا كلاً والحق
قال بعض المفسرين في قوله قَهْوًا أَيْ أَلْبِي فهو ما اهتم
الفرح به من الزيادة [٢٤٤] والتمناز والله أعلم.
كطرح الشمس والقمر وكسوها وانقضت الكواكب وغير
ذلك مما يندرس في السَّاءِ وروى في الأخبار أن الشمس
إذا غربت مرتَّتْ حتى تنقطع الأرض فتَهْتَزُّ ساعةً بين يَدَيْهِ
المرح فتنبل ضوؤها فتعكسني نوراً جديداً ثم تُؤثِّرُ أن
ترجع فتقطع فتأثِّرُ ذلك وتقول لا أُنْطَلِعُ على قوم يهودي
من دين الله حتى ينحسا ثلث ساعة وسَّعة وستون لمسكاً
فإذا طلعت علم عليها ثلاث حلل حمراء وبيضا وصفراً وكذلك
ما يرى من تغيُّر ألوانها عند طلوعها وأُثْبِتَ النبي صلَّي الله
عليه وآله وسلم قول أبيه

وَلَيْشَ صَبِيحٌ كَلَّمَائِي لَيْلَةً حَرَّةً تَهْبِي وَلَيْلَهَا يَهْبِسُكَ
تَأْتِي مَا تَنْتَلِعُ عَنْ رِيْهَا لَيْسَ مُشَدِّدَةً وَلَيْسَ مُلْهَبَةً

فقال النبي صلَّي الله عليه وآله صدَّق وقد أعدل اليوم الشمس
بشَّارة^{٢٣} .
وقال^{٢٤} .

المقدار الذي يملكه وعامة المنجيين على أن الشمس أعظم من
الأرض مائة وست وستين مرة وربعاً ثم مرة فاضل إلى هذا
الاختلاف الطاهر والناشئ البين سهل يستخير ذو عقل عيب
المنجيين في ذلك مع ما يرى من اختلاف أحوالهم واختلاف
قولهم وادخلهم في جرم الشمس فكيف من أسطاطاليس آله
سكان يرى جرم الشمس من العصر الخامس وكذلك جرم
الظنك وعن افلاطون أنه كان يرى أكثر جهر الشمس ثاراً
عن الروافين ولهم يوم الشمس جوهراً طلياً يتبع من الجهر
ومنها من يزعم أن جرم الشمس كالشجرة الشجرية ومنها من
يزعم كالزجاج تغلب استدارة النار الذي في أعلى الأرض الضو
البا يكون الشمس على رأسه ثلاثاً امدحاً التي في أعلى العالم
في السَّاءِ وهي دائرية والثانية التي تكون على سبيل البرائة
والثالثة الكواكب الذي يتنكب إلى أبطؤهم ومنها من يقول
أن جهر الشمس أرضٌ متقلقلة كالشمع يهبط ثاراً وأما السليمن
فإنهم يقولون أنها خلقت من نور ومنها من يقول من نار والآخر

المسرة^{٢٥} .
وكان^{٢٦} .

الأخبار في غير حديث المراج ومعهذا كله جائز في حدِّ
الإمكان لأنَّ هذا مما إن ما تال من وجه الأرض دخل في
حدِّ الرصاينين فكيف ما ارتفع ازداد لطافة ورفق وليس
البيت^{٢٧} كلكم من ملين ومحب ولا جهر الملة الجميع وقد فقا
هذا أن ما خرج من هذا العالم الأضلل فقد انقضت النسبة
إلا في النسبة ولا ينفخ عاصفها أن الظن قيل أن البرائة
مفرقة لطيفة ومن لطف أكرامه تراكب في السَّاءِ فخر مستنكر
أن يكون في السَّاءِ بحرٌ على هيئة البرائة الطل وكذلك البرائة
والطلع من هذه رواية الضمك وأصغر السليمن على خلافها
وكذلك رواية وعبر في الطل والجهر وإذا الاطلاع في كون
اللاككة في السَّاءِ قد أبجالت جالته من القدماء أن يكون في
المر سراج وبهائم جرمية لطافة أجسامها فا يفتن بمن
أقر بصولة الملاككة^{٢٨} .

سعة الكواكب والجهر قال الله تعالى إِنَّ رِزْقَ السَّاءِ الدُّنْيَا
زَيْدَةُ الكواكب وحفظ من كل شيطان سادر وقال تال
وهو السدي كل لكم اليوم ليعتدوا بها في غلطات الجهر والآخر

الشد^{٢٩} .

دورة واحدة من المشرق إلى المغرب وسائر الافلاك في جوفها
تسود من المغرب إلى المشرق كمنى الخلق على الرها الدائرية
بالشمس ومنهم من يقول هو الدلك الماتى وهي التامسة من
الافلاك الخاطلة لها والكوم على أيا التامسة وفيها الكواكب
الثانية وف رواية السليمن أن في ساء إلى ساء سيرة غس
مائة سنة وما بين كل ساء سيرة غس مائة سنة وللفقداء^{٣٠}
في هذا تقدير فزعم الروافين أن بين فلك وفلك سيرة
ثلاثة آلاف سنة وقد ذكر في كتاب الجسطى مقادير اجرام
الكواكب وابعادها من نقطة الأرض وقد يحد بعضها من بعض في
النور كمن فلك فلك يحدو بها ونظم الافلاك وسببا ومال
الأرض وكيفية في الطول والزمز والشمس ما الله به علم
فإن كان ساء فزعم الروافين أن قوى الخلق تنقص عن اعداله
وإن كان ساء فزعم الروافين أن قوى الخلق تنقص عن اعداله
صحت هي فخل ومنهم من التأويل أمدحها اليه في اللطافة
والناظر الجهر عن الشرق إليه ومن الجهر غرب من لا يرى
البوارات والافلاك اجراماً مركبة ولا أجساماً مفرسكة^{٣١} حدًا

مفرجة^{٣٢} .

لا تزال طالعة على قوم وغابرة على قوم لأنها دائرة على كرة
الأرض دوراً مستقيمة وقد ينكر كثير من الناس لشس
الشمس وأنها الطلج لأنها مسخرة جاد غير مكلفة ولا مخافة
مع أن الجهر ما أراه صحيح وإن صح فاشكواول واقتبل
وإنه لأن المرش محيط بالأرض غيرُ ما وجدت تحت المرش
وكن ربما فخل بعض القيلاع على بعض قومف بالتقريب
سكتوا فلا ين بين الله وكلَّ شيءٍ وسكتوا بيوت الله
وما أقيه ذلك وأما سيرة الشمس والقمر واليهم والتجر
غير ذلك مما يوصف به الأرض والسَّاءِ وسائر الخلق
الذي ليس يميز ولا عاقل فهو التقياد لما يراه ما وتندلها لما
ومنعت عليه من طلع أو حركة وقلة امتناعها على ماها وقد
قيل لي أن المصنَّع فيها يسدل وإصل الناظر على السجود هذه الآخرة
فأشبه السجود إليها لما كانت هي سببه ومن يرى الشمس
والقمر والكواكب أميةً خاطفة لا يكر من سجودها وبشبهها مع
أنا ليمز أن يُحدث لله في الجاد متى يسجد به ويطلع لأنَّ
ذلك على الله غير عزيز وقد سبق ذكره هذه الآخرة^{٣٣}
ومنى خاشعها على التقصى والبيان في كتاب معاني القرآن

والنور قريب في المني والله أعلم واختلوا في شكل الشمس
والقمر والكواكب فكيف عن الروافين أنهم يرون هذه الأشكال
كزينة كما قال كثرى ومن يضمن أن شكلها شكل السيرة
الفترة للملوك ثاراً وقال طائفة منهم أن الجهر بزنة المسير
المسرة في الجهر الجليدي والقصور [٢٤٥] الزكية وقال
قوم هي متاع حقاق والله أعلم واختلوا في جرم القمر فكيف
بضمه أن جرم القمر صحاب مشدود وافلاطون يقول الجهر
الداري في تركيب القمر جرم ملب مستنير فيه سطح جرم
وأوجبة ويخرج ما يرى في وجهه من الاور وأصغر الشجرة
يعزم أنه ين متيلة تنقلب من ضوء الشمس ولنداك
يسن في اللطافة وكذلك الجهر فأخذ شعوراه من الشمس
والله أعلم واختلوا في عظم القمر والكواكب فكيف من يضمن
أنه مثل الشمس ومن يضمن أنه أصغر منها ومنهم قوم أنه
اعظم من الأرض ومنهم الآخرون أن الأرض اعظم منه والثانية
منهم من يزعم أن أصغر كوكب من الكواكب الثانية هو اعظم
من الأرض ست عشرة مرة وأصغرها أربعة وعشرون مرة

شس^{٣٤} .

فأخبر أن في اليوم زينة وحارة وعذابية وقال من ذكره
فلا أقسم بالشمس التي تلهي الجوار أنكنى وقال كثير من أهل الضمير
أن الكواكب السيرة الخيرة شاكلن رسل في السَّاءِ الثانية
إد الطيبة وهو أبداً الكواكب سيرا والثاني الشرى في السَّاءِ
الساخنة بمثل الطيب والافلاك الرزق في السَّاءِ الخامسة حار
الطيب والرايع الشمس في السَّاءِ الرابعة حارة الطيب والخامس
الزهرية في السَّاءِ الثالثة حارة الطيب والسادس عطار في
السَّاءِ الثانية عاتج الطيب والبايع القمر في السَّاءِ الدنيا بارد
الطيب وهو أسخ الكواكب سيرا كذا هذه الكواكب شؤوا إلا
رسل والمرزج وقد غير حين الشمس والقمر وقال سمدان
وخسان ومنازع فالسمان الشرى والزهرية والسمان رسل
والمرزج والمنازع عطارد مع الشمس غس ومع السمود سمد
والفيران الشمس [٢٤٦] والقمر فخالس من ملك الشمس والقمر
مثل الزفير له ودخل كالشمع في الرأى البديد والشرى
كالشمس المائل والمرزج كالزهرية الدوب والزهرية كالأرعة
الحسة وعطارد كالصنكب وكل كوكب من هذه الكواكب
يُشاهد من العوج الاثني عشر إلى الثلاثين خيال لكل واحد

لما في اليد والقرب والباطل بر محصورة ولا تتاعها وأختلف
في ذات الملك الذين زعموا أنها جرم فزعت منهم أنها من
ركب الطابع الأربع وقال قوم بل هي طلبة خامسة غابرة
من هذه الطابع والطابع طليخيات النار والمروءة وتطليات
الأرض وللة والملك لا يخيف ولا تنبل ومنهم قوم أنه علم
ودم وقال اعظم دهم أن في الملك حي خلق الكواكب
لها النفس الخاطلة وأدرك في كتب بعض المفسرين ميلا إلى
هذا الرأي وأصح له بطل الله تال قاسنا آتيا طائين
والفطن قد يكون بقاء البارة والباين والبالاة والأثر .
سنة ما فوق الملك قال السليمن فوق الافلاك المرش وفوق
المرش ما الله به علم ومنهم من يقول القمر البراءة
مر وجبل وعذا قول سديد وهو من شيار الإسلام ما ينفذ
للكان والحق لأن قوى يحصل وجوها من التأويل ومن
قال يهودية المنة في الوقت قال هي في السَّاءِ الثانية وأصح
بقوله من وجبل وفي السَّاءِ رزقكم وما توعدون^{٣٥} قال كثير من

مخات^{٣٦} .
الشمس^{٣٧} .
قمر^{٣٨} .
قمر^{٣٩} .

وما غشي الملكة إنما فيه أن يكون خيال يكون كما قال
الشاعر (وهو طرفه بين البدن)^{٤٠}
روية كائن الحقن اثنى دهاجا^{٤١} طبع على السور لم يتسليم

فإن كان الجهر حصة للتأويل فلا منى لتسرع إلى الخطلعة
والكذب ومنهم من أن الشمس على سبيلها لها ثلاثئة
وستون غرة قد علق بكل غرة تلك من الملكة يجرها
في السَّاءِ وكذلك القمر وغرة القمر من نور الشمس قال
والجهر مخرج مكثوف في المروءة كأنه جبل ممدود ولو بسدت
الشمس من ذلك الجهر لأتت أهل الأرض حتى يبيدوا من
دون الله وروى غيره أن الله تال قد وكل بين الشمس
حتى تغرب فقل في نار حلبة لولا ما فيها من ملائكة الله
لأحرقنا ساء عليها وقيل أن الشمس بيني وجهها لأهل السَّاءِ
وظهرها لأهل الأرض فإذا الشمس اذا هيئت من ساء إلى
سواء الجهر أصبح حتى إذا انقضت إلى السَّاءِ انشأ اسفل قال وهب

Assamion marginals
ممدود^{٤٢} .

وأما السيرة فالشمس اعظم من الأرض مائة مرة وستين
مرة وثلاثا كما قلنا ودخل مثل الأرض تسعة وستين مرة وثلاثا
والشمس مثل الأرض إحدى وأربعين مرة ونصف وثلاثا والرايع
مثل الأرض^{٤٣} مائة ونصف والزهرية مثل الأرض أربعاً
وأربعين مرة وعطارد مثل الأرض اثنين وستين مرة والقمر
مثل الأرض تسعة وستين مرة وثلاثا والله أعلم واختلوا في
اجرام الكواكب وكذلك ما اختلوا في الشمس والقمر فزعم
أنها أوار كزينة وكان أسطاطاليس على الكواكب حية ولما
الشمس الخاطلة قال فذلك يدل على اتفاق النفس الخاطلة
الجواشنة ومنهم يضمن أن الكواكب لما شؤوا كسود الخلق
يعزم أنهم إلى إلهة ومنهم آخرون أنها ملائكة وقال
ومنها من يزعم أنها كواكب اختلوا في الشمس والقمر فزعم
قوم أن الكواكب والشمس والقمر تنفذ في الشرى وقيل في
الغرب ومنهم قوم أن الكواكب والشمس والقمر في فلك واحد
لا في افلاك مختلفة وقيل في كتاب الفزينة أن الكواكب
كزى وقيل بأنها تتوزع أدراج الخلائق وتسلها إلى القمر فذلك
زيادة القمر حتى إذا انتهى في الكلال وانجم غايه سلها إلى من

كنا في الأصل^{٤٤} .
فانهم^{٤٥} .

والزرة والصفرة والرماء والبياك والقمر والزواني والإكليل
والشمس والشمس والشمس والشمس والشمس والشمس والشمس
والشمس والشمس والشمس والشمس والشمس والشمس والشمس
الحوت^{٤٦} كل يوم مزلان وثلاث مزلان فيما يقطعه الشمس
في السنة ويقطعه القمر في الشهر يقول الله تال والقمر قدزته
منازل حتى عاد كالحربون القدم من السرج ثلثة ثائرة^{٤٧}
[٢٤٧] الحمل والأردن والنور وثلة حوتية المروءة والمناز
والدلو وثلة حاتية السرطان والقرب والحوت وثلة أرضية
العور والسنبلية والمذنب وفلك أيا خلقت من هذه الطابع
وأعلم أن إضافة القمل الاستاذي إلى البرج والقيوم من اعظم
الحطار والخطأ فإنا هي عتوقة مسخرة موضوعة على ما أراد
الله كما سائر السموات والجوادم الخلوقة على طبائها وكما
جلت النار حرقه والله^{٤٨} مربة قال الله تال وسخر لكم

والفلكة^{٤٩} .
مبلغ^{٥٠} .
مرفوع^{٥١} .
مسفرة^{٥٢} .

أهل التصير أنه المنة وقال قدماء في ترتيب العالم بند
ذكر الفلك التسليم وآله الذين أو التاسع على اختلافهم إن
فوق الافلاك كلاً عالم النفوس محيط بجميعها ثم فوقه عالم
القل سبيل على هذه العالم والباين سبحانه وتعالى فوق
ذلك كله فإن أرادوا اللطافة فقول من قول بعض السليمن
أن أرادوا الزمة والظلمة والملازك القرب إلى الحق والله
أعلم وأحكم وفي أخباره السدي^{٥٣} .
سنة ما في الافلاك والبوارات ك جاه في الجهر وروى في الجهر
أن في السَّاءِ الدنيا بين يديه الكبة قال له الفراع^{٥٤} يدخله
كل يوم سبعون ألف ملك ثم لا يعود إلى أبداً وقال هو
البيت المسود وروى أن أدراج الصالحين تصمد إليه قالوا
وحت الجهر بجر من ساء أنضر كمن الجبال ليجي الله به
الموق في الفحين وهو الذي قال الله عز وجل من والفران
في السَّاءِ^{٥٥} وروى [٢٤٨] أن في الضمك أن في السَّاءِ جبالاً
من نور خلقه الله مقدراً لمولداً لكل من خرافا في ذلك

من السجود^{٥٦} .
الشمس^{٥٧} .
قمر^{٥٨} .

فإذا أراد الله أن يرى البرائة آية يستعجم ذات الشمس عن
تلك الجبلية في ذلك الجهر وإذا أراد الله أن يطمئ الآخرة
[٢٤٩] وقت كلاً وكذلك القمر وقد تأخذ لك في غير
موضع أن الاعتقاد على شيء من هذه الأخبار ما لم يكن نص
كتاب أو يصدق خبر ولكن يؤخذ ولا يقطع على شيء منه حتى
يصح والثابت من النبي صلَّي الله عليه وآله وسلم أن الشمس يوم سات
أبداً يوم سبع فسال الناس ألقا كانت الشمس لوجه فخطب
وقال إن الشمس والقمر آيات من آيات الله لا يكسها لوت
أمد ولا حياته فإذا رأيت ذلك فادعوا إلى الصلابة
والتمسك بخلاف من الكسوفات كما حكى الفارطرخس^{٥٩} زعم
أن بعضهم يرى كسوف الشمس بسير القمر فحبا وبعضهم يرى
ذلك لانتقال جسم الشمس الشبيه باليدنية فيغير لغيره
إلى قول وممدوده إلى أسفل وبعضهم يرى الشمس فحبا
كبيرة والقمر أقار كسوة في كل قف من العالم الأرض وفي
كل قطعة ومقطعة وزمان ومنهم يزعم أن كسوف القمر^{٦٠}

الفارطرخس^{٦١} .
الشمس^{٦٢} .

فوقه ويستخرج ثم عاد في تلم الأبراج من الكواكب حتى
يولد ثانياً خاصية بهذه الجباب وأصح كتاب الله عز وجل
وسا صح من رسول الله صلَّي الله عليه وآله وسلم على أن يكون كسوف الله تال
وجبل الشمس سراجاً والقمر رداء لأن السراج يبعثها وكذلك
نحوه من الكواكب حيث قال فأنه شباب سابق قال
وجبل القمر فغير نور وطلعة الغول أن كل ما رؤى في هذا
الباب من القدم وأصحاب الصيوم بما لم يكن نقصاً فزعم
واطلا للشرية لو جعلها ليدان فوقه في سبيل الجوار
والكان قال الله تال بين المشرقين وبين القريين وقال
تال بين المشرقين والمغرب والمغرب وبين المشرقين والشرق
على الإرسال وفلك أن للشمس مائة وعشرين مشرقاً
ومائة وعشرين مغرباً مكل يوم من مشرق ومغرب
في مغرب يقابله والشران مشرق أطول يوم في السنة
عند القدماء وأما الشران فكل يوم من مشرق ومغرب
رأس الجسد ومغربها ثمانياً يوماً في السنة وقال لا
الشمس يعني ما أن كسوف القمر فأخبر أنها يتقاربان ولا
يتداركن وكلاً هذا من الشمس بمنهم أضحى ضوءه حتى

الشمس والقمر والجهر مسخرات بأمره وقد رويت في الجهر
روايات ما يحكي بعضها ومضيف العلم إلى الله عز وجل^{٦٣} .
كروية الشمس والقمر والجهر وما روى أبو حذيفة
عن عطلة أنه قال بلغني أنه قال الشمس والقمر طولها
وعرضها تسع مائة فرسخ في تسع مائة فرسخ قال الضمك
فجاءه فوجدته تسع آلاف فرسخ والشمس اعظم من القمر قال
ومثل الكواكب قال عمر فرسا في كل عشر فرسا ودنيا من
مكة أنه قال سعة الشمس مثل الدنيا وثلاثا وسعة القمر
مثل الدنيا ساء ومن عاتل أنه قال الكواكب مملئة من
السَّاءِ كالتفاديل قالوا وحلفت الشمس والقمر والجهر من
نور المرش هذا قول أهل الإسلام من غير رواية من كتاب ولا
غير صادق واختلف القدماء في ذلك فكيف الفارطرخس^{٦٤} عن
بعضهم أنه كان يرى الشمس منسوبة في ظنها الأرض وأن
الدائرة التي يصير عليها هي مثل الأرض ست عشرة مرة وعن
بعضهم أنه قال هي تسعة أقدام الرجل ومن يضمن أنها في

Addition marginal.
الفارطرخس^{٦٥} .

قامت القيامة وروى عن ابن مسعود رضى الله عنه أنه
قال ليست بأقل من طر من سنة ولكن الله قسم هذه
الأزاق كلها من هذا القطر فإذا عمل قوم للمناس حول
ذلك إلى غيرهم وقد قرر بعضهم وفي السَّاءِ ونزكم وسا
تعودن^{٦٦} المطر ومنهم من أن الله خلق في المروءة طيراً أسود
فهي التي طارت لجمارة على لوط وعلى اصحاب القيل وروى
ابن اقص عن النبي صلَّي الله عليه وآله وسلم قال إن مما خلق الله كذا
برائه تحت الأرض السابة ومرفوعة فتلوع المرش قد أساط
جاءه بالأفئتن عدا في ثلث الليل الأخير ضرب بجهايته
ثم قال سبحانه ربك الملائكة القدوس فبسمها من بين الحافئين
فزون أن اليليصة إذا سمعت ذلك فلك إلى السَّاءِ^{٦٧}
مويها مكتوبة وقيل في دين الله بحر مكثوف في جاري الشمس
والقمر والجوارى الشمس وزعم بعضهم أن ذلك قوله والآخر
الشمير^{٦٨} قالوا وليس في البوارات السج مرفوعة أقام ذلك وفيه
ملك قائم أو داجع أو ساجد وفيه في حديث المراج يجيب
الصفة التي الذي في البوارات والله أعلم ومعهذا جاءت

قمر^{٦٩} .
قمر^{٧٠} .

المثل فأخرجت الأرض ذلك ثم قال الله تبارك وتعالى ليسكن نوحاً في سفل السماء فجاء بين يدي وإله واليهاب وليكونا آيتين للناس والعبور والسنين فسكان نوحاً الأسماء والأسماء فالأسماء للسلطان النصارى والأسماء والقبور للسلطان النصارى فالله حسناً وقال الله تبارك وتعالى ليسكن الله كل نفس حسنة وإله الطير في جوف السقف وخلق الله ثمانين عظماً وحرك الله الماء كل نفس حسنة جنباً وكل طائر جنبه فأرى الله ذلك حسناً فقال أنواراً واسكنوا وأملأوا الأرض وقال الله تبارك وتعالى ليسكنوا بشراً كصورتنا وبهنا ودننا ويكون مسطفاً على سلك الإبرار وطير السماء ودواب الأرض مخلوق آدم على صورته وثنائه وشبهه، ولما الفرس فإنهم يمشون على عظامهم وموذيهم^١ أن الله خلق في ثلاثمائة وخمسة وستين يوماً ووضع ذلك على اذنه كما إله دين ماله^٢ وأن أول ما خلق الله السماء في خمسة وأربعين يوماً وهو كما إله الدين^٣ وأما خلق الله في ستين يوماً وهو كما إله الدين^٤ وأما خلق الله في ثلاثين يوماً

^١ موسوم.
^٢ على اسمه كما إله الدين.

وهو كما إله الدين إله ماله هذا ما عليه عامة من يرمونه^٥ (٥٤٥) من أهل الأرض سمعت العالم والأشد من ذلك ما علق به ثوب الله أو جالت به لئله لأنه لم يشاهد المخلوق أحد تغير عنه ولا العقل موجب كهيئة ذلك ثم لا شيء. أهل فريدة واختلط في الرواية وأصغر تشويهاً وانطراباً من هذا الباب قال الله تبارك وتعالى خلق السموات قبلها وذكر السماء على الأرض في غير موضع من كتابه ثم قال أنتم كنتمون بالذي خلق الأرض في بيوتهم ومجملون له^٦ الآية إلى قوله ثم استوى إلى السماء وهي دخان وقال أنتم لئن لم السماء بناها دفع سنسها فسنوها^٧ إلى قوله والأرض بعد ذلك دحاها^٨ فأخبر أن خلق السماء كان قبل خلق الأرض ونشط الأرض كان قبل تسوية السماء وما فيها كما ذكره ابن إسحق^٩ سعة المبالغات قال الله تبارك وتعالى خلق سبع سموات طباقاً

^١ Gen., ch. XLII, v. 8.
^٢ Gen., ch. XLII, v. 10.
^٣ Gen., ch. LXXIX, v. 27-28.
^٤ Gen., ch. LXXIX, v. 30.
^٥ Gen., ch. LXXVI, v. 3, et ch. LXXII, v. 14.

فأخبر أن بعضاً فوق بيوتهم وأنهم أنكملي أن السموات فوق الأرض كهيئة القبة الملتصقة بها المرافقا وقول الله الحق أن نبيح ما لم يرد خصيصاً صادق أو تبيين وروي وجب من شأن الناس رده الله أن الله خلق السماء الدنيا من نمرودة غصراً وسماها برنج^١ وخلق السماء الثانية من قبة يمتة وسماها كفا وخلق السماء الثالثة من باقوتة حتى عد سبع سموات سماها وجواهرها وروى عن ابن عباس رضي الله عنه أنه قال إن السماء الدنيا من دُعام إيليش وثقا غصرتها من خضرة جبل قاف وروى أن السماء موج مكثوف واختلط القدماء فيه فزعم بعضهم أن جوهر السماء من حديد وذهب بعضهم أنه جوهر نلج وبعد بالثاني سار على الجليل وذهب من يزعم أنه جوهر ناري وبعضهم يراه جوهر مرصصاً من سار وادرو بعضهم يراه هو دُخان من بُهار الله كتف وتصلب بعضهم يراه جوهر خارجاً من مزاج الطبايع فكلمهم يسمون السموات الأفلاك فأنشد الله سبحانه أن ينتقد منه أنه جوهر ما أن قول يكن كذلك ما قبلت الأعراس التي تراها من سواد الليل

^١ برنج.

كتاب البه والنازع

الجزء الثاني

الفصل الرابع

في خلق السماء والأرض وما فيها

قد بينا خلافاً الأمم في حديث العالم وقدمه وقد ذكرنا آراءهم في المبادئ وكشفنا عن غوامض كل من خالف الحق ودفعنا على أن ماخذ هذا العلم لا يصح إلا من جهة الوحي والنبوة بما لا مزيد عليه في مقدار الشبهة التي قسّمناها في كتابنا هذا والله اعلم والوحي والنبوة وقد اختلفت الروايات في هذا الباب عن ابن عباس ومجاهد وابن إسحق والشافعية وكب وروى وابن سلام والسندى والكلبي ومقاتل وغيرهم (٥٥٥) من يفرغ هذا العلم ويحكيه فندكر الامم من روايتهم والافسط الحق

هوى^١ Ma.

وخضرة واختلاف القدماء فيه دليل على قصور فهم عنه وروايات أهل الاسلام لا يجب اعتقاداً ما لم يكن إجماع أو شهادة نصح من كتاب أو خبر نبي صادق مؤيد بالمشيرات الباهرة القم لا أن يكون وفاق في الأسامي لا في الدق لمخافة أجام المثل أجام القول وقد شبه أمة السماء بالزجاج من جهة قوته ولم يرد من أحد من العلماء ولا من أهل الكتاب

تكل برنج واللائك توكلة شدة لؤلؤة التوت توكلة غصراً^١ أمة تكل دلوهم قوة قدس فخرت لا يعض كبرياءه أشعل أشعلتها لدا ينداس رأساً بجرة

سعة الفلك قال الله تبارك وتعالى لا الشمس ينبغي أن يردك القمر ولا الليل سابق النهار وكل في فلك يسبحون^٢ قال بعض المفسرين تدور كدوران السوا وأهل النجوم يقولون أنه (٥٥٥) الفلك الأعظم المحيط بالأفلاك السبعة ولما في كل يوم

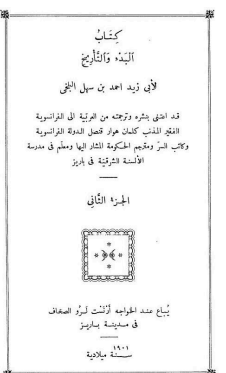
^١ وغصراً.
^٢ Gen., ch. XXXVI, v. 40.

الأمواج ودحا الأرض من تحت موضع السكب عن السكب والندى أن الأرض كانت مسطفاً كما لمسكت السبوة فأصبح الله جبالاً وأرسلها الأودية حتى استقرت وطمئت تقول الله تبارك وتعالى في الأرض دواس أن قبة يكتم وق صدق النبوة التي في أيدي أهل الكتاب أن أول ما خلق الله السماء والأرض وكانت الأرض خربة خاوية وكنت المخلقة على الأرض ورجع الله تبارك وتعالى في وجه الله فقال الله إكن^١ النور فكان النور فأرى الله حسناً فزعم من المخلقة وسماها نارا^٢ وسى^٣ المخلقة لولا وقال إكن نورا وسماها نارا^٤ بين الله وراسا^٥ فكان سماءاً بين الله والى أسفل وبين الله والى هو أملى وسماها سماءاً وقال الله لجميع الله الذي تحت السماء ولكن السبب فكان كذلك فسماها جميع الله إله الإبرار وسى^٦ ليس الأرض وقال الله ليجر الأرض الزهر والمشب والشمير ذا

^١ النور.
^٢ ما.
^٣ ما.
^٤ ما.
^٥ ما.
^٦ ما.

والأشبه بالصواب ولشوق ما يحكم أهل الكتاب ولا يكذبهم إلا بما يتبين من وفاء كتابنا أو غير رئيساً سلم وروى ابو حذيفة عن دجال أنهما من الله تعالى لما أراد أن يخلق السماء والأرض سلك الرجح على الله حتى خربته فصار موجاً ودحا ودحا فأجد الزند فله ارتداً وأجد المرج فله جبالاً وأجد الدخان فله سماءاً وروى عن تغيير في المارة زيادة بيان فلما خلق الناطل المني لا لفظ وذهب محمد بن إسحق أن أول ما خلق الله النور والمخلقة قبل المخلقة لولا وجعل النور نارا^١ ثم سلك السموات السبع من الدخان دخان الله حتى استظلم ولم يمشي وقد انقضت في السماء الدنيا ليها وأخرج شعاعها فجري منها الليل والنهار وليس فيها شيء ولا قر ولا نجوم ثم دحا الأرض وأرسلها بالجبال وقدر فيها الاوقات ثم استوى إلى السماء وهي دخان قال فليكن جبل في السماء الدنيا شمسيا وقمرها وجوهها وأوحى في كل سماء أمرها وقرب من هذا ما روى من عبد الله بن سلام أنه حكى عن النبوة أن خلق الجبال الذي خرج من الله والجبال والأرض من

إله الإبرار^٢ Ma.

كتاب البه والنازع

الجزء الثاني

